

Editori

Pavol Odaloš – Gabriel Rožai

CENTRUM A PERIFÉRIA V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCII

**Zborník materiálov
z 12. medzinárodnej vedeckej
konferencie o komunikácii
Banská Bystrica 3. – 5. 9. 2024**

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

Zborník materiálov

z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii

**CENTRUM A PERIFÉRIA
V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCI**

Banská Bystrica 3. – 5. 9. 2024

Editori

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent

Banská Bystrica 2025

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Zborník materiálov
z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii
Centrum a periféria v jazykovej komunikácii
Banská Bystrica 3. – 5. 9. 2024

Editori

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.
Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent

Recenzenti

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.
Prof. PhDr. Juraj Rusnák, CSc.

Vydavateľ

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

Banská Bystrica 2025

Vydanie zborníka konferenčných príspevkov umožnila aj
grantová dotácia v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA
č. 1/0378/23 *Modely a modelovanie toponým a kozmoným*.

ISBN 978-80-557-2261-0 (print)

ISBN 978-80-557-2262-7 (online)

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722627>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution 4.0
International Licence CC BY (uviedenie autora).

Vedecký výbor konferencie

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pre jazyk český Akadémie vied ČR, Praha

Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Prof. dr hab. Kazimierz Michalewski

Lodžská univerzita, Lodž

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Prof. PhDr. Juraj Rusnák, CSc.

Prešovská univerzita, Prešov

Prof. dr. sc. Diana Stolac

Univerzita v Rijeke, Rijeka

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Veronika Gondeková, PhD.

Doc. PhDr. Anita Huťková, PhD.

Mgr. Alexandra Chomová, PhD., univ. docentka

Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Mgr. Marieta Pastorková

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Eva Patrášová

Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent

OBSAH

Pavol Odaloš: <i>Úvodné konferenčné slovo</i>	7
Jana Bílková: <i>Kombinace modálních sloves ve složeném přísudku</i>	9
Jozef Bilský: <i>Centrálné a periférne javy hažlínskej deklínácie v Bardejovskom okrese</i>	20
Iveta Bónová – Lucia Jasinská: <i>Periférne alternácie v slovenčine</i>	29
Leonid Chernovatyi: <i>Communication failures in the machine-mediated intercultural discourse</i>	39
Juraj Dolník: <i>Humanizačná komunikácia</i>	48
Simona Fraščíková – Ján Demčišák: <i>Jazykové a stratifikačné roviny v konšpirátorských diskurzoch na príklade časopisu Rubikon</i>	58
Veronika Gondeková: <i>Modely a modelovanie vlastných mien zastávok autobusovej dopravy vo vybraných mestách</i>	69
Paweł Graf: <i>Komunikacyjne aspekty pornografii</i>	79
Magdalena Graf: <i>Centrum i peryferia dyskursu maladycznego</i>	93
Martin Henzelmann: <i>Vícejazyčnost v Moldavsku</i>	104
Radka Holanová: <i>Centrum a periferie ve studentských e-mailech adresovaných učitelů</i>	115
Miloš Horváth: <i>Centrálnosť a periférnosť tzv. gramatických slov v morfosyntaktickom podsystéme súčasnej slovenčiny</i>	125
Anita Huťková – Jana Pecníková: <i>Expresívny výrazový potenciál somatizmu zub</i>	134

Катя Исса: <i>Социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия</i>	145
Natalia Kovalchuk: <i>Thematic classification of English abbreviations related to the process of teaching languages and related disciplines</i>	155
Jaromír Krško: <i>Vnímanie komerčných toponymických objektov z pohľadu kognitívnej lingvistiky</i>	163
Július Lomenčík: <i>Komunikačné komponenty v didaktickej interpretácii básnického textu</i>	174
Małgorzata Magda-Czekaj: <i>Tytuły murali jako przekazy językowe w publicznej przestrzeni polskich miast</i>	184
Katarína Muziková: <i>Pravopisné problémy z pohľadu používateľov jazyka</i>	197
Pavol Odaloš: <i>Centrálne a periférne modely. Centrum a periféria v rámci modelovania toponým, kozmoným a ideoným</i>	206
Oľga Orgoňová: <i>Centrum a periféria vo výskumoch v slovanských štylistikách po roku 1970</i>	218
Růžena Písková: <i>Vliv angličtiny na češtinu v komunikační oblasti informačních technologií a počítačových her a jeho odraz na 2. stupni základní školy</i>	228
Zuzana Popovičová Sedláčková: <i>Citoslovčia v teórii a aktuálnej jazykovej praxi</i>	237
Gabriela Rapošová: <i>Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry v komparácii so zreteľom na komunikačný aspekt</i>	247

Terézia Rončáková: <i>Expresívna lexika konzervatívnej a liberálnej tlače: podobné slová, podobné témy, podobné vzorce</i>	256
Gabriel Rožai: <i>Vlastné mená chrámov severovýchodného Slovenska vo svetle modelovej analýzy</i>	267
Diana Stolac – Eszter Tamaskó: <i>Maďarski jazyk u riječkom jezičnom krajoliku</i>	283
Martina Šoltésová: <i>Vojenská lexika v jazyku exorcistov</i>	296
Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová: <i>Aktuálne otázky výskumu komunikácie slovenských učiteľov v Maďarsku</i>	306
Miloslav Vondráček: <i>Centrum a periferie, norma a úzus: o čem z jazyka českého (ne)vypovídá slovník a internetová jazyková příručka</i>	318
Pavol Odaloš: <i>Závěrečné konferenčné slovo</i>	328

ÚVODNÉ KONFERENČNÉ SLOVO

Vážené dámy, vážení páni,

otváraam 12. medzinárodnú vedeckú konferenciu o komunikácii s názvom Centrum a periféria v jazykovej komunikácii. Víтам všetkých jej 38 účastníkov fyzicky prítomných alebo vystupujúcich v online sekcii. Víтам účastníkov konferencie o komunikácii zo Slovenska, z Česka, Poľska, Ukrajiny, Maďarska, Chorvátska, Bulharska a Nemecka.

Víтам medzi nami pani prorektorku doc. Mgr. Ing. Miroslavu Knapkovú, PhD., prorektorku pre stratégiu, internacionalizáciu a medzinárodnú spoluprácu, ktorá zastupuje magnificenciu pána rektora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici doc. Ing. Vladimíra Hiadlovského, PhD.

Víтам medzi nami aj spektakulitu pána dekana Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici doc. Mgr. Martina Schmidta, PhD.

Dámy a páni,

konferenciu o komunikácii organizujeme od roku 1991. Dnes sa stretávame už dvanásťkrát. Myšlienka organizovať konferencie o komunikácii mi napadla v roku 1990 na ceste z Bratislavy z aspirantského seminára v autobuse. Prof. Patráša, ktorý sedel na vedľajšom sedadle, som hneď informoval, myšlienku podporil on aj prof. Findra, vtedy náš školiťel' a dekan Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Hlavnou témou konferencií počas 33 rokov bola rôznorodá aktuálna vedecká problematika, dnes je to centrum a periféria v jazykovej komunikácii a lingvistické otázky s touto témou súvisiace: teoreticko-metodologická problematika, mediálna a verejná komunikácia, súkromná komunikácia, synchrónny a diachrónny uhol pohľadu na jazykovú komunikáciu aj aktuálne otázky výskumu a fungovania jazyka v komunikácii a vo vzdelávaní.

Vážené dámy, vážení páni,

dúfam, že nasledujúce tri dni strávime pri počúvaní zaujímavých referátov, realizovaní vedeckých diskusií a uskutočňovaní priateľských a ľudsky blízkych stretnutí.

Banská Bystrica
2. 9. 2024

Pavol Odaloš
vedúci organizačného tímu 12. KoK

KOMBINACE MODÁLNÍCH SLOVES VE SLOŽENÉM PŘÍSUDKU

Jana Bílková

COMBINING MODAL VERBS IN THE MULTI-VERB PREDICATE

Abstract: A modal predicate is defined as a multi-word predicate containing, in addition to a full verb, a modal verb: *Každý smí kdykoli odejít* (*Everyone can leave at any time*). It is a usual and relatively frequent way of modal modification of a full predicate verb. However, to a limited extent, also two modal verbs can be combined within one proposition: either on the basis of gradual modal modification (*Každý by měl smět kdykoli svobodně odejít*), when one modal verb is in the definite form and the other is in the basic form, or based on the coordination (*Každý směl a smí kdykoli svobodně odejít*), when both verbs are in the definite form and express predication categories. The article, based on the results of the corpus research, is focused on different types of multi-word predicate combining two modal verbs, and their use in speech.

Keywords: modal verb; modal modification; multi-word predicate; Czech National Corpus

1. Úvod

Jako modální složený přísudek chápeme takový přísudek věty, jehož sémantické **jádro** tvoří **plnovýznamové sloveso vyjadřující děj nebo stav** a jehož gramatické predikační kategorie nese sloveso způsobové (modální).¹

1 K vymezení složeného přísudku viz např. Grepl – Karlík, 1986, s. 246; MČ 3, 1987, s. 13, 281; Karlík, 2017. K sémantické klasifikaci modálních sloves a k chápání složeného modálního predikátu jako sémantické i větněčlenské jednotky viz např. Benešová, 1972.

1.1. Modální slovesa

Modální slovesa vyjadřují, zda je realizace děje či stavu vyjádřeného infinitivní frází nutná (*Musel odvézt syna k rodičům*), možná (*Mohla se připojit ke skupině; Nemusel s prací pospíchat*) nebo nemožná (*Nemohli jsme jim pomoci*), povolená (*Smím si to půjčit*) nebo naopak zakázaná (*Nesmí opustit město*), žádoucí (*Měl by ses o to líp starat*) nebo nežádoucí (*To neměli dělat*), jistá (*Musí se mýlit*) nebo nejistá (*Mohlo ji něco zdržet*), záměrná (*Chtěl jsem ji vidět*) nebo naopak nezáměrná (*Nechtěla ho urazit*), případně i zda je, nebo není realizace děje někdo schopen (*Umí držet slovo; Nedokázala ho opustit*).

Vlastní modální slovesa, tj. slovesa *muset*, *moci* / *moci*, *smět* a *mít* nesou informaci o možnosti či nutnosti realizace děje nebo stavu nebo o pravděpodobnosti jeho realizace.²

Sloveso *muset* vyjadřuje (a) že realizace děje vyjádřeného plnovýznamovým slovesem, resp. infinitivní frází byla / je / bude nutná, nezbytná, a její nerealizace naopak vyloučená (*Tonda musel odjet, poslali ho na služební cestu*), nebo (b) že je uskutečnění děje (na základě jistých indicií) jisté nebo velmi pravděpodobné (*Ředitel musí být s výsledkem spokojený*).

Sloveso *moci* / *moci* vyjadřuje (a) že jsou pro realizaci děje vhodné podmínky, že realizace děje byla / je / bude možná, stejně jako její případné neuskutečnění (*V pět jsme měli hotovo a mohli jsme jít domů*), nebo (b) že mluvčí nevyklučuje, že se děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem uskutečnil nebo uskuteční, že je realizace děje (na základě jistých indicií) možná (*Mohl na to zapomenout, má teď hodně jiných starostí*).

Sloveso *smět* vyjadřuje (podobně jako sloveso *moci*), že konatel děje vyjádřeného plnovýznamovým slovesem měl / má / bude mít na výběr, zda děj uskuteční nebo neuskuteční, oproti slovesu *moci* ale navíc implikuje, že uskutečnění děje bylo jeho konateli povoleno nějakou vnější autoritou (*Míša smí jet na výlet, rodiče souhlasí*).

2 K vymezení vlastních modálních sloves, tvořících jádro slovesných modalizátorů, k jejich specifickým gramatickým rysům, paradigmatické neúplnosti a sémantické nesamostatnosti viz např. Karlík–Šimík, 2017; MČ 3, s. 281.

Sloveso *mít* vyjadřuje, že (a) mluvčí hodnotí realizaci děje jako vhodnou, náležitou a doporučuje ji (*Měl bys mu s tím pomoci*), nebo (b) že jde o přejatou a neověřenou informaci (*Z trezoru mělo údajně zmizet 20 tisíc korun*).

Modální slovesa v širším smyslu vyjadřují vůli (přání, zájem, záměr, úmysl) nebo schopnost (dovednosti, předpoklady) subjektu uskutečnit nějaký děj.

Sloveso *chtít* vyjadřuje (a) že si subjekt přeje, aby se děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem uskutečnil, tj. že má na jeho realizaci zájem (*Chtěli bychom vyhrát*), nebo (b) že subjekt zamýšlí, plánuje realizovat děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem, že má uskutečnění děje v úmyslu (*Syn se chce hlásit na práva*).

Sloveso *umět* vyjadřuje, že je subjekt schopen uskutečnit děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem, že má k tomu předpoklady (*Soused umí opravit skoro všechno; Já umím být trpělivá*).

1.2. Modální přísudek

Modální sloveso jako element složeného modálního přísudku je ve větě v některém ze svých určitých tvarů, plnovýznamové sloveso pojmenovávající vlastní děj nebo stav podmětu zůstává v infinitivu:

- (1) **Budu to muset** ještě jednou zopakovat.
- (2) **Můžeš oslovit** i někoho jiného.
- (3) **Smím si** od Vás **zatelefonovat**?
- (4) **Neměli byste se** tak snadno **vzdávat**.
- (5) **Chtěl by se** o tom **přesvědčit** na vlastní oči.
- (6) Já **umím mlčet**.

Jde o obvyklý a relativně častý způsob modální modifikace plnovýznamového predikátového slovesa a z tohoto hlediska o centrální jev českého syntaktického systému. Okrajově se však mohou v rámci jedné propozice (jednoho složeného přísudku) kombinovat i dvě modální slovesa, a to (a) na základě postupné modální modifikace (*Každý by měl smět kdykoli svobodně odejít*), nebo (b) na základě koordinačního vztahu (*Každý z nás směl a smí kdykoli svobodně odejít*).

2. Kombinace modálních sloves v přísudku

2.1. Modální přísudek determinační

Jako modální přísudek determinační chápeme takový přísudek věty, v němž je plnovýznamové sloveso významově modifikováno dvěma modálními slovesy zároveň, přičemž jedno z nich je ve tvaru určitém a druhé ve tvaru základním (v infinitivu).

- (7) Dobří přátelé **by** vám **měli chtít** pomoci.
- (8) Sami se **musíte chtít** změnit.
- (9) **Měli bychom smět** svobodně odejít.
- (10) Přiznat porážku **musí umět** každý politik.
- (11) **Měla by umět** poslouchat.

2.2. Modální přísudek koordinační

Jako modální přísudek koordinační chápeme takový přísudek věty, v němž je plnovýznamové sloveso významově modifikováno dvěma modálními slovesy, přičemž obě jsou ve tvaru finitním a obě vyjadřují predikační kategorie.

- (12) My jim **můžeme a musíme** pomoci.
- (13) Rozhodněte se, kam až **můžete nebo chcete** dojít.
- (14) Vždycky **se museli a budou muset** spolehnout jen sami na sebe.
- (15) **Mohl a uměl** jim s tím pomoci.
- (16) Syn ji **chtěl a směl** navštěvovat.

3. Korpusový výzkum

3.1. Cíle a metodologie

Cílem korpusového výzkumu bylo ověřit, který typ kombinace modálních sloves v rámci složeného přísudku je v psaných textech obvyklejší, tj. který mluvčí ve svých projevech užívají častěji, a jakými faktory (sémantickými, pragmatickými či stylovými) je jeho užití v přirozených textech motivováno. Primárním materiálovým zdrojem výzkumu byl synchronní korpus psané češtiny SYN Českého národního korpusu, ve verzi 12 (SYN v12).

Vyhledávali jsme řetězce s maximálně jednou slovní pozicí mezi oběma modálními slovesy, aby byly do vyhledávání zahrnuty i případy, kdy mezi tvary modálních sloves vstupuje koordinační spojka (v případě koordinačního typu modálního přísudku: *To si můžeme a musíme uvědomit; Ptáme se, co děti chtějí či nechťejí dělat; Nikdo neříká, o čem musím nebo nesmím psát.*) a reflexivní morfém či komplement plnovýznamového slovesa (v případě determinativního typu: *Měl bych se umět bránit; Musí ho smět pokárat*).³

3.2. Výsledky

Korpusové šetření jsme omezili na kombinace modálního slovesa *muset* s modálními slovesy různého typu: deontickými slovesy *moci/moct* a *smět*, volním slovesem *chtít* a dispozičním slovesem *umět*.

3.2.1. Nejprve jsme vyhledávali kombinace tvarů sloves *muset* a *smět* (v tomto lineárním pořadí). Vyhledávání přineslo celkem 207 dokladů. Po manuálním pročištění a odstranění irelevantních kolokací⁴ zbylo celkem 91 větných dokladů obsahujících kombinaci tvarů vyhledávaných sloves. V 79 případech šlo o koordinační modální přísudek a pouze ve 12 případech o přísudek determinativní: Srov. např. následující korpusové doklady:⁵

(a) Modální přísudek koordinační

*Na druhé straně tahle spolupráce **nemusí a nesmí** být jednosměrná. Hráči se mě **nemusí a nesmějí** bát.*

3 Použili jsme vyhledávací dotaz [lemma="muset"][] {0,1} [lemma="smět"] [tag="f.*"] s obměnou modálních sloves.

4 Šlo o řadu dokladů, v nichž bylo každé z modálních sloves součástí jiné propozice (např. *Dá se s tím bojovat? Musí. Nesmíme* být fatalističtí.; *Na druhou stranu měl každý práci, dokonce **musel, nesměl** být jen tak doma.*; *Jako řádní hospodáři podobnou záruku požadovat **musíme. Nesmí** nastat situace, že by trať byla sice obnovena, ale potom by byla provozována jen krátkodobě.*) a o mnohokrát opakovaný název rubriky z časopisu Reflex *Pelmeľ aneb Co musíte a nesmíte vidět, slyšet a číst.*

5 Tyto i všechny níže uváděné doklady vyhledávaných kolokací pocházejí z korpusu SYN v12.

*Také jsem dostal manuál s instrukcemi, co **musím a nesmím** dělat.
 Jak těžký vozíte batoh a co **musíte / nesmíte** mít sbalené?
 Jak se zpřísníují pravidla pro chov a pohyb psů ve městech, přibývá
 i věci, které pejskař **musí nebo nesmí** dělat a za které mu hrozí
 pokuta.
 Ministerstvo časem vydalo několik výnosů a nařízení, které
 podrobněji stanovovaly, co učebnice **musí či nesmí** obsahovat, aby
 mohla být schválena.*

(b) Modální přísudek determinační:

*O tom se **musí smět** přemýšlet nahlas.
 K tomu **bychom ale museli smět** nahlédnout do účetnictví.
 Stejně tak jako se každý učí psát a číst, **musí** každý **smět** psát a číst.
 Mladí kouči **musí** taky **smět** udělat chybu.
 Potřebuju něco dělat. A někdy za sebe **musím smět** zaplatit.
 Každý turecký občan **musí smět** mluvit v televizi svým vlastním
 jazykem.*

3.2.2. Jako druhou jsme testovali kolokaci tvarů sloves *muset* a *chtít* (v tomto lineárním pořadí). Vyhledávání přineslo celkem 3762 dokladů. Po manuálním pročištění a odstranění irelevantních kolokací⁶ zbylo celkem 2177 dokladů kombinace tvarů vyhledávaných sloves. Z nich 440 tvořilo koordinační modální přísudek a 1737 přísudek determinační:
 Srov. např. následující korpusové doklady:

(a) Modální přísudek koordinační:

*Teplo zároveň **musíme a chceme** dodávat s co nejmenším dopadem
 na životní prostředí.
 A my se tomu **musíme i chceme** přizpůsobit.
 Jste dospělí, teď už na vás **nemusím ani nechci** brát ohled.*

⁶ Šlo opět o doklady, v nichž bylo každé z modálních sloves součástí jiné propozice (např. *Ani sami pacienti, pokud **nemusí, nechtějí** trávit Vánoce v nemocnici.; Něco se změnit **musí**. **Chcete** hrát víc zodpovědně do obrany.; I když na Euro nakonec jet **nemusím, chci** mít čisté svědomí, že jsem pro to udělal všechno.*

*Možnost mají i lidé, kteří z nějakého důvodu **musí nebo chtějí** změnit profesi.*

*Té noci mi došlo, že láska možná je něco magického mezi nebem a zemí, ale že je to zároveň i něco, pro co se **musíme anebo chceme rozhodnout**.*

*Pokud **musíte či chcete** nanést více vrstev, používejte vždy barvu stejného výrobce.*

*K polovině všech věcí, které **musíme / chceme** dělat, cítíme určitý odpor.*

*Za seznamem věcí, které **spíš musím než chci** stihnout, vytrvale klopýtám celý rok.*

(b) Modální přísudek determinační:

*I ty sám **musíš chtít** jít dopředu a zdokonalovat se.*

*Člověk někdy tu drsnou realitu **nemusí chtít** přijmout, a může mít pocit, že se to nějak změní.*

*Investoři financující český státní dluh by vládě v budoucnu **nemuseli chtít** půjčit.*

*Pacient **musí** především **chtít** přestat, protože se jinak může i po úspěšné léčbě k alkoholu vrátit.*

*Když nastoupím k soutěžnímu utkání, tak přece **musím chtít** zvítězit.*

*Pes vám ani dítěti **nemusí chtít** ublížit, ale z nedočkavosti si může pro svou porci vyskočit, dítě povalit a způsobit mu vážná zranění.*

*Nezaměstnaný v prvé řadě **musí chtít** pracovat, což nebývá pravidlem.*

***Nemusíte chtít** vědět úplně všechno.*

*Jenže to **by musel** někdo **chtít** vyšetřovat.*

3.2.3. Z celkovým 705 dokladů kolokace sloves *muset* a *moci* (v tomto lineárním pořadí) bylo 187 relevantních (v nichž byla obě slovesa součástí jedné propozice).⁷ Z nich pouze 10 náleželo k typu determinačnímu (typu *musí se moci rozhodnout*), ve 177 případech

7 Manuálně jsme vyřadili řadu irelevantních dokladů typu: *Vláda ovšem pasívně vyčkávat **nemusí a může** dát v předvolebním roce zřetelně najevo sociální rozměr své politiky; Zálohy platit **nemusí a může** napsat nulu; Slovo **musím můžeme** nahradit slovem *chci*, apod.*

šlo o přísudek koordinační (typu *nemusel ani nemohl brát ohledy; musel nebo mohl předpokládat*).

Srov. např. následující korpusové doklady:

(a) Modální přísudek koordinační:

*Privatizace **nemusí a nemůže** být absolutní.*

*Při vystupování na veřejnosti **musím a mohu** využít diplomatických instinktů.*

*Pronajímatel to při uzavření smlouvy **nemusel ani nemohl** předvídat.*

*Co jim **musíte a můžete** nabídnout, aby přijeli hrát do Česka?*

*Skauting **nemusí ani nemůže** vyvracet Tyršovo učení, **může a musí** ruku v ruce se sokolstvem utvářet novodobou šlechtností a důstojností.*

*Mnohem pravděpodobnější však je, že se pokouší vytvořit takovou situaci, do níž **by musel nebo mohl** vstoupit prezident a podílet se na vytváření nové vlády.*

(b) Modální přísudek determinační:

*Když si při nákupu v supermarketu mohu na etiketě řízek přečíst, který statek maso dodal, **musím se moci** rozhodnout v restauraci alespoň pro zemi původu.*

*Jako svobodné a rozumné individuum **musím moci** svobodně určovat motivy i cíle svého jednání.*

*Je respektovaná náměstkyně a jako ministryně by se mohla dostat do silných politických střetů, po kterých **by se** do pozice náměstkyně **nemusela moci** vrátit.*

*Čím strměji stoupají, tím více si lidé nemovitosti pořizují, ať už jako formu investice, nebo z obavy, že by si vlastní bydlení později už **nemuseli moci** dovolit.*

3.2.4. Pro kolokaci sloves *muset* a *umět* (v tomto lineárním pořadí) bylo příslušným dotazem dohledáno 18 463 dokladů determinačního modálního přísudku (typu *musí se umět rozhodnout*) a pouze 3 doklady přísudku koordinačního (typu *musí a umí pracovat*).

Srov. např. následující korpusové doklady:

(a) Modální přísudek koordinační:

*To však nebyla zdaleka první ani poslední epizoda z dramatického a někdy až neuvěřitelného příběhu muže, který se během svého života několikrát **musel a uměl** rozhodnout.*

*Tento růst přinášel nové výzvy a nové nároky, které do té doby nikdo ve společnosti **nemusel a neuměl** řešit.*

*Je to tím, že jsme předtím neměli žádné průšvihy, **nemuseli a neuměli jsme** je řešit.*

(b) Modální přísudek determinační:

*Jeden z nich **musí umět** řídit vůz.*

*Správný zpravodaj **musí umět** pracovat na vlastní pěst.*

*Člověk **musí umět** nabídnout něco víc, než je zvykem.*

*Člověk v tom **musel umět** chodit jako komediant po laně, chtěl-li se vyhnout jeho nelibosti.*

***Musela se umět** rozhodovat a vytvářet si vlastní názor už od útlého věku.*

*Nestačí jen mávat štětcem, **musíte si umět** představovat, co vlastně chcete vytvořit.*

*Snažila se mu vysvětlit, že ať už se stalo cokoli, **musí přece umět** odpouštět.*

4. Závěr

Jako modální složený přísudek chápeme takový přísudek věty, jehož sémantické **jádro** tvoří **plnovýznamové sloveso** a jehož gramatické predikační kategorie vyjadřuje sloveso způsobové (modální): *Každý smí kdykoli svobodně odejít.* Vlastní modální slovesa, tj. slovesa *muset, moci / moct, smět a mít* doplňují význam přísudkového slovesa informací o možnosti či nutnosti realizace děje nebo stavu nebo o pravděpodobnosti jeho realizace, modální slovesa v širším smyslu (*chtít, umět* ad.) vyjadřují vůli (přání, zájem, záměr, úmysl) nebo schopnost (dovednost, vnitřní předpoklady) subjektu uskutečnit nějaký děj. Jde o obvyklý a relativně častý způsob modální modifikace plnovýznamového predikátového slovesa.

Omezeně až okrajově se však mohou v rámci jedné větné propozice kombinovat i dvě modální slovesa, a to buď na základě postupné modální modifikace, kdy je jedno modální sloveso ve tvaru určitém a druhé ve tvaru základním (v infinitivu), nebo na základě koordinačního vztahu, kdy jsou obě slovesa ve tvaru finitním a vyjadřují predikační kategorie.

Předmětem představeného korpusového výzkumu byly gramaticky a sémanticky potenciální kombinace dvou modálních sloves v rámci jedné větné propozice a ověření frekvence dvou odlišných typů složeného modálního přísudku: postupné modální modifikace a modifikace koordinační. Jak potvrdil provedený korpusový výzkum, při kombinaci dvou vlastních modálních sloves (deontických či epistémických) převažuje koordinační typ přísudku (*musí nebo nesmí; mohl či směl; může a měl by*), postupná modální modifikace je v takovém případě stylově příznaková a spíše výjimečná. Při kombinaci vlastního modálního slovesa (deontického nebo epistémického) se slovesem voluntativním nebo dispozičním naopak výrazně převažuje typ determinační (*musí chtít; může dokázat; měl by umět*).

Text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu Postojová modalita a evidenciálnost textu (9/I_24, č. z. 2115) realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Literatura

- BENEŠOVÁ, Eva. 1973. K sémantické klasifikaci českých modálních sloves. In: *Otázky slovanské syntaxe III*, Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“, Brno 27. – 30. září 1971. Brno: Universita J.E. Purkyně, 217–219.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. 1986. *Skladba spisovné češtiny*. Prah: SPN.
- KARLÍK, Petr – ŠIMÍK, Radek. 2017. Modální sloveso. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/MODÁLNÍ_SLOVESO. [Online.] (2024-10-31).
- KARLÍK, Petr. 2017. Přísudek. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník*

češtiny. <https://www.czechency.org/slovník/PŘÍSUDEK>. [Online.] (2024-07-20).

KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – HNÁTKOVÁ, M. – JELÍNEK, T. – KOCEK, J. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – KŘIVAN, J. – MILIČKA, J. – PETKEVIČ, V. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠINDLEROVÁ, J. – ŠKRABAL, M.: *Korpus SYN*, verze 12 z 29. 12. 2023. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2023. <http://www.korpus.cz>. [Online.] (2024-09-12).

MČ3: DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav a kol. 1987. *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha, Academia.

PhDr. Jana BÍLKOVÁ, Ph.D.

Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Katedra českého jazyka a literatury

Rokitanského 62

500 02 HRADEC KRÁLOVÉ

Česká republika

jana.bilkova@uhk.cz

CENTRÁLNE A PERIFÉRNE JAVY HAŽLÍNSKEJ DEKLINÁCIE V BARDEJOVSKOM OKRESE

Jozef Bilský

CENTRAL AND PERIPHERAL PHENOMENA OF HAŽLÍN DECLENSION IN THE BARDEJOV DISTRICT

Abstract: Hažlín village is located about 15 kilometers northeast of the district town off the main road Bardejov – Giraltovce. It is an Šariš enclave in a Ruthenian dialect area on the Slovak-Polish border. This unique location of this village has created space for long-term and intensive Slovak-Polish and Slovak-Ruthenian language contacts. Geographical periphery of Hažlín village have had an effect on the petrification of archaisms in the dialect of this village. The aim of the paper is find out the extent to which the specific dialectal phenomena of the Hažlín declension are preserved. We are based on dialects recordings and questionnaire research. We divide these dialects phenomena into centrally active, centrally passive and peripheral.

Keywords: archaism, declension, language contacts, North Šariš dialects

Úvod

Cieľom príspevku je zachytiť nivelizačné trendy v substantívnej deklinácii hažlínskeho nárečia, zosumarizovať jej pôvodnú podobu⁸ podľa doterajšej literatúry a vysvetliť prirodzené vývinové tendencie v deklinácii skúmaného dialektu aj na pozadí jazykových kontaktov.

8 Podľa výskumov z 20. storočia.

Miesto Hažlína na nárečovej mape Slovenska

Hažlín leží asi 15 kilometrov od okresného mesta mimo hlavnej komunikácie Bardejov – Giraltovec. Podľa klasifikácie nárečí R. Krajčovičom⁹ a J. Štolcom¹⁰ skúmaný dialekt patrí do severošarišského pomedzného areálu. F. Buffa¹¹ ich nazýva hornotoplianskymi. Rozprestierajú sa na styčnej ploche dvoch kultúrnych areálov – Slavia Latina a Slavia Byzantina¹².

Základné pojmy

Pri vymedzení pojmov *archaizmus*, *petrifikácia* a *nivelizácia* vychádzame z monografií V. Kováčovej.¹³ Ohľadne termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* sa opierame o publikáciu J. Dudášovej-Kriššákovvej.¹⁴

Nárečové prvky v skúmanej lokalite podľa miery ich zachovania rozdeľujeme na centrálné a periférne, pričom v rámci centrálnych prvkov rozoznávame aktívne a pasívne. Spojením *centrálny aktívny prvok* označujeme nárečové javy frekventovane sa vyskytujúce v bežnom spontánnom nárečovom prejave používateľov miestneho dialektu naprieč všetkými generáciami. *Centrálné pasívne prvky* sú prítomné dominantne v pasívnom nárečovom vedomí. Pre používateľov dialektu nie sú príznakové, ale v bežnej nárečovej komunikácii ich nepoužívajú vôbec alebo sporadicky, častejšie

9 KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. 344 s.

10 ŠTOLC, Jozef. 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA, 1994. 179 s. ISBN 80-224-0036-X.

11 BUFFA, Ferdinand. 1995. *Šarišské nárečia*. 1. vydanie. Bratislava: VEDA, 1995. s. 352. ISBN 80-224-0418-7.

12 VAŠÍČKOVÁ, Svitlana. 2016. Maďarismy v Ugljasnských rukopisech. In: M. Giger (ed.): *Slované: Souznění a konflikty*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, s. 57 – 64. ISBN 978-80-7465-228-8.

13 KOVÁČOVÁ, Viera. 2010. *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. 1. vydanie. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2010. s. 6. ISBN 978-80-8084-549-0.

KOVÁČOVÁ, Viera. 2015. *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach*. 1. vydanie. Ružomberok: Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku – VERBUM, 2015. s. 17 – 20. ISBN 978-80-561-0205-3.

14 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 1993. *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava: VEDA, 1993. s. 16 – 19. ISBN 80-224-0354-7.

staršia generácia. Ako *periférne prvky* vyčleňujeme nárečové javy zanikajúce, ustupujúce, vyskytujúce sa v komunikácii len u niektorých najstarších používateľov dialektu.

Dôvody nárečových špecifik skúmanej lokality

Osobitosť hažlinskeho nárečia v porovnaní nielen so stredošarišskými, ale aj s ostatnými severošarišskými nárečiami je spôsobená opísanou geografickou periferiou a z toho plynúcou izolovanosťou obce. Uvedená prihraničná a enklávna geografická poloha vytvára priestor na dlhodobé a intenzívne slovensko-poľské a slovensko-rusínske jazykové kontakty.

Metodika výskumu

Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu, kontrastívnu a hlavne diachrónnu vedeckú charakteristiku¹⁵. Článok sa zameriava na vývin substantívnej deklinácie skúmaného nárečia, a tak sa metodicky opierame aj o prácu J. Dudášovej-Kriššákovskej,¹⁶ ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchronno-diachrónnu analýzu,¹⁷ konfrontačný opis, komparatívnu metódu a v neposlednom rade aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie. Výslednú sumarizáciu zisteného stavu podávame komparatívne a konfrontačne. Pri fonetickej transkripcii nárečových tvarov používame odborný prepis¹⁸ podľa R. Krajčoviča.¹⁹ Terénny výskum prebiehal od októbra 2015 do februára 2016 kombinovanou metódou – formou priameho²⁰ a sprostredkovaného kontaktu.²¹

15 KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. s. 193 – 194.

16 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 2008. *Kapitoly zo slavistiky II*. 1. vydanie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 186 s. ISBN 978-80-8068-899-8.

17 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 2016. *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. 1. vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016. s. 35. ISBN 978-80-555-1714-8.

18 Na označenie špecifických foném (a najmä fón) používame osobitné grafémy.

19 KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. s. 191.

20 Získali sme nahrávky od troch informátoriek. Všetky boli rodené Hažlínčanky, kde aj prežili celý život. V čase výskumu mali 80, 85 a 97 rokov. Získané nahrávky sme prepisovali a analyzovali sluchovou metódou.

21 Išlo o dotazníkový výskum zameraný na flexiu. Rozdali sme 100 dotazníkov,

Analýza špecifik v substantívnej deklinácii

Pre celý severošarišský pomedzný areál je typické, že sa v **I sg. pôv. o-/jo-km.** zachováva **archaická relačná morféma -em** (*bratem, pod nosom, s panem učiteľom*).²² Prípona *-om* sa v historických záznamoch vyskytuje už od 15. storočia, ale dominovať začína až od 16. storočia. Tieto formy sa v rámci severošarišských nárečí vyskytujú len severne od Bardejova.²³ F. Buffa²⁴ zachovanie morfémy *-em* v severnom Šariši odôvodňuje celkovým archaickým charakterom nárečí v tejto oblasti. K petrifikácii relačnej morfémy *-em* v I sg. maskulín v severošarišských nárečiach akiste prispela aj periférna poloha týchto dialektov, no rezistenciu voči interferencii *-em* > *-om* podľa nás spôsobili aj dlhodobé **slovensko-poľské jazykové kontakty**. 70 % dospelých a pôvodných respondentov uviedlo podobu *z bratem*, u nepôvodných to bolo približne na úrovni 50 % (*z bratem* – *z bratom*). Kolísanie medzi *-em* a *-om* sme zaznamenali aj v transkripcii (*No z motore**em** ih voža z viboru. Autom šofer*).²⁵ Morfému **-em** hodnotíme ako **centrálny aktívny prvok** hažlínskeho nárečia.

pričom návratnosť bola cca 50 %. Všetci respondenti boli autochtóni (vrátane ich obidvoch rodičov). Pracovne ich označujeme ako *dospelých*. Do výskumu sme zapojili aj žiakov 8. a 9. ročníka vtedajšej miestnej základnej školy, pričom sme ich rozdelili na *pôvodných* a *nepôvodných*. *Pôvodní* sú takí, kt. obidvaja rodičia sú z Hažlína. U *nepôvodných* respondentov jeden z ich rodičov nepochádza z Hažlína. Dotazníkového výskumu sa zúčastnili respondenti vo veku od 13 do 77 rokov. Ich priemerný vek (bez žiakov základnej školy) bol 60 rokov.

22 BUFFA, Ferdinand. 1995. *Šarišské nárečia*. 1. vydanie. Bratislava: VEDA, 1995. s. 123. ISBN 80-224-0418-7. ŠTOLC, Jozef. 1981 (ed.). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1981. s. 49. ŠTOLC, Jozef. 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA, 1994. s. 117. ISBN 80-224-0036-X.

23 KOTULIČ, Izidor. 2017. *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2017. s. 125 – 126.

24 BUFFA, Ferdinand. 1995. *Šarišské nárečia*. 1. vydanie. Bratislava: VEDA, 1995. s. 58.

25 V tomto doklade si môžeme všimnúť rozkolísanú normu v rámci jednej výpovede. Lexéma *motor* je v skúmanom dialekte staršia ako *auto*. Domnievame sa, že **použitie staršej lexémy petrifikuje pôvodnú gramatickú morfému -em**, kým pri použití novšieho výrazu dochádza aj k inovácii prípony. Ukazuje sa, že **lexikálny neologizmus nivelizačne pôsobí aj na gramatickú rovinu**. Pravda, na zovšeobecnenie tohto tvrdia by bol potrebný širší výskum.

Všetky slovanské nárečia východného Slovenska sa vyznačujú **relačnou morfému -i/-y v G sg. pôvodných maskulinných a-kmeňov.**²⁶ 80 % dospelých a pôvodných respondentov v dotazníkoch uviedlo formy *od gazdu*. V prípade nepôvodných informátorov to bolo ešte viac – 94 %. Výraz *od starostu* napísalo 65 % dospelých, 80 % pôvodných a 94 % nepôvodných respondentov. Ako vidno, táto pôvodná forma v skúmanom dialekte takmer vymizla,²⁷ a to aj napriek širokej areálovej distribúcii tejto izomorfy nielen vo východoslovenských, ale aj v rusínskych a v poľských nárečiach. Ukazuje sa, že pádový synkretizmus A – G sg. umocnený prestížou spisovného jazyka prelamuje vplyv širokej areálovej distribúcie. Vzhľadom na výsledky výskumu túto **archaickú morfému** hodnotíme ako **periférny prvok** hažlínskeho dialektu.

Formy D – L sg. *sinovi/sinoj* patria k základným diferenčným izomorfám západného a východného regiónu východoslovenského makroareálu.²⁸ Pre šarišské nárečia atypickú relačnú morfému **-oj/-oji v D – L sg. živ. mask.** sme zaznamenali aj v skúmanej obci. V dotazníkovom výskume 70 % pôvodných a dospelých respondentov uviedlo podoby *xwopoj*, *sanoj/xwopoji*, *sanoji*,²⁹ ostatní zapísali príponu *-ovi*. Tá dominuje aj v nárečovom prejave mladšej informátorky (*Hocikedi ukazujem sinovi; Lem bula pri švekrovi*). U nepôvodných respondentov to bolo v pomere 1 : 1. V prehovore staršej informátorky prevláda gramatická morféma *-oj/-oji* (*Xo3ili ku tomu kernasoji s totu prašačku šviňu!; I Ficoji lem pekwa!* [koláče]). Podobne ako v nárečiach Zemplína, aj v hažlínskom nárečí morfému *-oj/-oji v D – L sg. živ. mask.* považujeme za výsledok **slovensko-rusínskych jazykových kontaktov**.

26 ŠTOLC, Jozef. 1981 (ed.). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1981. s. 22.

27 Vyššiu mieru zachovania prípony *-i* v lexéme *starosta* oproti slovu *gazda* pripisujeme tomu, že lexéma *starosta* sa frekventovane používa dodnes (aj v úradnom styku).

28 KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. s. 278.

29 Znakom *w* označujeme dentálnolabiálny úžinový konsonant s vlastnosťou sonórnosti, ktorý sa v hažlínskom dialekte vyskytuje na mieste pôvodného zubného *l* a má status fonémy.

Jej pozíciu v skúmanom dialekte hodnotíme ako **centrálny pasívny** prvok, pričom jej podrobnejšiu genézu sme analyzovali skôr.³⁰

Vo väčšine slovanských nárečí (vrátane rusínskych) na východnom Slovensku v **G sg. mäkkých feminín** sa vyskytuje relačná morféma *-i* (*zo žemi, s pivňici*), len v spišských goralských nárečiach a v časti severošarišských nárečí je v tejto pozícii **prípóna -e** (*do žeme, s pivňice*).³¹ Táto izomorfa sa tiahne pozdĺž Tople od Sveržova cez Kurimu, Giraltovcu až po Vranov nad Topľou³² a zasahuje aj Hažlín.

Tabuľka č. 1 – Tvary G sg. od slov *žem, gazdäňa, pivňica* a *dwaň*³³

Gramatický tvar	<i>dospelí respondenti</i>	<i>pôvodní respondenti</i>	<i>nepôvodní respondenti</i>
žeme	90 %	100 %	90 %
žemi	0 %	0 %	5 %
bez odpovede	10 %	0 %	5 %
gazdäňe	70 %	100 %	28 %
gazdäňi	10 %	0 %	39 %
gazďinej	5 %	0 %	17 %
bez odpovede	15 %	0 %	16 %
pivňice	95 %	100 %	50 %
pivňici	0 %	0 %	28 %
bez odpovede	5 %	0 %	22 %
dwaňe	75 %	100 %	50 %
dwaňi	0 %	0 %	22 %
bez odpovede/iné ³⁴	25 %	0 %	28 %

30 BILSKÝ, Jozef. 2024. Špecifiká substantívnej deklinácie v severošarišských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. In: L. Jasinská (ed.): *Varia 31. Zborník príspevkov z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov konaného 30.11. – 1. 12. 2022 v Danišovciach*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024, s. 10 – 11. ISBN 978-80-574-0295-4.

31 ŠTOLC, Jozef. 1981 (ed.). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1981. s. 23 – 24.

32 BUFFA, Ferdinand. 1995. *Šarišské nárečia*. 1. vydanie. Bratislava: VEDA, 1995. s. 127.

33 BILSKÝ, Jozef. 2017. *Severošarišská archaická enkláva menom Hažlín*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. s. 25.

34 Lexéma *dľaň* bola väčšinou nahradená lexémou *ruka*.

Z analýzy dotazníkov uvedenej v tabuľke č. 1 vidno, že formy s príponou *-e* v G sg. stále jasne dominujú medzi dospelými a pôvodnými respondentmi, kým u *nepôvodných* respondentov sa tieto formy³⁵ vyskytujú s maximálne 50% pravdepodobnosťou a sú nahrádzané všeobecne šarišskými tvarmi *žemi*, *gazdaŋi*, *pivŋici*, *dwaŋi*. Formy s príponou *-e* sú frekventovane zastúpené aj v transkripcii (*Pošekaja sebe* [cibuľu] *a do tej pražeŋice sebe daja.*). Konštatujeme, že ide o **centrálny aktívny prvok** hažlínskeho nárečia.

Vidíme, že táto izomorfa sa nevzťahuje len na Hažlín, ale zaberá širšie územie. To je jeden z dôvodov, prečo sa v skúmanom nárečí zachováva a nepodlieha konvergentným tendenciám. Druhý dôvod (z nášho pohľadu významnejší) je prestíž spisovného jazyka. V pôv. ja-km. ide o pôv. tvar, preto ho považujeme za **archaizmus**, kým v pôv. i-km. predstavuje inováciu. Ako sme už vyššie naznačili, relačná morféma *-e* v G sg. pôv. ja-km. sa vyskytuje v spišských goralských nárečiach a na rozdiel od spisovnej poľštiny aj v susedných malopoľských nárečiach.³⁶ Ako vidno, relačná morféma *-e* v G sg. pôv. ja-km. vznikla v dôsledku **slovensko-poľských** jazykových **interferencií**.

Záver

Sumarizujúco môžeme povedať, že k centrálnym aktívnym prvkom substantívnej deklinácie hažlínskeho nárečia patrí gramatická morféma *-em* v I sg. maskulín a prípona *-e* v G sg. mäkkých feminín. Tie sa v skúmanom nárečí zachovali vplyvom slovensko-poľských jazykových kontaktov. Medzi centrálné pasívne prvky skúmaného dialektu zaraďujeme relačnú morfému *-oj/-oji* v D – L sg. živ. mask. Tá sa sformovala vďaka slovensko-rusínskym jazykovým kontaktom. Periférium hažlínskej substantívnej deklinácie tvorí koncovka *-i* v G sg. pôv. mask. a-km., ktorá je výsledkom slovensko-poľských i slovensko-rusínskych jazykových interferencií.

35 S výnimkou tvaru *ze žeme*.

36 KARAŚ, Halina. 2010. Charakterystyka dialektu małopolskiego. In: *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, 2010, ISBN 978-83-62844-10-4. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=dialekt-malopolski-charakterystyka> [Online.] (2024-11-02.).

Všetky uvedené osobitosti hažlínskej substantívnej deklinácie zároveň predstavujú vývinové reliktné **archaizmy**. Tie **sa tu zachovali vplyvom jazykových interferencií** so susediacimi nárečiami západoslovanského (poľského) i východoslovanského (rusínskeho) pôvodu. Vidíme, že rozsah areálovej distribúcie nie je **primárnym faktorom petrifikácie**, resp. nivelizácie špecifického nárečového javu, ale **miera jeho totožnosti so spisovným jazykom** a s tým spojená spoločenská prestíž.

Príspevok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) č. 1/0225/23 (2023 – 2025).

Literatúra

BILSKÝ, Jozef. 2017. *Severošarišská archaická enkláva menom Hažlín*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 169 s.

BILSKÝ, Jozef. 2024. Špecifiká substantívnej deklinácie v severošarišských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. In: L. Jasinská (ed.): *Varia 31. Zborník príspevkov z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov konaného 30.11. – 1. 12. 2022 v Danišovciach*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024, s. 6 – 14. ISBN 978-80-574-0295-4.

BUFFA, Ferdinand. 1995. *Šarišské nárečia*. 1. vydanie. Bratislava: VEDA, 1995. 400 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 1993. *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava: VEDA, 1993. 169 s. ISBN 80-224-0354-7.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 2008. *Kapitoly zo slavistiky II*. 1. vydanie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 186 s. ISBN 978-80-8068-899-8.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. 2016. *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. 1. vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016. 248 s. ISBN 978-80-555-1714-8.

- KARAŚ, Halina. 2010. Charakterystyka dialektu małopolskiego. In: *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, 2010, ISBN 978-83-62844-10-4. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=dialekt-malopolski-charakterystyka> [Online.] (2024-11-02.).
- KOTULIČ, Izidor. 2017. *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2017. 269 s.
- KOVÁČOVÁ, Viera. 2010. *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. 1. vydanie. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2010. 173 s. ISBN 978-80-8084-549-0.
- KOVÁČOVÁ, Viera. 2015. *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach*. 1. vydanie. Ružomberok: Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku – VERBUM, 2015. 174 s. ISBN 978-80-561-0205-3.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. 344 s.
- ŠTOLC, Jozef. 1981 (ed.). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1981. 316 s.
- ŠTOLC, Jozef. 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA, 1994. 173 s. ISBN 80-224-0036-X.
- VAŠÍČKOVÁ, Svitlana. 2016. Maďarismy v Ugljanských rukopisech. In: M. Giger (ed.): *Slované: Souznění a konflikty*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, s. 57 – 64. ISBN 978-80-7465-228-8.

PhDr. Jozef BILSKÝ, PhD.

Filozofická fakulta UPJŠ

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 01 KOŠICE

Slovenská republika

jozef.bilsky@upjs.sk

PERIFÉRNE ALTERNÁCIE V SLOVENČINE

Iveta Bónová – Lucia Jasinská

PERIPHERAL ALTERNATIONS IN CONTEMPORARY SLOVAK

Abstract: The subject of the presented paper is alternations as accompanying phenomena of word-formation and form-formation processes in Slovak. The aim is to capture and describe changes in phonemes (morphophonemes) in lexemes motivated by word-formation or in grammatical forms induced by the semantic environment, while focusing not only on central and systemic changes, but primarily on peripheral processes. We verify the types of phoneme changes in the form-formation basis of lexemes in contemporary language utterances using search tools in the Slovak National Corpus database. We confront quantitative and qualitative findings with theoretical foundations, but also with available results from previous research in the field of morphology and derivatology.

Keywords: alternations, phoneme changes, central and peripheral processes, contemporary Slovak language

Úvod

Pri našom cielene zameranom výskumnom zábere – sledovať periférne alternačné procesy v lexikálnych jednotkách nedomáceho pôvodu – máme, v intenciách súčasného lingvistického bádania, ambíciu prejsť trajektóriou v smere od reálneho používania jazyka cez deskripciu skúmaného javu až po jeho explanáciu. Vychádzame pritom z faktu, že len fungovanie jazyka v rečovej praxi prináša reálny objekt výskumu, na ktorého pozadí sa dajú pozorovať dynamizujúce prejavy aj pri preberaní a uplatňovaní cudzích slov. Po prevzatí lexém neslovenského pôvodu do nášho jazyka dochádza prirodzeným spôsobom k ich adaptácii na viacerých úrovniach.

Na úrovni gramatickej a derivatologickej sú práve alternácie častým a pre flektívne jazyky typickým sprievodným javom tvarotvorných a slovotvorných procesov. Ich realizáciu a nie vždy jednoznačné a systémovo očakávané uplatňovanie sledujeme v synchrónnej slovenčine, pričom využívame databázu komunikátov, ako aj vyhľadávacie nástroje Slovenského národného korpusu.

Teoretické východiská

Problematika alternácií je v slovenskej odbornej literatúre pomerne detailne, aj keď nie samostatne monograficky spracovaná. Uvedený morfonologický jav na pozadí syntetickej fonologickej koncepcie (1989) teoreticko-metodologicky vymedzuje J. Sabol. Autor fonologickej teórie v nadväznosti na svojich predchodcov (Novák, Pauliny) definuje túto nekombinačnú zmenu ako „fonologický (morfonologický) jav, pri ktorom ide o vplyv morfémy na morfofonému“³⁷. Nadväzuje tiež na svoje zistenia vychádzajúce zo vzájomnej konfrontácie neutralizácií fonologických protikladov a alternácií uplatňujúcich sa v slovenčine³⁸. Na rozdiel od neutralizačných procesov pri alternáciách dochádza k striedaniu fónických prvkov vynútenému významovým, nie zvukovým okolím. Alternujúcimi fonémami vznikajú zvukové obmeny tej istej morfémy (tzv. alomorfémy, resp. alomorfy) v tvarotvornej aj v slovotvornej paradigme pri konjugácii, deklinácii či derivovaní nových lexikálnych jednotiek. Sú to zmeny, pri ktorých je zasiahnutá – na rozdiel od neutralizácií – aj úroveň morfofonémy v oblasti designans, čím sa fonologická rovina preukázateľne prepája s morfológickou, resp. slovotvornou rovinou.

L. Dvonč, vychádzajúc zo Slovenskej gramatiky (z roku 1962), vo svojom príspevku prehľadovo opisuje výlučne vokalicke alternácie v slovenčine, pričom prihliada aj na historické hľadisko, a pokiaľ ide o spôsob spracovania alternácií v uvedenej publikácii, prejavuje argumentačne podopreté kritické stanovisko. V záverečnej časti svojej štúdie pripomína, že opis jednotlivých alternácií alebo ich enumerácia nestačia, pretože uplatnením deskriptívneho postupu

37 SABOL, Ján. 1989. Syntetická fonologická teória.

38 SABOL, Ján. 1985. Neutralizácia fonologických protikladov, vokalicke a konsonantické alternácie v slovenčine.

„nič sa však nehovorí o dynamike, ktorá sa pri nich prejavuje“³⁹. Autor si zároveň uvedomuje bohatú diferenciaciu vokalickej alternácii z hľadiska frekvencie, ako aj z hľadiska dynamiky, a preto v závere konštatuje, že „uplatnením všetkých takýchto hľadísk sa opis vokalickej alternácii stáva úplnejší, plastickejší“⁴⁰.

Podnetné impulzy prináša štúdia autorskej dvojice M. Sokolovej a F. Šimona⁴¹, v ktorej je minuciózne spracovaná problematika morfeematickej segmentácie preberaných slov. Autori na základe materiálového východiska (v procese prípravy morfeematického slovníka) kategorizujú slová podľa ich pôvodu a na základe toho vymedzujú tzv. alternačné rady pri utváraní derivátov v rámci identického slovotvorného hniezda. Postup pri morfeematickej segmentácii prevzatých lexikálnych jednotiek opierajú o princípy minimálnej segmentácie J. Bosáka⁴². Jedným z výrazne uplatňovaných postupov je prehodnocovanie morfeematických hraníc pri pôvodne nesegmentovateľných slovách na základe analogických modelov.

Pri zostavovaní Morfeematického slovníka slovenčiny (vydaného v r. 1999) jeho hlavná autorka rieši alternačné procesy prebiehajúce v slovotvornom základe, pričom ich odlišuje od zmien, ktoré rozširujú základ pomocou interfigovaných submorfém, a od trunkácií. V samostatnej štúdii M. Sokolová⁴³ alternácie kategorizuje a vymedzuje v závislosti od druhu morfémy, ktorá alternačný proces spôsobuje. Uvádza základné aj inverzné typy, pričom ich konkretizuje na základe exemplifikácií. Pracuje s odlišnou terminológiou ako J. Sabol. Vokalickej alternácie člení na korelované alternácie centrálnych vokálov (terminologicky u J. Sabola v zhode s kvantitatívnymi alternáciami) a alternácie nekorelovaných vokálov, ktoré v zhode s J. Sabolom člení na kvalitatívne a kvantitatívno-kvalitatívne. Na príkladoch ilustruje tiež zánikové a vznikové alternácie, ako aj menej frekventované vokaliccko-konsonantické alternačné procesy. Alternácie korelovaných konsonantov s ohľadom

39 DVONČ, Ladislav. 1991. Vokalickej alternácii v spisovnej slovenčine, s. 46.

40 DVONČ, Ladislav. 1991. Vokalickej alternácii v spisovnej slovenčine, s. 46.

41 SOKOLOVÁ, Miloslava – ŠIMON, František. 1994. Segmentácia prevzatých slov v slovenčine.

42 BOSÁK, Ján – BUŽÁSSYOVÁ, Klára. 1985. Východiská morfémovej analýzy. (Morfeematika. Slovotvorba.).

43 SOKOLOVÁ, Miloslava. 2000. Alternácie v spisovnej slovenčine.

na získaný materiál pri morfématickej segmentácii slovenských aj prevzatých lexém špecifikuje a člení na alternácie palatalizovaných konsonantov *d, t, n, l* a alternácie sykaviek. Alternácie nekorelovaných konsonantov s ohľadom na alternujúci a alternovaný konsonant rozčleňuje na zmeny velár s nevelármi, alternácie konsonantov *d, t, d', t'* so sykavkami, rovnako vo všetkých prípadoch s uvedením základných a inverzných typov. Osobitne konkretizuje aj nesystémové disjunktívne typy alternácií (najmä v prevzatých slovách) a zmeny konsonantických skupín. Štúdia je naplnenou snahou autorky o kompletizáciu, vymedzenie a exemplifikáciu všetkých alternačných typov existujúcich v spisovnej slovenčine s ohľadom na ich systémovosť (pravidelnosť/nepravidelnosť) a frekvenciu (centrálnosť/periférnosť).

F. Šimon ako spoluautor morfématického slovníka pri koncipovaní Slovníka koreňových morfémov slovenčiny (Sokolová a kol., 2005) sa pri opise problematiky derivovania nových lexém v rámci jednotlivých slovotvorných hniezd koncentruje na varianty koreňových morfémov v prevzatých slovách. Na základe analyzovaných derivovaných jednotiek cudzieho (najčastejšie latinského) pôvodu zisťuje a zároveň v štúdiu uvádza, že 86 % všetkých identifikovaných alternácií v danej kategórii slov zodpovedá slovenským alternáciám⁴⁴.

L. Palková sa v samostatnej kapitole monografickej práce venuje morfonologickým aspektom slovotvornej motivácie. Vychádzajúc z relevantných lingvistických zdrojov, charakterizuje alternácie a v súlade s typológiou a špecifikáciou uvádzanou podľa M. Sokolovej ich kvalitatívne aj kvantitatívne vyhodnocuje vo vzťahu k slovotvorným procesom⁴⁵.

Analýza periférnych vokalických alternácií v slovenčine

K centrálnym, teda frekventovaným, pravidelným a systémovým alternáciám v slovenčine patria predovšetkým zmeny vokálov na ich kvantitatívne pendanty, t. j. dlhé vokály (*hlas* → *hlások*; *kniha* → *kníh*) alebo diftongy (*brada* → *briadka*; *flaša* → *fľiaš*),

44 ŠIMON, František. 2006. Alternácie a varianty koreňových morfémov prevzatých slov.

45 PALKOVÁ, Lenka. 2015. Morfonologické aspekty slovotvornej motivácie.

konsonantické alternácie korelovaných konsonantov (*ráno* → *raňajší*, *veda* → *vedec*; *plot* → (*o*) *plote*, *Egypt* → (*o*) *Egypte*), ale aj vznikové (*číslo* → *číselný*; *vajce* → *vajec*) a zánikové alternácie (*sveter* → *svetrik*; *kupec* → *kupca*). V niektorých prípadoch sa alternácie kombinujú (*viator* → *vetríček*). Naopak, periférnu oblasť predstavujú alternácie takých foném, ktoré majú v slovenskom vokalickej, prípadne v konsonantickom subsysteme okrajovú pozíciu. S ohľadom na špecifický inventár foném ide o vokály *é* a *ó* a o konsonanty *g*, *dz* a *dž*. Prirodzene, počet alternácií v jazykovom systéme zodpovedá rozsahu prvkov v segmentálnom subsysteme. Pri derivovaní lexikálnych jednotiek cudzieho pôvodu dochádza často k nepravidelným zmenám (v protiklade k pravidelným alternáciám v slovenčine), t. j. k nepravidelným motiváciám. „[...] v motivačných dvojiciach *Slovák* → *Sloven-ka*, *liš-ka* → *liš-ia*, *spotreb-ovat'* → *spotreb-i-tel'*, *kolidovať* → *kolíz-ia*, *mok-rý* → *mok-núť* rozdiely medzi motivantom a motivátom sú pre dané dvojice špecifické, odchyľujú sa od pravidiel spájania morfémy alebo od alternančných pravidiel, preto pri nich je motivácia v rozličnom stupni nepravidelná“⁴⁶.

Na priebeh alternácií pri tvarotvorných alebo slovotvorných procesoch vplyva aj pôvod lexikálnej jednotky, ktorá vstupuje do jedného z uvedených procesov. Tvarové paradigmy domácich a zdomácnených slov sú pravidelné a aj alternácie v nich prebiehajú systémovo v súlade s deklináčnym, príp. konjugačným typom, resp. pri tvorení slov uplatnením identických typov zmien pod vplyvom slovotvorných formantov.

V prípade prevzatých lexém, ktoré sa v systéme slovnej zásoby ešte neadaptovali na všetkých úrovniach, a teda ich synchronne vnímame ako „cudzie“, nemusí dochádzať k niektorým alternáciám. Problematike alternácií prevzatých lexikálnych jednotiek, ako sme uvádzali v teoretických východiskách, sa venoval F. Šimon, ktorý vo svojich kvantitatívne zameraných zisteniach konštatuje, že v internacionalizmoch je 693 alternácií, z toho 122 ich kombinácií. Z uvedeného počtu viac ako 86 % (t. j. 600 alternácií, z toho 92 v kombinácii) korešponduje so slovenskými alternáciami. V súvislosti s adaptáciou lexém autor upozornil, že fonematická alternácia vokál/diftong sa uplatňuje výlučne v plne adaptovaných

46 FURDÍK, Juraj. 2004. Slovenská slovotvorba, s. 28.

lexémach (*košeľa* → *košiel'ka* /lat./; *flak* → *fliáčik* /nem./; *plech* → *pliešok* /nem./)⁴⁷. V prípade deklinačnej paradigmy niektorých prevzatých lexém možno práve na pozadí alternančných zmien vnímať stupeň ich adaptácie, a to aj v procese, čo sa prejavuje koexistenciou tvarových variantov (porov. v Slovníku súčasného slovenského jazyka⁴⁸ a v Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny⁴⁹: *gesto* → *gest*, *pesto* → *pest/piest*, *torta* → *tort/toriet*).

V predkladanom príspevku sme sa zamerali na alternácie ako sprievodné javy pri sufixálnom odvodzovaní derivátov motivovaných prevzatými lexémami. V slovotvornom vzťahu sme sledovali kvantitatívne, ako aj na kvalitatívne vokalické alternácie. Kvantitatívne fonematické zmeny sa prejavujú pri vokáloch *í/i* (*hemofília* → *hemofilný*, *štýl* → *štylizovať*, *motív* → *motivovať*); *á/a* (*aktuálny* → *aktualita*, *fantázia* → *fantazijný*); *é/e* (*téma* → *tematický*, *problém* → *problematizovať*); *ó/o* (*fókus* → *fokusovať*, *emócia* → *emočný*); *ú/u* (*prelúdium* → *preludovať*, *exekúcia* → *exekučný*). Kvalitatívne alternácie sa prejavujú ako zmeny vokalického timbru, napr. *i/e* (*komprimovať* → *kompresia*), alebo zánikovou alternáciou (*kataster* → *katastrálny*, *figel'* → *figliar*).

V databáze textov Slovenského národného korpusu sme v štýlovo diferencovaných komunikátoch sledovali deriváty prevzatých lexém s periférnym vokálom (*ó, é*) prevažne v poslednej slabike tvarotvorného základu. V textoch reflektujúcich súčasný jazyk sme overovali frekvenciu motivátov lexém cudzieho pôvodu, ako napr. *akadémia*, *anestézia*, *aróma*, *atmosféra*, *baktéria*, *bizón*, *fókus/fokus*, *fónický/fonický*, *fruktóza*, *glóbus*, *gnóma*, *hardvér*, *ión*, *jód*, *kohézia*, *laktóza*, *medailón*, *médiológia/mediológia*, *plafón*, *pódium*, *portrét*, *premiéra*, *progesterón*, *púder*, *réžia*, *sféra*, *softvér*, *šampón*, *šansón*, *testosterón*, *trénovať* a *i*.

Priebeh alternácií v uvedených slovách je výrazne diferencovaný a závisí od viacerých faktorov. Ako stabilné sa javia tie prípady derivátov, ktoré sú relatívne frekventované a alternácia nie je

47 ŠIMON, František. 2006. Alternácie a varianty koreňových morfém prevzatých slov.

48 Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. 2006.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. 2021.

49 Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). 2022.

závislá od umiestnenia dlhého vokálu v lexéme, tzn. nachádza sa v prvej slabike (*glóbus*, *gnóma*, *pódium*), ale aj v poslednej slabike tvarotvorného základu slova (*plafón*, *medailón*, *laktóza*, *fruktóza*, *portrét*, *šampón*). V adjektívnych derivátoch uvedených substantív ku kvantitatívnej alternácii nedochádza (*glóbusový*, *gnómický*, *pódiový*, *plafónový*, *medailónový*, *laktózový*, *fruktózový*, *potrétový*, *šampónový*). V niektorých skúmaných prípadoch v korpusovom textovom materiáli sa dynamika zmien prejavila v koexistencii dvoch variantov derivátov, tzn. popri sebe sa vyskytujú motiváty s alternačnou zmenou aj motiváty bez alternácie. Ide o slová, ktorých výskyt je frekvenčne heterogénny, nielen pokiaľ ide o samotné motivujúce slovo (napr. *fókus/fokus*, *softvér*, *hardvér*, *atmosféra*, *premiéra*, *médiológia/mediológia*, *fónický/fonický*, *réžia*) vo vzťahu k jeho bezprostrednému motivátu, eventuálne variantným motivátom, ale aj z hľadiska sémantickej štruktúry lexikálnej jednotky a jej uplatniteľnosti v konkrétnom tematicky determinovanom komunikáte. V tabuľkovom prehľade ilustratívne uvádzame takéto lexémy.

Tab. 1 Výskyt derivátov lexém cudzieho pôvodu v komunikátoch

fókus	101	réžia	54 949	mediológia	9
fokus	138	réžijný	77	médiológia	3
fokusový	43	režijný	5 848	mediológ	10
fokusový	175			médiológ	5
fokusovať	1	bizón	1 571	mediologický	11
fokusovať	24	bizóni	263	médiologický	1
		bizoni	26		
softvér	28 176			anestézia	3 079
softver	176	púder	2 006	anestéziologický	307
softvérový	10 787	púdrový	103	anesteziologický	147
softverový	99	pudrový	9	anestéziológ	1 191
				anesteziológ	496
hardvér	5 526	gnóma	103	anestéziológicka	0
hardver	66	gnómický	211	anesteziológicka	48
hardvérový	2 979	gnomický	2		
hardverový	51			fónický	234
		kohézia	892	fonický	135
sféra	51 703	kohézny	3 659	fónickosť	0
sférický	589	kohezný	1	fonickosť	0
sferický	0			fónicky	14
				fonicky	3
atmosféra	134 105	premiéra	92 520		
atmosférický	2 657	premiérový	20 960		
atmosferický	775	premierový	64		

Záver

Na základe nášho čiastkového výskumu, v ktorom sme sledovali nie vždy jednoznačné a systémovo očakávané zmeny, je možné konštatovať, že pri viacerých derivátoch (pozri tab. 1) sú alternančné procesy „v pohybe“ a synchronne popri sebe jestvujú viaceré varianty. Adaptácia cudzích lexém prebieha (aj na zvukovej úrovni) diferencovane, čím sa potvrdzuje prístup L. Dvonča spred viac ako troch desaťročí, ktorý pri opise alternácií zdôrazňoval potrebu prihliadať nielen na historické súvislosti, ale aj na viaceré synchronne faktory pri reálnom fungovaní jazyka v komplexe. Z našich zistení tiež vyplývajú určité tendencie, prejavujúce sa tak v kvantitatívnych, ako aj v kvalitatívnych parametroch. Výrazný vplyv má fáza adaptácie cudzieho slova, pričom platí, že alternácie prebiehajú pravidelnejšie v tých slovách, ktoré sú frekventované a používateľ jazyka ich nepocituje ako cudzie. Čiastočne je determinujúca aj slabičná dĺžka slova, ale tiež vokálny timbre. Čím má slovo väčší počet slabík, tým je výraznejšia tendencia k skracovaniu vokálov, ktoré majú v tvarotvornom základe motívanta príznak kvantitatívnosti. Rovnako rozhodujúcou môže byť prítomnosť hiatového spojenia a pozícia vokálu v slove pred istým typom sufixu. V neposlednom rade významným činiteľom, ovplyvňujúcim realizáciu či nerealizáciu alternácie je aj frekvencia samotného motívanta v komunikácii.

Príspevok je čiastkovým výstupom grantového projektu APVV-22-0261 Úloha včasných diagnostických a terapeutických podporných nástrojov pre deti so sluchovým postihnutím a poruchami reči, 2023 – 2027.

Literatúra

- BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára. 1985. *Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba.) Jazykovedné štúdie. 19.* Bratislava: Veda, 1985. 131 s.
- DVONČ, Ladislav. 1991. Vokálne alternácie v spisovnej slovenčine. In: J. Mistrík (ed.): *Studia Academica Slovaca 20. Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a literatúry.* Bratislava: Alfa, 1991, s. 33 – 47.

- FURDÍK, Juraj. 2004. *Slovenská slovtvorba*. M. Ološtiak (ed.). Prešov : Náuka, 2004. 200 s.
- Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž* (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). 2022. Red. M. Sokolová – A. Jarošová.
- PALKOVÁ, Lenka. 2015. Morfonologické aspekty slovtvornej motivácie. In: M. Ološtiak (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 310 – 406. ISBN 978-80-555-1406-2.
- SABOL, Ján. 1989. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1989. 253 s.
- SABOL, Ján. 1985. Neutralizácia fonologických protikladov, vokalicke a konsonantické alternácie v slovenčine. In: J. Mistřík (ed.): *Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca*. Martin: Matica slovenská, 1985, s. 407 – 411.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2021. 1128 s.
- Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2022. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. 2000. Alternácie v spisovnej slovenčine. In: K. Buzássyová (ed.): *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 417 – 444. ISBN 80-224-0641-4.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – ŠIMON, František. 1994. Segmentácia prevzatých slov v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, č. 2, s. 128 – 149.
- ŠIMON, František. 2006. Alternácie a varianty koreňových morféme prevzatých slov. In: M. Sokolová – M. Ivanová – M. Ološtiak (eds.): *Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania)*. Prešov : Filozofická fakulta, 2006, s. 165 – 174. ISBN 80-8068-544-4.

PhDr. Iveta BÓNOVÁ, PhD. – PhDr. Lucia JASINSKÁ, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Moyzesova 9
040 01 KOŠICE
iveta.bonova@upjs.sk, lucia.jasinska@upjs.sk

COMMUNICATION FAILURES IN THE MACHINE-MEDIATED INTERCULTURAL DISCOURSE

Leonid Chernovatyi

KOMUNIKAČNÉ ZLYHANIA V STROJOVO SPROSTREDKOVANOM MEDZIKULTÚRNOM DISKURZE

Abstrakt: Mnohí študenti pri učení nadmerne využívajú systémy strojového prekladu, pretože sú presvedčení o vysokej účinnosti uvedených systémov a ich nespornej nadradenosti nad ľuďmi. Zároveň však aj pokročilé systémy strojového prekladu majú značné systémové nedostatky, ktoré nedokážu prekonať. Jednou z nich je neschopnosť programov strojového prekladu rozpoznať implicitné informácie v pôvodnom texte. Ľudskí prekladatelia majú po prečítaní celého pôvodného textu málokedy problém pochopiť jeho implikácie. Stroj si ich však neuvedomí bez ohľadu na to, koľkokrát text prečítal, pretože nie je schopný rekonštruovať vynechané prvky. Tento problém by sa mal zohľadniť pri školení prekladateľov a tlmočníkov.

Kľúčové slová: porucha komunikácie, ľudský preklad, implicitné informácie, strojový preklad, systémové chyby, školenie prekladateľov a tlmočníkov

Background

The use of machine translation (MT) by students is a widespread phenomenon in translation courses, especially in the context of homework and examinations. However, the attitudes towards this practice remain controversial. The professional competence of a modern translator should include both a technological component and human translation skills and abilities, as well as subject knowledge associated with the relevant field of human activity (such as economics, law or Translation Studies).

It can therefore be seen that, although MT and other automated systems are a typical part of a modern translator's professional competence, and therefore their use is one of the compulsory components of a future translator's training, proficiency in their use does not guarantee translation quality. Firstly, the lack of development of the translator's own translation skills and abilities makes the translator completely dependent on these automated systems, which makes translation virtually impossible in the event of a loss of access to these systems (for example, in the event of a loss of Internet connection).

Secondly, the supposed superpowers of computer programs in the field of translation are greatly exaggerated. Even advanced modern translation programs have significant systemic flaws, particularly in their lack of subject matter knowledge, which is necessary to understand the implicit meaning (implicatures) of the source text. Without such understanding, it is difficult to produce an adequate translation, or at least one that is comprehensible to the addressee.

Analysis Results and Discussion

In order to facilitate a more nuanced examination of this statement, it is instructive to consider a few illustrative examples. To this end, the following is an analysis of machine-translated source-text fragments, which contain implicatures that are crucial to the understanding of the said fragments.

First, let's consider the title of an article⁵⁰ in the field of translation studies, as rendered by two neural MT programs: *DeepL Translate (DLT)* and *Microsoft Translate (MST)*.

CAPACITY, LOAD, AND EFFORT IN TRANSLATION, INTERPRETING AND BILINGUALISM

The anticipated Ukrainian translation of this title is „Обсяг внутрішніх ресурсів, навантаження та зусиль у письмовому й усному перекладі та білінгвізмі“ (all examples translated by the author). Both programmes failed to correctly interpret the ambiguous

50 Seeber, Kilian and Amos, Rhona. 2023. Capacity, load, and effort in translation, interpreting and bilingualism. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 280-297.

term ‚capacity‘. This is due to a lack of contextual understanding, particularly in relation to Daniel Gile’s Effort Model⁵¹; such allusions are not usually mentioned in the titles. A human translator would be able to determine the meaning of this term by reading the article in question. For MT systems, however, this approach is ineffective, as it cannot compensate for the lack of explicit information and lack of subject knowledge. Consequently, both programmes have selected lexical variants (*DLT* – *потенціал*, *MST* – *спроможність*) that convey only the general meaning of the term, without considering the context.

The two programmes also had difficulties in rendering the homogeneous members of the phrase *translation, interpreting and bilingualism*, although these are three fairly common terms. However, the programmes had problems with the term *bilingualism*, which they both rendered as *двомовний переклад* (*bilingual translation*). This is a misinterpretation, as any translation is inherently bilingual, involving two languages. Moreover, the term *bilingualism* does not include the concept of translation. Compare: The term *bilingualism* is defined in its simplest form as *knowing* two languages⁵².

It is not uncommon for neural MT programs to include words in the target text that are not present in the source text. In this case, it may be due to the fact that both programs assumed that all homogeneous members of *translation, interpreting and bilingualism* implicitly contain the generic meaning of translation, although this word is not explicitly present in them. The first two homogeneous terms (*translation* and *interpreting*) do indeed implicitly contain the generic term *translation* (*переклад*) (*translation* – *письмовий переклад*, *interpreting* – *усний переклад*), but the last term *bilingualism* (*білінгвізм*) does not, as it does not refer to translation at all. Nevertheless, the programmes erroneously added the word

51 Gile, Daniel. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

52 Valdez, Guadalupe and Figueora, Richard. 1994. *Bilingualism and testing: A special case of bias*. Norwood, NJ: Ablex; Gottardo, Alexandra, Grant, Amy. 2008. Defining bilingualism. *Encyclopedia of Language and Literacy Development* (pp. 1-7). London, ON: Canadian Language and Literacy Research Network. Retrieved [Aug 07 2024] from <http://www.literacyencyclopedia.ca/pdfs/topic.php?topicId=236>.

переклад (translation) to the latter, and the term *bilingualism* was rendered as *двомовний переклад* (bilingual translation), accompanied by an inappropriate change of word order, turning the noun *білінгвізм* (bilingualism) into the adjective *двомовний* (bilingual).

The *MST* programme, unlike the *DLT*, did not take context into account when rendering the term *translation*. It used the generic meaning of the term (*переклад*), which includes both oral and written forms. However, in this context the term is used in contrast to *interpreting*, which denotes the specific meaning of *written translation* (*письмовий переклад*). Without this contextual consideration, the option proposed by the MT programme would lose its meaning, including the distinctions between translation, interpretation and bilingualism (*переклад* – means both written and oral mediation, *усний переклад* – means *interpretation* only, *двомовний переклад* – is a nonsensical notion of *bilingual translation*).

Failure to consider the context also led to errors in the translation of the sentence *The human brain is capable of comprehending and producing both written and spoken language, and in many cases it is also capable of doing so in multiple languages*. The errors were the result of a failed contextual translation of the term *language*, which in English can refer to both *мова* (*language*, a system of sound and graphic signs that has a social purpose) and *мовлення* (*speech*, the use of language to communicate). In the first case (*production of both written and spoken language*), the two programmes translated the fragment as *продукувати* (*to produce*) (*MST* – inadequately *виробляти* (*to produce*)) як письмову, так і усну мову (instead of *мовлення*), suggesting that they chose the most common equivalent of the term *language* (*мова*) from their respective lexicons without considering the context. The same applies to the last fragment of the sentence (*produce... several languages*), which was translated literally as *продукувати... кілька мов*. However, only speech can be produced, not language. So, the correct translation would be *продукувати... мовлення... кількома мовами* (*to produce... speech... in several languages*).

Similar trends can be observed in the translation of other texts related to translation studies. Take, for example, the title of another article⁵³:

DIRECTIONALITY IN COGNITIVE TRANSLATION AND INTERPRETING STUDIES

The *Google Translate* programme translated it into Ukrainian as Спрямованість у когнітивному перекладі та усному перекладі (literally: *Focus in cognitive translation and interpretation*), which is an entirely inadequate rendering. This inadequacy is related to the implicatures in the heading.

The machine first searches its dictionary for the equivalent of the first word (*directionality*). It may then identify a number of options, including: *спрямованість* (*aiming*), *фокус* (*focus*), *фіксування* (*fixation*), *концентрація* (*concentration*), *особливості* (*specifics*), *увага* (*attention*), *орієнтація* (*orientation*), and *зосередженість* (*focus*), among others. It is unfortunate that none of the above is appropriate in this particular context, as the article is concerned with the directionality of translation and interpretation. This refers to the direction of translation or interpretation, which can be either from the mother tongue into a foreign or second language, or vice versa. In such cases, the translator should resort to contextual substitution, which involves the use of a lexeme that is not in the dictionary but is required by the context. This is an area where machine translation cannot help.

The machine was also unable to understand the rest of the headline because it could not process the double ellipsis used in this section of the headline, where both *cognitive* and *studies* refer to two components simultaneously. Consequently, the full version of this section of the heading would have read as follows (the omitted elements are shown in bold): *cognitive translation **studies** and **cognitive** interpreting studies*.

However, the machine was unable to recognise the ellipsis and therefore translated each phrase separately ignoring the implicit information. As a result, the machine rendered the first phrase

53 Ferreira, Aline. 2023. Directionality in cognitive translation and interpreting studies. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 301 – 313. DOI: 10.4324/9781003109020-30.

(*cognitive translation*) literally, without taking into account the fact that the last word of the heading (*studies*) referred to both the first (*cognitive translation studies*) and the following component of the heading (*interpreting studies*). Despite the presence of the word *studies* in the latter phrase, the machine algorithms were unable to interpret it and omitted it entirely, translating *interpreting studies* as *усний переклад* (*interpreting*). As a result, the Ukrainian machine-translated heading appears as *Focus in cognitive translation and interpreting*, which is a significant departure from the meaning of the source text.

After the reconstruction of the implicit elements in the ST, the full version of the headline will have the following form:

DIRECTIONALITY OF TRANSLATION AND INTERPRETING
IN COGNITIVE TRANSLATION STUDIES AND COGNITIVE
INTERPRETING STUDIES

The machine would have no difficulty in rendering this full version, but the problem is that it cannot recognise it in the compressed form of the original headline.

Another indication of the machine's inability to take context into account is the translation of the following English passage, which has been bolded for emphasis⁵⁴: *Effortless though it might seem, the process of speaking, listening, reading and writing... is **not inconsequential** for the human brain, and is limited by what the brain can accomplish at any given time.* This fragment, which is complicated by a double negation (i.e., „*is not inconsequential*“), is closely related to the general theme of the text, which is about the limitations of the brain in the face of the demands placed on it during speech activity. However, both programmes translated this fragment in the most general way, without regard to the context, as *процес... є важливим для людського мозку* (DLT programme, using antonymic translation) and as *процес... не є незначним для людського мозку* (MST programme, retaining the double negation). Such a translation prevents readers from understanding the author's point, which was to convey the notion that *Попри позірну легкість*,

54 Seeber, Kilian and Amos, Rhona. 2023. Capacity, load, and effort in translation, interpreting and bilingualism. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 280 – 297.

процеси говоріння, аудіювання, читання і письма навіть однією, не кажучи вже про декілька мов, **створюють певне навантаження на мозок.**

The inconsistency in the use of the same term in the same text by MT programmes can be attributed to the failure to consider the context. Each time a term is translated, the algorithms of a particular programme are taken into account, but not the general theme of the original text and its context. To illustrate, the *DLT* programme in the above article⁵⁵ [Seeber, 2023] translated the term *capacity* on three occasions. First, it was translated as *потенціал* (*Capacity, load, and effort – Потенціал, навантаження та зусилля*). Later, it was rendered as *пропускна здатність* (*throughput*), then as *здібності* (*abilities*) and again as *спроможність* (*capability*) (*constructs of capacity – конструкти спроможності*). A comparable inconsistency can be seen in the translation by *MST* programme, which rendered the identical term in the same segments as *спроможність* (*capability*), *поняття місткості* (*concept of storage capacity*) and *конструкції потужності* (*power structures*) respectively. In all six instances, the options provided by the MT programmes are ill-suited to the task at hand.

Ambiguous terminology represents a significant hurdle in MT. This is particularly evident when the context does not provide explicit clues to the meaning of the terms in question. Consider, for example, the lexemes *performance* and *proficiency*, that appear in the above article by Ferreira (2023). The sentence below illustrates the potential challenges that can arise when a term is used twice in close proximity, without clear context to elucidate its precise meaning: *As a result, **language performance** will vary, and this should be taken into consideration when reporting on **translator's performance**.*

Conclusions

The above analysis has confirmed our hypothesis that contemporary MT programmes suffer from significant systemic

55 Seeber, Kilian and Amos, Rhona. 2023. Capacity, load, and effort in translation, interpreting and bilingualism. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 280 – 297.

shortcomings related to the lack of subject matter expertise, which is essential for understanding the nuances of the source text within the broader context of the message.

As a result, MT programmes often select an inappropriate equivalent for a source-language term and are unable to apply contextual substitution when none of their lexicon options are applicable in a given context. In the case of polysemous terms, existing MT applications are unreliable in determining the specific meaning of a term in a given context. On the one hand, the choice of different equivalents for a term that is used in the same sense in different parts of the text violates the principle of consistency in the use of the term. On the other hand, using the same equivalents to convey different meanings of polysemous terms distorts the meaning of the source text.

Analysing the shortcomings of MT systems in the learning process can help students to develop a critical approach to texts translated by such systems and to understand their limitations. Furthermore, these shortcomings can be taken into account in the pre-editing process for machine translation, as well as by MT programme developers when considering improvements to their products. The specification of such limitations and their incorporation into the training of future translators is a potential avenue for further research.

Funding

This research was funded by the EU Next Generation EU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under project No. 09I03-03-V01-00148.

Literature

DICTIONARY of Ukrainian Language Online. Volumes 1-14 (Словник української мови онлайн. Томи 1-14). <https://sum20ua.com>. [Online] (2024-06-04).

FERREIRA, Aline. 2023. Directionality in cognitive translation and interpreting studies. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 301-313. DOI: 10.4324/9781003109020-30.

GILE, Daniel. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

GOTTARDO, Alexandra, GRANT, Amy. 2008. Defining bilingualism. *Encyclopedia of Language and Literacy Development* (pp. 1-7). London, ON: Canadian Language and Literacy Research Network. Retrieved [Aug 07 2024] from <http://www.literacyencyclopedia.ca/pdfs/topic.php?topId=236>.

SEEBER, Kilian., and Amos, Rhona. 2023. Capacity, load, and effort in translation, interpreting and bilingualism. In: Aline Ferreira and John W. Schwieter (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation, Interpreting and Bilingualism*. London and New York: Routledge, 2023, p. 280-297.

VALDEZ, Guadalupe, and FIGUEORA, Richard. 1994. *Bilingualism and testing: A special case of bias*. Norwood, NJ: Ablex.

prof. PaedDr. Leonid CHERNOVATYI, PhD.

Filozofická fakulta UMB

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Tajovského 51

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

leonid.chernovaty@umb.sk

HUMANIZAČNÁ KOMUNIKÁCIA

Juraj Dolník

HUMANIZING COMMUNICATION

Abstract: Humanizing communication. The study is aimed at developing the concept of humanizing communication. The author asks the following questions: What is the content of humanizing communication? Where are its roots? Is this process necessary or arbitrary? What is the fundamental obstacle in this process? What is the reason that humanization in the communication life of society is so difficult to enforce? Three fundamental constituents of this communication are in the focus of the interpretation: social inclusiveness, social sensitization and social hope. The author wants the idea of humanizing communication to reach the social consciousness and for this method of communication to become a central form of social interaction.

Keywords: humanizing communication, social inclusiveness, social sensitization, social hope, authentic social interaction, neutralization

Úvod

Humanizácia človeka – reprodukcia jeho poľudšťovania – je téma, ktorá sa v dejinách ľudstva vždy dostávala do popredia, keď ľudia skusovali príliš veľa krutostí, útrap, násilia, rozličných foriem atrocít a pociťovali aj si uvedomovali, že to nemôže zodpovedať tomu, kto je človek v skutočnosti, a teda si utvárali obraz človeka, do ktorého sa premietalo presvedčenie o jeho nefalšovanej ľudskosti v protiklade s „falšovanými“ reálnymi ľuďmi schopnými neľudských činov. Vzdelanci, myslitelia, intelektuáli reagovali na tieto skúsenosti myšlienkovými konštruktmi človeka, založenými na ideí humanizmu. Rozvinuli sa rozličné koncepcie humanizmu, ale v súčasnosti dominantne rezonuje osvietenský humanizmus,

nadväzujúci na humanizmus renesancie⁵⁶. Zo základnej idey, že človek nie je nejaký prostriedok, nástroj na nejaký účel, čiže nesmie byť inštrumentalizovaný, lež účelom sám osebe, pre seba (samoúčelom v tomto zmysle), plynie antropocentrický obraz človeka, ku ktorému má smerovať jeho humanizácia, takže je aj meradlom aktuálneho stavu tohto procesu. Humanistický obraz človeka má byť vodidlom formálnej aj neformálnej výchovy.

Keďže komunikácia je vzťahotvorná aktivita, ktorá sa súčasne podieľa na formovaní človeka, jeho humanizácia je podmienená reprodukciou poľudšťovania tejto aktivity. Za nespokojnosťou s komunikačnou kultúrou, napr. s takou, akú prezentuje aktuálna politická reprezentácia na Slovensku, je nesplnené očakávanie, že čoraz väčší objem komunikácie bude prebiehať v znamení humanizácie, čo je v konsonancii s dynamikou demokratizácie spoločnosti. Čo je obsahom humanizácie komunikácie? Kde sú jej korene? Je tento proces nevyhnutný, alebo arbitrárny? Čo je fundamentálnou prekážkou v tomto procese? Z čoho plynie stav, že humanizácia v komunikačnom živote spoločnosti sa tak ťažko presadzuje? Ďalší výklad je stručnou reakciou na tieto otázky. V ohnisku výkladu sú tri fundamentálne konštituenty tejto komunikácie: sociálna inkluzívnosť, sociálna senzibilizácia a sociálna nádej.

Humanizačná komunikácia ako autentická sociálna interakcia – jej vlastnosti

Humanizačná komunikácia je autentická sociálna interakcia, v ktorej je človek sám sebou, realizuje sa v svojej pôvodnosti, reprodukuje svoju ľudskosť, svoj prirodzený spôsob existencie ako sociálny subjekt. Jej aktéri konajú ako rekonštrukční hermeneutici, teda v duchu rekonštrukčnej hermeneutiky, v ktorej chápaní „má vykládané dílo, jemuž chceme porozumieť, určitý, jeho tvůrcem do něj vložený, intersubjektivně dostupný objektivní význam. Ten může interpret – sice s pomocí subjektivních faktorů, ale aniž by tím narušil jeho objektivní povahu – na základě dostupného díla (textu) 'rekonstruovat'“⁵⁷. Ak konajú s takou rekonštrukčnou

56 Rüegg, W., 1977.

57 Sousedík, S., 2008.

snahou spojenou s prosubjektovým, prosociálnym prístupom ku koaktérom, ich komunikačná sebarealizácia je taká, aká je im vlastná: realizáciou svojich komunikačných možností reprodukovujú svoju ľudskú autenticitu. Ľudská komunikácia postihnutá deficitom autenticity je komunikácia, ktorá je človeku odcudzená.

Fundamentálnymi vlastnosťami humanizačnej komunikácie sú sociálna inkluzívnosť, sociálna senzibilizácia a sociálna nádej. Jadrom tejto komunikácie je sociálna inkluzívnosť. Bunkou tejto vlastnosti je rozumenie inému ako druhovému jedincovi, čo sa navodzuje uplatňovaním duchovnej, teda sociálnej, rekonštrukčnej hermeneutickej moci. Nazvime to antropologické rozumenie („rozumíme si ako človek človeku“). Čo znamená také rozumenie? Keďže rozumenie je súčasť semiotických aktov, ide o to, že iného druhového jedinca vnímame ako komplex znakových foriem, ktoré sú ekvivalentné našim formám, a týmto formám prisudzujeme významy ekvivalentné významom našich foriem. Registrujeme formy prejavov iných osôb, prejavov ich správania a konania ako rovnocenných s formami našich prejavov a interpretujeme ich v duchu rovnocennosti.

Komunikanti sa riadia princípom ekvivalencie, rovnocennosti druhových jedincov, keď ich komunikačné správanie a konanie je vzájomne inkluzívne. Spôsobmi komunikačného správania a konania sa vzájomne vťahujú do svojho vnútorného sveta tak, aby minimalizovali (v najlepšom prípade eliminovali) reštrikciu pôsobenia tohto princípu. Ide o to, aby tieto spôsoby vnímali a interpretovali ako úprimný príspevok k realizácii vzťahu ekvivalencie, v ktorom nikto nemá mocenské privilégium, narúšajúce vzťah rovnocennosti medzi aktérmi, teda pocit, presvedčenie, že každý má rovnakú cenu, hodnotu bez ohľadu na sociálny status a iné príznaky, s ktorými do komunikácie vstupujú. Čo robíme, keď sa vzájomne vťahujeme do nášho vnútorného sveta v zmysle inklúzie? Komunikujeme spôsobom, o ktorom si myslíme (sme presvedčení, predpokladáme, veríme a pod.), že koaktérovi umožní adaptovať sa na naše intencionality, čím sa vyhneme tomu, aby mal pocit (dojem, podozrenie, presvedčenie), že v nejakom ohľade je vylučovaný z rovnocennej komunikácie – komunikácie, v ktorej príspevky aktérov sú ekvivalentné so zreteľom na ich plnohodnotnú zapojenosť do komunikačného diania. Adaptovať sa tu znamená

nasadením asimilačno-akomodačného mechanizmu rozumieť významom a zmyslu intencionalít koaktéra a na tomto základe ekvivalentne realizovať vlastné intencionality. Intencionalita je filozofický termín na označenie „rozličných foriem, v ktorých duch sa môže zapodievať predmetmi a stavmi vecí alebo môže byť na ne zameraný“⁵⁸. Rozumenie významom intencionalít je rozumenie tomu, o čom je koaktér presvedčený, čo si želá, čo má v úmysle, čoho sa obáva, čo sú jeho nádeje a pod., ako aj tomu, aký zmysel im koaktér prikladá. Tým zmyslom môže byť aj navodenie inkluzívneho vzťahu.

Zo zorného uhla sledovaného problému do popredia sa dostávajú intencionality vo vzťahu k základným aspektom komunikácie, k jej epistemickej (referenčnej), relačnej (sociálnovzťahovej), influenčnej (apelovej) a sebareprezentačnej stránke. Prejavované formy vzťahu mysle (ducha) k univerzu v komunikácii sledujeme s otázkami, ako referuje koaktér o svete, o aký vzťah mu ide v našom aktuálnom komunikačnom styku, ako chce na nás vplyvať a ako prezentuje seba v tomto styku. Pri inkluzívnej komunikácii zastrešujúcou otázkou je, či spôsob referovania o svete, kvalita navodzovaného sociálneho vzťahu, kvalita a spôsob apelu a miera a spôsob sebareprezentácie nie sú prekážkou vzájomnej inklúzie. Ak usúdime, resp. pociťujeme, že v niektorom aspekte alebo vo viacerých aspektoch sa obmedzuje pôsobenie princípu ekvivalencie, a teda vzájomná inklúzia je blokováná, aktualizujú sa potenciálne metainkluzívne reakcie na odstránenie recipročnej inkluzívnej poruchy. Kľúčovým faktorom pritom je kontextová neutralizácia dištinkcií medzi aktérmi, ktoré sú relevantné z hľadiska ich ekvivalencie.

Inkluzívna komunikačná identita

Obsahom inkluzívnej komunikácie je bilaterálna plnohodnotná komunikačná sebarealizácia. Prívlastok *plnohodnotná* odkazuje na pôvodnosť ľudskej komunikácie: komunikácia je plnohodnotná, keď optimálne reprodukuje jej autenticitu ako fundamentálnu hodnotu. Podľa toho komunikačná sebarealizácia je plnohodnotná, keď sa optimálne realizuje komunikačný potenciál aktéra v duchu autentickej ľudskej komunikácie. Z tejto autenticity plynie, že

58 Searle, J. R., 2015.

sebarealizácia nemôže byť jednostranná, bilaterálnosť je jej imanentná. Aké podmienky musia aktéri splniť, aby ich komunikácia bola plnohodnotná, a teda optimálne inkluzívna, čiže realizovaná v duchu autenticity? Prvotnou podmienkou je spomínaná kontextová neutralizácia. Ďalšie podmienky sa viažu na spôsoby utvrdzovanie platnosti spomínanej ekvivalencie.

1. Egalizačný spôsob. Aktéri vzájomne zaobchádzajú so sebou v duchu rovnosti, vzájomne si prisudzujú rovnaké komunikačné práva aj záväzky a vzájomne rešpektujú svoju jedinečnosť.

2. Heteroakceptačný spôsob. Svojím komunikačným správaním a konaním aktéri dávajú najavo, že sa vzájomne uznávajú, prejavujú druhému očakávané uznanie a rešpektujú nedotknuteľnosť dôstojnosti druhého.

3. Liberalizačný spôsob. Aktéri komunikujú tak, aby si vzájomne zaručili optimálnu komunikačnú slobodu, vzájomne sa neobmedzovali v žiadnom aspekte komunikácie, teda správali sa a konali v prospech negatívnej slobody.

4. Demokratizačný spôsob. Svojím komunikačným správaním a konaním aktéri umožňujú paritnú participáciu na komunikačnej udalosti. Riadia sa princípom demokracie, ktorého pôsobenie v komunikácii spočíva v tom, že aktéri spoločne ovládajú komunikačné dianie, a teda ho spoločne stvárajú.

5. Solidarizačný spôsob. Keď aktéri vopred vedia alebo v priebehu interakcie registrujú, že koaktér je v komunikácii nejakým znevýhodnený, komunikačne konajú tak, aby sa jeho znevýhodnenosť neutralizovala. Svojím konaním podporujú vedomie aj cit sociálnej spolupatričnosti („patríme k sebe ako nositelia ľudskosti“), ktorá zaväzuje k mravnosti a spravodlivosti v zaobchádzaní s iným⁵⁹.

6. Emancipačný spôsob. Aktéri sa komunikačne správajú a konajú tak, aby vzájomne podporovali svoju pozitívnu slobodu recipročným stimulovaním komunikačnej sebarealizácie, pri ktorej aktéri prekračujú rámec prostej reprodukcie vlastného komunikačného habitusu.

Tieto spôsoby komunikačného správania a konania utvárajú normy, podľa ktorých sa „kandidáti“ inkluzívnej komunikácie orientujú, a ich sledovaním v systematických komunikáciách

59 Masurkewitz-Möller, J., 2023.

jednotlivci nadobúdajú komunikačnú inkluzívnu identitu. V tomto kontexte humanizácia komunikácie spočíva v presadzovaní týchto noriem v praxi a v normalizácii tejto identity.

Sociálna senzibilizácia

Ďalšou fundamentálnou vlastnosťou humanizačnej komunikácie je sociálna senzibilizácia. Túto vlastnosť avizuje už spomínaný solidarizačný spôsob komunikácie. Týka sa citlivosti aktérov na humánnu sociálnu koexistenciu, zodpovedajúcu humanistickej morálke a dynamizovanú morálnym pokrokom. R. Rorty, ktorý sa tu cituje jeho vykladačom⁶⁰, o morálnom pokroku sa vyjadruje ako o „otázke zvyšovania citlivosti, prehlbovania schopnosti reagovať na potreby čoraz rozmanitejších ľudí a vecí ... na potreby čoraz širších skupín ľudí ... čoraz väčšiu citlivosť na utrpenie, čoraz lepšie uspokojovanie najrozmanitejších potrieb ... záujmov a názorov narastajúceho množstva čoraz rozmanitejších ľudí“. Sociálna senzibilizácia komunikáciou tkvie v podpore citlivosti na problémy iných, plynúce z toho, že trpia nedostatkom naplnených potrieb, realizujúcich sa záujmov a názorov i nedostatkom spôsobujúcim utrpenie. Vo všeobecnosti ide o kultivovanie citlivosti na „poruchy“ v praktickom živote, ktoré sa týkajú snáh o presadzovanie humanizmu v spoločnosti, chápaného ako „cieľ maximalizovať blaho človeka – život, zdravie, šťastie, sloboda, vedenie, láska, bohatstvo skúseností“⁶¹. Humanizačná komunikácia je kultivačný prostriedok na dosahovanie tohto cieľa.

Humanizačná komunikácia je radikálne nenásilná, takže jej skúmanie sa nemôže zaobiť bez osvetľovania násilnej/nenásilnej komunikácie. V tejto súvislosti spomedzi množstva komunikačných teórií je zvlášť aktuálna teória nenásilnej komunikácie M. B. Rosenberga⁶², a to preto, lebo tento psychológ videl v potrebách človeka východiskový bod ozrejmovania násilnosti v komunikácii. Vychádzal z prostej tézy, že uspokojovanie potrieb človeka je základná podmienka jeho spokojného, šťastného života. Ak sú aktéri vnútorne nastavení na humanizačnú komunikáciu, sú zameraní

60 Višňovský, E., 2015.

61 Pinker, S., 2018.

62 Rosenberg, M., 2016.

na spoločné uspokojovanie svojich potrieb, dôležitých pre kvalitu ich života. V opačnom prípade sa odcudzujú sebe (svojim potrebám) i iným, čo je cesta k násilnej komunikácii.

V tomto kontexte sociálna senzibilizácia je zjemňovanie citlivosti na potreby, ktorých prehliadanie vedie k tomu, že sa presadzuje násilná komunikácia „vlčím jazykom“. Evidentné je, že sociálna senzibilizácia je rozvíjanie sociálnej a emocionálnej inteligencie. Pri sledovaní tejto komplexnej inteligencie treba mať na pamäti obidve jej roviny: „Intrapersonálna rovina je reprezentovaná uvědomovaním si sebe sama, svých predností i nedostatkov, nedeštruktívnym vyjadrovaním emócií a myšlienok. Na interpersonálnej úrovni jde o schopnosť uvědomovat si emocionální prožívání a potřeby jiných lidí a vytváření a rozvíjení kooperativních, konstruktivních a vzájemně uspokojivých vztahů“⁶³. Vo vzťahu k humanizačnej komunikácii majú zásadný význam nedeštruktívne vyjadrovanie emócií a myšlienok (ale aj vôle) a rozvíjanie konštruktívnych vzťahov. Sociálna senzibilizácia je nadobúdanie skúsenostných znalostí v komunikácii, umožňujúcich vyhýbať sa deštruktívnemu spôsobu vyjadrovania svojho vnútorného sveta – spôsobu, ktorý deštruuje sociálny vzťah – , ako aj pestovanie citu na konštruktívne zasahovanie do komunikačného diania v prospech humanizácie tohto vzťahu. Humanizačná komunikácia je sociálna interakcia sociálne senzitívnych jednotlivcov, pre ktorých je humanizácia prirodzený proces, dávajúci sociálnym vzťahom fundamentálny zmysel.

Sociálna nádej

Ďalšou fundamentálnou vlastnosťou humanizačnej komunikácie je sociálna nádej. Nádej sa vkorenila do života človeka ako humanizujúceho sa druhu, ktorý prežíval a potom si aj uvedomoval svoje obmedzenia, a tak sa obracal na nadprirodzené sily s vierou, že kompenzujú jeho limity, ale aj to, že reálny život, ktorý ho v rozličných aspektoch neuspokojuje, má perspektívu v predstavovanom lepšom živote. Aj v umení sa kategória ideálneho vykladá ako perspektíva reálneho⁶⁴. Nádej premietnutá

63 Baumgartner, F., Orosová, O., Výrost, J., 2011.

64 Miko, F., 1989.

do mentálneho obrazu vytúženého sociálneho sveta pôsobí podobne ako umelecké dielo, poskytuje útechu, podporuje vôľu, inšpiruje a povznáša človeka. Človek ju prežíva ako súčasť faktorov, ktoré určujú ľudskosť. Sociálna nádej je teda duchovná sila človeka, ktorá ho udržiava vo viere, že človek a ľudské vzťahy môžu byť lepšie, ľudskejšie, dokonalejšie, sociálny poriadok môže byť spravodlivejší a ľudia šťastnejší – všetko je v ich možnostiach.

Sociálna nádej živí humanizačné sociálne aktivity. Humanizačná komunikácia musí byť impregnovaná sociálnou nádejou. Impregnovanosť komunikácie sociálnou nádejou pôsobí tak, že aktéri veria v realizáciu možnosti dobre rozumieť jeden druhému, aj keď sú ich perspektívy nazerania výrazne odlišné; napriek nezmieriteľnosti stanovísk vzájomne prejavovať úctu a uznanie; byť jeden voči druhému čoraz viac empatický, a teda byť schopný dokonalej vzájomnej výmeny pozícií, resp. rolí; navodzovať dôverný a úprimný vzťah, hoci tomu bránia prekážky, ako zlá skúsenosť, podozrievavosť, nevraživosť a pod.; dospieť k rozumnému konsenzu, ak to zodpovedá spoločnému záujmu, aj keď hrozí pocit straty prestíže; prejavovať úprimnú vzájomnú žičlivosť a ochotu nezištne sa angažovať pre druhého; vzájomne sa prispôbiť tak, aby každý mal pocit korektnosti i vzájomnej náklonnosti atď. Viera v realizáciu týchto a ďalších možností v ľudskej komunikácii je vnútorná sila aktérov, ktorá síce nedeterminuje ich komunikačné konanie, ale potenciálne ich motivuje k pokusom o komunikačné kroky, vedúce k mravnému posunu komunikácie. Komunikácia bez tejto orientácie znamená buď rezignáciu na spôsob jej realizácie v duchu druhej humanizácie človeka a zmierenia sa s tým, že ľudia si proste utvárajú komunikačnú realitu bez toho, aby sa orientovali podľa svojej humanizačnej „kolísky“, alebo nahradenie tejto orientácie novou, podľa ktorej realite zodpovedá komunikačná morálka v duchu „v dobrej komunikácii sú víťazi a porazení“.

Záver

Pojem humanizačná komunikácia sa vzťahuje na spôsob komunikácie, ktorý podporuje reprodukciu uplatňovania duchovnej sociálnej interpretačnej moci človeka ako jeho špeciálnej druhej vlastnosti, umožňujúcej rozumieť jeden druhému vo vzťahu sociálnej ekvivalencie. Jeho rozsahom je otvorená množina komunikácií, ktoré

prispievajú k humanizácii sociálnych vzťahov, sociálnych systémov i človeka, a skeletom jeho obsahu sú sociálna inkluzívnosť, sociálna senzibilizácia a sociálna nádej. Skvalitňovanie demokratizácie spoločnosti predpokladá zväčšovanie jeho extenzie – zväčšovanie objemu takých komunikačných udalostí, teda rozširovanie jeho sociálnej bázy, aby sa na praktizovaní takej komunikácie zúčastňovalo čoraz viac ľudí –, a tým aj internalizáciu jeho intenzie členmi spoločnosti v podobe praktických komunikačných znalostí. Nadobúdaním týchto znalostí jednotlivci utvárajú a rozvíjajú svoju humanizačnú komunikačnú kompetenciu a systematickou aplikáciou tejto kompetencie navodzujú humanizačnú komunikačnú kultúru ako štandardizovaný spôsob komunikácie, ktorým sa v sociálnej praxi presadzuje idea humanizmu spojená s presvedčením o jej viabilite (o tom, že napriek rozličným prekážkam táto idea sa môže pretaviť do konania ľudí v sociálnom živote, teda je realizovateľná v sociálnej praxi). Ide o to, aby snaha o presadzovanie idey humanizačnej komunikácie diskurzom a edukáciou sedimentovala v spoločenskom vedomí a stala sa súčasťou normality spoločnosti, ktorá sa dostane do stavu, že tento spôsob komunikácie sa stane centrálnou sociálnointerakčnou formou.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22- 0275.

Literatúra

BAUMGARTNER, František – OROSOVÁ, Oľga – VÝROST, Josef. 2011. Sociální intelligence, sociální kompetence. In: J. Výrost, I. Slaměnik (eds.): *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, 2011, s. 199 – 215. ISBN 978-80-247-1428-8.

MASURKEWITZ –MÖLLER, Julia. 2023. *Formen der Solidarität. Eine Begriffssystematik*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2023. 292 s. ISBN 9783839468951.

MIKO, František. 1989. *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre, 1989. 206 s. ISBN 80-85183-00-5.

PINKER, Steven. 2018. *Aufklärung jetzt für Vernunft, Wissenschaft, Humanismus und Fortschritt. Eine Verteidigung*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2018. 736 s. ISBN 978-3-10-002205-9.

- ROSENBERG, Marshall B. 2016. *Nenásilná komunikace*. 4. vydání. Praha: Portál, 2016. 224 s. ISBN 978-80-262-1079-5.
- RÜEGG, Walter. 1977. Die Humanismuskussion. In: H. Oppermann (ed.): *Humanismus, Wege der Forschung*. Band 17. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 566 s. ISBN 10: 3534010744 / ISBN 13: 9783534010745.
- SEARLE, John R. 2015. *Geist, Sprache und Gesellschaft*. 3. Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2015. 192 s. ISBN 978-3-518-29270-9.
- SOUSEDÍK, Stanislav. 2008. *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*. Praha: TRITON, 2008. 171 s. ISBN 978-80-7387-239-7.
- VIŠŇOVSKÝ, Emil. 2015. *Richard Rorty a zrkadlo filozofie*. Bratislava: Kalligram, 355 s. ISBN 978-80-8101-917-3.

Prof. PhDr. Juraj DOLNÍK, DrSc.
Univerzita Komenského
Filozofická fakulta UK
Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie
Gondova ulica 2
818 02 BRATISLAVA 1
Slovenská republika
juraj.dolnik@uniba.sk

JAZYKOVÉ A STRATIFIKAČNÉ ROVINY V KONŠPIRÁTORSKÝCH DISKURZOCH NA PRÍKLADE ČASOPISU *RUBIKON*

Simona Fraščíková – Ján Demčíšák

LINGUISTIC AND STRATIFICATION PLANES IN CONSPIRACY DISCOURSES ON THE EXAMPLE OF THE ONLINE MAGAZINE RUBIKON

Abstract: The paper deals with the language of conspiracy theories in the sphere of media communication on the example of the German online magazine Rubikon. It is shown that conspiratorial discourses operate in a structure where the centre and the periphery interact with each other and create a dynamic ecosystem of narratives, which leads to the emergence of different stratification planes (e.g. the „us“ vs. „them“ mentality). Our corpus-oriented research aims to identify the significant and peripheral linguistic units that are part of the argumentative patterns used by given narratives, and then to interpret them in terms of discourse theory.

Keywords: conspiracy theory, media communication, corpus research

Úvod

Vymedzovanie sa na základe odlišných názorov k rôznym dôležitým témam je jednou z charakteristických črt spoločenských skupín. Týka sa to aj „skupiny“, pre ktorú je typická viera v a šírenie konšpiračných teórií. Z pohľadu pomeru ich identifikovaného zastúpenia v spoločnosti možno predpokladať, že sa nachádzajú skôr na periférii všeobecného diskurzu. V predkladanom príspevku sa pozornosť sústreďuje na takýto typ periférie v zastúpení nemeckého

digitálneho časopisu *Rubikon*⁶⁵ a spôsob, akým dané médium komunikuje obsah na jeho oficiálnom webovom sídle. Napriek tomu, že sa na oficiálnej webovej stránke sám charakterizuje ako „časopis pre kritickú masu“, zaraďujú ho viaceré kritické pohľady medzi médiá, ktoré „predovšetkým pestujú štýl konšpiračných teórií prešpikovaných dezinformáciami a polopravdami“⁶⁶.

Opierajúc sa o znaky konšpiračných teórií, ako determinovanosť diania, intencnosť konania, absencia náhody, utajovanie a skrývanie skutočných plánov, skutočných motívov zo strany elít, duálne nazeranie na dianie (dobrý-zlý, my-oni, sprisahanci-obete a pod.), personalizácia moci v podobe konšpirátora⁶⁷, budeme skúmať, či a čím konkrétnym sú verbálne naplnené menované prvky v analyzovanom časopise.

Ťažiskom empirického výskumu je korpusová analýza, vďaka ktorej dokážeme závery podložiť aj mierou výskytu jazykových jednotiek. Frekvencia výskytu jazykových jednotiek v zostavenom korpuse je istým odrazom relevantnosti kódovaného obsahu, ktorý môžeme vnímať aj z pohľadu centra a periférie. Signifikantné jazykové jednotky posúvajú kódovaný obsah do centra, zatiaľ čo zriedkavý výskyt obsadzuje pozície periférie. Zistenia analýzy na úrovni menej komplexných jazykových jednotiek pozorujeme v širšom kontexte s cieľom uchopiť ich na pozadí zámeru expedienta. Zároveň môžeme na tomto mieste očakávať uplatňovanie ďalších znakov konšpiračných teórií, ktoré sa priamo dotýkajú jazyka, ako napr. vágnosť formulácií, výskyt metafor, prirovnaní, rétorických otázok, naráciu, nedostatok vedeckých argumentácií a ďalšie.

Čiastkové kroky analýzy smerujú k syntéze vo forme identifikácie prítomných stratifikačných rovín, ako aj stratégií, ktoré digitálny časopis *Rubikon* v súvislosti s nimi využíva, ako napr. preberanie argumentačných stratégií centra a ich ciele uplatňovanie pri ovplyvňovaní mienky adresáta.⁶⁸

65 *Rubikon*, 2017–2023.

66 Ković, 2020. Rovnako aj ďalší autori: Holland-Letz (2020), Müller a kol. (2023).

67 Butter (2023), Fuchs (2022), Lutter (2022), Rauch (2022).

68 Demčíšák, 2024; podobne aj Blaho, 2012, 270 – 271.

Vzorka empirického výskumu, metodika a kvantitatívno-kvalitatívna analýza

Empirickú bázu výskumu predstavuje digitálny časopis *Rubikon* a jeho rubrika *Fassadendemokratie und Tiefer Staat* v rokoch 2022 a 2023 (252 článkov). Textový korpus obsahuje 543 102 slov a 645 122 tokenov. Pri jeho analýze pracujeme s nástrojom *Sketch Engine* (SE) a z jeho jednotlivých funkcionalít využívame *Keywords* a *Concordance (+Frequency)*, ktoré generujú automaticky dáta na základe definovania požiadavky analýzy a zároveň ponúkajú kontextuálny rámec. Nástroj *Keywords* slúži na identifikáciu položiek korpusu, ktoré ho najlepšie reprezentujú. Kľúčové výrazy sú určované na úrovni tzv. kľúčových slov (single words) a kľúčových termínov (multi-words terms). Kľúčové slová sú jednotlivé slová, ktoré sa v cieľovom korpuse vyskytujú častejšie ako v referenčnom korpuse, kľúčové termíny navyše zodpovedajú typickému formátu terminológie v danom jazyku. Ako referenčný korpus je použitý nemecký korpus *German Web 2020* (deTenTen20). Ktorýkoľvek token sa môže kvalifikovať ako kľúčové slovo, v skutočnosti bude však výsledok obsahovať najmä podstatné a prídavné mená, pretože frekvencia ostatných slovných druhov býva vo všetkých textoch podobná.⁶⁹

Kľúčové slová (single words)

Lemma			
Impfpflicht	<i>očkovacia povinnosť</i>	ungeimpft	<i>neočkovaný</i>
Ungeimpfte	<i>neočkovaní</i>	BIZ	<i>Banka pre medzinárodné platby</i>
WEF	<i>Svetové ekonomické fórum</i>	Impfnebenwirkung	<i>vedľajšie účinky</i>
globalistisch	<i>globalistický</i>		<i>očkovania</i>
Geimpfte	<i>očkovaní</i>	RKI	<i>Inštitút Roberta Kocha</i>
PEI	<i>Inštitút Paula Ehrlicha</i>	Genspritze	<i>génová injekcia</i>
Pfizer	<i>[názov spoločnosti]</i>	Weltwirtschaftsforum	<i>WEF</i>
Globalisten	<i>globalisti</i>	Impfstatus	<i>status očkovaného</i>
Sozialkreditsystem	<i>sociálny</i>	Reset	<i>reset</i>
	<i>kreditový systém</i>	Technokratie	<i>technokracia</i>
totalitär	<i>totalitárny</i>	Oligarchie	<i>oligarchia</i>
Lockdowns	<i>lockdowny</i>	Rottenfußler	<i>[vlastné meno]</i>
Lippmann	<i>[vlastné meno]</i>	Lauterbach	<i>[vlastné meno]</i>

⁶⁹ Bližšie k metodike kľúčových slov: Kilgarriř, 2009.

Lemma			
Korporatismus	<i>korporatizmus</i>	Impfstoff	<i>očkovacia látka</i>
Impfkampagne	<i>očkovacia kampaň</i>	BioNTech	<i>[názov spoločnosti]</i>
Pandemie	<i>pandémia</i>	WHO	<i>Svetová zdravotnícka</i>
Affenpocke	<i>opičie kiahne</i>		<i>organizácia</i>
Totalitarismus	<i>totalitarizmus</i>	Mussolini	<i>[vlastné meno]</i>
Rockefeller	<i>[vlastné meno]</i>	Impfung	<i>očkovanie</i>
Weltordnung	<i>svetový poriadok</i>	Coronaregime	<i>koronový režim</i>
Übersterblichkeit	<i>nadmerná úmrtnosť</i>	Impfschaden	<i>poškodenie</i>
technokratisch	<i>technokratický</i>		<i>z očkovania</i>
Schwab	<i>[vlastné meno]</i>	Omikron	<i>omikron</i>
BlackRock	<i>[názov spoločnosti]</i>	Covid	<i>covid</i>
geimpft	<i>očkovaný</i>	Coronamaßnahme	<i>koronové opatrenia</i>
DARPA	<i>[vládna agentúra USA]</i>	impfen	<i>očkovať</i>
FDA	<i>[vládna agentúra USA]</i>	Pijl	<i>[vlastné meno]</i>

Tab. 1: Kľúčové slová

Tabuľka 1 znázorňuje prvých 50 kľúčových slov.⁷⁰ Už na prvý pohľad pútajú pozornosť kľúčové slová, ktoré spadajú do oblasti medicíny a bezprostredne súvisia s témou očkovania a pandémie Covid-19. Ak zohľadníme skutočnosť, že 23 slov z 50 sa týka práve týchto tém, potom ide o jasný dôkaz ich dominantnosti. Patria sem podstatné mená jednoznačné už na základe výrazovej stránky, ako napr. *očkovacia povinnosť*, *neočkovaní*, *status očkovaného*, *očkovacia kampaň*, *covid*, *pandémia*, *Pfizer*, ale aj skratky (*PEI*, *RKI*, *FDA*), či vlastné podstatné mená (*BioNTech*, *Lauterbach*, *Pijl*). Vzhľadom na charakter uvedených kľúčových slov je možné identifikovať ich v článkoch pomerne rýchlo. Na pozadí konkrétnych kontextuálnych rámcov sa postupne odкрýva postoj, aký zaujíma analyzovaný digitálny časopis vo vzťahu k pandémie Covid-19 a najmä ku očkovaniu príslušnými vakcínami. Ide o pozíciu kritika, v niektorých článkoch dokonca až otvoreného popierača existencie nejakej pandémie a teda i účinku očkovania. Z pohľadu štruktúrovania článkov možno hovoriť aj o pozícii vyvracača pandémie Covid-19 a účinnosti vakcín. Tieto jednotlivé pozície sa ukrývajú za vhodne volené jazykové prostriedky a ich premyslenú kombináciu. Pomerne obľúbené je znásobovanie negatívneho ladenia obsahu prostredníctvom jazykových jednotiek s negatívnym

⁷⁰ Kvôli jazyku príspevku uvádzame všetky príklady v slovenskom preklade.

významom aj mimo kontextuálneho zasadenia: *očkovanie* → *ničivé škody, zabíja ľudí* → *rozsah a dlhodobé škody sú dramatické* → *genocída* → *napriek tomu očkovací program, zavedenie povinného očkovania*.

V súvislosti s medicínskym subregistrom sú v článkoch časopisu *Rubikon* mimoriadne často využívané štatistické dáta z rôznych laboratórnych analýz, anamnestických dotazníkov, vedeckých štúdií, pohľadov odborníkov a pod., pričom ich primárnou funkciou je posilnenie vlastných tvrdení a vyvolanie dôveryhodnosti na strane percipienta. Ukazuje sa, že percipient má tendenciu uveriť informácii oveľa skôr, ak je podložená vedeckými faktami.

Pandémia Covid-19 a vakcinácia je pomerne často interpretovaná na pozadí domnelých dôvodov jej spustenia. Tu do popredia vystupuje ďalšia dominantná oblasť, ktorá sa dotýka skupiny tzv. elit alebo oligarchov. Na túto oblasť sa vzťahujú jazykové jednotky – *globalistický, globalisti, totalitný, technokracia, oligarchia, totalitarizmus, svetový poriadok* a ďalšie –, ktoré sú súčasťou širenej konšpiračnej teórie o existencii tajných spolkov a o novom zoskupení sveta a svetovej vláde. V kontexte danej konšpiračnej teórie je údajne umelo vytvorenej pandémie prisudzovaná úloha nástroja na dosiahnutie úplnej kontroly nad obyvateľstvom (*pandemický program, nový plán hry [...] digitálnej sledovacej infraštruktúry*). Takýto naratív sa ukazuje vo vzťahu k percipientovi ako potenciálne veľmi účinný; kontrola človeka alebo skupiny nad druhým/i vyvoláva najmä na strane kontrolovaného pocit straty akejkoľvek slobody, čo v princípe zodpovedá umiestneniu vo väzbe. Aj zdanlivo neutrálne a v bežnej komunikácii často pozitívne vnímané jazykové jednotky nadobúdajú na pozadí spoločensky vážneho situačného rámca silný emocionálny náboj a „presúvajú“ percipienta do iného emocionálneho nastavenia. Ako príklad možno uviesť kompozitum *das Planspiel* (plán hry) s prívlastkom *neu* (nový), ktoré nesie so sebou dve kľúčové informácie: jednak to, že ide o hru, ktorá je strategická, a teda plánovaná „niekým“, a jednak skutočnosť, že plánovaná akcia – časovo prispôbená aktuálnym potrebám a zámerom – je pripravená na počkanie, je nová a takto nová môže byť ďalšia a ďalšia strategická akcia. Podobne to teda môže byť i s pandemiou. Prvok strategického plánovania nesie

v sebe tiež spojenie *celý živý konštrukt pandémie*, a síce na základe podstatného mena *konštrukt* v kompozite *Lügenkonstrukt* a jeho prívlastku *živý* vo forme substantíva (*Lügen-*) je mu prisúdený evaluatívny prvok opierajúci sa o význam v zmysle vedomého tvrdenia nepravdivých faktov.

Tzv. zosnovatelia „tajných“ plánov sú často pomenúvaní ako *plánovači, globalistická oligarchia, globálne kapitálové elity, tajný štátno-IT-mediálny komplex, vrchnosť*, ale aj *zdravotnícky technokrat a deväť ďalších najbohatších ľudí na svete*. Práve aj vo voľbe pomenovaní pre tzv. zosnovateľov sa ukazuje pozícia časopisu Rubikon (často ironické označenia s nádychom odporu a pohrdania), ale tiež vedomé delenie ľudí na dve skupiny.

Medzi kľúčovými slovami sa nachádzajú aj jazykové jednotky, ktoré zdanlivo nevykazujú súvislosť s predošlými oblasťami, ako napr. *sociálny kreditový systém, technokracia, technokratický, WEF* a ďalšie. Korpusovou analýzou možno však dospieť aj tu k priamym súvislostiam s predošlými dvoma dominantnými oblasťami.

Kľúčové termíny (multi-word terms)

Najviac frekventované slovné spojenie medzi kľúčovými termínmi (viď. Tab. 2) – *Great Reset* – poukazuje na centrálny diskurz časopisu Rubikon v r. 2022–2023, ktorým je nové globálne uvažovanie vedúce k spoločnému konaniu štátov a tým k zlepšovaniu spoločnosti, ekonomiky, vzdelávania a pod.⁷¹ Dominantným konšpiračným naratívom sa stalo presvedčenie, že táto iniciatíva je údajne zneužívaná ako prostriedok na presadenie radikálnych politík, ktoré by viedli k narušeniu voľného trhu, centralizácii moci a kontrole obyvateľstva prostredníctvom povinnej vakcinácie či zavedenia digitálnych identifikátorov, až po zásadné obmedzenie občianskych slobôd.

Term			
Great Reset	<i>velký reset</i>	allgemeine Impfpflicht	<i>[všeobecná očkovacia povinnosť]</i>
Klaus Schwab	<i>[vlastné meno]</i>		
Karl Lauterbach	<i>[vlastné meno]</i>	tiefer Staat	<i>≈ štát v štáte</i>
digitale Identität	<i>digitálna identita</i>	Alexander Christ	<i>[vlastné meno]</i>

71 *Now is the time for a great reset*, 2020; Schwab; Malleret, 2021.

Term		
Roland Rottenfuß	[vlastné meno]	digitale Zentralbankwährung <i>digitálna mena centrálnej banky</i>
neue Normalität	<i>nová normalita</i>	
neue Weltordnung	<i>nový svetový poriadok</i>	digitale id <i>digitálny preukaz</i>
herrschende Klasse	<i>vládnuca trieda</i>	Hannah Arendt [vlastné meno]
schwere Nebenwirkung	<i>ťažké vedľajšie účinky</i>	Annalena Baerbock [vlastné meno]
Olaf Scholz	[vlastné meno]	öffentliche Gesundheit <i>verejné zdravie</i>
World Economic	<i>Svetové ekonomické [fórum]</i>	Us Aid [vládna agentúra USA]
Global Governance	<i>globálne vládnutie</i>	körperliche Unversehrtheit <i>telesná nedotknuteľnosť</i>
Economic Forum	<i>[Svetové] ekonomické fórum</i>	Big Pharma [označenie veľkých farmaceutických spoločností]
Bank für Internationalen Zahlungsausgleich	<i>Banka pre medzinárodné platby</i>	Bill Gates [vlastné meno]
internationaler Zahlungsausgleich	<i>medzinárodné platby</i>	supranationale Organisation <i>supranárodná organizácia</i>
Cecil Rhodes	[vlastné meno]	Robert Koch-institut <i>Inštitút Roberta Kocha</i>
Walter Van Rossum	[vlastné meno]	Big Tech [označenie veľkých technologických spoločností]
Henry Kissinger	[vlastné meno]	Gates Foundation [názov spoločnosti]
Joe Biden	[vlastné meno]	vierte industrielle Revolution <i>štvrtá priemyselná revolúcia</i>
David Rockefeller	[vlastné meno]	digitale Währung <i>digitálna mena</i>
globaler tiefer Staat	<i>≈ globálny štát v štáte</i>	totale Kontrolle <i>totálna kontrola</i>
Emergent Biosolutions	[názov spoločnosti]	Minister Habeck <i>minister Habeck</i>
Strategie der Macht	<i>stratégia moci</i>	Us Navy <i>Vojenské námorníctvo Spojených štátov</i>
geimpfter Mensch	<i>očkovaný človek</i>	digitale Überwachung <i>digitálne sledovanie</i>
Bkk Provita	[názov spoločnosti]	Agenda 2030 [názov programu OSN]
Peter Thiel	[vlastné meno]	schöne neue Welt <i>krásny nový svet</i>

Tab. 2: Kľúčové termíny

Termíny ako *digitálna identita*, *nová normalita*, *nový svetový poriadok*, *vládnuca trieda*, *krásny nový svet* atď. patriace k najčastejším slovným spojeniam analyzovaného korpusu sú dokladom pre tematický stredobod časopisu Rubikon. Pri väčšine zistených kľúčových termínov ide o kombináciu podstatného mena a zhodného prívlastku. Práve dané kontextualizácie prídavných mien a ich zistené kolokácie poukazujú na to, že zdanlivo neutrálne prídavné mená ako napr. *nový* či *veľký* sú spravidla používané v negatívnych konotáciách. *Nová normalita*, *nový svetový poriadok* sú fenomény, na ktoré sa nazerá s dešpektom a *krásny nový svet* je

ironické slovné spojenie. Najčastejšie použité modifikácie slova *nový* (napr. *n. systém*, *n. totalitarizmus*, *n. finančníctvo*) sú konotované negatívne a jednoznačne prevažujú nad neutrálnymi výrazmi ako *n. kniha* či *n. štúdia*.

Jednotlivé kľúčové termíny však okrem toho okolo seba nezriedka nabaľujú aj expresívnejšie výrazy. *Veľký reset* je opisovaný ako *fašistický* alebo ako *hospodársky nacizmus*. Napriek tomu, že slovo *fašistický* nepatrí medzi najfrekventovanejšie slová, nie je ani ojedinelé, nachádzame ho v spojeniach so slovami *banda*, *režim*, *diktatúra*, atď., ktoré spravidla odkazujú na predstaviteľov štátnej moci alebo inak zmýšľajúcich. Na tieto „nebezpečné“ mocenské štruktúry poukazujú aj spojenia ako *vládnuca trieda*, *globálne vládnutie* alebo *globálny štát v štáte*, ktoré súvisia s konšpiračnými predstavami o tom, že štát v skutočnosti riadia sprisahanecké organizácie.⁷²

Medzi kľúčovými termínmi nájdeme aj mnohé vlastné mená a to tak mená konkrétnych osôb, ako aj rôznych finančných a farmaceutických inštitúcií. Na strane kritizovaných elít stoja politici, ale aj rôzni finanční magnáti a podnikatelia. Na druhej strane sa medzi vlastnými menami objavujú mená osôb, ktorých publikácie a názory sú v súlade s názormi konšpirátorov. K nadnárodným inštitúciám patria napr. WEF, *US AID*, *BKK Pro Vita* a pod.. Expresívnosť v ich vykresľovaní podčiarkujú prvky zveličovania (*centrálna banka centrálnych bánk*, *smrteľný úder pre finančnú nezávislosť bežných občanov*), umenšovania a degradácie, metaforických prirovnaní (*Babylonská veža*, *bašta globálnej technokracie*, *najmocnejšia finančná inštitúcia sveta*) a netypických asociácií ako napr. [*WHO*] *so slučkou na krku od [...] miliardárskych nadácií*.

Spôsob uvažovania konšpirátorov o správaní štátu v čase pandémie a štýl ich rétoriky charakterizujú aj prostriedky gradácie – napr. *policajné násilie stúpa*, *atmosféra sa rozohŕňuje*, konštatovanie faktov často nahrádza podmieňovací spôsob. Predstavitelia moci sú opisovaní ako *mizantropi*, *hladní po moci*, *skorumpovaní*, čiže ide o variáciu rôznych negatívnych atribútov, ich činnosť je označovaná ako *vyčíňanie*. V rámci prirovnaní a opisov mocenských štruktúr sa

72 Bergmann, 2018, 34.

opakovane stretávame s odkazom na fašizmus a to napr. v nápaditom slovnom spojení *hrot fašizmu v Európe*. Pri iných vyjadreniach ako *skutočne fungujúci demokratický systém* pozorujeme prvky irónie.

Záver

Diskurz týkajúci sa tzv. veľkého resetu tvorí tematickú stratifikačnú os konšpiračného diskurzu v analyzovanom období rokov 2022 a 2023. Najviac frekventované slová a slovné spojenia súvisia priamo alebo sprostredkované s problematikou pandémie a povinného očkovania. Frekvenčná analýza poukazuje zdanlivo na os neutrality – najviac frekventované slová – či už ide o podstatné alebo prídavné mená sa vo svojich kontextoch vychylujú smerom k negatívnym konotáciám. Neutrálny štýl narúšajú aj prvky ako hyperbola a litotes, ako aj čiastočné využitie ironického jazyka.

Určitý pokus o vyváženie a návrat k neutrálnosti môže spočívať v napodobňovaní vedeckého jazyka spôsobom odkazovania, citovania a parafrázovania, čo však sprevádza sklon k prekrucovaniu a prispôbovaniu obsahu vlastným ideám.

Konšpiračný diskurz je zároveň naviazaný na sociálnu stratifikáciu v zmysle my/oni, čo je do istej miery odzrkadlením sociálnej reality názorovo polarizovanej spoločnosti. Obraz oni je kreovaný pomocou expresívnych prívlastkov a niekedy neobvyklých slovných spojení. V tomto aspekte tiež pozorujeme viaceré spoločné znaky s populistickou rétorikou, čo dokazujú aj iné štúdie.⁷³

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0221.

Literatúra

BERGMANN, Eirikur. 2018. *Conspiracy & Populism. The Politics of Misinformation*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 186 s. ISBN 978-3-319-90358-3.

BLAHÓ, András. 2012. Centre-periphery tensions regarding Central and Eastern Europe. In: A. Fábíán (ed.): *A peaceful world is possible: In honour of Judit Balázs*. Sopron: University of West Hungary, 2012, s. 263–279. ISBN 978-963-334-065-3.

73 Schuppener a kol. (2021), Štefančík (2022).

- BUTTER, Michael. 2023. *»Nichts ist, wie es scheint«. Über Verschwörungstheorien*. Berlin: Suhrkamp, 2023. 271 s. ISBN 978-3-518-07360-5.
- DEMČIŠÁK, Ján. 2024. On the Appropriation of Critique of Ideology by the Conspiracy Discourse. In: *The Asian Conference on Arts & Humanities 2024. Official Conference Proceedings..* Nagoya: IAFOR, 2024, s. 439–449. ISSN 2186-229X.
- FUCHS, Christian. 2022. *Verschwörungstheorien in der Pandemie. Wenn über COVID-19 im Internet kommuniziert wird*. Tübingen: Narr, 2024. 211 s. ISBN 978-3-825-25796-5.
- HOLLAND-LETZ, Matthias. 2020. *Online-Magazin „Rubikon“: Zweifel in der eigenen Echo-Kammer*. Über Medien. <https://uebermedien.de/50234/online-magazin-rubikon-zweifel-in-der-eigenen-echo-kammer/>. [Online.] (2020-25-06.)
- KILGARRIFF, Adam. 2009. Simple maths for keywords. In: M. Mahlberg, V. González-Díaz, C. Smith (ed.): *Proceedings of Corpus Linguistics Conference CL2009*. Liverpool: University of Liverpool, 2009. <https://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2009>. [Online] (2024-16-09.)
- KOVIĆ, Marko. 2020. KenFM, Rubikon, Tichys Einblick: Warum alternative Medien ein Millionenpublikum finden. In: *Medienwoche. Magazin für Medien, Journalismus, Kommunikation & Marketing*. <https://medienwoche.ch/2020/12/22/kenfm-rubikon-tichys-einblick-warum-alternative-medien-ein-millionenpublikum-finden/>. [Online] (2024-16-9.)
- LUTTER, Marc. 2001. *Sie kontrollieren alles! Verschwörungstheorien als Phänomen der Postmoderne und ihre Verbreitung über das Internet*. München: Ed. Fatal, 2001. 95 s. ISBN 978-3-935147-08-8.
- MÜLLER, Tobias; Dehn, Jonathan; Fürnriß, Alexander. 2023. *Rechte alternative Medien. Eskalationspresse*. <https://katapult-magazin.de/de/artikel/eskalationspresse>. [Online] (2023-12-12.)
- Now is the time for a great reset*. 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/now-is-the-time-for-a-great-reset>. [Online.] (2024-01-09.)

O'CONNOR, Ciaran. 2021. *The Spread of the Great Reset Conspiracy in the Netherlands*. https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/the-spread-of-the-great-reset-conspiracy-in-the-netherlands. [Online] (2021-23-02.)

RAUCH, Jonathan. 2022. *Die Verteidigung der Wahrheit. Fake News, Trolle, Verschwörungstheorien und Cancel Culture*. Stuttgart: Hirzel, 2022. 416 s. ISBN 978-3-7776-3230-8. *Rubikon*. 2017–2023. <https://www.rubikon.news>. [Online.] (2024-01-09).

SCHUPPENER, Georg; Demčišák, Ján; Fraščíková Simona. 2021. *Selbstdarstellungen von rechtspopulistischen Parteien (Deutschland, Österreich, Slowakei)*. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2021. 269 s. ISBN 978-3-96023-421-0.

SCHWAB, Klaus; Malleret, Thierry. 2021. Covid-19. Veľký reset. Mnichov: Riva Verlag, 2021. 284 s. ISBN 978-8-8090-83222-0.

ŠTEFANČÍK, Radoslav. 2022. *Radikálny populizmus v ére pandémie COVID-19 a vojny na Ukrajine*. Bratislava: EKONÓM, 2022. 221 s. ISBN 978-80-225-4955-4.

doc. Simona FRAŠTÍKOVÁ, PhD.

Katedra germanistiky FF UCM

Nám. J. Herdu 2

917 01 TRNAVA

Slovenská republika

simona.frastikova@ucm.sk

PhDr. Ján DEMČIŠÁK, PhD.

Katedra germanistiky FF UCM

Nám. J. Herdu 2

917 01 TRNAVA

Slovenská republika

jan.demcisak@ucm.sk

MODELÝ A MODELOVANIE VLASTNÝCH MIEN ZASTÁVOK AUTOBUSOVEJ DOPRAVY VO VYBRANÝCH MESTÁCH

Veronika Gondeková

MODELS AND MODELLING OF PROPER NAMES OF BUS STOPS IN SELECTED CITIES

Abstract: The paper focuses on the creation of synchronic models of proper names of bus stops in selected cities in Central Slovakia (Zvolen, Žiar nad Hronom, Banská Štiavnica, Lučenec and Rimavská Sobota). The models are created according to the modelling scheme of P. Odaloš (model A1). The aim of the paper is to identify the functional terms, models and their frequency within the research base of the paper.

Keywords: onomastics, proper names, modelling, toponyms

Úvod

Cieľom príspevku je modelovanie vlastných mien zastávok autobusovej dopravy vo vybraných mestách stredného Slovenska. Na modelačnú analýzu sme si vybrali zastávky mestskej hromadnej dopravy a prímestskej autobusovej dopravy v piatich mestách: Zvolen, Banská Štiavnica, Lučenec, Žiar nad Hronom, Rimavská Sobota. Zdrojom materiálu pre modelačnú analýzu nám boli webové stránky autobusových dopravcov či rôzne webové cestovné poriadky, ktoré konkretizujeme pri každom meste zvlášť.

Teoretické východiská modelovej analýzy

Vlastné mená autobusových zastávok sú vytvárané na základe overených metodík modelovania chrématonym, toponým

a kozmoným P. Odaloša⁷⁴, M. Magda-Czekaj⁷⁵ a B. Vinczeovej⁷⁶. Ako základ pre modelačnú analýzu nám slúžili aj štúdie G. Rožai⁷⁷, V. Gondekovej⁷⁸ či ďalších jazykovedcov z Banskej Bystrice.

Charakteristika použitej modelačnej terminológie

Vlastné mená autobusových zastávok chápeme ako urbanonymá (pozri Odaloš, Vinczeová, 2025). Na označenie modelu urbanonym použíваме model A1, ktorý zachytáva sémantické príznaky. Príznaky sú zobrazené vo funkčných členoch v modeli. V modeli A1 funkčné členy⁷⁹ označujeme ako: U – urbanonymum (funkčný člen označujúci typ onymického vzťahu); PÚ – príslušnosť k územiu, HCH – honorifikačná charakteristika, NCH – numerická charakteristika (funkčné členy označujúce ďalšie sémantické príznaky).

Prepis vlastných mien zastávok preberáme zo zdrojových materiálov bez úpravy, tzn. že preberáme prepis veľkých a malých písmen, skratiek, značiek a celú grafickú formu vlastného mena. Vo výskumnom materiáli sa vyskytuje ako funkčný člen označujúci onymický vzťah člen U – urbanonymum v zátvorke (U), pretože vo výskumnej báze príspevku je nevyjadrený, a preto je aj v modeli A1 v zátvorke, okrem štyroch modelov s vyjadreným typom onymického vzťahu U.

Modelačná analýza výskumnej bázy

Modelovanie vlastných mien zastávok vo Zvolene

Modelovali sme vlastné mená zastávok MHD v meste. Výskumnú bázu tvorilo 72 vlastných mien, najvyšší počet v rámci modelačného materiálu. Výskumný materiál sme abstrahovali zo stránky Cestovné poriadky.⁸⁰

Jednočlenné modely sa v materiáli nenachádzali.

⁷⁴ Odaloš, P., 2015, 2021, 2023, 2024.

⁷⁵ Magda-Czekaj, M., Odaloš, P., 2022.

⁷⁶ Odaloš, P., Vinczeová, B., 2025.

⁷⁷ Rožai, G., 2021a, 2021b.

⁷⁸ Gondeková, V., 2021a, 2021b.

⁷⁹ Pozornosť venujeme len tým funkčným členom, ktoré sme identifikovali vo výskumnej báze a s ktorými sme pracovali v príspevku.

⁸⁰ <https://imhd.sk/zv/cestovne-poriadky> (2025-01-09.).

Dvojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ (41): *Autobusová/Železničná stanica, Ľudovíta Štúra, Park Lanice, Námestie SNP, Poľana, Jesenského, Nákladná stanica, Pod parkom, Andreja Hlinku, Pod cintorínom, Continental, Gymnázium, Moyzesova, Pod Dráhy, Kajanka, Dúbravka, Vidhold, Strabag, SPP, Polymat, PUR-STAV KB, Agrozet, Bakova Jama, Dukelských hrdinov, Margočinka, Lipovec, Tepláreň, Mikona, Tále, Kráľová, Krsty, Jančiar, WUSAM, Cintoríny, Poliklinika, Kalinka, Hrad, Balkán, Stavoprojekt, Strážska cesta, Sliačan.*

Onymický model A1 = (U) + HCH (3): *Mojžišovci, Tanečkovci, Balážovci.*

Trojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ + PÚ (28): *Západ-Tulská⁸¹; Zlatý Potok-Lidl; Zlatý Potok-konečná; Kozačeka-Centrum; Západ-obchvat; Môťová-čerpacia stanica; Môťová-rázcestie; Bučina-rázcestie; Sekier-rázcestie; Sekier-LOM; Sekier-základná škola; Sekier-sídliisko; Sekier-dom dôchodcov; Sekier-dolina; Sekier-obchod; Sekier-hájovňa; Štefánika-ŽSR; Podborová-sídliisko; Podborová-čakáreň; Podborová- žel. prechod; Lipovec-potraviny; Bučina-autobusové nástupište; Sekier-záhradky; Môťová-hájovňa; Kráľová-konečná; Zlatý potok-VI. ZŠ; Západ,-Tepličky; SAD-Bariny.*

Modelovanie vlastných mien zastávok v Banskej Štiavnici

Modelovali sme vlastné mená zastávok medzimestskej autobusovej dopravy. Výskumnú bázu tvorilo 6 vlastných mien a len jeden onymický model. Výskumný materiál sme abstrahovali zo stránky Banská Štiavnica⁸². Z hľadiska modelov a počtu príkladov išlo o najhomogénnejšiu a zároveň najmenšiu časť výskumnej bázy. Jednočlenné modely sa nevyskytli.

Dvojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ (6): *Jergy štôľňa, Hájik, Pod kalváriou, Drieňová, Križovatka, Mestský úrad (MsÚ).*

81 Názov zastávky *Západ-Tulská* (tiež ostatné názvy tohto typu) píšeme so spojovníkom, pozri zdôvodnenie Odaloš – Vinczeová, 2025, ktorý má v slovenčine zlučovaciu funkciu. Uvedený typ názvov nemôžeme písať s čiarkou, pretože čiarka nemá v slovenčine zlučovaciu funkciu.

82 <https://banskastiavnica.org/doprava/miestna-doprava/> (2025-01-09.).

Modelovanie vlastných mien zastávok v Lučenci

Modelovali sme zastávky MHD. Výskumnú bázu sme získali zo stránky SAD Lučenec⁸³ a tvorilo ju 36 urbanoným. Z hľadiska počtu členov v modeli išlo o najheterogénnejšiu časť výskumnej bázy. Jednočlenné modely sa nevyskytli.

Dvojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ (14): *Autobusová stanica, Opatová, L. Novomeského, Nemocnica, Dolná Slatinka, Masarykova, Cintorínska, Johnson Controls, Malá Ves, Reštaurácia Hviezda, TESCO, L. Podjavorinskej, Mestský úrad, Duklianskych hrdinov.*

Trojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ + PÚ (19): *Opatová-PRP-Plasty; Opatová-Lute; Opatová-vrch; Vajanského-Tržnica; Vajanského-Benzinol; Vajanského-rázc. Mikušovce; Mikušovská cesta-SAD; Mikušovce-mäsokombinát; Haličská cesta-gymnázium; Malá Ves-most; Malá Ves-žel. prechod; Zvolenská cesta-SOŠ; Zvolenská cesta-plaváreň; Fil'akovská cesta-Cirko; Fil'akovská cesta-ZŤS; Fil'akovská cesta-Billa; Fil'akovská cesta-pri moste.*

Onymický model A1 = (U) + PÚ + NCH (2): *Rúbanisko II, Rúbanisko I.*

Štvorčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ + NCH+ PÚ (1): *Rúbanisko II kotolňa.*

Modelovanie vlastných mien zastávok v Žiari nad Hronom

Modelovali sme vlastné mená zastávok autobusovej dopravy. Výskumnú bázu tvorilo 35 urbanoným abstrahovaných zo stránky SAD Zvolen.⁸⁴

Jednočlenné modely neboli identifikované.

Dvojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ (31): *IV. základná škola, Domov dôchodcov, Ul. Svitavská, Ulica Tajovského, Jadran, I. základná škola, Nemocnica, Cintorín, Ul. Pod. Donátom, Ul. krížna, TESCO, Centrálna autobusová zastávka, Ul. A. Hlinku, Trstie,*

83 http://www.sadlc.sk/public/index.php?option=com_content&task=view&id=265&Itemid=365 (2025-01-09.).

84 <https://sadzv.sk/cestovne-poriadky/mestska-hromadna-doprava/mhd-ziar-nad-hronom/> (2025-01-09.).

Slnecná stráň, Šášovské podhradie, Nadjazd, Kaštieľ, Regionálna správa ciest, SAD, Ul. priemyselná, Závod SNP, Slovalco a. s., Alufinal, Nemak, Svätokrížske námestie, Ulica Hviezdoslavova, Planetárium, Cirkevná škola, Ulica dukelských hrdinov, Ul. M. R. Štefánika.

Trojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ + PÚ (4): *Šášovské podhradie-píla; Šášovské podhradie-horáreň; Ladomerská Vieska-stred; Ladomerská Vieska-sídlisko.*

Modelovanie vlastných mien zastávok v Rimavskej Sobote

Modelovali sme vlastné mená zastávok autobusovej dopravy. Výskumnú bázu sme abstrahovali zo stránky imhd.⁸⁵ Vyabstrahovali sme 65 urbanoným, čo je druhý najvyšší počet v rámci výskumnej báze.

Jednočlenné modely sa v materiáli nenachádzajú.

Dvojčlenné modely

Onymický model A1 = (U) + PÚ (43): *Rimavan, Obchodná akadémia, TESCO, Sobôtka, Amfiteáter, Pivovar, Jánošíkova, Domov dôchodcov, Bytové družstvo, SOUPP, Tomašova, Lidl, Hviezdoslavova, Malohontská, Daxnerova ul., Okresný úrad, Gorkého, Obvodný úrad, Cintorínska, Fábryho ul., Šrobárova, Družstevná ul. Autobusová stanica, Gymnázium, Hypernova, Výšná Pokoradz, Nižná Pokoradz, Železničiarska, Šamarianka, Sabová, Mäsokombinát TAURUS, Autotauris, Rožňavská ul., Lux, Močiar, Starý Včelinec, Nový Včelinec, Dúžavská cesta, Dúžava, Mojín, Mlyny, STK, Hviezdoslavova.*

Trojčlenné modely

Typ onymického modelu A1 = (U) + PÚ + PÚ zastupuje najfrekvencovanejší model **A1 = (U) + PÚ + PÚ**, ktorý je kombináciou sémantického poľa **U + PÚ + PÚ** v modeloch **A1 = (U) + PÚ + PÚ** a **A1 = U + PÚ + PÚ**.

Onymický model A1 = (U) + PÚ + PÚ (15): *Sobôtka-SAD; Sobôtka-stred; Tomašová-bytovka; Dobšinského-ZŠ; Francisciho-Kaufland; Zacharovce-rázcestie; Vinice-kopec; Bakta-Jednota;*

85 <https://imhd.sk/transport/doc/sk/14548/Rimavska-Sobota> (2025-01-09.).

Liesková-Tempus; Liesková-MŠ; Močiar-rázcestie; Kurinec-ŠM; Kurinec-Astra.

Onymický model $A1 = U + PÚ + PÚ$ (1): *Sídliisko Západ-Česká ulica.*

Typ onymického modelu $A1 = U + PÚ + NCH$ zastupuje najfrekvencovanejší model **$A1 = U + PÚ + NCH$** , ktorý je kombináciou sémantického poľa **$U + PÚ + NCH$** v modeloch **$A1 = U + PÚ + NCH$** a **$A1 = (U) + PÚ + NCH$** .

Onymický model $A1 = U + PÚ + NCH$ (3): *Sídliisko Západ I; Sídliisko Západ II; Sídliisko Západ III.*

Onymický model $A1 = (U) + PÚ + NCH$ (3): *Veterná č. d. 35; Dúžava č. d. 35, Sobôtka č. d. 7.*

Analýza modelov a typov modelov vlastných mien zastávok

Autobusová zastávka je miesto, kde pravidelne zastavuje autobus mestskej hromadnej dopravy a autobus prímestskej dopravy. Z onymického hľadiska zaraďujeme vlastné meno autobusovej zastávky medzi urbanonymá, pretože miesto, kde sa zastávka nachádza, patrí do katastrálneho územia urbanizovaného priestoru (mesta alebo obce)⁸⁶

V rámci nášho výskumného materiálu sa nachádzalo **214 vlastných mien**. Substantívum *zastávka* nebolo vo vlastných menách priamo vyjadrené, preto bolo do modelov $A1$ zaraďované v zátvorke. Priamo vyjadrované urbanonymum, zastupujúce typ onymického vzťahu, sa realizovalo len prostredníctvom substantíva *sídliisko* v štyroch modeloch.

Frekvencia modelov a typov modelov

V modelačnej analýze sme identifikovali **7 rôznych modelov**.

Jednočlenné modely sa v modelovanom materiáli nenachádzali.

Dvojčlenné modely boli dva, a to **$A1 = (U) + PÚ$** , ktorý sa vyskytoval vo vzorke najviac, a to **135-krát**, a model **$A1 = (U) + HCH$** , ktorý mal **3** výskyty.

Trojčlenné modely sme vo vzorke identifikovali **štyri**. Modely **$A1 = (U) + PÚ + PÚ$** , **66** výskytov, a **$A1 = U + PÚ + PÚ$** , **1** výskyt,

⁸⁶ Odaloš – Vinczeová, 2025.

resp. modely $A1 = U + P\dot{U} + NCH$, 3 výskyty, a $A1 = (U) + P\dot{U} + NCH$, 6 výskytov.

Štvorčlenný model sa tiež vyskytol pri modelačnej analýze v podobe $A1 = (U) + P\dot{U} + NCH + P\dot{U}$ s 1 využitím.

Frekvencia funkčných členov

V priebehu modelačnej analýzy sme vymodelovali **214 modelov**, v rámci ktorých sme identifikovali **4 funkčné členy**. Identifikované funkčné členy boli – (U)/U – urbanonymum, $P\dot{U}$ – príslušnosť k územiu, HCH – honorifikačná charakteristika a NCH – numerická charakteristika.

Funkčným členom s najvyšším výskytom bol, samozrejme, funkčný člen (U)/U – urbanonymum, pretože tento člen sa nachádzal v každom z 214 modelov. Člen (U) vo výskumnej vzorke zastupuje substantívom zastávka, ktoré však nie je súčasťou vlastného mena, no dopĺňa sa, aby model obsahoval typ onymického vzťahu a bol onymicky identifikovateľný aj mimo kontextu, napr. (*zastávka*) *STK* – $A1 = (U) + P\dot{U}$, (*zastávka*) *Sobôtka-SAD* – $A1 = (U) + P\dot{U} + P\dot{U}$, (*zastávka*) *Mojžišovci* – $A1 = (U) + HCH$, (*zastávka*) *Rúbanisko II* – $A1 = (U) + P\dot{U} + NCH$. Názov zastávky *Sídliisko Západ I* – $A1 = U + P\dot{U} + NCH$ obsahuje urbanonymum sídlisko⁸⁷.

Druhým členom z hľadiska frekvencie bol funkčný člen **$P\dot{U}$ – príslušnosť k územiu**, ktorý sa nachádzal vo výskumnej vzorke 201-krát. Keďže autobusové zastávky sú často situované v rámci určitej súčasti mestskej infraštruktúry, ich vlastné meno vychádza z jej pomenovania alebo z jej častí, je uvedeným spôsobom urbanonymum zastávka ukotvené v mestskom priestore. Jej názov odkazuje na urbanonymum a časť názvu je odvodená (alebo totožná s urbanonymum) a v modeli funguje ako odkaz naň, a preto sme tú časť vlastného mena označovali ako funkčný člen $P\dot{U}$ – príslušnosť k územiu. V niektorých modeloch je tento člen dvojnásobný, pretože súčasťou vlastného mena zastávky bol aj názov mestskej časti, sídliska či odkazoval na iné urbanonymum, napr. funkčný člen $P\dot{U}$ sa nachádza v modeli $A1 = (U) + P\dot{U}$ – (*zastávka*) *Obchodná akadémia*, kde je pomenovanie *Obchodná akadémia*, pričom ide o jednu zo stredných škôl v meste Rimavská Sobota; (*zastávka*)

87 Pre kompletný zoznam príkladov pozri vyššie.

Západ-Tulská – $A1 = (T) + PÚ + PÚ$, kde je prvý funkčný člen *PÚ* (reprezentujúci väčšie územie) vyjadrený názvom sídliska v meste Zvolen (*Západ*) a druhý funkčný člen *PÚ* (spresnený menším územím) je vyjadrený urbanonymom *Tulská*, čo je zvolenská ulica ⁸⁸

Funkčný člen **NCH** – **numerická charakteristika** sa vo výskumnej vzorke nachádzal v **deviatich modeloch**. Tento funkčný člen je vo výskumnej vzorke vyjadrený číslicou a nachádza sa v troch modeloch a deviatich urbanonymách: *Veterná č. d. 35*; *Dúžava č. d. 35*, *Sobôtka č. d. 7*; *Rúbanisko II*, *Rábanisko I*. ($A1 = (U) + PÚ + NCH - 5$); *Sídlisko Západ I*; *Sídlisko Západ II*; *Sídlisko Západ III* ($A1 = U + PÚ + NCH - 3$); *Rúbanisko II kotolňa* ($A1 = (U) + PÚ + NCH + PÚ - 1$).

Najmenej frekventovaným bol funkčný člen **HCH** – **honorifikačná charakteristika**, ktorá sa nachádzala len v jednom modeli, ktorý sa vo vzorke nachádza trikrát: *Mojžišovci*, *Tanečkovci*, *Balážovci* ($A1 = (U) + HCH$). Ide o vlastné mená zastávok pomenované podľa rodín, ktorých usadlosti sa nachádzajú v blízkosti zastávky (*Mojžišovci*, *Tanečkovci*, *Balážovci*)

Záver

Pri tvorbe modelov vlastných mien zastávok autobusovej dopravy v piatich vybraných mestách stredného Slovenska – Zvolen, Banská Štiavnica, Žiar nad Hronom, Lučenec, Rimavská Sobota – sme zachytili tendenciu pomenúvať zastávky po mieste, resp. urbanonyme, pri ktorom sa nachádzajú. S tým súvisí aj najväčší výskyt sémantického funkčného člena *PÚ* – príslušnosť k územiu, ktorý sme vo výskumnej vzorke identifikovali 201-krát. Frekventovanejším bol len hlavný funkčný člen $(U)/U$, ktorý sa, samozrejme, nachádzal vo všetkých 214 vlastných menách zastávok autobusovej dopravy.

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 1/0378/23 Synchronne modely a modelovanie toponým a kozmoným.

⁸⁸ Pre kompletný zoznam príkladov pozri vyššie.

Literatúra

- Banská Štiavnica*. 2025. <https://banskastiavnica.org/doprava/miestna-doprava/> [Online.] (2025-01-09.)
- Cestovné poriadky Zvolen*. 2025. <https://imhd.sk/zv/cestovne-poriadky> [Online.] (2025-01-09.)
- Cestovný poriadok Lučenec*, 2025. http://www.sadlc.sk/public/index.php?option=com_content&task=view&id=265&Itemid=365 [Online.] (2025-01-09.)
- Cestovný poriadok Rimavská Sobota*. 2025. <https://imhd.sk/transport/doc/sk/14548/-Rimavska-Sobota> [Online.] (2025-01-09.)
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2021a. Synchronne modely a modelovanie inštitucioným v rámci Ministerstva vnútra SR. In: J. Kulwicka-Kamińska, A. Moroz (eds.): *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*, Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 2021a, s. 231 – 240. ISBN 978-83-231-4518-9.
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2021b. Synchronne modely a modelovanie vlastných mien čaju, kávy a cukroviniek. In: *Nová filologická revue*, 13, 2021b, č. 1, s. 208 – 222. ISSN 1338-0583.
- MAGDA-CZEKAJ, Małgorzata, ODAŁOŚ, Pavol. 2022. Modely vlastných mien slovenských, českých a poľských pív. In: Jakubowska-Ożóg, A. (ed.): *Człowiek wobec żywiołów. Perspektywa interdyscyplinarna*. Słupsk : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku, 2022, s. 145 – 158. ISBN 978-83-7467-376-1.
- Mestská hromadná doprava Žiar nad Hronom*. 2025. <https://sadzv.sk/cestovne-poriadky/mestska-hromadna-doprava/mhd-ziar-nad-hronom/> [Online.] (2025-01-09.)
- ODALOŠ, Pavol. 2024. Synchronne modely a modelovanie hydroným rieky Turiec. In: *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, 2024, 43, č. 1, s. 23 – 35. ISSN 2534-918X.
- ODALOŠ, Pavol. 2015. Modelovanie a modely chrématoným. In: I. Valentová (ed.): *19. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava : Veda, 2015, s. 464 – 472. ISBN 978-80-224-1426-5.
- ODALOŠ, Pavol. 2023. Česko-slovenská škola onomastického modelovania. Modelovanie chrématoným. In: *Slavica Slovaca*, 58, 2023, č. 1, s. 38 – 55. ISSN 0037-6787.

ODALOŠ, Pavol. 2024. Modelovanie a modely toponým a kozmoným. In: 22. slovenská onomastická konferencia, Trnava, 2025a (v tlači).

ODALOŠ, Pavol – VINCZEOVÁ, Barbora. 2025. Bus Stop Proper Name Models and Modelling Process. In: *Nová filologická revue*, 17, 2025, č. 1., s. 24 – 35. ISSN 1338-0583.

PLESKALOVÁ, Jana. TOPONYMUM. <https://www.czechency.org/slovník/-TOPONY-MUM> [Online.] (2025-01-09.)

ROŽAI, Gabriel. 2021a. Modelovanie inštitucioným zo zdravotníckej a sociálnej oblasti. In: J. Kulwicka-Kamińska, A. Moroz (eds.): *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021a, s. 333 – 345. ISBN 978-83-231-4518-9.

ROŽAI, Gabriel. 2021b. Synchronne modely a modelovanie vlastných mien nealkoholických nápojov. In: *Nová filologická revue*, 13, 2021b, č. 1, s. 166 – 179. ISSN 1338-0583.

Mgr. Veronika GONDEKOVÁ, PhD.

Filozofická fakulta UMB

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

veronika.gondekova2@umb.sk

KOMUNIKACYJNE ASPEKTY PORNOGRAFII

Paweł Graf

COMMUNICATION ASPECTS OF PORNOGRAPHY

Abstract: The following considerations take up two seemingly different questions: what is pornography? and what is eroticism? Their opposition is abolished. The author argues that these are two sides of the same issue. In this way of thinking, he is supported by the arguments of Giorgio Agamben as well as literature and art. Despite the sketchiness of the diagnoses forced by the vast area of human sexuality, we find in them an attempt to understand the analyzed phenomenon.

Keywords: pornography in culture; pornography in literature; pornography and eroticism; eroticism in literature; eroticism in art; erotic literature; theory of pornography; eroticism in communication

- Ale ja w całkiem dobrej wierze, ja nie mam żadnych ubocznych zamiarów. (...).

- Chłopczyku, czy ty wiesz, że nie mieć żadnych ubocznych zamiarów w stosunku do kobiety to jest wielka nieuprzejmość?

(Pilch, 2008, s. 35).

Każdy tekst, co oczywiste, trzeba jakoś rozpocząć. W przypadku pornografii poetyka początku nie jest jednak sprawą oczywistą. Mowa bowiem o zjawisku, które częstokroć, choć zaledwie na moment, bywa lokowane w centrum społecznych czy naukowych dyskusji, gdzie staje się obiektem poważnych analiz, co determinuje styl obrazowania, używane słownictwo, unaoczniające ikonografie; zarazem pochodzi ono z zakazanych czy wstydlivych peryferii i oficjalny język, także swoisty naukowy sposób opisu rozmijają

się z przedmiotem badań. Jak więc mówić, by deskrypcyjna powaga interpretacji nie przekształciła się w antyklamaks czyli nieoczekiwane obniżenie tonu, przejście od podniosłości do trywialności i pospolitości? Pamiętając, że liczne próby precyzyjnego zdefiniowania pornografii mówą zdystansowaną są po prostu nieudane, rodzi się przeto wyjściowe pytanie czy – a może właśnie – domieszka języka peryferyjnego, z jego pikanterią i rubasnością, nie pozwoliłaby lepiej uchwycić istotę rzeczy? Tym samym niech będzie to próba złączenia patetycznego z jego zaprzeczeniem, inferencji z narracyjną swobodą, co, mam nadzieję, pozwoli ująć pornografię właściwie(j), a przynajmniej inaczej niż czyniono to dotychczas.

W pewien sposób próba taka została poczyniona w powieściach uniwersyteckich Dawida Lodge'a, który, będąc jednocześnie teoretykiem literatury, stawiał w literackiej, komicznej formule, pytania fundamentalne, na ile przykładowo czytanie, rozumiane jako odsłanianie sensu, jest formą striptizu, nawiązując do pytań europejskiej semiotyki. Przeczytajmy kawałek „referatu”, jednego z powieściowych bohaterów:

Tak, jak tancerka podnieca widzów, tak i tekst podnieca czytelników obietnicą rewelacji, które kiedyś się objawią, ale wciąż w nieskończoność odsuwają się w czasie. (...) gdyby nawet tancerka rozwarła przed nami uda – (w tym momencie kilka pań opuściło z hałasem salę) – to i tak nie zaspokoi to naszej ciekawości (...). Freud powiedział, że obsesyjne czytanie (...) jest przetransportowanym na inny obiekt pragnieniem obejrzenia genitaliów własnej matki (w tym momencie jakiś młodzieniec zemdłał i trzeba go było wynieść z sali). (Lodge, 2001, s. 38).

Ponieważ analiza nie dotyczy czytania, ani powieściowych fikcjonalizacji problemu, tylko statusu dzieł erotycznych i pornograficznych w ich komunikacyjnym oraz teoriopoznawczym aspekcie porzućmy literaturę, wracając do tytułowego zagadnienia.

„W październiku 1793 w specjalnym akcie prawnym Zgromadzenie Narodowe zezwoliło obywatelkom Francji na chodzenie bez majtek” – możemy przeczytać w książce *Cały ten seks* w rozdziale *Mistrzowie łonowego włosa* (Sieczkowski. s.a, s.l.). Znajdujemy się w epicentrum rewolucyjnego terroru. Prawa

kobiet są ograniczane. Tymczasem jakobini zajmują się *nolens volens* strojem. Tomasz Wysłobocki przypomina jeden z dekretów prawnych tego czasu:

Żadna osoba, niezależnie od płci, nie może kazać innemu obywatelowi, albo obywatelce, ubierać się w określony sposób; każdy nosić może taki strój, jaki mu się podoba i który odpowiedni jest dla jego płci. Każdy, kto czynić będzie przeciwnie, zostanie uznany za podejrzanego i oskarżony o naruszanie porządku publicznego (Wysłobocki, 2014, s. 285).

Obywatele Francji znajdują się wówczas pod rządami jakobińskiej konstytucji z 24 czerwca 1793 roku, która w swym inicjalnym paragrafie głosi, iż:

Celem społeczeństwa jest wspólne szczęście. Rząd został powołany do zagwarantowania człowiekowi korzystania z naturalnych i nie naruszalnych praw człowieka⁸⁹.

Sprawa noszenia czy nienoszenia majtek nie jest błaha. Wszak intymna garderoba wzmaga pożądanie, jak sądzili liczni moraliści różnych czasów, próbujący objąć tę sferę systemem nakazów i zakazów. Przede wszystkim przypomina nam o intrygującym fragmencie historii tego odzienia, a – po drugie, przed wskazanym dekretem, majtki były zobowiązane nosić aktorki, tancerki i prostytutki, które to stany w czasach rewolucji symbolicznie zrównano z resztą społeczeństwa, które spodniej odzieży unikało. Zarazem, jeśli łączyć pornografię z prostytutką [przypomnijmy, że etymologia wywodzi rzecz z greki od *pórne* - nierządnicą, *gráphō* – pisać] pojawia się pytanie co w ceremoniale pornograficznym z siebie zdejmować, kiedy pod spodem niczego nie ma?

Czym jednak jest tytułowa pornografia? Oczywiście chwilowo nie wiemy tego, albowiem jej definicje są, delikatnie mówiąc mało precyzyjne. Zjrzyjmy na początek do kilku słowników. Znajdujemy wyjaśnienia dość dyskusyjne i sprzeczne, otóż słownikowo definiowana pornografia, po wskazaniu jej etymologii, to:

pisma, widowiska filmy, zdjęcia, rysunki itp. o treści erotycznej, obliczone na wywołanie podniecenia

89 http://www.loustrzyki.edu.pl/przedmioty/historia/materialy_edu/klasa_2/rewolucja_fr.htm (dostęp: 20.01.2025).

seksualnego (*Słownik Wyrazów Obcych*, s. 884); pisma, druki, filmy, wizerunki i in. przedmioty wykonywane i rozpowszechniane w celu wywołania u odbiorców podniecenia seksualnego (*Encyklopedia*⁹⁰); pisma, filmy, zdjęcia itp. mające wywołać podniecenie seksualne (*Słownik PWN*⁹¹); utwory literackie, sztuki teatralne, pisma, obrazy, rysunki o treści nieprzyzwoitej, obliczone na wywołanie erotycznego podniecenia (*Słownik Doroszewskiego*⁹²)

Dlaczego te definicje są złe? Przypomina się stary zużyty dowcip, gdy pokazywano pacjentowi rysunki i pytano co widzi. Kolejne prezentacje trójkąta, koła i kwadratu uzyskały tę samą odpowiedź – „gołą babę”. Na zarzut, iż jest erotomanem, pacjent odparł, ja?, a kto mi te wszystkie świństwa pokazywał? Otóż słowniki nie precyzują, czy efekt podniecenia seksualnego musi zostać uzyskany? Jeśli nie, to raczej mowa o podnieceniu twórcy przedmiotu i jego odczuwaniu erotyki. Co z przedmiotami wywołującymi podniecenie, a nie będącymi pornografią, przykładowo określonymi zapachami, feromonami; co z podnieceniem innego typu, choćby nekrofilnym wywołanym oglądaniem ciała nieżywego? Czy rozpowszechnianie jest konieczne? Czy teatr różni się od sauny? Wreszcie jak mierzyć samo podniecenie i odróżnić to psychiczne od fizycznego. Jak widzimy sporo tu pytań, mało odpowiedzi.

Ciekawszy jest, w tych przypadkach gdy się pojawia, kontekst hasła. *Encyklopedia* posłużyła się zestawieniem. Po hasło głównym, jako jego obudowa, następują hasła ilustracyjne, m.in.: *Witold Gombrowicz*, *Walerian Borowczyk*, *europejski nakaz aresztowania*, *Internet* czy *Susan Sontag*. Oczywiście zorientowany odbiorca wie, że Gombrowicz napisał *Pornografię*, powieść.. hm, czy pornograficzną?, że Borowczyk to skandalizujący reżyser, Sontag napisała szkic o pornografii, a Internet oraz prawo są blisko tematu. Niestety, można się tylko domyślać, o co szło autorom, gdyż Sontag została nazwana pisarką, eseistką, publicystką i krytykiem literackim; Gombrowicz autorem *Ferdydurke* i *Dziennika*, Internet

90 <https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/pornografia;1.html> (dostęp: 20.01.2025).

91 <https://sjp.pwn.pl/szukaj/pornografia> (dostęp: 20.01.2025).

92 <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/pornografia;5477945.html> (dostęp: 20.01.2025).

ogólnoświatową siecią komputerową, a Borowczyk jak się okazuje to grafik, reżyser filmowy, autor plakatów, litografii, rysunków satyrycznych, karykatur. O związkach z pornografią ani słowa! W *Słowniku Doroszewskiego* spotykamy interesującą uwagę, że:

Ten sam motyw, który może być uznany za pornografię w masowej serii fotograficznej, zyska uznanie jako „wyraz przeżycia artystycznego” w dziele malarza czy rzeźbiarza oraz że coś może „trącić pornografią”, gdy drażliwe momenty są podkreślone. A zatem w samym wyrażeniu motywu pornografii by nie było, rzecz zależy natomiast od masowości i uznania określonego odbiorcy. Jak jednak rozumieć ten sam motyw fotograficzny przeniesiony w doświadczenie rzeźbiarskie. Nawet kobiece piersi raz będą realistyczne i dwuwymiarowe, w rzeźbie natomiast trójwymiarowe i twarde niczym kamień! Kto ma prawo uznawać coś za pornografię, a kto nie? Trąci tu czymś istotnym, otóż definicje słownikowe pornografii bardziej zaciemniają niż rozjaśniają sprawę. Nawet najlepsza, ze *Słownika Terminów Literackich* (1998, s. 410):

(...) utwory lit. (także plastyczne, teatralne, filmowe) przedstawiające zjawiska seksualne w sposób wchodzący w konflikt z przyjętymi w danej społeczności zakazami i obyczajami, poczuciem wstydlivosti i dyskrecji. P. ma charakter względny, jej kryteria są historycznie zmienne, zależą od przemian obyczajów, oddziaływania wzorców religijnych, istnienie różnego rodzaju tabu (...). Współcześnie najczęściej za p. uważa się książki, czasopisma, rysunki i filmy pozbawione wartości artystycznej, których jedynym celem jest wywołanie podniecenia seksualnego u odbiorcy. Por. obscena, priapea. zaskakuje niejasnością. Oto, po pierwsze, byłyby to dzieła, ale zaraz mamy informację, że nie tyle dzieła, co ich społeczny uhistoryczniony odbiór; prowadzi to do podkreślenia względności kryteriów. Po drugie pornografii odmawia się wartości artystycznych, co jest dyskusyjne; a jej celem jedynym ma być wywołane podniecenie odbiorcy. Pominięte zostają cele inne, przykładowo: chęć szokowania, zarobku, prowokacja czy bunt. Znów niewiele wiemy. Przykładowo film *Love*, który reżyserował Gaspar Noé, rozpoczyna się ukazaną w zbliżeniu sceną wzajemnej masturbacji bohaterów

z realistycznie pokazanym finałem. To dopiero początek. Obraz ten w opiniach krytyków nie został jednak uznany za pornografię, przeciwnie przyjęto go jako artystycznie słabe kino erotyczne. Chciałbym zwrócić uwagę na to słowo – erotyczny – bowiem tylko ono (będące w pewnym zakresie synonimem nagości) wydaje mi się potrzebne do zrozumienia pornografii, inne zaś możliwe wskazania, typu: obscena, performance, happening, naturyzm, perwersja, ilustracja w podręczniku seksualnym, model anatomiczny, religijna orgia itd. niezależnie od ich związków z podniecaniem, utrudniają zrozumienie zjawiska. O nagości zwierząt, fotografowanej erotyce dziecięcej, osób niepełnosprawnych umysłowo, wojennych okaleczonych weteranów, wydzielanej pornografii dla kobiet⁹³ również nie chciałbym mówić, przenosi to bowiem zainteresowania pornografią z poziomu ogólności w stronę konkretnych praktyk (zob.: Janicki, 2015; Karpiński. 2010; Nijakowski 2010; Tramer, 2000; Tramer, 2007) oraz odmiennych względów: prawnych, medycznych, terapeutycznych, reklamowych itd., które tutaj mnie nie zajmują. Przytoczę jedynie opinię znawcy uszczegółowionej pornografii, Lecha Nijakowskiego, piszącego dość aprobatywnie o przyszości tej dziedziny ludzkiego zatroskania:

Prognozowanie rozwoju pornografii jest bardzo trudne przede wszystkim dlatego, że jako zjawisko totalne i szybko adaptujące się wykorzystuje wszelkie nowe wynalazki techniczne i społeczne. Jednego można być pewnym – pornografia nie zniknie, nawet gdyby postanowiono wprowadzić globalną prohibicję pornograficzną. Zbyt wiele potrzeb zaspokaja, zbyt wiele szczęścia i satysfakcji seksualnej zapewnia. (Nijakowski, 2010, s. 448).

Byrzecz zaciemnić jeszcze bardziej kilka przywołań, poetyckich, prozatorskich i teoretycznych oraz zaczerpniętych z dyskusyjnego forum, wybranych *ad hoc* z erotyczno-pornograficznego ogromu. Wisława Szymborska w wierszu *Głos w sprawie pornografii*, pisze:

Nie ma rozpusty gorszej niż myślenie (...)
Dla takich, którzy myślą, święte nie jest nic.
Zuchwałe nazywanie rzeczy po imieniu,

93 Zob. <https://magazynpismo.pl/kultura/esej-kultura/gdy-nudzi-cie-porno-nakrec-je-sama/?seo=pw>.

Rozwiązłe analizy, wszeteczne syntezy,
Pogoń za nagim faktem dzika i hulaszczą,
Lubieżne obmacywanie drażliwych tematów (...)
Zgroza w jakich pozycjach,
Z jak wyuzdaną prostotą
Umysłowi udaje się zapłodnić umysł!
Nie zna takich pozycji nawet Kamasutra. (Szymborska, 2010, s. 35).

Paweł Lekszycki (Lekszycki, 2010, s. 33) w *Wierszu pornograficznym* „zasłania się/ listkiem figowym tytułu lub chowa między wersami, za napletkiem wiersz”; Krzysztof Puławski⁹⁴ zaś, w wierszu *Pornografia jako forma dysgrafii*, absolutnie niemającym nic wspólnego z erotyką, wyznaje: „A tytuł? Tytuł po to jest,/ By wiersz przyciągnął twą uwagę”. Ale już na forum podczas dyskusji o pornografii natrafiamy na dosadne:

Erotyka to ciało. Pornografia to mięso. Porno to dupizm, cyczkizm, kutasizm. Erotyka to poezja.

albo:

Porno mnie już nudzi. Cały czas te same pozycje, które pokazują jak najwięcej grubego penisa wpychającego się w pindę, laska jęczy bo jej za to płacą. Filmy erotyczne będą chętnie oglądać do śmierci⁹⁵

Wspomniana *Pornografia* Gombrowicza to raczej amoralna pornografia intelektualna, ogromnie upraszczając, dwóch znudzonych podstarzałych erotomanów toczy grę w zastąpienie jednego emocjonalnego związku pary młodych drugim, naznaczonym mezaliansem. Amator śmiałych scen erotycznych i soczystych opisów w powieści ich nie znajdzie. Podawane – bez żadnego analitycznego dowodu jako oczywiste przykłady pornografii – teksty Markiza de Sade’a są niemal ascetycznie czyste w zestawieniu z prozą Pauline Réage (*Historia O, Powrót do Roissy*) czy słynnymi *Monologami waginy* Eve Ensler. *Wilgotne miejsca* Charlotte Roche to inkrustowana wulgaryzmami grafomania, nie

94 <https://poeciwsieci.pl/pornografia-jako-forma-dysgrafii-wiersz-krzysztofa-pulawskiego/>.

95 <https://beztabu.com/forum/bez-tabu/seks/11860-pornografia-za-i-przeciw/page4>.

pornografia; natomiast Immoralista André Gide'a wymagałby dziś przypisu, dlaczego został uznany za tekst gorszący.

Pornografia przyzywała wielu uznanych i pisarzy, i twórców okładek książkowych, i artystów, i również językoznawców czy badaczy literatury, którzy starali się przedłożyć własne jej rozumienie. Niech egzemplifikacją rozważań teoretycznoliterackich będą szkice Umberta Eco, który definiował film porno jako sumę opozycji wydłużonych czasowo scen kopulacyjnych i precyzyjnie zanurzonych w czasowości trwania scen pozostałych, jak przechodzenie z pokoju do pokoju, jazda samochodem itd. (Eco, 1993, s. 108); opisywał filozofię lędzwi, badając nacisk jeansów na swoje genitalia i wnioskując z tego faktu o związku mody z kondycją intelektualną człowieka (Eco, 1996-a, s. 251); czy analizując doświadczenie striptizu rozpoznanego jako porażka oglądającego, który otrzymawszy jedynie pustkę, wraca do swego życia, akceptując własne upokorzenie (Eco, 1996-b, s. 23).

Nie wiemy, nie wiemy, nic nie wiemy – chciałoby się rzecz w związku z pornografią. Zanurzeni w jej głębinach i odmętach nie potrafimy uzasadnić dlaczego obnażona Bułhakowska Małgorzata, lecąca na miotle i dogoniona przez Nataszę, która:

Była zupełnie naga, jej potargane włosy rozwiewał wiatr, leciała na osłep na spaśnym wieprzu, który w przednich racicach ścisnął tęczkę, zadnimi zaś wściekle młócił powietrze. (Bułhakow, 1990, s. 320)

nie jest podejrzewana o pornografię, również opis erotycznej relacji nauczyciela i jego uczennicy, nastolatki, z poetyckiej prozy słowackiej pisarki Nicol Hochholczerovej, nazywanej słowacką Lolitą:

Siadłeś na mnie i wsadziłeś mi fiuta do ust, nie był największy na świecie, ale ten obraz, ta fonia, *kochanie*. (Hochholczerová, 2023, s. 72)

do pornografii się nie przyznaje, natomiast jakże ugrzeczniony *Wuj Oswald* Roalda Dahla, w którym jedną z fabularnych osi jest poszukiwania idealnego środka na potencję, gdzie po przypadkowym spożyciu sudańskiego chrząszcza opowiadający udał się do szpitala: „Patrz pan!”, zawołałem, wyjmując go i wymachując mu [lekarzowi] nim przed oczami.

- Czym pan wymachiwał, na miłość boską? – przerwała mu straszliwa Gwendolina. (...).

Zrobili mi płukanie żołądka, wpakowali do łóżka i ze wszystkich stron obłożyli lodem mój biedny, pulsujący członek.

- Kto obłożył? - spytał ktoś. – Co za jedni?

- Pielęgniarka. (Dahl. 1989, s. 8 – 9)

uchodzi za jedno z najsłynniejszych dzieł pornograficznych.

Z jakiego powodu akt George Holza, *Kobieta w agawach* to piękna erotyka? I czemu fotografiom Arii Giovanni zdecydowanie bliżej do pornografii? Jak ocenić wizerunek sceniczny Lady Gagi? Jest to tandeta pornograficzna? Pornografia z wyższej półki? Erotyka na użytek sceny? A *Promenade* Georgesesa Grosza? Albo groteskowa *Kobieta lekkich obyczajów* czy *Primavera* Bolesława Cybisa? Dalej – chyba się zgodzimy, że pornograficzne obrazki Petera Fendiego śmieszą, trudno jednak uznać że wywołują podniecenie. Odwrotnie – prace Valentina Sichinsky’ego mogą podniecać, ale na pewno nie są pornografią. U Björna Olsena ta sama modelka raz wypełnia przestrzeń zdjęcia erotyką, innym razem pornografią. A wzwiedzione członki i wyuzdane tancerki na greckich wazach, czym są?

Nie sposób powiedzieć wszystkiego i postawić wszelkich możliwych pytań, toteż nie wskazując na konkretne badania będące poznawczą porażką w interesującej nas dziedzinie, chciałbym zasygnalizować dlaczego, moim zdaniem, pornografia wymyka się opisowi. Dostrzec możemy trzy ruchy prowadzące do niepowodzenia. Po pierwsze szybko ujawnia się niemożliwość zbudowania przekonującej definicji pornografii, definicji wywiedzionej z rozumu, logicznej i pewnej. Im badacz ma większą świadomość, tym prędzej ustali, że nie istnieje rzecz pornograficzna sama w sobie, ponadczasowa, oczywista. W to miejsce widzi labilność przedmiotu badań, jego uwikłanie historyczne, kulturowe itd. Jego osadzenie o odbiorze. Wówczas – po drugie – dochodzi do błędu zamiany *a priori* z *a posteriori*, sięga się, nie mając definicji, po dzieło egzemplifikujące. W ogromnej większości przypadków są to utwory markiza de Sade’a. Stają się one potwierdzeniem pornografii, choć nie wykazano czym jest pornografia. Są dowodem w kwestii definicji której nie ma. I błąd trzeci – moralny ogląd.

Dokładna lektura pozwala zauważyć leksemy typu: niestety, ze szkoda, oburzające itd. Tymczasem uchwycenie pornografii nie jest trudne, należy jednak posłużyć się oglądem intuicyjnym. Zgodzić na intuicjonizm i przyjąć jego racje, jak swego czasu głosił choćby Henri Bergson. Wtedy łatwo oddzielimy dwa doświadczenia, dzieło erotyczne i pornograficzne. Należy jednak zrezygnować z dualizmu: dobre–złe, piękne–wulgarne, wartościowe–słabe. Te opozycje do niczego nie prowadzą! Dodatkowo niweczy poznanie problemu ogląd etyczny, który zamiast dzieła wprowadza skutki odbioru dzieła, które dla jednych mogą być neutralne, dla innych pozytywne lub negatywne, które jednak nie redukują się w tą samą moralną wykładnię.

Swoją tezę, czym jest pornografia, chciałbym zbudować na lekturze tekstu *Nagość* Giorgia Agambena oraz na fenomenologicznym pojęciu źródłowości. W zasadzie nie chodzi tu nawet o głęboką fenomenologię badającą intuicję Martina Heideggera, co samo pojęcie, doskonale chyba zrozumiałe. Dodajmy tylko, że w źródłowości chodzi o najgłębszą istotę bycia. Musi też w niej zostać przezwyciężony dualizm. Zniesiona, czy raczej zwaloryzowana, zostaje również różnica erotyczny/pornograficzny. W źródłowości uruchomione jest też pierwotne doświadczenie ludzkiego ciała.

Myśl Agambena leży na styku teologii, filozofii, wiedzy literaturze, wiedzy o języku, zahacza o gnozę i politykę. Teologia wydaje się najważniejsza w analizowanym przeze mnie szkicu. Ja sam, gdzie Agamben mówi **nagość**, myślę **erotyzm**; gdy mówi o tym co **martwe i larwalne**, myślę **pornografia**. Najczęściej – co chciałbym podkreślić – dochodzi tutaj nie do wykluczającej opozycji, ale do symbiozy obu doświadczeń, ich złączeniu niczym awers i rewers w monecie.

Pokazane wyżej przykłady i postawione pytania jasno wskazują, że granica erotyczne/pornograficzne jest nieuchwytna. Mamy kiepski erotyzm i wybitną pornografię, żywego, podniecającego erosa nagości i martwego falusa pornografii. Jedno i drugie balansuje na granicy wstydu i bezwstydu, piękna i brzydoty. Różnica, jeśli jest, jest bardziej ilościowa niż jakościowa. Możemy stwierdzić, że w czasach historycznych erotyzm i pornografia oddaliły się od źródła, zróżnicowały od siebie, w doświadczeniu

źródłowym chodzi zatem o powrót do obnażonej cielesności, będącej jestestwem człowieka. Agamben analizuje los Adama i Ewy. Precyzyjna lektura, analiza językowych źródłosłów, pozwala mu ustalić, że człowiek był nagi dwukrotnie. Najpierw po stworzeniu, nie wiedział o swej nagości, był bowiem, jak dowodzi teologia okryty tzw. szatą chwały. I po grzechu, gdy jego nagość, kolejny raz, przykryły zwierzęce skóry. Nagość źródłowa, piękna i w zasadzie niezauważalna oraz nagość grzeszna, koncentrująca na sobie samej uwagę. Erotyka zatem i pornografia, dwa bieguny ludzkiej cielesności. Ciało dla siebie samego i ciało dla innego, jak mówił Jean-Paul Sartre. Odzienie i nagość, szata chwały i szata zwierzęca jak mówi Agamben. Powiedzmy wyraźnie – w Raju nie chodziło o jabłko, chodziło o seks. O nagość nie-erotyczną i tą wywołującą podniecenie. W tym właśnie miejscu lokują się słownikowe definicje i poglądy moralistów, którzy nie widzą, że cielesne piękno erotyki musi być dopełnione pożądaniem i zdzieraniem szat. Że – ukujmy neologizm – Eros nie może istnieć bez Pornosa. Czystość wymaga tła grzechu, zdaniem Agambena (s.74.):

Oznacza to, że grzech nie przyniósł na świat zła, ale po prostu je ujawnił. Polegał on zasadniczo – przynajmniej co do swoich skutków – na zdjęciu szaty.

Erotyka jest statyczna, ukazuje ciało w beczasie; dopełniająca pornografia jest dynamiczna, jest działaniem zanurzonym w temporalności. Erotyka nie potrzebuje szaty, pornografia ją zdziera. Erotyka nie jest nagością, pornografia chce nią być, spoglądając w horyzont nieosiągalności. Badacz – to Agamben (s. 76.):

zamierzający zająć się poważnie zagadnieniem nagości powinien więc przede wszystkim sięgnąć jak archeolog powyżej teologicznego przeciwieństwa (...) aby zrozumieć i zneutralizować urządzenie, z którego (...) rozłam się wywodzi.

Striptiz dawno już został rozpoznany jako niemożliwe do zrealizowania pragnienie nagości. Bezwstyd pornografii przełamuje wstyd Adama, dąży do odzyskania utraconego piękna erotyzmu, zakrycie nagości jest biegunem brzydoty ciała, gdzie erotyka traci swe piękno. Przywołana przez Agambena *Ewangelia Tomasza* głosi (s. 82.), że paruzja, czy powrót Chrystusa, nastąpi gdy ludzie jak dzieci zdejmą swe szaty i wyzwolą się ze wstydu.

Po zjedzeniu owocu, pisze Agamben, ujrzeli że są nadzy (s. 90.), nagość byłaby zatem jedyną treścią świadomości dobrego i złego, byłaby źródłowością naszego istnienia.

Oglądanie nagiego ciała – zacytujmy ostatni raz Agambena – oznacza postrzeganie jego prawdziwej poznawalności poza wszelką tajemnicą (s. 91.);

[nagość], która podobnie jak dziecięcy głos nic nie znaczy (...) właśnie dlatego przeszywa nas na wylot (s. 99.).

By zrozumieć pornografię musimy przestać dualnie przeciwstawiać ją erotyce, zaprzestać moralnej oceny, zrozumieć jej jednoczesny związek z erotyką, ciałem i pierwotnością piękna i popędu. Nie pomoże nam w zrozumieniu tego nikt drugi, w akcie erotycznym, jak i w pornograficznym doświadczeniu komunikują się ze sobą pojedyncze samotności. W rezultacie cudze ciało pozwala nam wrócić do własnej źródłowej cielesności. A język tej pozornej (pozornej – bo mimo iż układ jest podwójny, kochanek – kochanka, oblubieniec – oblubienica, kurtyzana – widz to nie o mowę w rozwiniętym języku tu chodzi) komunikacji? Prawdziwy język opisanej symbiotycznej opozycji to milczenie erotyki oraz echolalie, glosolalie i wulgaryzmy pornografii - mowa pierwotna, prymarne doświadczenie, za którymi skrywa się nasze bycie!

Literatura

AGAMBEN. Giorgio. 2010. *Nagość*. Transl. K. Żaboklicki. Warszawa WAB 2010. 134 s. ISBN 978-83-7414-679-1.

BULHAKOW. Michał. 1990. *Mistrz i Małgorzata*. Transl. A. Drawicz. Wrocław BN, 1990. 522 s. ISBN 83-04-03111-6.

DAHL. Roald. 1989. *Wuj Oswald*. Warszawa KAW 1989. 160 s. ISBN 83-03-02657-7.

ECO. Umberto. 1993. *Zapiski na pudełku os zapalek*. Transl. A. Szymanowski. Poznań „HiS” 1993. ISBN 83-85468-13-7.

ECO. Umberto. 1996-a. *Semiologia życia codziennego*. Transl. P. Salwa. Warszawa „Czytelnik”, 1996. 346 s. ISBN 83-07-02498-6.

ECO. Umberto. 1996-b. *Diariusz najmniej*. Transl. A. Szymanowski. Kraków „Znak”, 1996. 198 s. ISBN 83-7006-381-0.

HOCHHOLCZEROVÁ. Nicol. 2023. *Tęgo pokoju nie da się zjeść*. Transl. R. Bukowicz. Kraków „Ha-Art.”, 2023. s. 156. ISBN 987-83-66571-90-7.

- JANICKI. Kamil. 2015. *Epoka hipokryzji. Seks i erotyka w przedwojennej Polsce*. Kraków. „Ciekawostki Historyczne” 2015. 476 s. ISBN 978-83-240-3057-6.
- KARPIŃSKI. Marek. 2010. Warszawa „Iskry”, 2010. 334 s. ISBN 978-83-244-0123-9.
- LEKSZYCKI. Paweł. 2010. *Wiersze przebrane*. Katowice „Opcje”, 2010. 78 s. ISBN 978-83-930774-0-3.
- LODGE. Dawid. 2001. *Mały światek*. Transl. N. Bill. Poznań, „Rebis”, 2001. 374 s. ISBN 83-7120-558-9.
- NIJAKOWSKI. Lech. M. 2010. *Pornografia*. Warszawa „Iskry”, 2010. 498 s. ISBN 978-83-244-0138-3.
- PILCH. Jerzy. 2008. *Miasto utrapienia*. Warszawa: Świat Książki, 2008. 352 s. ISBN 978-83-247-1265-6.
- SIECZKOWSKI. Grzegorz. S.a. *Cały ten seks*. Warszawa, „Baobab”, . S.l. ISBN 978-83-89642-78-6.
- SŁOWNIK TERMINÓW LITERACKICH*. Red. J. Sławiński. 1998. Wrocław, „Ossolineum” 786 s. ISBN 83-04-04417-X.
- SŁOWNIK WYRAZÓW OBCYCH. WYDANIE NOWE*. Red. E. Soból. 1995. Wydawnictwo Naukowe PWN. 1186 s. ISBN 83-01-11487-8.
- SZYMBORSKA. Wisława. 2010. *Wiersze*. Kraków WL, 2010. 56 s. ISBN ISBN 978-83-244-0138-3.
- TRAMER. Maciej. 2000. *Literatura i skandal*. Katowice, „WUŚ”, 2000. 180 s. ISBN 83-226-0921-3.
- TRAMER. Maciej. 2007. *Rzeczy mniej wstydlive a nawet ważne*. Katowice, „WUŚ”, 2007. 170 s. ISBN 978-83-226-1727-4.
- WYSŁOBOCKI. Tomasz. 2014. *Obywatelki*. Kraków „Universitas” 2014. 380 s. ISBN: 978-83-242-2391-6.

strony WWW:

- http://www.loustrzyki.edu.pl/przedmioty/historia/materialy_edu/klasa_2/rewolucja_fr.htm.
- <https://sjp.pwn.pl/szukaj/pornografia> [*Słownik PWN*].
- <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/pornografia;5477945.html> [*Słownik Doroszewskiego*].
- <https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/pornografia;1.html> [*Encyklopedia Sieciowa*].
- <https://poeciwsieci.pl/pornografia-jako-forma-dysgrafii-wiersz-krzysztofa-pulawskiego/>.

<https://beztabu.com/forum/bez-tabu/seks/11860-pornografia-za-i-przeciw/page4>.

dr hab. Paweł GRAF prof. UAM
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Fredry 10
61-701 POZNAŃ
Polska
lapsang3@amu.edu.pl

CENTRUM I PERYFERIA DYSKURSU MALADYCZNEGO

Magdalena Graf

THE CENTER AND PERIPHERY OF MALADIC DISCOURSE

Abstract: The subject of the article is issues related to contemporary discourse focused on disease. The latest research, e.g. in the field of medical sociology, treats disease as a cultural fact that characterizes contemporary societies. The term „maladic discourse“ is present in the literature on the subject, which is the sum of social contexts and meanings built around the concept of disease, present in scientific, journalistic and artistic texts, but also in the language of everyday communication. One of the problems discussed is the presence of lexis in medical communication that discriminates against the patient and the (im)possibility of talking about disease using completely objective language.

Keywords: maladic discourse, communication, linguistic discrimination, linguistic exclusion

„Choroba jest nocną stroną życia, naszym bardziej uciążliwym obywatelstwem. Od dnia narodzin każdy z nas posiada bowiem jakby dwa paszporty – przynależy zarówno do świata zdrowych, jak i do świata chorych” – tymi słowami swój esej poświęcony chorobie jako metaforze zaczyna Susan Sontag (2016, s. 5). Jej zdaniem każda epoka ma „swoją” chorobę i właściwy dla swoich czasów sposób pisania o niej – widać to szczególnie w XIX wiecznym stosunku do gruźlicy, obłądu czy syfilisu oraz we współczesnych relacjach o chorobie nowotworowej czy AIDS (Sontag 2016, s. 45 – 46).

Czym jest choroba? Prozaicznie można odpowiedzieć, że jest brakiem zdrowia i że towarzyszy człowiekowi od zawsze. Od zawsze też towarzyszy nam zarówno zapobieganie chorobie, jak i mówienie

o niej. Wyodrębnia się zatem pięć okresów rozwoju medycyny – ostatni z nich rozpoczął się w latach 70. XX w. i zapoczątkował tzw. medycynę przyszłości, nastawioną nie na leczenie chorób, ale na ich przewidywanie i zapobieganie im. Choroba to także byt kulturowy, a więc i lingwistyczny, a stąd już blisko do pojęcia **dyskurs maladyczny**, który jest sumą kontekstów społecznych i znaczeń budowanych wokół pojęcia choroby, obecnych w tekstach naukowych, publicystycznych, artystycznych, ale także w języku codziennej komunikacji (Szubert 2019, s. 19 – 21).

Reprezentacje dyskursu maladycznego dotyczą trzech wymiarów, w których uobecnia się i może być opisywana choroba (Uramowska-Żyto 2009, s.67): sfery **biologiczno-medycznej** (czyli fizycznego aspektu choroby), **psychologicznej** – uwzględniającej indywidualną interpretację reakcji człowieka na objawy choroby i jej subiektywne odczuwanie i **socjokulturowej** (gdy osoby chore są traktowane w sposób inny niż ludzie zdrowi, co może stanowić podstawę ich wykluczenia).

W efekcie, w zjawisko to wpisana jest wieloaspektowość, a to determinuje wiele sposobów jego opisu, jest też powodem zmian w hierarchii poszczególnych zagadnień. Jak zauważa przywoływany przez Mateusza Szuberta David Morris, modernistycznemu pędowi do systematyzacji i klasyfikowania choroby przeciwstawić możemy postmodernistyczną wizję choroby otwartej, zanurzonej w kulturze – „w postmodernizmie choroba jest (...) stwarzana i odczytywana przez kulturę”, jest metaforą współczesności i zanurzonego w niej człowieka akcentując to, co indywidualne i subiektywne (Szubert 2019, s.19). Można więc mówić o wielu obrazach choroby, która w obrębie właściwego sobie dyskursu przedstawia zróżnicowane językowo relacje z choroby. I to właśnie zagadnienie staje się centrum współczesnego dyskursu maladycznego. Ta wieloaspektowość dotyczyć może choćby przyjęcia określonej perspektywy: nie tylko lekarza i pacjenta, ale też członka rodziny, badacza, dotkniętego chorobą lekarza czy pisarza w roli pacjenta. Zasadniczo, pisanie o chorobie implikuje dwa podstawowe typy tekstów: **patografie** – obiektywne objaśnienie, na czym polega choroba i **autopatografie** – subiektywne doświadczenie chorego (Boruszkowska 2016, s.128 – 129). Wydaje się jednak, że nie da się dziś rozdzielić obu typów refleksji, że przenikają się one choćby z tego powodu, że niemożliwe

jest stworzenie całkowicie obiektywnego, pozbawionego emocji czy wartościowania komunikatu o chorobie. I już w latach 80. i 90. ubiegłego wieku podkreślano, jak wiele pożytku może płynąć z przyjęcia przez lekarza postawy czytelnika lub narratora, że opowiadanie o chorobie można potraktować jako doskonałe zadanie diagnostyczne, dzięki któremu łatwiej będzie wyjaśnić pacjentowi, co się z nim dzieje i jak będzie przebiegało leczenie. Poszerzając zakres obserwowanych zjawisk, w kolejnych dekadach wskazywano nowe obszary dyskursu (np. Ładoń 2019), stąd w obszarze współczesnych narracji maladycznych zainteresowanie badaczy budzą m.in. sposób doświadczania choroby i cierpienia, problem destygmatyzacji chorych możliwy dzięki kulturowemu namysłowi nad chorobą oraz upodmiotowienie chorego wynikające z przemian współczesnej medycyny (zob. Bińczyk 2002, s. 181 – 193).

Co istotne – są to zagadnienia, które interesują nie tylko humanistów – także medycyna poświęca im coraz większą uwagę, stąd już nie tylko filolodzy znają i stosują w praktyce maksymę konwersacyjną Grice’a, zgodnie z którą należy mówić tyle, ile w danym momencie jest potrzebne; o tym, o czego prawdziwości jesteśmy przekonani; na temat i bez dwuznaczności. Zwraca się uwagę na różnice w komunikowaniu się – stąd coraz częściej mówi się nie o pacjencie, ale o jego stylu komunikacyjnym, zwraca się uwagę na zasady efektywnej komunikacji z pacjentem, na rolę aktywnego słuchania i znaczenie komunikatów niewerbalnych. Są to kompetencje, które lekarz może bez problemu opanować i nad którymi musi nieustannie pracować, bowiem nowe czasy przynoszą nowe wyzwania, np. teleporadę, czyli konsultacje przez telefon. Zdaniem Tomasza Sobierajskiego: „Lekarze próbują własnymi, „domowymi” sposobami „wyczuć” pacjentów i czasami ponoszą w tym starciu porażkę. Wysłano ich na pierwszą linię frontu, nie przygotowując wcześniej (...) do takiego rodzaju pracy. Myśleli, że będą tylko leczyć, a okazuje się, że muszą jeszcze – a czasem przede wszystkim – słuchać, bo słuchający i rozumiejący lekarz, to ideał większości pacjentów. Ale jak słuchać i jak rozumieć, a jednocześnie dobrze (...) wykonywać zawód lekarza?”⁹⁶.

96 <https://www.mp.pl/szczepienia/praktyka/komunikacja/73505,jak-skutecznie-rozmawiac-z-pacjentem>.

Zagadnienia te są w dyskursie medycznym obecne od dawna. W niniejszym tekście chciałabym zwrócić uwagę na problemy nowe, czyli na dyskusję nad słownictwem, które nie będzie stygmatyzowało chorych. W środowisku medycznym coraz częściej stawiane są pytania: jak neutralnie nazywać niektóre zaburzenia czy choroby, aby określenia te nie miały charakteru oceniającego, nie wzbudzały w pacjencie poczucia winy. Pilotażowe badania dowiodły np., że lekarze stosujący termin „nadużywający substancji psychoaktywnych” znacznie częściej oceniali tak nazywaną osobę jako kogoś, kto „jest winny” i „zasługuje na karę”, niż miało to miejsce w przypadku pacjentów „z zaburzeniami używania substancji” (Bugajski, Klingemann 2021, s. 4 – 6). Zdaniem Moniki Ładoń (za: Serkowska 2021, s.175) stygmatyzacji sprzyja nadmierna medykalizacja języka. W polskich badaniach od dawna mówi się o kulturowym wytwarzaniu i czytaniu choroby, a współczesna polszczyzna ochoczo przejmując i tworzy nowe określenia chorób i uzależnień oraz zjawisk im przeciwdziałających, np. *ageizm* i *antyageizm*. Z drugiej strony obserwujemy coraz silniejsze zjawisko detabuizacji języka, która dotyczy również takich tematów, jak np.: choroba, śmierć, cierpienie, samookaleczenia, uzależnienia, seksualność. Tabuizowane obszary, dotychczas identyfikowane za pomocą metafor lub eufemizmów są coraz częściej obecne w codziennej komunikacji i coraz łatwiej o nich mówić używając form bezpośrednich – stąd np. eufemistyczne określenie *te dni* zastępuje dziś leksem *okres*. Jest to proces, który obecnie możemy zaobserwować np. w przekazach reklamowych dotyczących męskich problemów z impotencją czy prostatą – te pierwsze wciąż podlegają tabuizacji, drugie już się zdetabuizowały. Potwierdza to też systematycznie malejąca znajomość związków frazeologicznych i przysłów związanych z chorobą, umieraniem, czynnościami fizjologicznymi czy medialna popularność leksemu *menopauza* (i idącej jej śladem *andropauzy*).

Medykalizacja języka sprzyja też jego ocenie dokonywanej z perspektywy relacji nadawczo-odbiorczych, kompetencji językowych czy subiektywnego poczucia odpowiedniości języka (tzw. poprawności politycznej). Stąd, niegdyś neutralne leksemy dziś, w potocznej świadomości, często nabierają jednoznacznie

negatywnego znaczenia. Taki los spotkał choćby wyraz *kaleka*. *Słownik Języka Polskiego* PWN definiuje go następująco:

kaleka

1. ‘człowiek dotknięty kalectwem’

2. ‘o kimś niezręcznym lub niezaradnym’,

a jako synonimy wskazuje leksemy: *inwalida*, *ułomny* dodając, że dzieje się tak „po wypadku”. Tymczasem wśród nazw stowarzyszeń działających na rzecz osób niepełnosprawnych mamy m.in. *Polskie Towarzystwo do Walki z Kalectwem* (które w obszarze działań ma m.in. rehabilitację osób z wadami słuchu).

Przywoływany tu *Słownik uzależnień* zawiera więc propozycję terminów, które – zdaniem autorów – w sposób odpowiedni i neutralny opisują np. uzależnienie. Określenia te pochodzą z wywiadów z lekarzami oraz osobami uzależnionymi (czyli ekspertami przez doświadczenie). W opinii współautorki leksykonu, w literaturze fachowej, ale też w komunikacji zawodowej lekarze stosują zamiennie różne warianty pojęć, stąd konieczne są działania zmierzające do ujednolicenia terminologii:

Rozumiem taką ideę żeby rekomendować pewien standard – stwierdza – żebyśmy posługiwali się podobnym językiem, który nie tylko ułatwi komunikację, ale też **będzie kreował pewną rzeczywistość** [podkr. MG], która nie będzie stygmatyzująca. Chcemy zastąpić pewne stygmatyzujące pojęcia innymi bardziej neutralnymi między innymi dlatego, żeby w naszym języku starać się promować takie pojęcia, które nie będą miały (...) efektu stygmatyzującego (Bugajski, Klingemann 2021, s. 3).

Autorzy zalecają określanie osób uzależnionych jako osób z *zaburzeniem używania substancji*, odradzając stosowanie pojęć *nadużywający* substancji lub *uzależniony*. Osobom z *konsekwencjami* lub *ryzykiem*, ale nie cierpiącym na zaburzenie sugerowane są określenia: *niebezpieczne*, *ryzykowne*, *szkodliwe* lub *niezdrowe użytkowanie*. Zalecenia te prowokują do licznych pytań, np. o działalność grup AA (np. *Anonimowych Hazardzistów* lub *Anonimowych Jedzenioholików*, dawniej *Anonimowych Żarłoków*), których członkowie wprost nazywają swoje uzależnienia? Czy zastąpić – z założenia stygmatyzujące – określenia *anonimowi alkoholicy*, *niepijący alkoholik* czy termin *wysokofunkcjonujący*

alkoholik? Czy da się przewidzieć wszystkie potencjalnie wykluczające konteksty i im zapobiec?

Moim zdaniem szukanie takiego odpowiedniego, niestygmatyzującego synonimu przypomina konstruowanie idealnej definicji realnoznaczeniowej w praktyce leksykograficznej. Np. za nieodpowiednie uznaje się określenie *choroba alkoholowa*, ponieważ w jej zakres nie wchodzi sytuacja, w której ktoś pije zbyt wiele, ale tylko w weekendy. Zresztą sam czasownik *pić* jest w tym kontekście aksjologizowany negatywnie. Problem tkwi często w samej nazwie czynności – co widać choćby w odniesieniu do hasła *używanie substancji psychoaktywnych*, które – w intencji autorów – powinno zastąpić takie sformułowania, jak: *używanie* narkotyków, *branie* narkotyków, *sięganie po* narkotyki, *zażywanie* substancji psychoaktywnych. Aż 3 z nich wskazywały na osobę (biorącą, sięgającą, zażywającą) substancje psychoaktywne, natomiast w 1. (oraz w proponowanym terminie) czasowniki mają zewnętrzny charakter przekraczając granice ludzkiego ciała, a tym samym sprawczości.

Słownik Języka Polskiego podaje pięć kontekstów użycia leksemu *używać*:

1. zastosować coś jako środek, narzędzie
2. skorzystać z czyichś usług, z czyjejś pomocy
3. wziąć coś jako lekarstwo, używkę, napój; też: zastosować coś jako przyprawę, kosmetyk
4. zrobić z czegoś użytek
5. doświadczyć czegoś przyjemnego

i dopiero na 3. miejscu pojawia się interesujące nas znaczenie. Czy zatem zmieniający się nadawca i/lub odbiorca tekstu mają znaczenie w kontekście oceny działania? Czy skoro ktoś mówi o mnie, że zażywam jakiś środek, bo mam wysoką temperaturę to w pewien sposób (nieintencjonalnie) mnie stygmatyzuje?

Niespełna 10 lat temu bardzo silne argumenty przeciw językowemu stygmatyzowaniu i wykluczeniu, m.in. używaniu leksemu *kaleka*, stawiał Dariusz Gałasiński. Poprzedzało je kategoryczne stwierdzenie, że:

Język nie należy do lingwistów i nie do lingwistów należy decyzja, jak użytkownicy języka piszą czy mówią. Lingwiści powinni to opisywać, a nie, wręcz

po lekarsku, przepisywać. Deklaracje językoznawców o „niedopuszczalności” jakichś wyrażen należy uznać co najwyżej za uzurpację praw, których językoznawstwo nie ma. (Galasiński 2013, s. 3)

Opowiadając się zatem za „dyskursywną” funkcją języka i postawą inkluzywną, badacz stawia tezę, z którą się całkowicie zgadzam:

Problem, jak mówić oraz jak pisać: „osoba niepełnosprawna” czy „osoba z niepełnosprawnością” czy „niepełnosprawnościami” w rzeczywistości nie powinien być rozstrzygany przez lingwistów ani tych, co nakazują i zakazują, ani tych, co tego nie chcą robić. Powinien zostać rozstrzygnięty przez osoby z niepełnosprawnością. (Galasiński 2013, s. 6)

I od razu dopowiem, że zgadzam się z nią dlatego, że – moim zdaniem – pozwala się ona uwolnić od konieczności każdorazowego uzgadniania potencjalnie wykluczającego znaczenia wyrazu, przewidywania jego możliwej roli medium wykluczenia. Empatyczne, ale i obiektywizujące spojrzenie na interesujące nas zagadnienie pozwala zauważyć, że wciąż nie otrzymaliśmy jednoznacznej odpowiedzi na zadane przez Galasińskiego pytanie. Co więcej, w moim przekonaniu uzyskanie takiej odpowiedzi jest niemożliwe. Bowiem nawet postulowane oddanie głosu osobom, których problem ten dotyczy bezpośrednio („eksperci przez doświadczenie”), nie przyniesie oczekiwanych rezultatów. W skrajnych przypadkach mamy więc i opinie ekspertów, na które powołują się autorzy wspomnianego słownika, i wpisy na forach internetowych poświęconych konkretnym chorobom/uzależnieniom, w którym pełno tego typu określeń. Wreszcie, materiał językowy dostarcza nam oficjalne nazewnictwo z obszaru socjochrematonomii, czyli nazwy organizacji, stowarzyszeń i fundacji zrzeszających osoby niepełnosprawne, np.: *Polski Związek **Głuchych**, Fundacja Pomocy Ludziom **Niepełnosprawnym**, Stowarzyszenie Rodzin **Osób Chorujących Psychiczenie***.

Warto się więc zastanowić, czy przypadkiem nie jest tak, że to my – dziś zdrowi (choć jak mówi porzekadło: nie ma ludzi zdrowych, są tylko nieprzebadani) odbieramy te określenia jako stygmatyzujące? Wystarczy pierwszy z brzegu przykład: *Polski Związek Głuchych*,

nie *Osób z Upośledzeniem Słuchu*. Z drugiej strony widać w tym obszarze pewne zmiany, wynikające właśnie z kulturowego namysłu nad niepełnosprawnością stąd, zwłaszcza w nowych nazwach fundacji, widać odchodzenie od dosłowności na rzecz myślenia metaforycznego, osłabianie negatywnych asocjacji grą językową, np. *Fundacja „Nie Widzę Problemu”* czy *Stowarzyszenie „Nie ma głupich”*. Skoro osoby niepełnosprawne nie mają problemu z językową identyfikacją, dlaczego inni użytkownicy języka kreują rzeczywistość, w której takie określenia nie są zalecane lub wręcz znajdują się na indeksie? Na ile dyskurs konstruuje rzeczywistość, a na ile ją re- lub dekonstruuje? Wgląd w toczącą się w środowisku medycznym dyskusję prowokuje do stawiania tego typu pytań, na które – jak się wydaje – nie ma jednoznacznej odpowiedzi.

Przywoływany słownik zawiera więc określenia, których – zdaniem ekspertów – powinniśmy unikać i jest to doskonały przykład etyzacji dyskursu. Nie da się jednak w ten sposób określić wszystkie, potencjalnie negatywne zjawiska i założyć, że nazwy te będą funkcjonowały zarówno w profesjonalnej, jak i potocznej komunikacji. Czy *zakupomania* lub *zakupoholizm* (czyli *oniomania*, a także *szopoholizm* i niezbyt ładny *kupoholizm*) mają tak stygmatyzujący charakter, że powinny zostać zastąpione określeniami: *problemowe* lub *kompulsywne kupowanie*? Dodatkowo, wciąż identyfikowane są nowe źródła uzależnień: smartfon, kawa, opalanie (*tanoreksja*), dieta (*ortoreksja*), ćwiczenia (*fitoreksja*, *fitnessomania*, *sportowa anoreksja*), seriale (*binge watching*). Mówi się o *zjawisku FOMO*, *osobach z FOMO*, czyli osobach, które boją się niewykorzystania życiowych szans. Także w Polsce mieszkają osoby chore na *sylogomanię* – nałogowe, kompulsywne zbieractwo, *phubbing* – kompulsywne sprawdzanie wiadomości w telefonie, *bigoreksję* (uzależnienie od sportu). Detabuizowanie tych zjawisk przynosi kolejny zestaw terminów, np. *fattofobia* czy *antibody-shameing* (*ciałopozytywność*, *ciałoneutralność*).

Po co i dla kogo piszemy o chorobie? Hanna Serkowska (2021, s. 174) odpowiada:

„Narracje maladyczne pozwalają (...) zdjąć stygmat z chorego, popularyzując i szerząc wiedzę o chorobie, przesuając cierpienie ze sfery stricte prywatnej

do publicznej (...). Przede wszystkim jednak opowieść o chorowaniu stanowi wyraz doświadczenia zmiany”.

Pisanie i mówienie o chorobie przeżywa w ostatnich latach prawdziwy renesans. Wiele osób – i tych znanych, i tych dotąd anonimowych, chce opowiedzieć o swoich doświadczeniach, tworząc *piciorysy* (biografie osób uzależnionych od alkoholu) *afazjografie* (biografie afatyków), *kancerografie* (biografie osób chorych onkologicznie), *neurografie* itd. Interesujące wyniki może przynieść analiza tekstów reklamowych, w których – jak w zwierciadle – odbijają się lęki współczesnego człowieka przed jedzeniem [m.in. *jadłowstręt psychiczny* (anoreksja) i *żarłoczność psychiczna* (bulimia)] czy starzeniem się [*geraskofobia* i *antyageizm*]. Przekazy medialne niosą też informacje o uzależnieniu od technologii (czyli *cyberchondrii*) – nota bene specjaliści proponują zastąpić ją pojęciem: *problemowe używanie technologii*, zapewne czytelnym z perspektywy medycznej, jednak nieprecyzyjnym z perspektywy językowej (Bugajski, Klingemann 2021, s. 23).

Współczesność zachorowała na kult zdrowia i witalizmu, skazując na margines kultury wszystko to, co chore, kalekie – zauważa Mateusz Szubert (2019, s. 34), jednak w dalszej części szkicu badacz dodaje: „Istotą nowej ewangelii zdrowia jest przekonanie, że choroby można uniknąć” a za wzrost zainteresowania patografiami odpowiada postępująca medykalizacja życia. (Nad)obecność ciała i choroby zarówno w prywatnej, jak i publicznej przestrzeni pozwala – jego zdaniem – mówić o somatyzacji kultury, w której w kształtowaniu tożsamości prymarną rolę odgrywa ciało i to wokół niego skupia się życie społeczne. Skrajnym przejawem socjalizacji ciała jest jego indywidualizacja, np. praktyki wykorzystujące mechanizmy samodyscyplinowania czy traktujące ciało jako projekt. Piszac o zaburzeniach odżywiania Bogusław Skowronek (2012, s. 285 – 286) zauważa: „Choroby te są (...) niczym innym, jak tylko derywatami obecnej sytuacji kulturowej, stanowią efekt działania dominujących dyskursów”. W tym ujęciu, sygnalizowane próby odejścia od identyfikowania człowieka poprzez cielesność i jej zaburzenia zdają się być projektem zgoła utopijnym. I tym bardziej wartym naszego – językoznawców – zainteresowania.

Literatura

- BIŃCZYK, Ewa. 2002. Nieklasyczna socjologia medycyny Michela Foucault: praktyki medykalizacji jako praktyki władzy. In: W. Piątkowski, A. Titkow (eds.): *W stronę socjologii zdrowia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 181 – 193. ISBN 83-227-1906-X.
- BUGAJSKI, Michał, KLINGEMANN, Justyna. 2021. Słownik uzależnień. <https://stopuzalezniom.pl/artykuly/czy-jestem-uzalezniomy/slownik-uzalezniow-czyli-jak-mowic-o-zjawisku-uzaleznienia-a-jakich-zwrotow-unikac> [Online] (20.01.2025).
- GALASIŃSKI, Dariusz. 2013. Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością? Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr 4, 2013(9), s. 3 – 6.
- ŁADOŃ, Monika. 2019. Choroba jako literatura. *Studia maladyczne*. Katowice: Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2019. 292 s. ISBN 978-83-7164-525-9.
- SKOWRONEK, Bogusław. 2012. Jedzenie jako tekst kultury. *Zarys problemu*. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Historicolitteraria*, nr 12, s. 281– 289.
- SŁOWNIK Języka Polskiego PWN <https://sjp.pwn.pl/> [Online] (20.01.2025).
- SERKOWSKA, Hanna. 2021. Mapowanie narracji maladycznych. *Teksty drugie*, nr 1, 2021, s. 172 – 183.
- SOBIERAJSKI, Tomasz. 2012. Jak skutecznie rozmawiać z pacjentem <https://www.mp.pl/szczepienia/praktyka/komunikacja/73505,jak-skutecznie-rozmawiac-z-pacjentem> [Online] (20.01.2025).
- SONTAG, Susan. 2016. Choroba jako metafora. *AIDS i jego metafory*, tłum. J. Anders. Kraków: Wydawnictwo Karakter, 2016. 175 s. ISBN 978-83-65271-04-4.
- SZUBERT, Mateusz. 2019. Dyskurs maladyczny – perspektywy badawcze. In: M. Ganczar, I. Gielata, M. Ładoń (eds.): *Fragmenty dyskursu maladycznego*. Gdańsk: Fundacja Terytorium Książki, 2019, s. 17 – 35. ISBN 978-83-7908-144-8.
- URAMOWSKA-ŻYTO, Barbara. 2009. Socjologiczne koncepcje zdrowia i choroby. In: A. Ostrowska (ed.). *Socjologia medycyny. Podejmowane problemy, kategorie analizy*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 2009, s. 65– 87. ISBN 978-83-7683-000-1.

prof. UAM dr hab. Magdalena GRAF
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
ul. A. Fredry 10
61-701 POZNAŃ
Polska
m.graf@amu.edu.pl

VÍCEJAZYČNOST V MOLDAVSKU

Martin Henzelmann

MULTILINGUALISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Abstract: This paper explores multilingualism in the Republic of Moldova. The first part provides an overview of the historical events that implanted a multi-ethnic structure in this country. Then, current linguistic and ethnic constellations are presented. The author assumes that multilingualism is one of the central characteristics of the entire population, regardless of their ethnic affiliation.

Keywords: Multilingualism, Russian Language, Romanian Language, Minority Languages, Republic of Moldova

Úvodní poznámky

Tento článek se zabývá jazykovou strukturou Moldavské republiky. Ta se vyznačuje vysokou mírou heterogenity způsobenou různými faktory. V této malé zemi, která je vklíněna mezi Ukrajinu a Rumunsko a leží jen několik kilometrů od Černého moře, žije v současnosti etnicky různorodé obyvatelstvo, které v každodenním životě používá velmi odlišné jazyky. To se vysvětluje pohnutou historií Moldavska, která vedla k tomu, že zvláštní roli ve společnosti dnes hrají zejména rumunština a ruština.

Článek je strukturován následovně: V první části uvádíme přehled historické prostorové struktury Moldavské republiky. Tato část článku analyzuje, k jakým různým panstvím Moldavsko patřilo a jak byly vymezeny jeho hranice. Zmíněna je také historie osídlení země, kterou je třeba brát v úvahu jako důležité pozadí současné etnické konstelace. Dále v článku bude ukázáno, jak je uspořádána etnojazyková struktura země. Jsou citovány aktuální statistiky a zhodnoceny různé jazykové reálie. Na závěr jsou shrnuty nejdůležitější poznatky a nastíněny některé perspektivy do budoucna.

Prostorová struktura Moldavska a jeho osídlení

Moldavská republika se nachází v oblasti, která se v minulosti vyznačovala rozsáhlými přírodními hranicemi. Jednalo se o významné řeky, jako je Prut na západě, který dnes tvoří pozemní hranici s Rumunskem, Dněstr na východě, tvořící hranici s Ukrajinou, a také Dunaj a Černé moře, které tvoří hranici na jihu. Tato země byla známější pod názvem „Besarábie“, který se dnes již na oficiálních mapách neobjevuje, ale neoficiálně se stále používá a nachází se i v některých geografických jménech (npř. město Basarabeasca). Název Besarábie je odvozen od vlády valašské knížecí dynastie Basarabů, která v zemi vládla od 14. století. Z historického hlediska se tak jedná především o symbolický region pro Rumunsko⁹⁷. Valašská nadvláda se však nemohla udržet dlouho, protože řada říší se snažila rozšířit své území a zvýšit tak svůj vliv na mapě Evropy. Patřila mezi ně i Osmanská říše, která se měla stát jedním z nejvýznamnějších státních útvarů své doby. V 15. století dobyli Osmané Besarábii, která byla díky své poloze strategicky důležitou oblastí, a to i přes pevnosti na besarabských hranicích, jako například v Akkermanu, které měly přispět k bezpečnosti a stabilizaci⁹⁸. Osmané obyvatelstvo značně zdecimovali a o něco později byl zejména jih, takzvaný Budžak⁹⁹, kolonizován nogajskými Tataři. Tato muslimská skupina používala turkický jazyk velmi blízký turečtině, což ještě více posílilo kulturní vazby mezi Besarábii a Osmanskou říší. Nogajští Tataři byli převážně pastevci, kteří chovali svůj dobytek ve stepi, jež charakterizuje místní krajinu. Jejich způsob života měl v průběhu staletí rozhodující vliv na kulturní a sídelní dějiny Besarábie, o čemž svědčí řada toponym a hydronym, například Akkerman, Burnasul, Izmail, Tatarbunar, Taraclia¹⁰⁰ a mnoho dalších.

97 Viz mimo jiné BREZIANU/SPÂNU (2010: 53), SCHROEDER (2012: 20) a GOLWER (2014: 184).

98 GOLWER (2014: 186).

99 Tento geografický termín je turkického původu a znamená „úhel“ nebo „roh“. Označuje suchou stepní oblast v jižní třetině Besarábie (BREZIANU/SPÂNU 2010: 63).

100 Srov. GOLWER (2014: 192) a mapu připojenou k monografii SCHROEDER (2012). Zejména tato mapa poskytuje další důkazy.

Až do počátku 19. století zůstala původní etnická struktura v Besarábii do značné míry zachována, než došlo k drastickým změnám, jejichž důsledky jsou do značné míry patrné dodnes. Po ozbrojených konfliktech docházelo v Evropě opakovaně k přesídlování nebo vyhlazování celých regionů, a to se stalo i v Besarábii. V letech 1806-1812 zde zuřila válka mezi Ruskou říší a Osmanskou říší, ve které nakonec Ruská říše zvítězila¹⁰¹. Demografické důsledky byly obrovské: nogajští Tataři buď uprchli z Budžaku, nebo byli ruskými úřady násilně přesídleni¹⁰², a tak po nich ve velmi krátké době zůstala téměř neobydlená země. Oblast ale ruské vedení nechťelo nechat neobydlené a spoléhalo tak na nové kolonisty, kteří by byli vůči státu loajální. Takové bylo ale zapotřebí nejprve nalézt. Nesměli to tedy být muslimové a už vůbec ne ti, kteří hovořili jazykem blízkce příbuzným osmanské turečtině. Místo toho to měli být pravoslavní křesťané, kteří by nejen osídlili zemi, ale také pomohli zpevnit nové pohraničí tím, že je znovu zkultivují. Zde je třeba mít na paměti dobu, ve které se události odehrávají, poněvadž na počátku 19. století byly rozsáhlé země jihovýchodní Evropy nedílnou součástí Osmanské říše a křesťanské pravoslavné obyvatelstvo, které je obývalo, trpělo vysokým daňovým zatížením. Ruské impérium v tom vidělo možnost a verbovalo lidi, kteří chtěli zlepšit své životní podmínky. Vzhledem k relativní geografické blízkosti to byli především pravoslavní obyvatelé z Bulharska, kteří patřili k různým etnickým skupinám a odvážili se v Besarábii začít nový život. Z dnešního bulharského území se do Besarábie vystěhovali nejen Bulhaři, ale také Gagauzové¹⁰³ a někteří Albánci, ke kterým se později přidali němečtí osadníci, Ukrajinci, Rusové a další. Zakládali osady, kostely a navštěvovali vzdělávací instituce,

101 BREZIANU/SPÂNU (2010: 63), SCHROEDER (2012: 21).

102 Dnes žijí nogajští Tataři a jejich potomci především v Dagestánu (Rusko) a Turecku.

103 Gagauzové se přistěhovali z oblasti Varny a hovoří gagauzštinou, jejíž varieta je velmi blízká turečtině a v Turecku je považována za variantu turečtiny neboli gagauzské turečtiny (tr. *gagauz türkçesi*, viz např. několik jednotlivých publikací ve sborníku vydaném KIRLI/SINAR UĞURLU 2018, jenž je věnován jazyku, kulturní historii a náboženství Gagauzů). Na rozdíl od většiny ostatních turkických národů, například Turků, nejsou muslimové, nýbrž pravoslavní křesťané (SCHULZE 2002, KAHL 2015, KIRLI/SINAR UĞURLU 2018).

kde mohla probíhat alespoň základní výuka mateřského jazyka¹⁰⁴, dostávali také půdu, daňové úlevy a další privilegia¹⁰⁵. Zároveň v průběhu 19. století vzrostl význam ruštiny jako jazyka mezinárodní komunikace, neboť prakticky celá školní výuka probíhala až na vyjímky v ruštině.

Je třeba také zmínit, že etnická konstelace v centru a na severu Besarábie se výrazně lišila od té na jihu. Zejména ve městech Kišiněv (rum. Chișinău) a Bělce (rum. Bălți) žilo vedle Moldavanů, Rusů a Ukrajinců mnoho Židů. Tam se ruština též stávala stále důležitějším jazykem, zatímco na venkově převládala rumunština a na severu ukrajinština.

V první polovině 20. století došlo k politickým otřesům, které se nevyhnuly ani Besarábii. Příčinou bylo, že se v 19. století v mnoha evropských zemích vytvořilo silné národní a historické vědomí, které se nyní promítlo do geopolitických opatření. K tomu patřila i otázka nového vymezení státních hranic, která vedla k dalekosáhlým změnám na celém kontinentu. Rumunsko se například nesmířilo s tím, že Besarábie, historická země valašské knížecí dynastie, nyní leží mimo jeho vlastní hranice. Bukurešť proto využila vnitropolitického zmatku, který provázal Říjnovou revoluci v carské říši, a v roce 1918 Besarábii anektovala. Rumunská vládnoucí třída kontrolovala tento region až do roku 1940, než byl opět připojen k Sovětskému svazu. Moskva k velké nelibosti Kišiněva změnila vnitřní hranice regionu tím, že malou severní a větší jižní část Besarábie přidělila Ukrajině, čímž Kišiněv připravila o úplný přístup k Černému moři¹⁰⁶. V letech 1941-1944 připadlo teritorium opět Rumunsku, což bylo doprovázeno přísným zastrasováním

104 Již na počátku 19. století existovaly v Kišiněvě veřejné školy, které navštěvovali Bulhaři (DUMINICA 2017: 209–210). V roce 1858 bylo založeno bulharské gymnázium v Bolhradu na dnešní Ukrajině jako první významná bulharská vzdělávací instituce. Vznikla zde řada učebnic, které se používaly ve školních osnovách (KARAIVANOVA 2018: 48 a následující strany). Přesto ruština dlouhodobě zaujímala v interetnické komunikaci stále větší roli.

105 O německém a židovském obyvatelstvu v Besarábii lze doporučit monografii HAUSLEITNER (2005) a knihu GOLWER (2014). Bulharské osídlení regionu opisuje DUMINICA (2017).

106 BREZIANU/SPÂNU (2010: 64), SCHLEGEL (2019: 17 a následující strany).

a jazykovými zákazy, zejména proti etnickým menšinám¹⁰⁷, než Besarábie v roce 1945 definitivně připadla Sovětskému svazu.

Druhá polovina 20. století byla rozhodujícím způsobem charakterizována životními podmínkami v SSSR. Nově vytyčená hranice mezi dnešními sovětskými republikami Moldavskem a Ukrajinou měla proto v praxi pouze administrativní charakter, ačkoli rozhořčení v Kišiněvě nad ztrátou přístupu k moři mělo dlouhodobý dopad. Tato konstelace ale neměla žádné významné důsledky pro různé etnické skupiny, které byly nyní rozděleny mezi dvě republiky. Mnohem drastičtější byly důsledky silné rusifikační politiky, která se projevila ve vzdělávacím systému a vedla k tomu, že ostatní jazyky byly stále více zatlačovány do pozadí. K tomu přispělo i to, že se ve výuce nevyučovala například bulharština a albánština, které se v Sovětském svazu používaly nejen regionálně, ale fungovaly i jako státní jazyky dvou nezávislých států Bulharska a Albánie. Pořízení výukových materiálů by bylo sice možné, ale bylo tomu politicky zabráněno. Na gagauzštinu se naopak pohlíželo jinak, protože její vývoj byl vnitřně kontrolován. Tento turkický jazyk byl kodifikován již v roce 1957 pomocí cyrilice¹⁰⁸. Naopak ukrajinština, kterou se kompaktně mluvilo v mnoha vesnicích na severu Moldavska, byla jedním z republikových jazyků Sovětského svazu, a proto ji bylo možné snáze začlenit do školních osnov, i když v oblasti osídlené Ukrajinci se stále více používala i ruština. Teprve koncem 80. let se situace pro jiné jazyky než ruštinu zlepšila, protože vnitřní problémy SSSR poskytly různým etnickým skupinám příležitost upozornit na své potřeby a dosáhnout toho, aby jejich jazyky byly ve vzdělávacím systému zohledněny výrazněji než dříve¹⁰⁹.

107 Etnické menšiny byly považovány za podezřelé a neloajální, protože jen asi polovina obyvatel Besarábie vůbec mluvila rumunsky (SCHLEGEL 2019: 74), a ruština fungovala jako ústřední nástroj prakticky na všech úrovních interetnické komunikace.

108 SCHULZE (2002: 784), VOEVODA/MUTAF (2020: 228).

109 Přehled o situaci besarabských Bulharů opisují KONDOV/HENZELMANN (v tisku). O situaci Gagauzů se lze dočíst v publikacích SCHULZE (2002) a VOEVODA/MUTAF (2020), současnou situaci Albánců, kteří jsou nyní v důsledku nových státních hranic téměř výhradně občany Ukrajiny, nastiňuje DUGUSHINA (2020).

Současná etnojazyková struktura Moldavska

Po rozpadu Sovětského svazu se Moldavská republika a Ukrajina staly nezávislými státy. To znamenalo, že souvislá jazyková společenství byla nyní oddělena pevnou státní hranicí, jejichž obyvatelé získali různé národnosti a museli se vyrovnat s novými pokyny pro používání jazyka, které již neurčovala Moskva, ale Kišiněv a Kyjev. Mělo to složité důsledky, z nichž se některé na Ukrajině a v Moldavsku značně lišily. Obyvatelé na obou stranách hranice se museli přizpůsobit změnám, na které nemohli reagovat jako etnické celky jak tomu bylo dříve. Zatímco ruština dodnes hraje hlavní roli v každodenní ústní komunikaci, na Ukrajině se postupně na všech úrovních prosadila ukrajinština, a v Moldavsku rumunština, která se dříve především z politických důvodů označovala také jako moldavština¹¹⁰. Přestože se tyto dva jazyky vyučovaly i v době sovětského režimu, jejich výuka byla omezená a ve veřejném prostoru jižního Moldavska a sousedních oblastí na Ukrajině nedominovaly. Bulhaři, Gagauzové a Albánci je používali jen zřídka.

Počáteční fáze nezávislosti okamžitě vyvolala v Moldavské republice napětí, které přímo souviselo s jazykovou otázkou a mělo dopad na územní celistvost. Skutečnost, že stále přetrvávaly vzpomínky na zákazy rumunštiny ze 40. let 20. století, vyvolala pocit méněcennosti, zejména v Podněstří, v jehož důsledku se vojenským konfliktem odtrhlo od Kišiněva. Každopádně tento region, v němž má dodnes absolutní převahu ruština, postrádal historické spojení s Besarabií. Podobný názor týkající se jazykové otázky zastávali i Gagauzové, což vedlo k ozbrojeným konfliktům na jihu Moldavska, které však byly ukončeny kompromisem, jenž regionu Gagauzie zaručovali dalekosáhlou politickou a jazykovou autonomii. Naproti tomu Bulhaři a také Ukrajinci neviděli příčinu, proč by se měli rozhodnout proti setrvání v Moldavské republice.

110 Typologicky je toto rozlišení irelevantní a objevilo se až koncem 19. století, ale pak se stalo běžným v Moldavské SSR (BREZIANU/SPĂNU 2010: 204–205). V Sovětském svazu sloužilo k vytvoření určité distance mezi Moldavany a Rumuny. Kromě toho bylo zavedeno povinné používání cyrilice pro moldavštinu, což lze rovněž považovat za politicky motivované sblížování s ruštinou a zároveň odcizení od rumunské kultury.

V současné době se situace značně uklidnila, a to z několika důvodů. Za prvé, Kišiněv nevyvíjí očekávaný tlak na občany, kteří dávají přednost jiným jazykům než rumunštině. Neexistují žádné zákony, které by znamenaly diskriminaci jiných jazyků; naopak, praktikování vícejazyčnosti se stalo nedílnou součástí sebepojetí státu. Právo na vzdělání v mateřském jazyce je předepsáno zákonem¹¹¹ a v praxi z toho vyplývá velmi liberální jazyková politika, což je vidět na vzdělávací politice, prakticky neexistující jednojazyčností a obecně vysoké toleranci při zacházení se všemi jazyky, které jsou na území státu původní.

Podle sčítání lidu z roku 2014 žilo v Moldavské republice 2 998 235 obyvatel, z nichž přibližně tři čtvrtiny byli Moldavané a čtvrtina patřila k jiným etnickým skupinám. Tyto údaje je však třeba interpretovat s opatrností, neboť vysoký podíl osob, které mají rodiče nebo prarodiče ze dvou, tří nebo dokonce čtyř různých etnických skupin, by neměl být podceňován. Skutečná část etnických menšin by tedy mohla být ještě vyšší, ale držíme se oficiálních údajů, které zveřejnil Statistický úřad Moldavské republiky (Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, BNS) na svých internetových stránkách¹¹². Především je zajímavé podívat se blíže na vztah mezi etnickou příslušností, mateřským jazykem a jazykem, který respondenti v tomto průzkumu obvykle používají, protože tyto tři složky byly zjišťovány a nejsou mezi sebou lineární. Už jen tento kontext naznačuje, že nelze předpokládat žádnou korelaci mezi etnickou příslušností, mateřským jazykem a nejčastěji používaným jazykem.

Obyvatelstvo země tvoří 75,1 % Moldavanů, 7,0 % Rumunů, 6,6 % Ukrajinců, 4,6 % Gagauzů, 4,1 % Rusů, 1,9 % Bulharů, 0,3 % Romů a 0,5 % dalších etnik. Jiný kontext se objevuje, pokud jde o deklarované mateřské jazyky obyvatel. 56,7 % uvádí moldavštinu a 23,5 % rumunštinu, což není jazykově typologický rozdíl, ale má to své sociolingvistické příčiny. Jako svou mateřštinu uvádí 3,9 % obyvatel ukrajinštinu, 9,7 % ruštinu, 4,2 % gagauzštinu,

111 CISCEL (2010: 21).

112 Čísla, která zde uvádíme, jsou shrnuta a podrobně rozebrána na internetových stránkách BNS https://statistica.gov.md/ro/populatia-republicii-moldova-la-momentul-recensamentului-este-de-2-998-12_896.html a jsou rovněž k dispozici ke stažení.

1,5 % bulharštinu, 0,3 % romštinu a 0,2 % jiný jazyk. To znamená, že etnických Ukrajinců, Gagauzů a Bulharů je více než mluvčích příslušných jazyků. V případě ruštiny je to však naopak, neboť počet mluvčích je více než dvakrát vyšší než počet etnických Rusů. Ještě jiná konstelace se objeví, když se podíváme na jazyky, které lidé obvykle používají, protože i zde existují rozdíly oproti zmíněnému mateřskému jazyku. Moldavštinu uvádí 54,6 %, rumunštinu 24 %, ukrajinštinu 2,7 %, ruštinu 14,5 %, gagauzštinu 2,7 %, bulharštinu 1 %, romštinu 0,2 % a ostatní 0,3 %. Zatímco u moldavské a rumunské komunity jsou čísla poměrně stabilní a pohybují se kolem 80 % ve všech údajích dohromady, čísla v průzkumech kolísají, zejména u Ukrajinců, Gagauzů a Bulharů, kteří používají svůj rodný jazyk jako hlavní komunikační prostředek mnohem méně často. Naopak podíl obyvatel země, kteří v praxi upřednostňují ruštinu, je více než třikrát vyšší než podíl etnických Rusů. To lze vysvětlit tím, že ruština hraje stále důležitou roli v mezietnické komunikaci, zejména v etnicky smíšených oblastech na jihu, kde bydlí mnohá etnika, a severu země, kde žijí Moldavané a kompaktní ukrajinská menšina, ale také ve velkých městech, jako jsou Kišiněv a Bělce.

Závěrem

Na území Moldavské republiky žijí po staletí společně různé etnické skupiny. Přítomnost několika jazyků na malém prostoru je tedy historickou skutečností, která přetrvává dodnes. V městských oblastech v současné době dominuje ve veřejné sféře rumunština a ruština a lze pozorovat, že přinejmenším mladší generace se učí oba jazyky na úrovni mateřského jazyka. Lidé starší 40 let též často hovoří oběma jazyky, ale ne stále. Na jihu země s venkovskými strukturami žije mnoho lidí, kteří ovládají pouze jazyk své etnické skupiny a k tomu ruštinu. Mladí lidé, kteří v tomto etnicky rozmanitém regionu absolvují současný školní systém, jsou často trojjazyční, neboť je zcela běžné, že rumunština je jazykem školy, ruština jazykem sousedství a například bulharština nebo gagauzština jazykem domova. Nelze tedy předpokládat lineární vícejazyčnost obyvatelstva, ale spíše záleží na etnické příslušnosti lidí, jejich domácím jazyce a místních jazykových podmínkách, které se v jednotlivých regionech značně liší. Jednojazyční mluvčí jsou dnes již velmi vzácní a v Moldavské republice jsou naprostou výjimkou.

Soudě podle našich pozorování, nejpозději v příští generaci se již nebudou vyskytovat pouze jednojazyční občané, pokud to nebudou přistěhovalci, a to ani z Podněstří, ale lidé, kteří se narodili v Moldavsku, prošli národním vzdělávacím systémem a mají své těžiště života v tomto státu.

Literatura

BNS: Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. 2024. https://statistica.gov.md/ro/populatia-republicii-moldova-lamomentul-recensamantului-este-de-2-998-12_896.html. [Online.] (2024-09-02.)

BREZIANU, Andrei/Spânu, Vlad. 2010. *The A to Z of Moldova*. 2nd edition. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press, INC., 2010. 444 S. ISBN 978-0-8108-7211-0.

CISCCEL, Matthew H. Reform and Relapse in Bilingual Policy in Moldova. *Comparative Education*, № 46/1, *Special Issue*, № 39: *Language and Education at the Margins of the European Union: Policies, Practices, Challenges*, 2010, S. 13–28.

DUGUSHINA Aleksandra. S. 2020. Albancy Ukrainy: dynamika identičnosti i ètnostrategii v XXI veke. *Kunstkamera*, № 9/3, 2020, S. 65 – 82.

DUMINICA, Ivan. 2017. *Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774–1856)*. Chișinău: Lexon-Prim, 2017. 384 S. ISBN 978-9975-139-27-4.

GOLWER, Arthur. 2014. *Südbessarabien (Ukraine/Moldau) und Deutsche 1841–1940 in Akkerman (Cetatea-Albă)*. Wiesbaden: o.V., 2014. 392 S. ISBN 978-3-00-045253-6.

HAUSLEITNER, Mariana. 2005. *Deutsche und Juden in Bessarabien, 1814–1941: Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*. München: IKGS-Verlag, 2005. 255 S. ISBN 978-3-7917-2701-1.

KAHL, Thede. 2015. Die Gagausen und ihre Autonomie. Eine kritische Betrachtung aus der Perspektive der Mehrsprachigkeit (Moldauisch/Rumänisch, Russisch, Gagausisch/Türkisch). In: F. Longoni (ed.): *Wiener Romanistische Landeswissenschaft(en)*. Bachelor Master Studies, 1. Wien: Praesens Verlag, 2015, S. 147–164. ISBN 978-3-7069-0675-3.

- KARAIVANOVA, Tatjana. 2018. *Učebnici, izdadeni v bolgradskata gimnazija (1861–1875)*. Sliven: Izdatelska kašta „Ogledalo“, 2018. 319 S. ISBN 978-619-7261-47-9.
- KIRLI, Selçuk/SINAR UĞURLU, Alev (eds.). 2018. *Gagauz dili, tarihi, coğrafyası ve inanç sistemleri*. Türk Ocakları Bursa şubesi yayınları, 14. Uluslararası devleti olmayan Türk toplulukları bilgi şöleni serisi, 1. Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi. 360 S. ISBN 978-605-9443-20-3.
- KONDOV, Vasil. 2019. *Ezikăt na bălgarite na Pusto pladne: v Rusija, SSSR, Moldova i Ukrajna. Istorija i săvremenno săstojanie. (Klasifikacija, bibliografija, karti, snimki, tekstove)*. 3 izdanie, dopălneno i preraboteno. Taraclia: Universitatea de stat „Grigore Țamblac“ din Taraclia, 2019. 347 S. ISBN 978-9975-3204-5-0.
- KONDOV, Vasil/HENZELMANN, Martin. V tisku. Die bulgarische Minderheit und ihre Sprache in der Republik Moldau. In: S. Comati et al. (eds.): *Bulgarica*, 7. München: AVM.edition. (v tisku).
- SCHLEGEL, Simon. 2019. *Making Ethnicity in Southern Bessarabia. Tracing the Histories of an Ambiguous Concept in a Contested Land*. Eurasian Studies Library, 14. Leiden, Boston: Brill, 2019. 276 S. ISBN 978-90-04-34990-2.
- SCHROEDER, Olga. 2012. *Die Deutschen in Bessarabien 1914–1940. Eine Minderheit zwischen Selbstbehauptung und Anpassung*. Schriften des Heimatmuseums der Deutschen aus Bessarabien, 45. Stuttgart: Bessarabiendeutscher Verein, 2012. 431 S. ISBN 978-3-935027-15-1.
- SCHULZE, Wolfgang. 2002. Gagausisch. In: M. Okuka/G. Krenn (eds.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Wieser-Enzyklopädie des europäischen Ostens, 10. Klagenfurt/Celovec: Wieser Verlag, S. 781 – 786. ISBN 978-3-85129-510-8.
- VOEVODA, Elena V./MUTAF, Galina N. 2020. Obučenie gagauzkomu jazyku: istorija i sovremennost'. *CITISE*, № 24/2. *Pedagogičeskie nauki*, 2020, S. 226 – 233.

Privatdozent (associate professor)
Dr. phil. habil. Martin HENZELMANN
University of Greifswald
Department of Slavonic Studies
Ernst-Lohmeyer-Platz 3
D-17489 GREIFSWALD
Germany
martin.henzelmann@uni-greifswald.de

CENTRUM A PERIFERIE VE STUDENTSKÝCH E-MAILECH ADRESOVANÝCH UČITELI

Radka Holanová

CENTRE AND PERIPHERY IN STUDENT EMAILS TO TEACHERS

Abstract: In our text we follow up on an earlier article on politeness in e-mails from university students to teachers, published in the journal *Český jazyk a literatura*. In particular, we focus on shifts in the expression of politeness, means of persuasion, emotionality, informal or familial means, violation of maxims of quantity, etc. We conclude that student e-mails addressed to the teacher often contain elements that are found to be peripheral to inappropriate in administrative style.

Keywords: Centre, periphery, institutional communication, e-mail, politeness, language means

1. Charakteristika analyzovaného materiálu

V našem příspěvku navazujeme na článek z roku 2012, který publikovali Šmejkalová a Janovec v časopise *Český jazyk a literatura* s názvem *Jste zlatíčko aneb Kterak odchytit Daňka*. Dále též odkazujeme k našemu novějšímu článku zaměřenému na stejné téma¹¹³. V obou zmíněných textech jsou reflektovány neformální prostředky, které pronikají do e-mailů vysokoškolských studentů, resp. posuny ve vyjadřování zdvořilosti.¹¹⁴

Zkoumaný materiál je tvořen především e-maily studentů oboru český jazyk (zejm. 3. roč.) a učitelství pro 1. stupeň ZŠ (zejm. 1. roč.) adresovanými učitelům. Materiál byl shromážděn v letech

113 Holanová, 2023–24.

114 K tématu zdvořilosti ve studentských mailech adresovaných vyučujícím srov. též např. Hájková (2011) či Chejnová (2021).

2020 až 2024¹¹⁵, byl tedy mimo jiné ovlivněn hojnější e-mailovou komunikací v období pandemie Covid-19. Nejčastěji se jedná o omluvy, žádosti, prosby či dotazy.

E-mailová komunikace mezi učitelem a studentem je komunikace institucionální, mezi jejíž klíčové, a tedy centrální rysy patří mj. asymetričnost, připravenost, promyšlenost, přítomnost znaků psaného textu či neemotivnost¹¹⁶. Student by se v e-mailu neměl vyjadřovat spontánně a neměl by užívat stejné komunikační prostředky jako při symetrické elektronické komunikaci (chat s kamarády, diskusní příspěvek ve skupině na sociálních sítích atd.). Ve zkoumaném materiálu však registrujeme nejružnější prostředky, které jsou u institucionální komunikace vnímány jako periferní, mnohdy přímo nevhodné. Tyto prostředky demonstrují např. záměrné porušování asymetrického vztahu či neschopnost tuto institucionálně danou asymetričnost reflektovat, emocionalitu, nebo dokonce prvky persvaze či manipulace. Rozvolňování normy elektronické institucionální komunikace, stále silnější tendenci k neformálnosti vyjadřování popisují lingvisté ovšem i v jiných oblastech¹¹⁷.

Neschopnost přizpůsobit se administrativní komunikaci může být patrná např. i v tom, že s prostředím vysoké školy se někteří studenti nesžili ani po několika letech studia: *Výpracovanou seminární práci odevzdám odpoledne do schránky před Vaší sborovnou.*

2. Jazykové prostředky pohybující se na periferii institucionální komunikace či zcela mimo tuto sféru

Projevy emocionality

Zaznamenali jsme, že explicitní omluva je mnohdy doplněna o **odzbrojující upřímnost**, která je někdy vyjádřena neformálními

115 Děkuji kolegům z Katedry českého jazyka PedF UK za pomoc se zachycením některých zajímavých jevů. E-maily od jiných vyučujících, než je autorka tohoto textu, byly z důvodu zachování GDPR plně anonymizovány již v době sběru materiálu, autorka tedy identitu pisatelů nezná. Jména studentů či vyučujících jsou nahrazena písmeny XY, názvy předmětů jsou označeny jako AB, CD apod. V materiálu neopravujeme pravopisné a jiné chyby.

116 K podrobnější charakteristice institucionální či elektronické komunikace srov. Hoffmannová et al., 2016.

117 Klabíková Rábová, 2020; Holanová, 2018.

jazykovými prostředky: *Dobrý večer paní profesorcko, se chtěla omluvit, že jsem dnes nebyla přítomna na hodině AB. Upřímně řečeno jsem na hodinu úplně zapoměla. / Moc se omlouvám, ale nemohu se dostavit na čtvrtěční seminář. Blbě jsem si zapsala termíny a tak nějak se naladila na Velikonoce.*

Další **projevy emocí**, které v institucionální komunikaci nepředpokládáme, a patří tedy rozhodně na periferii institucionální komunikace, jsou často manifestovány **frazémy**, **intenzifikátory** či **emoji**: *Děkuji moc za zprávu paní doktorko XY! Ulevilo se mi po hodně dlouhé době a spadl ze mě obrovský kámen. Nevím, jestli jste mi z milosti nepřehledla nějakou chybu, ale strašně děkuji už jen i za Váš lidský přístup* 🙏 *Přeji krásný zbytek dne. XY*

U některých e-mailů, využívajících zvláštní **kombinaci neformálních a formálních prostředků**, nedokážeme rozpoznat, zda tak činí pisatel uvědoměle a jaký přesně je jeho cíl: */.../ dnes jsem doufal, že se konečně dostavím, ale stav nouze mě opět povolal z fakulty zpět domů věnovat se babi.*

Porušování komunikačních maxim

Dalším prostředkem z periferie institucionální komunikace bývá **porušování maximy kvantity**. Pandemická situace způsobila, že se vyučující mnohdy dozvídal různé detaily ze života studentů (a pochopitelně i naopak), a to nejenom díky zapnuté kameře při online výuce, ale i v e-mailech., např.: *Vážená paní doktorko, děkuji za Váš mail. Ano, v pátek od 14 hodin se mohu připojit, jediný zádrhel shledávám v tom, že zde nemám k dispozici tiskárnu, ani nevím, jestli ji někdo ze sousedů má, bydlím ve srubu v lese.*

Další příklad porušení maximy kvantity s prvky neformálnosti a užitými frazémy uvádíme níže: *Chtěla bych se na poslední chvíli omluvit z dnešního semináře. Včera jsem byla celý den v pořádku, fungovala jsem bez sebemenšího problému, ale když jsem večer dorazila domu, začal se se mnou točit celý svět a měla jsem 39,5 teplotu. Jako bonus jsem přišla z minuty na minutu úplně o hlas.*

Některé maily se naopak svou úsporností (i rychlostí výměny) podobají spíše SMS zprávám:

Ano! Hezký večer. X. Y.
V úterý by to šlo. X. Y.
A příští týden? X. Y.

Nepřímé komunikační strategie

Následující studentka se bojí použít přímou žádost, raději užije dotaz. Obává se explicitně požádat o správné zapsání zápočtu, na který má nárok, místo toho se ptá na možnost pozdějšího zápisu do předmětu, čímž zcela zmate vyučujícího. Nepřímá komunikační strategie se tak naprosto míjí účinkem¹¹⁸ (srov. Hájková, s. 196): *Dobrý den, vzhledem k tomu, že je dnes poslední den zápisu předmětu a na další kurz češtiny se mám zapsat k Vám, jsem se chtěla zeptat, jestli mě můžete zapsat i po ukončení zápisu.*

Předem děkuji za odpověď

Manipulace

Dalšímu úseku textu předchází komplexní vysvětlení složité rodinné a ekonomické situace. Student si uvědomuje možnou problematickou interpretaci svého mailu, nestandardnost svojí žádosti, a snaží se podrobně vysvětlit důvody za použití neobvyklých lexikálních prostředků, a to v kombinaci vysoce formálních prostředků s obecněčeskými. I přesto však působí spíše jako součást strategie, jak vyučujícího přesvědčit, manipulovat pomocí emocí, přestože student tvrdí opak:

Nechci Vámi nijak manipulovat, vyvolávat falešný a patetický soucit či vyvíjet nepříjemný nátlak, na studiu mi velmi záleží a vím, že jde o řešení na poslední chvíli – doufám ale, že pochopíte, že krom zanedbání vyplnění výše zmíněných formulářů ředitelem školy a mým mentorem nejde o žádný můj nekalý záměr, natož pak o lemplovství. / S pokorou Vás tedy prosím o instrukce, jak dále postupovat, momentálně jsem ochoten udělat vše snad i nad mé síly, jen aby na mě nebyl vržen stín flákačství.

V ojedinělých případech jsme zaznamenali využívání tzv. **falešné argumentace s prvky výhrůžky**. Můžeme si též povšimnout

118 Typická není ale ani **přímá strategie** doprovázející domluvu účasti vyučujícího na hospitaci, a to za užití neformální výzvy a imperativu: *Klidně rovnou volejte: XXX XXX XXX.*

porušování maximy kvantity. Tyto prostředky jsou pravděpodobně projevem určité bezradnosti:

Vážená paní XY, děkuji Vám za zápis. Vím, že vy osobně za to nemůžete, nicméně sis mě při zápisu dvě hodiny odmítal vpustit do přihlašování a v moment, kdy mě pustil, byly všechny ostatní paralelky plné. V úterý 14:20 rozhodně nemůžu a nebudu docházet do školy. Je mi 23, což je na VŠ, standardní věk, a potřebuju platit nájem a normální dospělý život, neboť již nebydlím s rodiči. Proto jsem si připravil rozvrh, který bych byl schopen bezpečně splnit, ovšem fakultní web mi znemožnil fěrové přihlašování. Čili děkuji za zápis, nicméně na hodinu docházet nebudu, pakliže nebude možné docházet na jinou paralelku, studium si prodloužím nebo jej skončím.

Další zaznamenanou komunikační strategií je **lichocení**, v prvním případě podpořené pokusem o humor: *O Vás je známo, že umíte nemožné, tak to zkouším.* I ve druhém případě je manipulace podpořena snahou o lichocení a jistou žoviálností, kde nevhodně působí zejm. srovnání s ostatními předměty, resp. s ostatními vyučujícími: *Dobry večer. Nejprve bych vám chtěl poděkovat za velmi rychlou opravu dnešních testů z Čj, je příjemné, když člověk nemusí čekat na výsledky měsíc, jako u jiných předmětů.*

V krajním případě, nejspíš jako projev zoufalé snahy zvrátit studijní neúspěch, jsme svědky naprosto nevhodného **naléhání**, které je v nesouladu s předem danými pravidly plnění předmětu: *Dobry den paní doktorko, já se moc omlouvám, ale prosím, nešlo by s tím ještě něco dělat? Já ty základy zvládám, opravdu, byla to jen smůla a zápočtový test jsem napsala. Prosím nemohla bych si ten jeden test napsat znova? /.../ Nebo nemohli byste mi aspoň prominout ty prerekvizity? Já to všechno zvládnu a opravdu mám na čem stavět, prosím. Udělám cokoliv.*

Relevantní vyjádření lítosti nad vlastním pochybením

V porovnání s předchozím mailem u některých studujících vidíme relevantní náhled na situaci, přiznání vlastní chyby, formální vyjadřování a dostatečnou zdvořilost, která ale současně není manipulativní, přestože student poněkud nevhodně užívá některé neformální frazémy:

Vážená paní doktorko, piši Vám současně s omluvou (resp. rovnou se dvěma omluvami) a s prosbou. /.../ Včasně odevzdávání seminárních prací mi dělá potíže nezřídka a uvědomuji si, že zpoždění takového rozsahu už je takřikajíc dost přes čáru. Přesto jsem Vás chtěl zkusit požádat, zda byste mne ještě nevzala takřikajíc na milost a nepokusila se mou notně opožděnou prací ohodnotit (samozřejmě za předpokladu, že na to v první řadě budete mít čas)./.../Děkuji Vám za pochopení a případné zvážení prosby.

Vyjádření distance od použitých prostředků či posunu ve významu

V mnohých e-mailech studenti projevují **metajazykové myšlení**, uvědomují si odchýlení od obvyklých prostředků institucionální komunikace a explicitně jej označují uvozovkami či verbálně:

Omluvte prosím patos, který do zprávy vkládám, nerad bych, aby vše vyznělo jako výmluvy, každodenní vytižení mi ale nakládá na hřbet poměrně těžké břemeno. / Přemýšlím ale stále, zda by tato látka nešla „napasovat“ na současnou češtinu a současný svět. / Už jsem začal sklouzávat k „frontálce“ a přizpůsoboval jsem se zajatému systému.

Podobně se vyjadřují k vědomému porušování maximy kvantity: *Abych vás nezatěžoval zbytečnostmi a přešel rovnou k věci...*

Jindy naopak uvozovky naznačují **ironii** až opovržení učitelovým přístupem, což je jev, který nemá v institucionální komunikaci místo: *Pakliže to možné nebude (neboť oficiálně je paralelka plná a chápu, že mé problémy se zápisem jaksi „nejsou vaše problémy“) /.../*

Jazyková kreativita, humor

Dalším prostředkem, který je v administrativním stylu nežádoucí, ale ve studentském e-mailovém vyjadřování se s ním na periférii zřídka setkáme, je jazyková kreativita a jazykový humor.

Text následujícího e-mailu je projevem přátelského vztahu k učiteli, student projevuje snahu a obětuje čas. Ačkoli se nejednalo o seminář historické češtiny, student považoval na vtipné stylizovat se do historického kontextu, záměrně se vyjadřuje archaicky, využívá uměleckých prostředků, resp. spíše se o to snaží. V textu pozorujeme chyby, z nichž některé jistě byly nemotivované:

Dobrý pozdní večír pane doktore, Hluboce se omlouvám a stud mne při každém dalším písmeni přepadává silněji a silněji, ale bohužel mi ani zítřek opět nedopřeje pobýti na Vaší hodině skrze důvody navštívení mého lékaře. Děkuji Vám za pochopení a budu se těšit na setkání a s požehnáním Boha Pána na hodiny v příštích týdnech.

Zatímco výše uvedený text na vyučujícího pravděpodobně působí sympaticky, poněkud jiné je to v mailu, v němž by student rád požádal o distanční zkoušku místo zkoušky prezenční, přičemž se dopustí chyby ve tvaru přechodníku. I druhý e-mail s chybným tvarem přechodníku, prosba o nadlimitní zapsání do semináře, je násilný a afektovaný¹¹⁹: *Je to asi nezvyklé, ale jsouce si vědom toho, že jsem pro Vás docela neznámým studentem, rozhodl jsem se předložit tři „důkazy“, že snad rodným jazykem vládnu více než dobře. / Abych Vám tedy nastínil situaci; píšu Vám s prosbou, zda bych nemohl docházet v úterý ráno, sedíc v rohu učebny na zemi psal bych si poznámky a dával pozor.*

V některých e-mailech se vyskytuje i poněkud nevhodný pokus o humor, dokládající záměrné porušování asymetrického vztahu mezi studentem a učitelem, např.: *Přeji Vám krásný a klidný vstup do nového roku a málo tak problematických studentů, jako jsem já :) / Přepis provádím nyní, až se reuma v kloubech ozývá, a co nejdříve Vám je pošlu.*

Další prostředky narušování asymetrie

Ve výjimečných případech jsme zaznamenali **fatickou komunikaci**, která sice zcela popírá ráz institucionální komunikace, ovšem podobná přátelská, vstřícná a oceňující gesta většinu vyučujících spíše potěší:

Dobrý večer, chci Vám jen poděkovat a popřát pokojný adventní čas. / Vážená paní doktorko, mám přichystáno, podtrháno, opoznámkováno a moc se těším. Přeji krásný den. / Děkuji za Vaši příjemnou energii, možná mít učitelky matiky¹²⁰, jako jste Vy, nebyl by to pro mě tak neoblíbený předmět! :D Ať se Vám daří :) / A odpusťte mi, prosím, osobní poznámku, je mi velmi sympatické heslo ke kurzu, vrací mě to k dětským rokům syna.

119 Srov. Janovec, Šmejkalová, 2012.

120 E-mail byl omylem zaslán na chybnou adresu vyučující z jiné katedry.

Podobu **oslovení** už jsme podrobně zpracovávali v jiném textu¹²¹, v němž konstatujeme, že výrazně převažuje úvodní neformální pozdrav „dobrý den“, nicméně v poslední době jsme s kolegy zachytili jiný příklad, a to oslovení „Vážená paní kolegyně“ ze strany studenta: *Vážená paní kolegyně, minulý týden jsem byl na paralelce ve středu ráno. Pondělní termín se mi nehodí, protože mám odpoledne práci ve školce. /.../. V tomto kontextu zmiňme zajímavou diskuzi, která k tématu proběhla na Jazykovědném sdružení¹²². Akademici se neshodli na tom, zda se jedná o jednosměrné deklarování a neupřímné nabídnutí symetrického vztahu (kolegiality) ze strany vyučujícího a jeho nečekaného a nepředpokládaného přijetí ze strany studenta. Toto oslovení je různými vyučujícími vnímáno velmi rozdílně, a to z hlediska funkce i pocitů, které toto oslovení doprovázejí, a to při použití ze strany studentů i vyučujících.*

3. Shrnutí

Institucionální komunikace je charakterizována mj. vysokou formálností, automatizovaností, neemocionálností, stručností, asymetričností. Je nutno zmínit, že převážná většina získaných analyzovaných e-mailů byla zcela v souladu s požadavky na institucionální komunikaci. Mezi nimi se však nacházely mnohé e-maily vymykající se běžné administrativní komunikaci, s prostředky, které do oblasti administrativního stylu nenáleží. Jedná se zejména o projevy emocí (v podobě emoji, intenzifikátorů, frazémů), manipulaci (lichocení, naléhání, ironii), kombinaci formálních a neformálních jazykových prostředků, porušování asymetrie pomocí jazykové kreativity s prvky humoru či fatické komunikace atd.

Naše zjištění odpovídají výsledkům průzkumu mezi učiteli na SŠ¹²³, kde je patrné, že při výuce administrativního stylu na SŠ žáci mají potíže s neutrálním vyjadřováním, vyjadřují se expresivně či jinak příznakově, neumí se vyjádřit stručně, jasně, zdvořile. Přestože Kovářová (2021) ve svém textu nabízí některé možné příčiny tohoto stavu, i nadále je třeba tato zjištění prohlubovat

121 Holanová, 2024.

122 Jazykovědné sdružení dne 25. 4. 2024, FF UK v Praze. Viz též Mžourková, Dvořáková, 2023.

123 Kovářová, 2021.

a pátrat po tom, co můžeme jako učitelé dělat pro to, aby se žáci a posléze vysokoškolští studenti vyjadřovali z hlediska jazykového, věcného i formálního uspokojivě.

Literatura

- HÁJKOVÁ, Eva. 2011. *Rétorika pro pedagogy*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 9788024719900.
- HOFFMANNOVÁ, Jana et al. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2566-1.
- HOLANOVÁ, Radka. 2018. E-mailová komunikace pacientů s lékaři aneb Kortáky se mažou na noc. In: *Naše řeč*, 101, 2018, s. 28 – 37. ISSN 0027-8203.
- HOLANOVÁ, Radka. 2024. Vybrané aspekty projevů zdvořilosti ve studentské mailové komunikaci po deseti letech aneb to datum si jdu v sešitě podtrhnout. In: *Český jazyk a literatura*, 74, č. 5, 2023 – 2024, s. 218 – 223. ISSN 0009-0786.
- CHEJNOVÁ, Pavla. 2021. Apology as a multifunctional speech act in Czech students' e-mails to their lecturer. In: *Journal of Pragmatics*, 183, 2021, s. 53 – 66. ISSN 0378-2166.
- JÍLKOVÁ, Lucie. 2020. Emotikony v internetových diskusích: jejich pozice, kombinace a význam. In: *Mediální studia*, 14, 2020, s. 363 – 381. ISSN 2464-4846.
- KLABÍKOVÁ RÁBOVÁ, Tereza. 2020. Čau lidi! tady @strakovka aneb k neformálním projevům komunikace institucí veřejné správy. In: *Didaktické studie*, 12, 2020, s. 64 – 77. ISSN 1804-1221.
- KOVÁŘOVÁ, Jana. 2021. Výuka administrativního stylu na střední škole a její kritická místa v diskurzu učitelů. In: *Český jazyk a literatura*, 71, č. 5, 2021, s. 214 – 221. ISSN 0009-0786.
- MŽOURKOVÁ, Hana; DVOŘÁKOVÁ, Klára. 2023. „Většina z nás používá prosté Dobrý den“: Výzkum postojů ke kontaktním formulím v současné české korespondenci. In: *Slovo a slovesnost*, 84, č. 4, 2023, s. 273 – 302. ISSN 0037-7031.
- ŠMEJKALOVÁ, Martina; JANOVEC, Ladislav. 2012. Jste zlatíčko aneb kterak odchytit Daňka. In: *Český jazyk a literatura*, 62, 2011 – 12, s. 61 – 67. ISSN 0009-0786.

PhDr. Radka HOLANOVÁ, Ph.D.
Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka
Magdalény Rettigové 4
116 39 PRAHA 1
Česká republika
radka.holanova@pedf.cuni.cz

CENTRÁLNOSŤ A PERIFÉRNOSŤ TZV. GRAMATICKÝCH SLOV V MORFOSYNTAKTICKOM PODSYSTÉME SÚČASNEJ SLOVENČINY

Miloš Horváth

CENTRALITY AND PERIPHERALITY OF THE SO-CALLED GRAMMATICAL WORDS IN THE MORPHOSYNTACTIC SUBSYSTEM OF CONTEMPORARY SLOVAK

Abstract: The presented contribution represents another of the partial outputs of the currently ongoing scientific research based on manifestations of aflexion in contemporary Slovak language, in which several members of the Department of Slovak Language and Theory of Communication of the Faculty of Philosophy of the Comenius University in Bratislava are participating. According to the premise that aflexion is a natural part – a full-fledged complement of the grammatical (morphosyntactic) structure of the current Slovak language, in our study in the form of scientific reasoning we deal with the problems of methodological anchoring of the three aflexive word class (prepositions, conjunctions and particles) – also known as grammar words. Given that their limiting grammaticality is more than questionable, we attempt to reinterpret their position in the part-of-speech system of contemporary Slovak by updating their anticipated pragmatic potential.

Keywords: Slovak grammar, aflexion, prepositions, conjunctions, particles, grammatical words

Z interlingválneho hľadiska systém a vnútorná štruktúra slovných druhov (lat. *partes orationis*; angl. *parts of speech*, *word classes*) môžu, prirodzene, od jedného jazyku k druhému variovať, a to vzhľadom na aktuálne preferované kritériá – lexikálne, gramatické, funkčné, genetické, ba dokonca i mimojazykové.¹²⁴ Zohľadniac pevne zakorenenú latinskú tradíciu v nazeraní na podstatu a fungovanie slovných druhov v zmysle zovšeobecnených lexikálno-gramatických tried slov so spoločným kategoriálnym významom a spoločnými morfosyntaktickými vlastnosťami, je zrejmé, že ich existencia a početnosť v gramatikách jednotlivých jazykov nie je ani tak odrazom prirodzeného jazyka, ale skôr lingvisticko-metodologického úsilia o kategorizáciu, lepšie povedané katalogizáciu všetkých dostupných, resp. používaných slov v danom jazyku. Tento kontrast medzi ontologickým (jestvujúcim) a gnozeologickým (poznáateľným), z perspektívy lingvistickej metodológie medzi naturalistickým (nomologickým) a antinaturalistickým (autopojetickým) chápaním jazykovej reality¹²⁵ sa vari najzreteľnejšie manifestuje pri opise neohybných slovných druhov alebo ešte lepšie tzv. gramatických slov¹²⁶, ku ktorým sa tradične zaraďujú synsémantické a synsyntagmatické slová, a to konkrétne predložky (prepozície), spojky (konjunkcie) a častice (partikuly).¹²⁷ Podľa J. Ružičku „gramatické slová sú také slová, ktorých lexikálnym významom je ich gramatická funkcia, z čoho nevyhnutne vyplýva, že sa im upiera pomenúvacia funkcia a pripúšťa sa iba ich vyjadrovacia funkcia“¹²⁸, čo sa však javí ako

124 Na lepšiu predstavu len dopĺňame, že výsledný počet slovných druhov sa v prevažne analytických jazykoch (angličtina, francúzština, nemčina) pohybuje medzi ôsmimi a deviatimi zovšeobecnenými slovnodruhovými triedami, v slovanských jazykoch s prevažujúcimi flektívnymi črtami s výnimkou češtiny (čiže napríklad v poľštine alebo ruštine) sa najčastejšie operuje s okrúhlym počtom desiatich slovných druhov, zatiaľ čo napríklad maďarčina ako reprezentant prevažne aglutinačného morfológického jazykového typu môže mať v závislosti od autorskej koncepcie až trinásť slovných druhov. Bližšie pozri: Misadová, K., 2011

125 Bližšie pozri: Dolník, J., 2017, s. 27 – 39.

126 O vhodnosti, resp. nevhodnosti relativizačného prívlastku „takzvané“ pri predmetných slovách bližšie pozri: Šimková, M., 2003, s. 233 – 239.

127 Porovnaj napríklad: Ružička, J. (ed.), 1966, s. 32.

128 Porovnaj: Ružička, J., 1961, s. 72.

prinajmenšom sporné, resp. metodologicky nepresné a uvedomuje si to i citovaný autor.

V slovenčine sa približne od druhej polovice minulého storočia až dodnes ustálila sústava 10 slovných druhov¹²⁹, pričom tým posledným separovaným slovným druhom boli častice (partikuly), ktoré boli postupne izolované z kondicionálnych slovesných tvarov (podmieňovacia častica *by*), súhlasných a nesúhlasných hodnotiacich výrazov (*áno/nie, no, vôbec* a pod.), modálnych modifikátorov (*azda, snád', však, hádam, vari, vraj, veru, bodaj, bištu* a pod.), ale predovšetkým zo spojok a prísloviek (*asi, až, aspoň, sotva* a pod.), ku ktorým boli pôvodne zaradované.¹³⁰ Vzhľadom na tému nášho príspevku, ako aj prevažujúci flektívny charakter slovenčiny¹³¹ sa ako primárne diferenciačné slovnodruhovú kritérium javí možnosť, resp. nemožnosť pripájania gramatických morféme k tvarotvornému základu za účelom tvorenia relatívne samostatných gramatických významov slov, podľa ktorého slovné druhy členíme na ohybné (flektívne) a neohybné (neflektívne). Takéto členenie sa však problematizuje tým, že aj medzi slovné druhy typicky klasifikované ako neohybné zaradujeme slová neflektívne, ako napríklad nesklonné substantíva (*menu, kešu, atašé*), nesklonné adjektíva (*kaki, froté, super*) alebo nesklonné zámená či číslovky (*vtedy, tam, štvrt', pol, dvoje* a pod.).¹³² Bez ohľadu na túto nehomogénnosť, ktorá je prirodzeným prejavom metodologickej idealizácie v procese zovšeobecňovania skúmaných entít, ohybné slovné druhy potom tvoria centrum slovnej zásoby, teda vyznačujú sa vlastnosťou

129 Ako sme už naznačili v poznámke vyššie, v češtine ako jazyku, ktorý je slovenčine geneticky, typologicky i kultúrne najbližšie, v poslednom čase došlo k redukcii konečného počtu slovných druhov z desiatich na osem. Medzi slovnodruhovú kategóriu sa totiž z tradične uvádzaných aktuálne nezaraďujú zámená (pronomína) a číslovky (numeráliá), a to najmä z dôvodu ich zjavnej syntaktickej a tvaroslovnej nerovnorodosti (nehomogénnosti). Porovnaj: Štícha, F. a kol., 2018, s. 44. Natíska sa teda otázka, či aj vo vzťahu k slovenčine by pod vplyvom preferovaného pragmatického vnímania jazykových štruktúr nemalo dôjsť k analogickej redukcii a prehodnoteniu niektorých vybraných slovnodruhových tried.

130 Bližšie k otázke samostatnosti častíc v rámci súčasnej slovnodruhovej klasifikácie v slovenčine pozri: Šimková, M., 2010, s. 131 – 132.

131 K flektívnym a aglutinačným črtám v súčasnej slovenčine pozri najnovšie: Tóth, S., J., 2017, s. 23 – 27.

132 Popovičová Sedláčková, Z. – Piatková, K., 2021, s. 42.

centrálnosti, zatiaľ čo tie neohybné jej perifériu, vykazujúc vlastnosť periférnosti, pričom s periférnosťou sa za štandardných podmienok asociuje okrajovosť, nižšia frekventovanosť, subnormálnosť až nedôležitosť či neplnohodnotnosť.

V konfrontácii s týmto klasickým štrukturalistickým postulátom opierajúcim sa o existenciu binárnych opozičných vzťahov nielen v lexike, ale aj v gramatike, uprednostňujeme skôr neaxiologizujúce chápanie slovných druhov vychádzajúce z predpokladu, že aj neohybné slová sú plnohodnotnou súčasťou gramatického (morfosyntaktického) podsystému slovenčiny. A hoci prevažne flektívny charakter slovenčiny ich použitie pri produkcii významotvorných jazykových štruktúr nepreferuje, jednotlivé prejavy aflexie nie sú v slovenčine ani výnimočným, ani nesystémovým javom, ale skôr prirodzeným komplementom k podstatne väčšej množine ohybných slov a tvarov.¹³³ Limitujúca gramatickosť predložiek, spojok a častíc, pod ktorou rozumieme fakt, že aktualizáciou ich gramatických funkcií sa zdanlivo redukuje ich sémantický a pragmatický potenciál, je teda viac odrazom stereotypného a do istej miere zdedeného axiologizujúceho vnímania týchto prvkov vyplývajúceho z ich apriórneho „neplnohodnotného postavenia“ v systéme než konštatovaním reálneho stavu vo vzťahu k praktickému narábaniu s jazykom v prirodzených podmienkach so zreteľom na ich kontextovú ukotvenosť a jazykovú peformanciu. Aj preto upriamujeme pozornosť na pragmatický dosah použitia týchto slov v komunikácii, čo môže, ako sme už naznačili, viesť k postupnej reštrukturalizácii celého systému slovných druhov, príp. aspoň k reinterpretácii tých slovnodruhových kategórií, ktoré v ňom majú naoko periférne, t. j. subordinačné postavenie.

Z už uvedených neohybných a neplnovýznamových slovných druhov môžeme podľa našej mienky za gramatické slová označiť nanajvýš prepozície, keďže, ako konštatuje M. Vojteková, „ich vzťahový význam vyplýňa celý ich obsah.“¹³⁴ Status gramatickosti, teda dôležitosti pre vyjadrovanie gramatických vzťahov, získavajú predložky predovšetkým tým, že fungujú ako pevné súčasti závislých

133 Bližšie pozri: Horváth, M., 2022, s. 151 – 163.

134 Vojteková, M., 2011, s. 50.

predložkových foriem – tzv. fixátory dependencie¹³⁵, v rámci ktorých slovesný tvar a jeho sémantika ovplyvňuje výber konkrétnej predložky i závislú pádovú formu pridruženého substantíva. Na druhej strane však mechanizmus fungovania tej istej predložky v tom istom páde je riadený viac kontextovo než gramaticky, čo dokumentujú nasledujúce príklady kolokácií genitívnej predložky *od*. Táto konkrétna predložka totiž v závislej genitívnej pádovej forme s ohľadom na konkrétne kontextové použitie nemusí niesť len prototypový dynamický lokačný význam vzdďaľovania sa od niečoho, a tým približovania sa k niečomu inému (*búrka sa k nám ženie od Karpát, čakáme vlak prichádzajúci od Trnavy*), ale aj temporálny význam (*lekárka ordinuje až od ôsmej*), kauzálny význam (*bol celý červený od jedu*) či význam personálneho alebo nepersonálneho pôvodcu deja (*peniaze dostal od starostu, boli doštipaní od komárov*) a pod. Z nedostatočného uvedomenia si týchto sémanticko-pragmatických alternatív potom vyplývajú (môžu vyplývať) aj niektoré pomerne časté jazykovokultúrne nedostatky zafixované v úze¹³⁶, ako to badáme pri spojeniach typu *za päť minút dvanásť* (zamietanie významu priestorovej lokalizácie, resp. smerovania s temporálnym významom – správne *ísť o päť minút dvanásť*), *ísť pre dcéru do školy* (zamietanie významu príčiny s významom účelu – správne *ísť po dcéru do školy*), *hrať na husle* (aktualizovanie/neaktualizovanie prototypového významu nástroja deja – správne *hrať na husliach*) a pod. Aj z uvedenej mikrovzorky je evidentné, že prepozície nedisponujú v súčinnosti s kategóriou pádu len čisto gramatickými funkciami, ale aj pomerne širokou paletou sémantických eventualít.

Spojky a spájacie výrazy rozličného druhu¹³⁷ a slovnodruhového pôvodu¹³⁸, v nami pripravovanej koncepcii chápané už širšie

135 Vaňko, J., 2010, s. 265 – 325.

136 Odvolávajúc sa na J. Findru, ide v týchto prípadoch o návratné jazykové chyby, resp. akési neuralgické body súčasnej jazykovej praxe, s ktorými zápasia mnohí hovoriaci. Bližšie pozri: Findra, J., 2013, s. 90 – 93.

137 Primárne verus sekundárne spojky, parataktické verus hypotaktické spojky, členské verus vetné spojky, ale aj jednozložkové verus viaczložkové spojky, spojky distribuované, distribuované reduplikované, korelované a pod. Porovnaj: Ružička, J. (ed.). 1966, s. 684 – 690; Ivanová, M., 2016, s. 137 – 138.

138 Terminologicky ide o relatíva, korelatíva a viacslovné petrifikované kombinácie spojok s pôvodne časticovými, predložkovými alebo aj príslovkovými

v zmysle konjunkčných operátorov¹³⁹, rovnako tak nie sú len vnútrojazykovými gramatickými prostriedkami, ale svojou sémantikou rovnako dobre odrážajú javy a vzťahy reprodukované v mimojazykovej realite. Dalo by sa teda povedať, že konjunkcie neprispievajú len k zvyšovaniu zložitosti vetnej stavby (jednoduchý verzus zložený vetný člen, jednoduchá veta verzus súvetie), ale sú manifestáciami komplexnosti celej výpovede, ktorú považujeme v lingvistickej pragmatike za elementárnu podmienku efektívnosti akejkoľvek komunikačnej interakcie. Spomínaná komplexnosť sa dotýka horizontálnej i vertikálnej roviny a v procese zreťazovania jednotiek nižšieho rádu sa prejavuje jednak v rozširovaní (horizontálna os), a jednak v rozvíjaní čiže rozvetvovaní (vertikálna os) výpovede.¹⁴⁰ V rámci spomínaného vzťahu k mimojazykovej realite potom pri rozširovaní výpovede na horizontálnej osi dochádza k evokovaniu panoramatického (*Mama varí v kuchyni a otec pracuje v obývačke na počítači.*) alebo sekvenčného (*Hneď sa zamračil, hneď zase usmial.*) obrazu mimojazykovej skutočnosti, pri rozvetvovaní výpovede na vertikálnej osi zase k postupnej fokusácii (zaostrovaní) vybraného výseku mimojazykovej reality (*Pozrel sa na hodinky, ktoré ukazovali polnoc.*).

Najmenej transparentný je kvalifikujúci prívlastok pomocné gramatické slová vo vzťahu k časticiam (partikulám). Tie samy osebe majú značne rozporuplnú slovnodruhovú povahu, keďže vytyčovacie (demarkatívne) častice typu *vraj, najmä, vlastne, nepochybne* a iné hraničia a presahujú sa s príslovkami, zatiaľ čo uvádzacie (introduktívne), resp. pripájacie častice (*ved', tak, ale, no, či* a pod.) sú zase formálne spojkami.¹⁴¹ Navyše, ako zdôrazňuje Z. Popovičová Sedláčková¹⁴², „častice sú v prvom rade slová, pri ktorých vystupuje do popredia textovo-komunikačný potenciál“, v dôsledku čoho pri ich cieľenej interpretácii musíme nevyhnutne prekročiť hranice klasickej gramatiky a zamerať sa na ich textotvornú a pragmatickú funkciu, ktorá sa zreteľne manifestuje napríklad pri pridávaní modálnych odtienkov k vecno-

výrazmi. Porovnaj: Kesselová, J. a kol., 2013, s. 9 – 10.

139 K pojmu konjunkčné operátory bližšie pozri: Horváth, M., 2024, s. 159 – 171.

140 Porovnaj: Kesselová, J., 2010, s. 326 – 386.

141 Oravec, J. – Bajžíková, E. – Furdík, J., 1984, s. 201.

142 Popovičová Sedláčková, Z. – Piatková, K., 2021, s. 44.

obsahovému jadrú výpovede alebo pri textovej konexii. V jednom i druhom prípade tak častice z pohľadu štrukturalistickej gramatiky zostávajú neopísané, resp. neopísateľné, čo okrem iného znamená, že môžu predstavovať vítanú výzvu pre pragmaticky orientované výskumníčky a pragmaticky orientovaných výskumníkov.

V predkladanom príspevku sme sa formou vedeckej úvahy snažili dokázať, resp. obhájiť morfosyntaktický status plnohodnotnosti tzv. gramatických slov, ku ktorým sa vzhľadom na našu morfológickú tradíciu zaraďujú predložky (prepozície), spojky (konjunkcie) a častice (partikuly). Tieto jazykové prvky totiž podľa našej mienky nie sú len výplnkovými, sémanticky prázdnyimi segmentmi, a to najmä vzhľadom na ich účelnosť v komunikačnom kontexte, čím, prirodzene, nespochybňujeme ich apriórne gramatické funkcie. Parameter neohybnosti, ale najmä tzv. gramatickosti spočívajúci na aktualizácii vyjadrovacej (vzťahotvornej) funkcie na úkor funkcie pomenúvacej (významotvornej) sa z nášho pohľadu javí ako neprimeraný, ba dokonca neinkluzívny, pretože pri jeho preferovaní dochádza – či už zámerne, alebo neúmyselne – k relativizácii ich skutočnej hodnoty v reálnych komunikačných situáciách. Navyše je zreteľné, že aj samotný kvalifikačný prívlastok gramatický je prinajmenšom v prípade spojok (konjunkčných operátorov podieľajúcich sa na zvyšovaní komplexnosti výpovede) a častíc (buď vo funkcii modálnych modifikátorov, alebo nevyhnutných prostriedkov zabezpečovania nadväznosti v texte) viac ako sporný, v dôsledku čoho neodporúčame sa oňho v procese deskripcie či explanácie morfosyntaktického podsystému slovenčiny opierať. Ako je badateľné, proklamovaná periférnosť analyzovaných slovnodruhých tried sa v podmienkach reálnej, živej komunikácie prirodzeným spôsobom modifikuje tým spôsobom, že nadobúda isté črty centrálnosti, čo potvrdzuje fundamentálnu desaussurovskú tézu, že jazyk sa naplno prejavuje až v komunikácii.

Predkladaný príspevok je čiastkovým výstupom v rámci grantového projektu VEGA 1/0082/23 – Pragmatické a gramatické aspekty slova, vety a textu – prejavy aflexie v súčasnom slovenskom jazyku od retrospektívy k perspektíve.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj. 2017. *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2017. 248 s. ISBN 978-80-224-1584-2.
- FINDRA, Ján. 2013. *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martina: Vydavateľstvo Osveta, 2013. 240 s. ISBN 978-80-8063-385-1.
- HORVÁTH, Miloš. 2022. Prejavy aflexie v morfosyntaktickom podsystéme slovenčiny. In: J. Pekarovičová, M. Vojtech (ed.): *Studia Academica Slovaca 51*. Prednášky 58. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Univerzita Komenského. 2022, s. 151 – 163. ISBN 978-80-223-5452-3.
- HORVÁTH, Miloš. 2024. Jazykový a mimojazykový obraz konjunkčných (spájacích) operátorov v súčasnej slovenčine. In: M. Mošaťová, M. Vojtech (ed.): *Studia Academica Slovaca 53*. Prednášky 60. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Univerzita Komenského, 2024, s. 159 – 171. ISBN 978-80-223-5862-0.
- IVANOVÁ, Martina. 2016. *Syntax slovenského jazyka*. Prešov. Prešovská univerzita v Prešove, 2016. 284 s. ISBN 978-80-555-1753-7.
- KESSELOVÁ, Jana. 2010. Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede. In: J. Dolník (ed.): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 326 – 386. ISBN 978-80-224-1159-2.
- KESSELOVÁ, Jana a kol. 2013. *Spojky a spájacie prostriedky v slovenčine*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013. 312 s. ISBN 978-80-224-1303-9.
- MISADOVÁ, Katarína. 2011. *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka (kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. 133 s. ISBN 978-80-223-2984-2.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 232 s. BEZ ISBN.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana – PIATKOVÁ, Kristína. 2021. *Pragmatická gramatika I*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2021. 244 s. ISBN 978-80-223-5325-0.

- RUŽIČKA, Jozef. 1961 Zo základnej problematiky slovných druhov. In: *Slovenská reč*, 26, 1961, č. 2, s. 65 – 84. BEZ ISSN.
- RUŽIČKA, Jozef. 1966 (ed.). 1966. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, 896 s. BEZ ISBN.
- ŠIMKOVÁ, Mária. 2003. Tzv. gramatické slová v morfológii a syntaxi. In: M. Šimková (ed.): *Tradície a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 233 – 239. ISBN 80-224-0732-1.
- ŠIMKOVÁ, Mária. 2010. Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia. In: *Slovenská reč*, 75, 2010, č. 2, s. 128 – 142. ISSN 1338-4279 (elektronická verzia).
- ŠTÍCHA, František a kol. 2018. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I., Morfologie. Druhy slov, tvoření slov (Část 1)*. Praha: Academia, 2018, 1148 s. ISBN 978-80-200-2719-1.
- TÓTH, Sándor János. 2017. *Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe*. Komárno: Univerzita J. Selyeho, 2017. 295 s. ISBN 978-80-8122-220-7.
- VAŇKO, Juraj. 2010. Fixátory dependencie. In: J. Dolník (ed.): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 265 – 325. ISBN 978-80-224-1159-2.
- VOJTEKOVÁ, Marta. 2011. *Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2011. 163 s. ISBN 978-80-555-0416-2.

Mgr. Miloš HORVÁTH, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Filozofická fakulta

Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie

Gondova ulica 2

811 02 BRATISLAVA 1

Slovenská republika

milos.horvath@uniba.sk

EXPRESÍVNY VÝRAZOVÝ POTENCIÁL SOMATIZMU ZUB

Anita Hut'ková – Jana Pecníková

EXPRESSIVE POTENTIAL OF TOOTH SOMATISM

Abstract: The study focuses on the linguistic forms of tooth somatism in the expressive function. The semantic structure of the selected somatism is revealed on the basis of conceptual profiles (ethnolinguistic approach), in order to identify the cognitive structure of the word and its expressive potential in the space of journalism. The authors will work with linguistic and textual data, using also the possibilities of corpus linguistics.

Keywords: tooth, Slovak language, ethnolinguistic approach, linguistics, expressive function

ÚVOD

Štúdia predstavuje príspevok do oblasti kognitívnej etnolingvistiky. Zameriava sa na konceptualizáciu zubov v slovenskom jazyku a kultúre.

Pri sledovaní vybraného somatizmu sa primárne opierame o etnolingvistický prístup, ktorý využíva kognitívne modely na zachytenie jednotky v konceptualizácii (jazykového obrazu) vo vedomí komunikantov. Z relevantných bádání spomeňme práce A. Wierzbickej (1985, 1996), J. Bartmińskiego (2010, 2016), I. Vaňkovej (2012), V. Vitkovskej (2014), E. Smieškovej (1984) D. Balákovej (2011) a M. Pastorkovej (2023, 2024) a i.

METODOLÓGIA

Sledovanie expresívneho výrazového potenciálu somatizmu zub podnikáme cez štyri pojmové profily participujúce na celkovej kognitívnej štruktúre slova: vzhľad/manifestácia; lokalizácia; funkcia a gesto. Expresívnosť overujeme najmä vo frazeologických jednotkách, metaforických a metonymických obrazoch, ktoré

možno považovať v makroparadigme emocionálno-expresívnych lexikálnych prvkov za reprezentatívne. Variabilitu v sémantike či forme jednotiek, ako aj tendencie k aktualizáciám významov skúmame na textovom materiáli, konkrétne v podkorpuse publicistických textov hlavného korpusu písaných komunikátov. Podobne postupovala Baláková (2011), ktorá vytvorila korpus živých lexikograficky orientovaných somatických frazém a identifikovala šesť najexponovanejších somatických podsúborov: ruka, hlava, srdce, oko, noha a jazyk. Frazelogické jednotky (ďalej iba FJ) s komponentom zub radí k početnejšie zastúpeným (nad 50).

JAZYKOVÉ DÁTA

Pôvod slova zub, ako uvádza Králik (2015, s. 689) siaha k praslovanským tvarom *zǫbъ (*ĝombho-), resp. sa odvodzuje od indoeurópskych slovies s významom hrýzť, rozhrýzať (*ĝembh-, *ĝmbh-). Sémantická blízkosť analyzovaného substantíva a s ním spojených verb je zreteľná.

Z aspektu štylistických markerov ide o jednotku bezpríznakovú, nociónálnu a neutrálnu. V tejto podobe ju zachytáva prvý význam slova: „1. tvrdý útvar v ústnej dutine slúžiaci na hryzenie a rozomieľanie potravy“ (KSSJ 4 z r. 2003). Podobne ho vymedzuje aj Slovník slovenského jazyka z r. 1959 - 68, pričom oba slovníky naznačujú aj frekventované významy na základe vonkajšej podobnosti (napr. zuby hrebeňa).

Z hľadiska paradigmatických vzťahov možno za dištinktívnu považovať synonymiu, ktorá odkazuje na úzke prepojenie so svetom cicavcov. Najčastejšie synonymá *hryzák*, *rezák*, *tesák* sú v spojení s chrupom človeka spravidla expresívne.

Bohatý priestor pri jednotke zub zaberajú vo výkladových slovníkoch aj expresívne významy, ktoré stoja v centre nášho výskumného záujmu.

POJMOVÉ PROFILY SOMATIZMU ZUB

Profil č. 1 – Funkcia

Pojmový profil substantíva *zub* vychádza primárne z jeho **funkcie** (hrýzť, rozomieľať potravu). Druhý význam možno považovať skôr za metaforicko-metonymickú extenziu významu

slova, ktorá sa viaže na spoločné charakteristiky pomenovaných denotátov, ide najmä o **vzhľad** a **tvar** (napr. zuby hrebeňa, hrabli a pod.).

Zub vo vedomí používateľov jazyka predstavuje tradične synonymum **zdravia** (koňom/otrokom sa pozerá na zuby,), **životaschopnosti** (veľké zuby = sila). Prostredníctvom „zubov“ sa vyjadruje aj **nedostatok jedla (hlad)**: *Zuby mu hrkajú.* [SPPÚH, II., 342, s. 96]. *To mu je iba na pol zuba/na jeden zub.* [SPPÚH, II., 536, s. 105].

Pri daných jednotkách, ako aj pri spojeniach *brúsiť si zuby na niečo/niekohto, mať (niekoho/niečo) v zuboch; niečo pod zub; Najedzme sa, aby brucho nemyslelo, že zuby čert vzal* (in Baláková, 2011, s. 98); *Starí ľudia majú zuby v žalúdku.* [SPPÚH, I., 92, s. 36] sa implicitne realizuje práve dominantná fazeta **funkcie** so základným významom zuba ako **nástroja** na hryzenie, nasýtenie, t. j. udržania si zdravia, života. Pri zuboch sa teda aktivuje séma spojená s fyzickou funkciou. Smiešková (1984, s. 84) uvádza, že medzi somatizmami osobitne stojí srdce, pri ktorom sa nie vždy realizuje „faktická fyzická funkcia“. Srdce totiž často funguje ako variant *duše* (napr. *zlomiť niekomu srdce; srdce mu krváca*). Daný variant nachádzame aj pri somatizme zub, porov. *zuby (dušu) nechať niekde (pri niečom): hovor. expr.* a) veľmi zle pochodiť; b) zahnúť, byť usmrtený [MFS, s. 264]; *Dal by dušu za to. – Dal by si za to päť zubov vytrhnúť.* [SPPÚH, IX., 80, s. 375]; *Pozriem (podívam) sa mu na zuby (do duše, do žalúdku, do ľadvia).* [FS, 4.125, s. 75]. Prepojenie s dušou sa odráža aj v personifikácii smrti, substantivizovanej expresívnej jednotke *Zubatá*.

Používatelia jazyka vnímajú zuby zároveň ako synonymum **múdrosti/zrelosti**: *zub múdrosti; I mladým štencom zuby dorastajú* [SPPÚH, I., 23, s. 34]; *Už mu narástli zuby múdrosti.* [SPPÚH, I., 140, s. 38]; *Má druhé zuby, ale prvý rozum.* [FS, 7.199, s. 118]; *Narodil sa so zubami, bude veštec.* [SPPÚH, II., 224, s. 92] či **povahy**: *pozrieť sa niekomu na zuby* [MFS, s. 263].

Hoci sú zuby dôležité aj z hľadiska **produkcie reči a tvaru líc**, táto funkcia sa vo FJ nerealizuje. Reč sa viac projektuje cez ústa a jazyk (*nemáš jazyk/nemáš ústa = nevieš hovoriť*). S hovorením sa „zuby“ spájajú zriedkavo: *Drží jazyk za zubami.* [FS. 4.100, s. 66];

Žena si zuby jazykom zoderie. [FS. 4.101, s. 67]; *Zubatý chlapec.* [SPPÚH, I., 151, s. 38].

Vzhľad tváre sa v spojitosti so zubami odráža v jazyku iba ojedinele, napr. bezzubý/ štrbavý = škaredý: *Zuby sa mu po druhý raz režu.* [SPPÚH, II., 200, s. 90], či v synekdochickom spojení *mať pekný úsmev* (pekné zuby = synonymum **krásy**). Uvedená FJ patrí ku klišéovitým reklamným sloganom stomatologických ambulancií a presahuje do ďalšieho profilu.

Profil č. 2 – Vzhľad/manifestácia

Daná fazeta odkazuje na skutočnosť, ako sa sledovaný denotát javí používateľom jazyka. Primárne ide o vizuálne vnímanie odkrývajúce veľkosť, tvar, farbu, počet a pod. Stereotypiu naznačujú najmä často používané adjektívne determinanty, napr. biele, zdravé, ostré zuby a pod. Vzhľad, resp. manifestáciu somatizmu teda identifikujeme cez vlastnosti, ktoré jednotku normatívne, resp. stereotypne definujú, a odchýlky, ktoré vlastne prispievajú k potvrdeniu normy. Skúmaný somatizmus je pozitívne vnímaný hlavne na základe (bielej) **farby**, ktorá však po identifikovaní antoným naznačuje *symbolický rozmer čistoty a zdravia* (napr. biele, čisté = zdravé verus žlté, špinavé = nezdravé zuby).

Hoci sa rozlišujú rôzne **tvary** zubov, v konceptualizácii sa táto subfazeta spája skôr s **veľkosťou a sekundárnymi vlastnosťami**, podporujúcimi funkciu zuba, napr. ostré zuby (tesáky, hryzáky, rezáky). Veľké zuby sa spájajú so živočíšnym svetom (*Žart má mať ovčie, nie psie zuby.* [SPPÚH, X., 798, s. 446]). Takto sú zachytené aj v rozprávkach (napr. O červenej čiapočke: „Babička, prečo máš také veľké zuby?“). V ľudskom svete sú pozitívne vnímané aj malé zuby/zúbky.

Čo sa týka subprofilu **počtu**: dieťa má 20 mliečnych, dospelý človek 32 trvalých zubov. V konceptualizácii sú však presné čísla irelevantné. Počet sa demonštruje na osi narušenia štandardu (*mať zubov ako žaba* = málo). Zaujímavosťou je, že počet zubov vo FJ naznačoval aj **množstvo peňazí (hodnotu)**, napr. *Kôň hryzie gazdu zubami i nohami.* [SPPÚH, IV., 467, s. 219]; *Zruby majú zuby, ale múry ešte väčšie.* [SPPÚH, IV., 581, s. 224].

Profil č. 3 – Lokalizácia

Z hľadiska rozdelenia somatizmov (Vaňková, 2012, Mrhačová 2000 a i.) radíme zub k periférnym somatizmom, resp. k tzv. somatizmom druhého typu.

Zuby sú „skryté“ vo vnútri, sú súčasťou tváre, úst, avšak tieto poznatky nie sú z hľadiska konceptualizácie relevantné. Príklady sú ojedinelé: *Zatvor si tú kapsu, kde zuby nosia!* [SPPÚH, XVII., 453, s. 586].

K danému profilu možno zaradiť aj vyjadrenie **miery**, napr. *po zuby* (t. j. vertikálny smer vyjadrujúci takmer celú výšku človeka, úplnosť, celosť). Horizontálny smer: predné/zadné zuby; príp. zdôrazňovanie vertikality (horné/spodné zuby) a pod. nezohrávajú pri konceptualizácii zubov žiadnu úlohu.

Minimálne FJ *po zuby*, *v zuboch* sa v prenesenom význame (mať niečoho dosť) presúvajú od fazety lokalizácie k vyjadreniu emocionálneho stavu.

Profil č. 4 – Gesto

Do daného profilu možno zaradiť frazémy, ktoré verbalizujú (ne)zámerné telesné prejavy¹⁴³. Ide o gestá v pravom význame slova, napr. **vyjadrenie nesúhlasu** = *zaťat' zuby*, **mĺčania** = *držať jazyk za zubami*, **nevôle** = *škrípať zubami*, **istoty/ubezpečenia sa** = *poklepať po zuboch/na zuby* alebo o symptómy emocionálnych, fyzických a psychických stavov, ktoré vyjadrujú napr. **snahu** = *držať sa zubami-nechtami*; **neochotu** = *hovoriť cez zuby*; **zlosť**, **nevôľu** = *mať plné zuby*, *škrípať zubami*, *Radšej by som si dal zdravý zub vytrhnúť*. [FS, 4.124, s. 73]; **odhodlanie** prekonávať prekážky = *zatnúť zuby*, ale aj emócie **bolesti a hnevu**: *zatínať zuby*. Zaujímavá je významová diverzita pri variantnej FJ *ukázať/uceriť zuby* = 1. **vyjadrovať zlosť**, resp. **silu a odvahu**; 2. **smiať sa**. Samotné sloveso *ceriť* je štylisticky príznakové a má expresívny, výrazne negatívny charakter. Podobný náboj identifikujeme pri jednotkách *vybiť/vylámať si zuby na niečom* = byť porazený, niečo nezvládnuť, *klepnúť zubami naprázdno* = nedosiahnuť cieľ; *vytrieť si zuby*: *hovor. expr.* nič nezískať, mať prekazené plány [MFS, s. 263]. Niektoré spojenia boli pôvodne doslovnými gestami, dnes

143 Porov. Vaňková 2014.

sa frekventovane využívajú napr. na vyjadrenie zaslúženej odplaty (*Oko za oko, zub za zub*). Osobité postavenie medzi skúmanými frazémami evidujeme pri biblickom motíve odkazujúcom na peklo: *plač a škripanie zubov*: *expr.* horekovanie, nariekanie zo **zúfalstva** a pod. [MFS, s. 172].

KORPUSOVÁ ANALÝZA – ZUB V PUBLICISTICKÝCH TEXTOCH

V podkorpuse publicistických textov hlavného korpusu písaných textov (prim-10.0-public-inf)¹⁴⁴ sa lema **zub**¹⁴⁵ nachádza 32 144-krát. Pri nastavenom vyhľadávaní kolokácie sa podľa funkcie logDice nachádza na 1. mieste verbum **brúsiť** (súvýskyt 1278). Vyšší súvýskyt vykazuje z plnovýznamových slov¹⁴⁶ iba adjektívum **plný** (2366), ktoré sa nachádza na prvom mieste aj podľa funkcie T-score.

Čo sa týka slovesa **brúsiť**, predpokladali sme, že sa bude realizovať aj vo svojom neutrálnom význame (brúsiť/obrusovať zub). Z tohto dôvodu sme fyzicky prešli viac ako polovicu položiek, avšak všetky jednotky sa demonštrovali iba v expresívnej podobe *brúsiť si zub/y na niečo/nieko* (najmä v oblasti športového slangu).

Z ďalších slovesných kolokátov dominovali podľa funkcie logDice, ale aj podľa súvýskytov a parametra T-score slovesá: **zaťat'** (749) a **vylámať** (704). I tieto slovesné kolokáty v spojení so „zubami“ reprezentujú primárne makroparadigmum expresívnych jednotiek.

Najvyšší súvýskyt (1225) zo sledovaných jednotiek nachádzame pri slovesných tvaroch a derivátoch slovesa **zaťat'** (zatnúť, zaťatý). Zo slovies sme overovali aj jednotky **precediť** (202) a **ceriť** (181). Frazologizmus **precediť cez/pomedzi/skrz zuby** disponuje iba emocionálno-expresívnym kvalifikátorom. Metaforický obraz zubov ako sitka sa zároveň spája s negatívnym nábojom zamlčania niečoho, neochoty hovoriť. Pri jednotke **ceriť** sa často realizoval

144 Uvedený podkorpus obsahuje 1 163 232 349 tokenov, 931 861 092 slov.

145 Nastavenie kolokácií: atribút: lema; rozsah -5 do 5; min. frekv. v korpuse: 5; min. frekv. v danom rozsahu: 3.

146 Na prvých priečkach sa nachádzajú aj slovesá *mat'* a *byť*, ale vzhľadom na ich presah k pomocným slovesám ich nezaradujeme do výskumu.

neutrálny význam (napr. zvierá cerí zuby); expresívny rozmer sa uplatnil najmä v športových komentároch.

Zo slovesných kolokátov, resp. ich derivátov v podobe slovesných podstatným mien medzi kolokátmi zaujali lexémy **škrípať** (271), **škrípanie** (375). Biblický obraz pekla (*bude tam plač a škrípanie zubov*) sa v korpuse nachádza aj v iných spojeniach vyvolávajúcich nepríjemnú emóciu, napr. *škrípajúce zuby*.

Korpus potvrdzuje aj relatívne častú frekvenciu spojenia **drkotat' zubami** (203).

Substantívnym kolokátom dominujú podľa funkcie T-score lemy: **zub**, čas (1353) a oko (794). Overenie kolokácií prostredníctvom fráz dokladá, že spojenie **zub času** sa v korpuse vyskytuje až 752-krát, **zub za zub** 256-krát. Frekventované v publicistickom podkorpuse je tiež petrifikované spojenie **zubami-nechtami** (676) s najčastejším kolokátom *držať* (sa). Daný kolokát dominuje aj pri fráze (*držať*) **jazyk za zubami** (253).

Z adjektívnych kolokátov, ako sme to už naznačili vyššie, má reprezentatívne postavenie adjektívum *plný*. Fráza (*mať niečoho/niekoľo*) **plné zuby** sa v podkorpuse nachádza 2251-krát.

Z minimálnych FJ sú vo vymedzenom korpuse najfrekventovanejšie: **pod zub** (601), ktoré sa spája s kolokátmi *niečo, dobrý, najst', jedenie*; a v **zuboch** (498), ktoré sa najčastejšie vyskytuje v spoločnosti expresívnych verb *roztrhať* a *roznieť*. Z hľadiska sémantického poľa vykazuje najväčší posun frazeologické spojenie **po zuby** (446), ktorého kolokáty sú úzko späté s vojenským prostredím, porov. *ozbrojený* (388), *ozbrojenie* (4), *vyzbrojený* (32), *vyzbrojiť* (5), *strážiť* (14), resp. *vojak, policajt, muž, armáda*.

ZÁVER

Porovnaním jazykových a textových dát dospievame k zaujímavým zistiam. Pojmové profily naznačujú, že používatelia jazyka vnímajú skúmaný somatizmus cez všetky štyri fazety, ktoré sú z hľadiska produktívnosti a frekvencie na rôznej úrovni. Slovníky evidujú **zub** v prvom rade ako nástroj spojený s hryzením a rozomieľaním potravy. V povedomí používateľov jazyka je táto primárna funkcia zubov ukotvená vo viacerých FJ odkazujúcich zároveň na zdravie, životaschopnosť, na jedlo.

Daný rozmer funkčnej fazety sčasti potvrdzujú aj identifikované slovesné kolokáty z korpusu publicistických textov. Fakt, že v súčte kolokátov dominujú slovesá (napr. brúsiť, zaťat', ceriť atď.) dokladuje vnímanie zubov ako nástroja. V expresívnej funkcii sa však realizujú primárne prenesené významy, aktivujúce profil gesta (hnevu, snahy, zlosti a pod.). Fazety funkcie a gesta sa teda prepájajú a predstavujú z hľadiska zastúpených jednotiek primárne profily. Úplne marginalizovaná v rekonštrukcii jazykového obrazu ostáva participácia zubov na hovorení, rečovom prejave človeka.

Relatívne slabším zastúpením disponujú profily manifestácie a lokalizácie. Z aspektu manifestácie patrí k produktívnym subfazetám iba farba, symbolicky zastupujúca zdravie a krásu. Z hľadiska expresívnosti však nepredstavuje reprezentatívny prvok a z daného dôvodu je okrajové aj jej zastúpenie v publicistickom korpuse. Pri sledovaní profilu manifestácie môžeme tiež jednoznačne konštatovať, že korpus úplne ignoruje subprofily počtu a vyjadrenia množstva či hodnoty (peňazí). Z hľadiska expresivizácie ostali v sledovanom korpuse v úzadí prirovnania odkazujúce na tvar a veľkosť.

Profil lokalizácie považujeme iba za relatívne, resp. zdanlivo „slabší“. Množstvo jednotiek, ktoré sem možno zaradiť je síce obmedzené (iba jednotky *po zuby*, *v zuboch*, *plné zuby*), ale otvorené možnosti kolokability s verbami a rozvinutý potenciál vyjadrenia miery posunuli tieto minimálne FJ k výrazne zastúpeným expresívnym somatizmom v aktuálnom jazyku. V sledovanom korpuse evidujeme pri leme zub z hľadiska absolútne najvyššieho súvýskytu adjektívum *plný*. Vyjadrenie miery (*mať niečoho/niekoho*) *plné zuby* možno preto odôvodnene definovať ako aktuálne a komunikačne obľúbené. Za synonymné považujeme spojenie *po zuby*. Nové kolokáty FJ *po zuby* reflektujú aktuálne vojnové dianie a posúvajú pôvodne rozšírenejší význam *mať niečoho/niekoho po zuby* (dosť), k vymedzeniu „celý/celkom, úplne/plne“ (napr. ozbrojený po zuby). Rozšírenie sémantického poľa jednotiek a naznačené aktualizčné tendencie jednoznačne odzrkadľujú dynamiku v rámci danej fazety. Zaujímavosťou je, že všetky jednotky vyjadrujúce mieru disponujú negatívnym nábojom.

Baláková (2011, s. 130) na základe vlastného výskumu konštatuje, že „mnohé somatické FJ sú výrazne exponovaným až

stereotypným výrazivom“. Túto konštatáciu môžeme potvrdiť aj v súvislosti s frazémami obsahujúcimi komponent zub (porov. *brúsiť/zať/vylámať si zuby, mať plné zuby, zubami-nechtami* ai.). Sémantický posun sme identifikovali iba pri jednotke *po zuby*.

Niektoré variantné frazémy, napr. *precediť/prehodiť pomedzi zuby* považujeme v súlade s Balákovou (2011, s. 221) za aktualizáciu. Aktualizačné tendencie evidujeme pri viacerých jednotkách (napr. *drkotať zubami, hovoriť cez/pomedzi zuby*).

Na osi pozitívne – negatívne sa väčšina analyzovaných frazém umiestňuje na zápornom póle¹⁴⁷. Ide o zaujímavý jav, pretože doslovne *mať niečo v zuboch, mať niečoho plné zuby* implikuje dostatok, príp. pocit plnosti, čo je vo všeobecnosti vnímané pozitívne. Negatívny náboj dopĺňa expresívne FJ o emocionálny komplement: pocit hnevu a zlosti, čím sa výraznejšie realizuje profil gesta.

Pri niektorých jednotkách registrujeme aj pozitívne tendencie: napr. *držať sa zubami a nechtami* = vyvinúť obrovskú *snahu a vypätie, úsilie vydržať*. Znamená to teda i *sebazaprenie, odhodlanie, odmietnutie vzdať sa*. Naznačená škála ekvivalentov odkazuje síce na negatívnu situáciu, ale zároveň zdôrazňuje pozitívny prístup k nej (podobne pri frazémach *zať/zatínať/zatnúť zuby*, resp. *robiť niečo so zaťatými zubami*, ktoré naznačujú sebazapretie a nezlomnosť, inokedy zase *hnev, zlosť a nesúhlas*).

Záverom možno konštatovať, že zuby predstavujú dôležitý aspekt jazykového obrazu ľudského sveta, pričom sa v jazyku manifestujú nielen ako prostriedok/nástroj, ale – ukotvené vo FJ – sú nositeľmi emocionálno-expresívneho (prevažne negatívneho) náboja.

Štúdia vzniká ako parciálny výstup v rámci projektov VEGA č. 1/0211/24 Kultúrno-kognitívny kontext telesnosti v jazyku a VEGA č. 1/0008/24 Aktuálne trendy emocionálno-expresívneho lexikónu v slovensko-francúzskej kontrastívnej perspektíve.

147 K obdobným zisteniam dospieva Pastorková pri rekonštrukcii jazykového obrazu vlasov, keď vo všetkých kategóriách zaznamenáva „tendenciu zameriavať pozornosť na tie prvky či javy, ktoré obsahujú negatívne hodnotenie“ (2023, s. 153).

Literatúra

- BALÁKOVÁ, Dana. 2011. Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém). 2011. Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 2011. ISBN 978-3-86006-368-2.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 2010. Úhel pohľadu, perspektiva, jazykový obraz sveta. Preložil M. Beneš. In: *Studie z aplikovanej lingvistiky*, roč. 1., 2010, č. 1, s. 111-130. ISSN 1804-3240.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 2016. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.
- KRÁLIK, Ľubor. 2015. Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava : Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1493-7.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 2002. *Metafora, ktorými žijeme*. Brno : Host, 2002. ISBN 978-80-2622-148-7.
- MLACEK, Jozef, ĎURČO, Peter & kol., 1995. *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia (2024-08-08).
- PASTORKOVÁ, Marieta. 2023. Jazykový obraz vlasov v slovenskom jazyku a kultúre z pohľadu kognitívnej etnolingvistiky. In *Slavica iuvenum XXIV*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2023, s. 145-156. ISBN 978-80-7599-375-5.
- PASTORKOVÁ, Marieta. 2024. Jazykový obraz ruky v slovenskom jazyku a kultúre z pohľadu kognitívnej etnolingvistiky. In Lucia Jasinská (Ed.): *VARIA XXXI. Zborník príspevkov z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2024, s. 111-123. ISBN 978-80-574-0295-4.
- SMIEŠKOVÁ, Elena. 1984. Názvy častí tela v zložení slovenských frazeologizmov. In *Kultúra slova*, roč. 18, 1984, č. 3, s. 79 – 84.
- VAŇKOVÁ, Ivana (ed.). 2012. *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. Praha : Karolinum. ISBN 978-80-7308-443-1.
- VAŇKOVÁ, Ivana, VITKOVSKAYA, Veronika. 2014. Hlava: profily, subprofily, konceptuální schemata (Český somatismus v částečném porovnání s ruštinou). In: *Didaktické studie*, roč. 6, 2014, č. 1, s. 79-88. ISSN 1804-1221.
- WIERZBICKA, Anna. 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor : Karoma Publishers, 1985.

WIERZBICKA, Anna. 1996 *Semantics. Primes and Universals*. Oxford : Oxford University Press, 1996.

Pramene

FS: HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína., KROŠLÁKOVÁ, Ema. 1996. *Frazeologický slovník: Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1996. ISBN 978-80-2240-477-8.

MFS: SMIEŠKOVÁ, Elena. 1988. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : SPN, 1988.

KSSJ 4: 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. Dostupné: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=kssj4> (2024-08-08).

Slovenský národný korpus, podkorpus publicistických textov: prim-10.0-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupné: <https://korpus.sk> (2024-08-08).

SPPÚH: ZÁTURECKÝ, Adolf. Peter. 2018. *Slovenské prislovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Tatran, 2018. ISBN 978-80-2220-946-5.

doc. PhDr. Anita HUŤKOVÁ, PhD.

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Filozofická fakulta UMB

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

anita.hutkova@umb.sk

PhDr. Jana PECNÍKOVÁ, PhD.

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta UMB

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

jana.pecnikova@umb.sk

СОЦИОЛИНГВИСТИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИКА НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАНТСКА ОБЩНОСТ В ГР. СИДНИ, АВСТРАЛИЯ

Катя Исса

SOCIOLINGUISTIC STUDY OF THE LANGUAGE OF THE BULGARIAN EMIGRANT COMMUNITY IN SYDNEY, AUSTRALIA

Abstract: The subject of Bulgarian emigration is extremely topical in our country, and the situation is alarming due to the decreasing population. It is also a challenge for linguistics, which faces the important task of studying the idiolects of our compatriots, as well as the linguistic situations of cities in countries with compact Bulgarian emigrant communities. Similar research on the language of the Bulgarian emigrant community was conducted in Sydney, Australia. The aim of the paper is to briefly present (in a summarized form) its results and to outline the prospects of sociolinguistic emigrantology for the preservation of the native language of the Bulgarians living abroad.

Keywords: emigrant community, sociolinguistic emigrantology, Bulgarian as a second native language

Темата за емиграцията от България е изключително актуална в нашата страна. След 1989 година много българи се насочиха към търсене на възможности за по-добро бъдеще в чужбина. Това създаде сериозни заплахи за икономиката, проблеми от раздялата на семейства, опасност от демографски срив. Емигрантските ни общности станаха обект на изследване от държавните институции, от социалните и хуманитарните науки,

в частност от езикознанието. Още преди то да успее да оформи някаква методика за проучване на състоянието на българския език в чужбина, както и за неговото преподаване извън страната, се създадоха български неделни училища, културни институции, организации и български дружества по света. От България започнаха периодично да се изготвят и изпращат учебници за тези училища и да се отчита някаква дейност, насочена към съхраняване на българския език и култура. Пред българската социалингвистика възникна важната задача за изследване на идиолекти на наши сънародници, както и на езиковите ситуации на градовете в страните с компактни български емигрантски общности.

Целта на тази статия е да представи в резюме едно такова мащабно изследване, първото тайно включено наблюдение на българска реч извън България, проведено в Австралия през 2016 г. и след няколкогодишна обработка и транскрибиране на записите, представено, заедно с резултатите, пред научната общност през 2023 г.¹⁴⁸. Установени бяха отклонения, поражения и деформирана структура на българската реч, изчислен беше алгоритъмът на забравяне на родния език, пасивен в чужда езикова ситуация, отслабена по честотност, по-скоро епизодична, употреба, тотално неразбиране на езика от повечето родени в Сидни деца на български семейства. Въпреки това, този труд открива и възможности за устойчивост, за *продължаване на живота на българския език* поне за още няколко поколения емигранти. Той поставя основите и очертава перспективите на *социалингвистичната емигрантология* за запазване на родния език на живеещите в чужбина българи.

Целите на мащабното изследване, чието изпълнение оформи дисертационен труд, бяха няколко:

1. В теоретичен аспект – да предложи *методика* за проследяване на пораженията върху родния език на българските емигранти по света.

148 Исса, К. 2023. Български език на юг от Екватора (социалингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия). Дисертация за придобиване на научната степен „доктор на науките“, защитена на 28.09.2023 г. във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, София.

2. В практически аспект – реализацията на тази методика да се онагледява чрез *проучване на българската езикова ситуация* в град Сидни, Австралия.¹⁴⁹

3. Да се установят *деформациите* в езика на българските емигранти там, предизвикани от заобикалящата англоезична среда, *интерференциите* с посока от английски към български, използването на езика ни само като домашен, поставянето му в диглосни отношения като нисък език към високия английски, забравянето му от по-младите българи и незнаенето му от родените там деца на български семейства.

4. Изследването да провокира българското езикознание за аналогични проучвания навсякъде по света, където живеят българи.

Такъв огромен замисъл изисква и голяма подготовка, затова си поставих много *предварителни задачи*. Първата, *да прочета всичко, написано за българската емиграция*, вероятно няма да бъде изпълнена никога докрай, защото продължавам да търся и намирам все нови сведения, вече осем години след завръщането си. Втората предварителна задача, *запознаване с работата на Асоциацията на българските училища в чужбина*, също продължавам да изпълнявам и до днес, вече като член на АБУЧ, с отговорност за българите по целия свят. Като предварителна задача през 2015 г. извърших едно пилотно проучване на езика на семейството¹⁴⁹. Първите тайни записи бяха направени в София с децата на мои приятели и многократно сравнявани година по-късно с тези на същите и на другите деца, които изследвах. В мегаполиса, където българите не са общност, която практикува заедност, това никак не е лесно, но изборът на място и време за теренното проучване беше обоснован:

-отдалечеността от България – редките посещения поради голямото разстояние дават представа за езика на истинските емигранти;

-официалният език в Австралия е английски – глобалният език, който има огромно влияние дори на територията на

149 Исса, К. 2016. Български език в семейството „наопаки“ – културно огледало на „другата България“. В: Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова, София, (476-482).

България и създава един от основните страхове у българите от загуба на национална идентичност;

-държавата трябваше да е с достатъчен брой емигранти, но не толкова много, колкото са в САЩ например, за да мога да обхвана всички, с които успя да се срещна, тъй като работих абсолютно сама – без изпращаща, нито финансираща, или по друг начин подкрепяща институция;

-времето за престой трябваше да бъде един-два месеца, а единственият период, в който мога да си позволя толкова дълго отсъствие от България, е лятната ваканция на студентите. Тя съвпада със средата на учебната година в Южното полукълбо и предоставя възможност за изследване на много на брой деца, събрани на едно място в училище и подходящи за теренно проучване.

Като пета и последна предварителна задача беше поставен *изборът на подходяща методика*. Въпреки конкуренцията на модерни методики и богатия избор на подходи и практики, въпреки огромната иновативна теоретична продукция, която модернизира и глобалната лингвистична наука, избрах стария изпитан социолингвистически метод на т.нар. *включено наблюдение*, използван в класическия труд „Великотърновският език“¹⁵⁰.

Предмет на изследването е *българската реч* на живеещите в Сидни имигранти, а **обект** са *всички българи*, участвали в научните социолингвистични експерименти. Това са тези нашите сънародници, на които гостувах, на които преподавах като „учителка под прикритие“, с които си уговорих официални срещи или „издебнах“ при случайни събирания; тези, които са емигрирали от България, за да се устроят там, които са дошли на гости за дълъг период от време (или за кратък, или завинаги), и най-вече тези (австралийчета), които са родени в Сидни, живеят и учат там, там растат и се социализират, там се оформят като характери и се развиват, там са си у дома, но са наши деца.

150 Виденов, М., Байчев, Б. 1999. Великотърновският език. В. Търново, Абагар.

Основните задачи, поставени за изпълнение на територията на Сидни, бяха пригодени така, че да използвам всички познати ми методи и да извърша следните конкретни действия: *анкетно проучване*; *интервюта* от личности, ангажирани институционално или загрижени като родители; „*тайни записи*“ (колкото е възможно повече) на всички българи, до които успее да се добера; *анализ на записите*. Само след *теренно проучване* на определена езикова ситуация, на непринудената реч на дадена българска общност в чужбина, можем да говорим за адаптирани програми и учебници, както и за адаптиране на учебния процес в българското неделно училище към образователния процес на училищата в държавата, в която се намира то, и към езиковата среда на града, в който живеят българи.

Теренното проучване чрез включено тайно наблюдение е *най-важната задача*, главната причина да замина на юг от Екватора. Изследването е опит да представи градската говорна ситуация на българите в Сидни, за да покаже в социолингвистически аспект действително съществуващата съвременна речева норма на поведение, която те спазват, когато говорят на български. Това е **последната** задача, чието изпълнение показва отшумяване на функциите на родния български за сметка на официалния английски на територията на Австралия. Наричам този процес **алгоритъм на отродяване**.

В теоретичен план изследването коментира политиката на България към днешните ни емигранти и политиката на емигрантите към днешна България. Тук се включва задграничната политика на българистиката в контекста на езиковата политика на България; обсъждат се въпроси на езиковата глобализация и доколко те подпомагат грижата за българските училища по света; каква е точно работата на АБУЧ – институции, политики, петиции; откриват се параметрите на културно ориентираното образование. Подробно са описани наличните в момента български неделни училища в Австралия – по отношение на целите на образователния процес, привилегиите, които държавата дава на малцинствените общности, учебниците, които нашата държава изпраща, учителите, родителите, езикът: как да се преподава и как да се нарича. Без колебание избрах

термина *втори роден*¹⁵¹. За да се знае, че трябва да се изучава като втори, щом не е овладян интуитивно в детството, но по никакъв начин да не се пренебрегва фактът, че той е втори само по ред, но е робен, защото е езикът на нашия род, на нашия народ, езикът на изоставената родина, на мамината и татковата родина, на това, което някои наричат прародина (и затова оцеляват 200 години в диаспората ни), на България.

Проведената анкета даде отговор на въпроса за нагласите на емигрантите към родния български език и отношението към неговото съхранение. Така беше открита една нова функция на езика, която представям в допълнение на шесткомпонентния модел на Якобсон и наричам *означаваща* и определям като седма функция¹⁵².

Изследването на съвременната българска градска езикова ситуация в Сидни почива на тайни записи в семействата на сиднишките българи. Най-подробно е описано „нашето семейство“. Това е семейство Богевци, в чийто дом гостувах, от чиято помощ се ползвах и с чиито членове споделях първите си впечатления от речта на българските емигранти. Другите семейства, на които е обърнато специално внимание, имат различни стратегии за запазване на родния език – чести контакти с България, разговори само на български и др. Най-важна и плодотворна за съхранение на идентичност се оказва ролята на българската баба – най-добрата майка на света!

Теренното проучване показва видовете структурни норми, т.е. нормите във формите на съществуване на българския език в Сидни. Така се прониква до механизма на нормативния комплекс в речта на българите там. Трудностите произтичат от това, че езиковата общност е заобиколена от жителите на страната приемник и смесена с тях. В чужбина българските емигранти не водят единен живот, следователно липсва онази консолидация, която се превръща в национален нормативен комплекс в България и придобива най-висока престижност.

151 Исса, К. 2019. Българският език като втори роден: на север от България; на юг от Европа. В: *Nomen est omen*. Научни изследвания в чест на 70-годишнината на проф. д-р Кирил Цанков. В. Търново, (297-309).

152 Исса, К. 2020. Седмата функция на езика. В: *В: Българистиката – традиции и бъдеще*, Познан, Полша, (225-236).

Тъй като липсва диктат на общественото мнение, регионалните маркери се наблюдават и при всички.

Изследваните лица са 80 души. Единственият признак, общ за групата, е *български етнически произход*. В предлагания дисертационен труд определям условието за *идентификация* като условие от решаващо значение. Затова в изследването са включени само онези българи, които *се означават като българи*, припознават се като част от нашия народ. Те са означени с акроним – **АБВ** – първите букви от нашата азбука. Не са единни в социално, професионално или друго отношение, освен че са група българи. Заемам абревиатурата от „АзБукиВеди“ на Светите братя Кирил и Методий, защото основният критерий, по който ги включвам, е български произход, принадлежност към българския народ, което отправя към владеење или желание за владеење на нашето Слово, на говоренето поне, на езика ни. *Идентификацията им като българи* е най-обединяващият признак на групата.

Обратно, най-контрастният ѝ признак е *възрастта*. Тя разделя информаторите на три подгрупи – съответно **А**, **Б** и **В**. Основният обективен фактор при тях, водещ към използване/изоставяне на българския език, е *поколенческият*. Затова като втори по важност определям признака *възраст*. Представителите на трите различни поколения имат различен социолингвистически статут. Въпреки буквално възприетите термини от българската социолингвистика, според която информаторите се делят на *млади*, *стари* и *възрастни*, разликата тук е по-голяма. Всички останали признаци са подчинени на възрастта (доколкото тя определя преимущественото използване на българския или на английския език).

Транскрибираните записи, описани в сонди, са разделени тематично – записи от училището, от семейни срещи с приятели, от срещи на обществени места и от разговори в нашето семейство. Те са представени подробно в дисертационния труд, като след всяка от сондите са посочени наличните отклонения в речта на всеки от участниците в съответния разговор. След всеки от тематичните раздели са посочени и *социолингвистическите маркери*, характерни за съответните групи и ситуации.

От всички посочени интерференции се виждат *верижни отражения* върху останалите елементи от съвкупния граматически строй на българския език, деформиран под влияние на английския. Деформациите, в рамките на това, както и на всяко подобно изследване, могат да бъдат с точност преброени. Идеята е да се намери *скоростта на освободената потенциална енергия на деформацията* и да се отговори на въпроса доколко бързината ѝ ще заличава елементите на българската речева реализация и ще ги заменя с английска. Ако се състави алгоритъм за класифициране на деформациите в езика на българската емиграция в целия свят, може да се потърси и **противостоящ алгоритъм** – за продължаване на неговия живот. Такъв алгоритъм предлагам в заключение, въпреки ясната посока към изчезване на българоезичната комуникация в повечето семейства.

Защото смъртта на езика в семейството не значи тотален край на българския емигрантски език въобще, а се отнася само за конкретното семейство. Непрекъснато от България прииждат други семейства. Техният български език отначало е съхранен, после употребата му отслабва, после изчезва, но идват още и още. Целта на българското езикознание трябва да бъде *запазване на езика ни колкото е възможно по-дълго*, за повече от две-три поколения. За да стане възможно едно своеобразно **потапково застъпване** между по-старите емигранти, като в ритъма на „танца на тангото“ – две крачки напред към английския (първата рязка и внезапна, необходима за новата работа; втората приплъзваща с неохота в същата посока напред в комуникацията с децата) – да правят уверена и крачката назад към родното, където новопристигналите ги достигат и „застъпват“. И всички тези новопристигнали, когато случайно или преднамерено попаднат в обединения със сънародници – да вливат в техния все още незабравен, но обеднял и остарял български език соковете на свежи нововъведения и нови форми, възникнали в България след заминаването на първите, но съставляващи важна част от социолекта на вторите.

Освен в семейството, забавяне на забравянето на езика става в **училището**. Тук най-важната цел е придобиването на *дискурсивна компетентност*, с интерпретация на посланието

и личностна реакция в цялостния дискурс. Дори да се постигне във времето на обучение, и тази компетентност не остава в съзнанието завинаги. Учениците завършват и чуждото училище и се реализират в живота на чуждата държава във време, в което човечеството навлиза в нова епоха, характеризираща се с динамични промени в начина на интегриране на знанието в глобалната културна среда. Но на мястото на успешния випуск в българското училище идва нов випуск; той завършва и напуска; после (в друго време) идва нов. При една добра организация „застъпването“ на срещи на випуска може да промени както ритъма, така и вида на танца. В строително-архитектурната терминология наричаме този модел „метод на потактовото избутване“. „Избутването“ не е уместно в тангото, което е танц за двама. Затова, вместо в двучления танц на семейните двойки, тук сплитат ръце настоящи и бивши абитуриенти от българското училище. Те танцуват колективен танц. Той се нарича *хоро*. Ние, българите, много добре знаем, че хорото, „витото хоро“, в процеса на избутване се вие и се усуква. И само една голяма, здрава и силна „коравина на усукване“ може да задържи нашата фраза българска, обвита не около стъблото на австралийския английски език, а около трите стълба за запазване на българския – семейство, училище, общност. Общност, притежаваща „седмата функция“ на българския език. Общност от българи.

Литература

ВИДЕНОВ, М., БАЙЧЕВ, Б. 1999. Великотърновският език. В. Търново, Абагар. ISBN 954-427-357-3.

ИССА, К. 2016. Български език в семейството „наопаки“ – културно огледало на „другата България“. В: Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова, София, (476-482). ISBN 978-954-322-872-0.

ИССА, К. 2019. Българският език като втори роден: на север от България; на юг от Европа. В: *Nomen est omen*. Научни изследвания в чест на 70-годишнината на проф. д-р Кирил Цанков. В. Търново, (297-309). ISBN 978-619-208-193-5.

ИССА, К. 2020. Седмата функция на езика. В: В: Българистиката – традиции и бъдеще, Познан, Полша, (225-236). ISBN 978-83-63305-93-2.

ИССА, К. 2023. Български език на юг от Екватора (социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия). Дисертация за придобиване на научната степен „доктор на науките“, защитена на 28.09.2023 г. във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, София. ps://www.uni-sofia.bg › Avtoreferat_K.Issa.pdf.

Доцент д.ф.н. Катя ИССА
Център по приложна лингвистика
УАСГ, СОФИЯ
България
katiissa_fld@uacg.bg

THEMATIC CLASSIFICATION OF ENGLISH ABBREVIATIONS RELATED TO THE PROCESS OF TEACHING LANGUAGES AND RELATED DISCIPLINES

Natalia Kovalchuk

TEMATICKÁ KLASIFIKÁCIA ANGLICKÝCH SKRATIEK SÚVISIACICH S VYUČOVACÍM PROCESOM JAZYKOV A SÚVISIACICH DISCIPLÍN

Abstrakt: Vedecká štúdia sa zameriava na problematiku systematizácie anglických skratiek súvisiacich s vyučovacím procesom jazykov a súvisiacich odborov. Autorka navrhuje klasifikovať 102 skratiek, vybraných z pôvodných anglických zdrojov v príslušnom odbore, do štyroch tematických skupín, ktoré sú chápané ako súbor termínov usporiadaných podľa spoločných denotatívnych znakov a ich výstavba je dôležitou súčasťou procesu skúmania terminologického systému. Podľa výsledkov analýzy sa výskumníkom skúmané tematické skupiny anglických skratiek vyznačujú hierarchiou (centrum a periféria), variabilitou z hľadiska ich vetného členenia, zloženia komponentov, štruktúry, príslušnosti k častiam reči a modelov tvorenia termínov. Spoločné pojmové znaky komponentov všetkých tematických skupín zabezpečujú ich tematickú integritu, logickosť a zrozumiteľnosť.

Kľúčové slová: anglické skratky, vyučovanie cudzích jazykov, osvojovanie cudzích jazykov, klasifikácia, tematické skupiny

Introduction

The study of terminological problems is in the focus of modern research in various fields of science. An important aspect of the

study of specialized terminology is the analysis of terminological abbreviations that are typical of modern, at least Indo-European, languages, including English. This issue seems to have been insufficiently studied. An important aspect of the specialized terminology research is the analysis of English terminological thematic groups (TG) in relation to their Ukrainian counterparts. There have been studies of Ukrainian terms' TGs in the aviation¹⁵³, forensic¹⁵⁴, and power engineering¹⁵⁵ industries, but there are few Ukrainian researchers' works related to English abbreviations as an essential part of terminology. Given the continuous process of emergence of new English abbreviations and the need to build an appropriate thematic classification, *the relevance of this study* seems obvious. Its *aim* was to analyse the selected terminological corpus to build TGs and thematic subgroups (TSG) of English abbreviations related to the process of teaching languages and associated disciplines, and *the tasks* included selecting the terminological corpus, distributing it among the relevant TGs, drawing conclusions and formulating prospects of further research.

Theoretical background and research material

English linguodidactic abbreviations form a system of specific linguistic units representing the corresponding notions. According to conceptual features, this system can be divided into a certain number of categories. The abbreviations of such categories represent lexical items that may belong to different parts of speech, are formed according to different structural and term-formation models, etc.

153 KHALINOVSKA, Ludmyla. 2009. Thematic groups for designation of names of aircraft in the Ukrainian aviation vocabulary (Халіновська Л. А. Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексикі). In: *Ukrainian terminology and the present* (Українська термінологія і сучасність). Kyiv: Institute of Ukrainian Language of NASU, p. 176 – 179.

154 LEPEKHA, Taisia. 2000. Lexico-semantic, word-formation and structural features of forensic terminology (Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології). PhD thesis. Dnipropetrovsk.

155 KHARCHUK, Ludmyla. 2013. Thematic classification of Ukrainian electric power terms (Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів.). *Terminological Bulletin: Collection of scientific papers* (Термінологічний вісник: Збірник наукових праць). Kyiv: Institute of Ukrainian Language of NASU, Issue 2(2), p. 72 – 77.

The division of lexical items into TGs and TPGs is considered to be one of the most important tasks in the study of any terminological system. In this paper, we will limit ourselves to the analysis of English abbreviations related to the process of teaching languages and associated disciplines. The corpus of the study included 102 abbreviations that we selected from the original English-language sources¹⁵⁶. The results of the analysis are presented below.

Results and discussion

All selected abbreviations were divided into four TGs: TG-1 – regulatory and current documents and materials; TG-2 – subjects and objects of the learning process; TG-3 – linguistic concepts; TG-4 – psychological concepts. TG-2 and TG-3 contain almost the same number of abbreviations (32 units, 31.4% of the total number of abbreviations analysed and 29 units, 28.4% respectively). TG-1 contains 24 abbreviations, i.e. 23.5%; the smallest TG-4 has 17 units, i.e. 16.7% of the total number.

TG-1 is divided into 4 TSGs. TSG-1 contains 5 abbreviations (21%). One of them refers to a type of law in the USA that applies to the whole country – *PL (Public Law)*. Three abbreviations are used to refer to enacted legislation: *APA (Administrative Procedures Act)*, *ESEA (Elementary and Secondary Education Act)*, *NCLB (No Child Left Behind)*. A written request from an executive branch or local government agency to a legal advisor is abbreviated as a *BDR (Bill Draft Request)*.

TSG-2 covers general regulatory documents or concepts related to educational needs (9 abbreviations, 38%). Two abbreviations refer to the general socio-economic status – *SES (Socio-Economic Status)* and the guidelines on languages – *CEFR (Common European Framework of Reference for Languages)*. Programmes implemented in the field of education are represented by *IDPA (International Development Programme of Australia)*, *AMAOs (Annual Measurable Achievement Objectives)* and *ElCom (Electronic Committee)*. The

156 ACRONYMS Related to TESL. 2024. *Internet TESL Journal*. <http://www.Iteslj.org> > acronyms [Online.] (2024-05-11.); RICHARDS, Jack, SCHMIDT, Richard. 2010. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Bungalay: Longman; THE COMMON European Framework of Reference for Languages. 2018. Cambridge: Cambridge University Press.

latter refers to the curriculum for additional educational skills required by the labour market.

Various organisations may provide grants to educational institutions (*RFA – Request for Applications*) or offer participation in educational projects (*RFP – Request for Proposals*). The professional standards for the work of a teacher in Scotland are referred to as *SNVQ (Scottish National Vocational Qualifications)*. TSG-2 also includes the acronym for a professional journal – *ELTJ (ELT Journal)*.

Planning the work of an educational institution, and in particular the work of a teacher, is presented in TSG-3 (8 units, 33%). Work plans can be either comprehensive – *SIP (School Improvement Plan)* or focused on a specific type of work, e.g. *BIP (Behaviour Intervention Plan)* or *BMP (Behaviour Management Plan)*. Pupils may have their own learning plans – *PLP (Personal Learning Plan)*, which is developed by a group of experts – *SIT (Student Intervention Team)*. The teachers carry out their duties according to the *PL (Plan of the Lesson)* and prepare teaching materials – *MaW (Materials Writing)* or *MD (Materials Development)*.

TSG-4 includes two acronyms related to the reporting on learning conditions and student performance – *ARC (Accountability Report Card)* and *SARC (School Accountability Report Card)*.

TG-2 (subjects and objects of the educational process) is divided into 6 TSGs. TSG-1 is the largest one (13 units, 40%) and covers abbreviations for teachers' and lecturers' titles. One mini-group (3 abbreviations) within TSG-1 refers to university lecturers, e.g. *ACoT (Associate of the College of Teachers)*. Another mini-group (3 units) refers to teachers who have graduated from a teacher training college and have an appropriate qualification, e.g. *NQT (Newly-Qualified Teacher)*. In another mini-group (6 units) we find abbreviations for teachers of English who may be native speakers (*NEST – Native English-Speaking Teacher*) or non-native speakers (*TEFL – Teachers of English as a Foreign Language*). One abbreviation indicates the age of the learners – *TEYL (Teachers of English to Young Learners)*.

Abbreviations for administrative staff make up TSG-2 (4 units, 13%): *AD (Athletic Director)*, *AP (Assistant Principal)*, *DoS (Director of Studies)*. One abbreviation denotes an abstract concept

related to the management of an educational institution – *LAM* (*Leadership and Management*).

TSG-3 (5 units, 16%) refers to the government agency responsible for overseeing all educational institutions – the *MoE* (*Ministry of Education*) and professional associations or groups of English language teachers, such as *ELTeCS* (*English Language Teaching Contacts Scheme*) or *WMIS* (*Wider Membership Individual Scheme*).

Professional development can take place during formal training, at annual general meetings or conferences. (TSG-4, 4 units, 13%), e.g. *TTEd* (*Teacher Training and Education*), *PCE* (*Pre-Conference Event*).

TSG-5 and TSG-6 have 3 units (9%) each and include the abbreviations for academic subjects (*PLC* (*Practical Life Class*)) and tools for learning or research (*ICT* (*Information and Communication Technology*)).

TG-3 covers linguistic concepts related to teaching or research in this field. It contains 29 abbreviations (28.4%) divided into 4 TSGs: TSG-1 – linguistic theories or hypotheses, TSG-2 – structural units of language, TSG-3 – types of subordinate clauses, TSG-4 – pragmatic aspects of a language.

TSG-1 (10 units, 34.5 %) contains such abbreviations as *CAH* (*Contrastive Analysis Hypothesis*), *TG* (*Transformational Grammar*), *UG* (*Universal Grammar*), etc.

The TSG-2 abbreviations (10 units, 34.5 %) may belong to different linguistic aspects, e.g. *D-structure* (*Deep Structure*), *S-structure* (*Surface Structure*), *T-Unit* (*Minimal Terminable Unit*), etc. This subgroup contains two homographs – *MLU* (*mean length of utterance*) and *MLU* (*multi-word lexical unit*).

Different types of subordinate clauses make up TSG-3 (7 units, 24%), e.g. *IO* (*indirect object relative clause*), *OPREP* (*object of preposition relative clause*), etc. The least common TSG-4 is made up of two abbreviations (7%) that refer to pragmatic concepts: *FSP* (*functional sentence perspective*) and *FTA* (*face threatening act*).

Psychology plays an important role in language learning, and 17 abbreviations (16.7%) denoting relevant concepts form TG-4 with 4 TSGs.

TSG-1 contains abbreviations related to concepts and tools for language learning and acquisition research (6 units, 35%). Two more stand for theories, such as *S-R theory (Stimulus-Response Theory)* and *SDT (Self-Determination Theory)*.

Two abbreviations refer to the oral communication and classroom behaviour analysis – *CA (Conversation Analysis)* and *ABA (Applied Behavioural Analysis)*. One unit describes a classroom test – *ABX Discrimination Test*. A technique of students' verbalising their thoughts while performing a task is called *TAP (Think Aloud Protocol)*.

The technological training tools make up TSG-2 (3 units, 18%): *AI (artificial intelligence)*, *PDP (parallel distributed processing)* and *NLP (neuro-linguistic programming)*. This last abbreviation also has a homograph – *NLP (Natural Language Processing)*.

Abbreviations related to the foreign language acquisition made up TSG-3 (6 units, 35%), e.g. *LAD (Language Acquisition Device)*, *FLA (Foreign Language Acquisition)*, *NLA (Native Language Acquisition)*, etc. The two TSG-4 abbreviations (12%) refer to students with special learning needs: *LLD (Language Learning Disabilities)* and *SLI (Specific Language Impairment)*.

Conclusions

Based on the study of the research corpus, it was found that the TGs related to language teaching and related disciplines are characterised by different degrees of branching. The most branched one is TG-2 (subjects and objects of the learning process, 31.4%), which has six TSGs, with TSG-1 (teachers, 40%) being at the centre, while others are on the periphery of TG-2: TSG-3 (government agencies, trade unions or groups) – 16%), TSG-2 (administrative staff) and TSG-4 (teacher training) – 13% each, TSG-5 (academic subjects) and TSG-6 (teaching or research institutions) – 9% each.

TG-1 (legal and current documents and materials), TG-3 (linguistic concepts) and TG-4 (psychological concepts) have the same degree of branching with four TSGs each.. The proportion of TSGs located in the centre of the TGs is approximately the same, ranging from 33% to 38%, with two such TSGs in each TG. Correspondingly, the other two TSGs in each TG are located at the periphery and their share ranges from 7% to 24%. Belonging to the

centre or the periphery may indicate the comparative frequency (and importance) of the corresponding fragments of extra-linguistic reality within each category and the field of language teaching in general.

TGs in the analysed category are characterised by variability in terms of their quantitative composition, structure (the number of elements in acronyms ranges from two to seven, but three- and four-component acronyms predominate) and belonging to parts of speech (mostly adjectives and nouns). As for the way in which the abbreviations are formed, most of them are acronyms. According to the principles of reading, there are both sound and alphabetic acronyms, as well as two cases of homographs: 1) *NLP* (*neuro-linguistic programming* or *natural language processing*) and *MLU* (*mean length of utterance* or *multi-word lexical unit*). Each TG is characterized by thematic integrity, logic and clarity due to the common conceptual features of its components. However, other characteristics of abbreviations (models of their formation, structural characteristics, translation methods) require additional study, which is *the prospect of further research*.

Funding

The research was funded by the EU Next Generation EU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V01-00148.

Literature

ACRONYMS Related to TESL. 2024. *Internet TESL Journal*. <http://www.Iteslj.org> > acronyms [Online.] (2024-05-11.)

KHALINOVSKA, Ludmyla. 2009. Thematic groups for designation of names of aircraft in the Ukrainian aviation vocabulary (Халіновська Л. А. Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексикі). In: *Ukrainian terminology and the present* (Українська термінологія і сучасність). Kyiv: Institute of Ukrainian Language of NASU, p. 176-179.

KHARCHUK, Ludmyla. 2013. Thematic classification of Ukrainian electric power terms (Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів.). Terminological Bulletin: Collection of scientific papers (*Термінологічний вісник: Збірник наукових праць*). Kyiv: Institute of Ukrainian Language of NASU, Issue 2(2), p. 72-77.

ЛЕПЕКНА, Taisia. 2000. Lexico-semantic, word-formation and structural features of forensic terminology (Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології). PhD thesis. Dnipropetrovsk.

RICHARDS, Jack, SCHMIDT, Richard. 2010. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Buncy: Longman. THE COMMON European Framework of Reference for Languages. 2018. Cambridge: Cambridge University Press, 260 p.

doc. Natalia KOVALCHUK, PhD.

Faculty of Arts, UMB P. O. Box 263

Department of English and American Studies

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovak Republic

natalia.kovalchuk@umb.sk

VNÍMANIE KOMERČNÝCH TOPONYMICKÝCH OBJEKTŮ Z POHLADU KOGNITÍVNEJ LINGVISTIKY

Jaromír Krško

PERCEPTION OF COMMERCIAL TOPONYMIC OBJECTS FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE LINGUISTICS

Abstract: The paper deals with the names of wine cellars in Sebechleby – Stará hora during the traditional commercial campaign “*Oberačka po sebechlebsky*”. The names of individual cellars that offer their products differ from those of cellars in the ordinary colloquial communication of the local residents. In commercial names, the advertising function of a proprium prevails. The paper aims to outline the perception of cellar names by visitors of the event *Oberačka po sebechlebsky* from the perspective of cognitive linguistics.

Keywords: proper names, commercial names, cognitive linguistics, Sebechleby – Stará Hora

Hontiansku obec Sebechleby preslávil nielen šibalský študent Geľo Sebechlebský, ktorý odhaľoval meštianske maniere svojho okolia, alebo odvážni sebechlebskí muzikanti z filmu *Sebechlebskí hudci*, ktorí priviedli z tureckého zajatia pani Dóciuvú. Sebechleby sú známe aj svojou vinohradníckou osadou Stará hora, ktorá bola v roku 1981 zapísaná do zoznamu Pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry na Slovensku. Osada, ktorá je od obce vzdialená 4 kilometre od obce, predstavuje zriedkavo čistý charakter sústredených vinohradníckych pivníc mimo obydľia vinohradníkov. Preto už v období socializmu venovalo pozornosť životu Sebechlebcánov viacero etnografov a ich vnímaniu vinohradníckej osady ako miesta relaxu. Z týchto výskumov vzniklo viacero

pozoruhodných štúdií a monografických výstupov – predovšetkým monografia A. Prandu *Spôsob života družstevnej dediny* s podtitulom *Z etnografických výskumov obce Sebechleby* (1986), štúdie J. Kanderta *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století* (2004) a najmä jeho štúdia *Vinařské domky a sklepy v Sebechlebech* (Kandert 1980). Širším regiónom Hontu sa zaoberá monografia *Hont* z pera J. Botíka a kol. (1988). V roku 2020 bola publikovaná prvá štúdia, ktorá sa venovala názvom vínnych pivníc – *Nominačné procesy vínnych pivníc v Sebechleboch – Starej hore* (Krško, 2020).

Kedy vznikli prvé pivnice, sa doteraz nepodarilo zistiť. Predpokladá sa, že okrem skladovania vína sa využívali aj ako úkryty pred nepriateľom. Keďže Sebechleby sú prvý raz písomne doložené v podobe *villa Zebehgleb* v listine kráľa Bela II. roku 1135, ktorou potvrdzuje majetky kláštora v Bzovíku získané ešte od kráľa Štefana, ich história siaha pred tatársky vpád do Uhorska (1241 – 1242). Táto dejinná udalosť bola nielen pre Uhorsko, ale pre celú Európu veľmi traumatizujúca, preto je predpoklad, že prvé pivnica ako skrýše mohli vznikať po tomto období. Zaznievajú však aj názory, že prvé pivnice mohli vznikať na prelome 16. a 17. storočia, v čase tureckej okupácie – domáci obyvatelia sa tak chránili pred tureckými nájazdmi (Kandert, 1980, s. 100). Sebechleby boli od roku 1543 vystavené tureckým nájazdom a niekoľkokrát ich Turci vyrabovali, spustošili a časť obyvateľov odvliekli do otroctva (podrobnejšie <https://sebechleby.com/obec/historia/>). Postupným obnovovaním niektorých pivníc pred niekoľkými desiatkami rokov objavili ich majitelia v niektorých pivniciach vyryté letopočty vzniku pivnice. J. Kandert uvádza ako najstaršiu pivnicu na Starej hore pivnicu z roku 1746 (Kandert, 1980, s. 100). Ale počas nášho terénneho výskumu v lete 2018 nás upozornila pracovníčka tamojšej turisticko-informačnej kancelárie na objavenú tabuľku z roku 1878, ktorá odkazuje na pôvodnú drevenú stavbu z roku 1721 (obr. č. 1), na internetovej stránke www.starahora.sk je ako najstaršia uvedená pivnica z roku 1704.

Obr. č. 1

Postupne sa nad pôvodné pivnice vyhlbené do sopečného tufu pristavovali obytné priestory – tzv. *chyžky*, ktoré spočiatku slúžili na uskladnenie vinohradníckeho náradia a lisovanie, neskôr si majitelia vínnych pivníc rozšírili nadzemnú časť o obytnú časť, ktorá slúžila na dočasné (zväčša sezónne) bývanie. Podrobný výskum bežného života Sebechlebcanov vynikajúco zachytil a spracoval český etnograf a antropológ Josef Kandert. O spôsobe využívania obytných chyžík na Starej hore píše, že „žily zde především starší manželské páry z početnějších, společně hospodařících rodin – v době zemědělských prací, tj. od jara do podzimu. Pracovaly zde přes celé léto na vinicích, staraly se o sady, sekaly a sušily trávu, sklízely ovoce, zatímco ostatní zemědělské práce a chov dobytka měli na starosti členové rodin, kteří zůstali ve vesnici.“ (Kandert, 1980, s. 101). V prvej polovici minulého storočia sa postupne začal meniť charakter a cieľ využívania vínnych pivníc – niektorí jednotlivci si odkúpili od urbárskej spoločnosti pivnicu do osobného užívania. Pravidelné celosezónne bývanie vo vinohradníckej osade z obdobia 19. storočia sa zmenilo na príležitostné prenocovanie, predovšetkým počas sezóny spracovania hrozna a prípravy vína. Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia sa vínne

pivnice začali využívať predovšetkým na rekreačné účely, čo vyvolalo zmeny predovšetkým v úprave obytnej časti pivníc. Aby sa zachoval pôvodný charakter pivníc, vinohradnícka osada Stará hora bola v roku 1981 zapísaná do zoznamu Pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry na Slovensku, čím sa obmedzil predovšetkým architektonický ráz chýžiek.

Politické a spoločenské zmeny po roku 1989 viedli k rozvoju súkromného hospodárstva a podnikaniu. Vínne pivnice na Starej hore sa stali jedným z neskorších základov budovania miestnej agroturistiky a predstavujú výrazný finančný stimul nielen pre majiteľov pivníc, ale aj pre obec samotnú. Majitelia vínnych pivníc sa postupne začali združovať a v roku 2008 založili občianske združenie (OZ) Sebechleby – Stará hora, ktorého účelom je rozvoj a podpora agroturistiky v obci. Prvou spoločnou akciou OZ bolo zorganizovanie prvého ročníka podujatia *Oberačka po sebechlebsky*, ktorý sa uskutočnil v roku 2008 a navštívilo ho 508 návštevníkov. Každý ďalší ročník podujatia zaznamenal vyššiu a vyššiu návštevnosť, o čom svedčí X. ročník podujatia v roku 2017, ktorého sa zúčastnilo vyše 18 000 návštevníkov. Rekordnú návštevnosť však zaznamenal predchádzajúci IX. ročník v roku 2016 – *Oberačka po sebechlebsky* vtedy navštívilo 19 287 platiacich návštevníkov!

Akcia *Oberačka po sebechlebsky* predstavuje vyvrcholenie celoročného úsilia vinárov a poskytuje priestor nielen na predaj vína, ale aj ďalších jedál charakteristických pre oblasť Hontu. Okrem vína ponúkajú domáci vinári typické hontianske jedlo – párance, guláš, pečenú klobásu, štrúdle a mnoho ďalších jedál. Ponuka je veľmi pestrá a jednotlivé pivnice, resp. ich majitelia sa počas tejto akcie stávajú navzájom konkurenciou. Je preto prirodzené, že prichádzajúcich návštevníkov potrebujú zaujať niečím originálnym a ponúknuť hosťom niečo nevšedné. Práve komerčná stránka *Oberačky po sebechlebsky* sa stala podnetom pre komerčné pomenovanie jednotlivých pivníc, ktorých majitelia sú členmi OZ Sebechleby – Stará hora. Vinohradnícka osada je prístupná návštevníkom najmä počas sezóny od jari do konca októbra, v tomto čase je v osade vždy prítomný minimálne jeden človek z občianskeho združenia, ktorý môže sprevádzať návštevníkov po osade a pohostiť ich svojimi výrobkami. Na Starej hore sa nachádza celkovo 140 vínnych pivníc, ale len 86 z nich je pamiatkovo chránených. Akcie *Oberačka*

po sebachlebsky sa môžu zúčastňovať len členovia OZ Sebachleby – Stará hora.

V minulosti jednotlivé pivnice nemali oficiálne pomenovania, pretože neboli potrebné – na Starú horu chodili len domáci obyvatelia, ktorí v komunikácii odlišovali jednotlivých majiteľov (a teda aj ich pivnice) neúradnými živými menami obyvateľov Sebachleib. Návštevníci pozývaní domácimi Sebachlebcami na sväté omše, ktoré sa konali dvakrát do roka – na sv. Urbana a sv. Annu, navštevovali len pivnice pozývajúcich, t. zn., že nemuseli označiť daný objekt a odlíšiť ho od susedných, pretože na miesto ich priviedli majitelia pivnice.

Postupne dochádzalo ku komercializácii predaja dopestovaného vína a tým aj ku komerčnému označeniu pivníc. Najvýraznejším impulzom bol vznik podujatia *Oberačka po sebachlebsky*, ktorého popularitu zvýšili predovšetkým sociálne siete – napokon, najlepším svedectvom je počet návštevníkov v roku 2016. Počas pandémie covid-19 bola akcia pozastavená, ale postupným uvoľňovaním protiepidemických opatrení znovu oživalo aj toto podujatie.

Názvy pivníc pomenúvajú objekty, ktoré sú pevne fixované k zemskému povrchu. Preto tieto názvy radíme medzi toponymá. Ide o podobný prípad ako pri tzv. živých menách domu, ktoré sú súčasťou živej antroponymie (pozri Krško, 2016, s. 59). Živá toponymia sa funkčne uplatňuje v komunikácii domácich obyvateľov – členov sociálnej skupiny Sebachlebcov a oficiálna (komerčná) toponymia je určená pre návštevníkov podujatí na Starej hore, ktorí nepatria do sociálnej skupiny Sebachlebcov.

Proces názvotvorby – vzniku pomenovania pivnice zachytáva rané štádium prechodu od živej onymickej sústavy k oficiálnej sústave, preto je veľmi zaujímavý z viacerých hľadísk. Pôvodné živé názvy pivníc vznikali používaním živých antroponym majiteľov, ktoré fungujú v bežnej komunikácii medzi členmi obce. Oficiálny (komerčný) názov pivnice, s ktorým sa stretne návštevník Starej hory počas akcie *Oberačka po sebachlebsky*, je napr. *Starohorská pivnica*, ktorej majiteľom je Ladislav Cázer. V bežnej komunikácii ju domáci majitelia pivníc označia ako *U Laca* alebo povedia „*idem k Lacovi*“. Majiteľom pivnice *Grnčište* je Jozef Husák-Kanala. V bežnej komunikácii domácich majiteľov pivníc ju pomenujú ako *U Kanalu* alebo povedia „*idem ku Kanalovi*“. Komerčné názvy

pivníc majú prilákať návštevníkov, aby sa zastavili práve u nich a kúpili si víno, prípadne iné produkty od nich. Viaceré názvy sú vytvorené tak, aby u návštevníka vyvolávali pozitívne konotácie s kvalitným vínom, dobrým jedlom, zábavou a oddychom.

Reklamnú funkciu toponyma (názvu vínnej pivnice) s cieľom vyvolať v návštevníkovi pozitívne konotácie môžeme konfrontovať so samotným pojmom konotácia. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že konotácie vyvolávajú v mysli hovoriaceho (v našom prípade vnímateľa jazykovej krajiny) pocity a predstavy, ktoré ho majú stimulovať k ďalšej činnosti. Konotácia odráža vzťah používateľa jazyka k mimojazykovej rovine, čím sa odlišuje od denotácie ako vzťahu medzi jazykovou jednotkou a mimojazykovou realitou. J. Dolník (2012, s. 45 – 46) vidí vzťah medzi denotáciou a konotáciou vo vzťahu dvojitého kódovania, resp. dvojitej signifikácie. Vzťah výrazovej a významovej roviny, čiže denotatívny kód (znak) tvorí znaková forma a znakový význam, zatiaľ čo príznakom konotatívneho kódu je sekundárna signifikácia primárnej signifikácie – „štruktúru denotatívneho znaku tvorí vzťah signifikant – signifikát a signifikant a signifikát tohto znaku funguje ako signifikant konotatívneho znaku spätého so svojím signifikátom.“ (Dolník, 2012, s. 46).

Otázka konotácií v lexikografických prácach sa objavila pri koncipovaní najnovšieho slovenského slovníka – Slovníka súčasného slovenského jazyka, v ktorom oproti starším lexikografickým dielam – Krátkemu slovníku slovenského jazyka a Slovníku slovenského jazyka sa menila koncepcia lexikálneho významu a jeho výkladu v intenciách lexikálnej pragmatiky. Tejto problematike venovali pozornosť viacerí jazykovedci – pozri napr. príspevky J. Dolníka, K. Buzássyovej (2012) a ďalších.

V kognitívnej lingvistiky pojem konotácia používa J. Bartmiński v širšom zmysle slova synonymne s významovým obsahom a intenzitou, pričom poukazuje na odlišnosť od taxonomickej definície predmetu, ktorá operuje s denotáciou a významovým rozsahom (Bartmiński, 2016, s. 84). Podľa neho etnolingvistické slovníky môžu mať definície pojmu v podobe dvoch štruktúrnych variantov – „prvú s uvedením kategorizačného komponentu, ktorý je ekvivalentem *genus proximum* v taxonomické definíci, druhou bez uvádzení takového komponentu. Obligatormi komponenty této

definície jsou ty, které udávají charakteristické vlastnosti vztahující se k funkci předmětu, k jeho původu, k materiálu, z něhož je vytvořen, ke kvalitativním vlastnostem a podobně.“ (Bartmiński, 2016, s. 89 – 90).

Slovo svojím významom plní identifikačnú funkciu, „takže význam asociovaný s formou slova funguje ako mentálny reprezentant skutočnosti, čo umožňuje mentálne zaobchádzanie s ňou bez ohľadu na jej aktuálnu prítomnosť v zmyslovom vnímaní. V pojmovej koncepcii lexikálneho významu sa teda odráža téza, že existenčnou motiváciou tohto významu je základná orientačná potreba človeka – potreba identifikovať javy sveta – a potreba mentálne a komunikačne zaobchádzať s nimi.“ (Dolník, 2012, s. 42). Ani Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ), ani Slovník slovenského jazyka (SSJ) neuvádzajú vo výkladovej časti pri slove *slnko* iné časti lexikálneho významu, len „1. (*astron.* *Slnko*) nebeské teleso vysielajúce do vesmíru teplo a svetlo; 2. energia vysielaná týmto telesom; 3. *horské s.* žiarič ultrafialových lúčov“ (KSSJ, 2003). SSJ uvádza tieto výklady: „1. nebeské teleso, ktoré vyžaruje svetlo a teplo na planéty istej sústavy (obyč. o stálici našej sústavy); *astron.* stálica niektorej sústavy vo vesmíre; *astron.* **Slnko** nebeské teleso tvoriace stred našej sústavy obežníc; 2. *fyz. lek.* *horské slnko* ortuťová lampa vyžarujúca ultrafialové lúče, ktorá sa používa na liečivé ožarovanie“. Adjektívum *slnečný* opisuje len SSJ ako: „**slnečný** *príd.* vzťahujúci sa na slnko, pochádzajúci od slnka, slnku patriaci: *s. lúč, jas; s-é svetlo, teplo; s-á žiara; s. deň* plný slnka, jasný; *astron. s-á sústava* súhrn telies pohybujúci sa v gravitačnom poli slnka; *s-é škvrny* tmavšie miesta na povrchu slnka; *fyz. s-é hodiny* ukazujúce čas tieňom tyče na ciferníku; *s-á energia; s-é kúpele* liečba slnkom“. KSSJ uvádza adjektívum *slnečný* len v hesle *slnko* ako „**slnečný** *príd.*: *s-á žiara, s-é svetlo; astron. s-á sústava; fyz. s-é hodiny; s. byt, s-á stráň; energet. s. kolektor* mechanizmus na premenu slnečnej energie na tepelnú“.

Názov *Pivnica slnka* má u návštevníka vzbudiť pozitívne konotácie spojené so slnkom, slnečnými lúčmi, s ktorými sú (v spojitosti s vínom a jeseňou) späté obrazy zrejúceho hrozna, príjemnej teplej jesene, dozrievania úrody a završenie celoročnej práce vo vinici. Na základe týchto konotácií návštevník predpokladá, že aj víno v tejto pivnici bude kvalitné. Prijemnú domácu atmosféru

s pocitmi istoty má vyvolať aj názov *Pivnica U nás doma*, ktorý má vzbudiť myšlienky na niečo domáce, príjemné a chutné. Dojem kvality a istoty dobrého vína majú u spotrebiteľa vyvolať aj názvy obsahujúce apelatíva *vinár*, *vincúr*, teda odborníci, ktorí vedia dopestovať kvalitné hrozno a z neho vyrobiť kvalitné víno. Tieto apelatíva sa nachádzajú v názvoch *Pivnica u vincúrky*, *Pivnica u vinára*. Názov *Pivnica u dobrého gazdu* má u návštevníkov takisto evokovať vysokú kvalitu produktov, spoľahlivého, starostlivého a prosperujúceho majiteľa, *Pivnica svätého Urbana* odkazuje priamo na patróna všetkých vinárov.

Podtitulom podujatia *Oberačka po sebachlebsky* je, že ide o „festival vinohradníctva, ľudovej gastronómie, cestovného ruchu a zábavy“. Preto je degustácia kvalitného vína spojená s dobrým jedlom, hudbou, spevom a zábavou. Jednotlivé pivnice ponúkajú typické hontianske jedlá – rôzne druhy párencov, pečeného mäsa a klobás, rôznych druhov štrúdle a zákuskov. Na návštevníka podujatia pôsobia okrem samotných názvov vínnych pivníc aj ďalšie vizuálne podnety, olfaktorické vnemy, nápisy, farby... Dobré jedlo a dobrú zábavu vyvolávajú názvy *Pivnica Samé dobroty*¹⁵⁷, *Pivnica dobrej nálady*, hudobná zložka oberačky je obsiahnutá v názve *Pivnica u Muzikantov*, ktorej majiteľmi je súrodenecké hudobné duo. *Pivnica na ľudovú nótu* má takisto u hostí podujatia vzbudiť záujem o zábavu pri tónoch ľudovej hudby. So Sebachlebsmi je spojená literárna postava ľudového figliara Geľa – podľa komédie Jozefa Hollého Geľo Sebachlebský. S touto postavou je spojený názov *Pivnica u Geľa* a majiteľ pivnice chcel okrem írečitého ľudového humoru zároveň popularizovať aj miestnu folklórnu skupinu Geľovianka. Okrem Geľa sebachlebského preslávila Sebachleby aj filmová komédia *Sebachlebskí hudci* (1975). Podľa nich je pomenovaná *Pivnica Sebachlebských hudcov*, ktorej majiteľ Jozef Demian starší je vedúcim súboru dychovej hudby Sebachlebskí hudci.

Ďalšie názvy pivníc boli motivované lokalizáciou v rámci vinohradníckej osady, prípadne lokalizáciu dominantným objektom – *Pivnica pri križi*, *Pivnica za prešom*, *Chyžka pod orechom*, *Pivnica pod orechom*, prípadne nesú meno svojho majiteľa v rôznej podobe

157 V súčasnosti majitelia pivnice zmenili názov na *Pivnica Kaufman*.

(rodné meno, priezvisko, prezývka) – *Pivnica u Šimúta, Pivnica u Pálku, Pivnica u Korčoka, Pivnica u Plevu, Pivnica u Očenáša, Pivnica u Michala, Pivnica u Ondreja, Pivnica u Jozefa, Pivnica u Heleny, Pivnica u Petra Fidluša* (bližšie pozri Krško, 2020). Tieto názvy však neevokujú v návštevníkovi pocity dobrého jedla, pitia a zábav.

Záver

Cieľom názvov komerčných toponymických objektov – vinárskych pivníc, predovšetkým počas komerčného podujatia *Oberačka po sebechlebsky*, je v rámci konkurenčného boja upútať pozornosť návštevníkov a podnietiť ich, aby sa zastavili práve u nich a kúpili si víno a ďalšie produkty práve od nich. Viaceré názvy pivníc sú utvorené tak, aby u návštevníka vyvolávali pozitívne konotácie spojené s teplou, slnečnou jeseňou, s kvalitným vínom, dobrým jedlom, zábavou a oddychom. Tieto názvy sú určené predovšetkým nedomácim obyvateľom a v prvom rade plnia reklamnú, čiastočne informačnú funkciu. Výskum názvov pivníc v domácej komunite Sebechlebcanov potvrdil, že v ich bežnej komunikácii medzi členmi tejto sociálnej skupiny používajú na označenie pivníc predovšetkým názvy motivované živými osobnými menami, ktoré sa používajú pri identifikácii domácich obyvateľov. Výskum ďalej potvrdil, že domáci obyvatelia často ani nevedia komerčný názov pivnice – podľa zistení K. Hanuskovej (2023) – napr. 20 % respondentov nevedelo uviesť oficiálnu podobu názvu pivnice, 35 % respondentov nesprávne uviedlo názov atď.

Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0211/24 Kultúrno-kognitívny kontext telesnosti v jazyku.

Literatúra

- BARTMIŇSKI, J. 2016. *Jazyk v kontextu kultury: dvanásť statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. 168 s.
- BLANÁR, V. 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava : VEDA, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.

- BLANÁR, V. 2003. Vlastné meno v komunikácii. (Teoretické východiská). In: *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava, 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava : Veda 2003, s. 9 – 18. ISBN 80-224-0791-7.
- BOTÍK, J. a kol. 1988. *Hont*. Banská Bystrica : Krajské osvetové stredisko, 1988. 672 s.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.). 2006. Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- BUZÁSSYOVÁ, K. 2012. Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu. In: *Slovo v slovníku*. Eds. K. Buzássyová, B. Chocholová, 2012, s. 56 – 75.
- DOLNÍK, J. 2012. Lexikálna pragmatika. In: *Slovo v slovníku*. Eds. K. Buzássyová, B. Chocholová, 2012, s. 41 – 49.
- HANUSKOVÁ, K. 2023. *Komerčné verzus živé nominácie vínnych pivníc v Sebechleboch - Starej hore*. Rukopis diplomovej práce. Ružomberok: FF KU v Ružomberku, 2023, 77s.
- HLADKÁ, Z. – VAŇKOVÁ, I. 2017. KONOTACE. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/KONOTACE> (poslední přístup: 20. 8. 2024).
- KANDERT, J. 1980. Vinařské domky a sklepy v Sebechleboch. *Slovenský národopis*, roč. 28, č.1, s.100–109.
- KANDERT, J. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- KRŠKO, J. 2016. *Všeobecnolingvistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.
- KRŠKO, J. 2020. Nominačné procesy vínnych pivníc v Sebechleboch – Starej hore. In: *Variantnosť v onymii a dialektach*. Sborník príspevků z konferencie usporiadané pri príležitosti životního jubilea prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., ve dnech 18. – 19. 1. 2019. Eds. Ivana Kolářová, Hana Svobodová. Brno : Masarykova univerzita, 2020, s. 31 – 43. ISBN 978-80-210-9820-6.

PRANDA, A. a kol. 1986. *Spôsob života družstevnej dediny. Z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: Veda.
Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G. (1. zv.). Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava : VEDA vydavateľstvo SAV, 2006.
ŠRÁMEK, R. 2003. Znovu o komunikační funkci vlastních jmen. In: *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava, 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo – M. Majtán. 1. vyd. Bratislava: Veda 2003, s. 19 – 25. ISBN 80-224-0791-7.

Internetové zdroje:

SEBECHLEBY. [online]. [cit. 20. 08. 2024]. Dostupné z: <https://sebechleby.com/-/obec/historia/>.

STARÁ HORA. [online]. [cit. 23. 08. 2024]. Dostupné z: <https://www.stara-hora.sk/>.

Prof. Mgr. Jaromír KRŠKO, PhD.

Filozofická fakulta UMB P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

jaromir.krsko@umb.sk

KOMUNIKAČNÉ KOMPONENTY V DIDAKTICKEJ INTERPRETÁCII BÁSNICKÉHO TEXTU

Július Lomenčík

COMMUNICATIVE COMPONENTS IN THE DIDACTIC INTERPRETATION OF A POETIC TEXT

Abstract: In recent years, the notion of competence has come to the centre of attention in the didactics of Slovak language and literature and has acquired a new meaning and function. The aim of education has become key competences, which in the subject of Slovak language and literature in primary and secondary education are based on communicative activities developing the language and communicative literacy of the pupil as a cultivated language user, especially as a recipient of a literary text. In the outlined context, we will focus on the reception of a poetic text with an emphasis on the communicative components – communicative interaction, written production, oral production and experiential reception. By applying these, we will emphasize the creative didactic aspects of penetrating the internal contexts of the text within an internalized cultural understanding of the work as a distinctive sign system.

Keywords: competence, communication, interpretation, poetry, poem

1. Teoretické východiská

V ostatných rokoch sa do centra pozornosti pedagogiky dostáva pojem *gramotnosť* (či *kompetencia*) žiaka, ktorý nadobúda nový význam i funkciu. Mimoriadna pozornosť sa venuje čitateľskej gramotnosti, ktorá je súčasťou kľúčovej zručnosti – *komunikácia v materinskom jazyku*.

Nás zaujíma čítanie ako forma poznávania sveta prostredníctvom umeleckej tvorby. Takáto úroveň čítania s porozumením v hierarchii čítania zaujíma najvyššie miesto, pretože siaha od povrchového až do jednotlivých úrovní hĺbkového čítania. Čítanie umeleckého diela s porozumením je znakom kultúrnej gramotnosti, ktorá umožňuje zúčastniť sa jedincovi na reprodukcii a produkcii kultúrnych hodnôt. Jeho čítaním sa prijímajú informácie zakódované v texte s cieľom jeho dekódovania prijímateľom.

Na tejto úrovni recepcie umeleckého textu má byť prítomný, podľa Kataríny Hincovej, „syntetizujúci čitateľ, ktorý dokáže výsledky interpretácie prečítaného diela premietnuť do všetkých spoločenských súvislostí. Vo fáze hodnotenia nazerá na dielo zo všetkých strán a aspektov, ktoré sú dostupné jeho vedomostiam a skúsenostiam“.¹⁵⁸

Doterajšia prax v didaktickej interpretácii básne v stredoškolskej edukácii je málo aktívna, pričom študenti dostávajú málo priestoru na vlastné ústne, resp. písomné výpovede na básnické texty. Napokon všeobecne prevláda mienka o menšej obľúbenosti básní, k čomu napomáhajú aj nedostatočné interpretačné schopnosti učiteľov na rovine literárnej komunikácie. Potvrzuje to aj prieskum realizovaný medzi poslucháčmi učiteľskej fakulty.¹⁵⁹

V príspevku ponúkame určité možnosti pri interpretácii básne vo štvrtom ročníku strednej školy na základe pedagogického experimentu so zdôraznením tvorivých didaktických aspektov prieniku do vnútorných súvislostí básne v rámci kultúrneho porozumenia diela uplatnením hovorenej i písanej reprodukcie.

2. Pedagogický experiment

Podstatou experimentu bola realizácia edukačných modelov výchovného pre interpretačnú prácu v didaktickej komunikácii s básňou ako nevyhnutným predpokladom pre porozumenie v kontexte komunikačne zameranej výučby. Navrhované edukačné modely považujeme len za jeden z možných spôsobov k splneniu základného cieľa literárneho vzdelávania – interpretáciu básne

¹⁵⁸ 2006, s. 45.

¹⁵⁹ Lomenčík, 2010, s. 288–301. Ďalšie anketové odpovede máme z rokov 2010 až 2023 uložené v osobnom archíve (zatiaľ nepublikované).

a jeho porozumenie, resp. skôr približovanie sa k porozumeniu. Na prácu s textom podľa nás neexistuje všeobecne platný návod, na interpretáciu básne sa nedá napísať jediný recept, lebo povedané so Zděnkom Kožmínom „každá opravdová básneň i tu nejdokonalejši interpretaci přesahuje“.¹⁶⁰

Prípravu a realizáciu práce s básňou slovenskej poézie druhej polovice 20. storočia sme zamerali na štvrtý ročník strednej školy. Na tento účel sme si zvolili básneň *Stena* od Mikuláša Kováča (1934 – 1992). Keďže na stredných školách v Banskej Bystrici pri výbere tohto autora ide aj o využitie miestnych literárnych podnetov, chceli sme tým zdôrazniť tento regionálny aspekt ako výrazný motivačný stimul pre interpretáciu a následnú snahu o porozumenie textu.

Pri interpretácii básneň *Stena* ¹⁶¹ na rovine literárnej komunikácie sme zvolili esteticko-antropologickú koncepciu literárneho vedca Andreja Červeňáka.¹⁶²

2.1. Interpretácia básneň *Stena* v didaktickej komunikácii

EDUKAČNÝ MODEL 1

Téma: Reflexia básneň *Stena* študentmi 4. ročníka strednej odbornej školy bez poskytnutia interpretačných opôr.

Teoretické východiská:

S básňou *Stena* sme uskutočnili experiment v súvislosti s doteraz častým didaktickým stereotypom, keď sa básnický text vysvetľuje na pozadí autorovej biografie. Študenti potom v texte hľadajú skôr životnú situáciu autora namiesto situácie lyrického subjektu.

Študenti mali pred sebou „iba“ text básneň bez interpretačných opôr s úlohou ho reflektovať vlastným vnímaním. Opierali sa o svoje doteraz získané vedomosti, životné skúsenosti a interpretačné zručnosti.

Cieľ: Zistiť postoj študenta k básni bez poskytnutia interpretačných opôr a jeho schopnosť recipovať básneň so zameraním na text.

¹⁶⁰ 1986, s. 163.

¹⁶¹ M. Kováč, 1985, s.11.

¹⁶² 2008, s. 41 – 61.

Rozbor a hodnotenie:

Z písomných odpovedí sme zistili, že u každého sa prejavil postoj pasívneho čitateľa. Vety boli formulované na základe intuície a prvoplánového vnímania textu. Hodnotenia sa prakticky nevyskytovali a „vlastný názor“ nebol podložený porozumením štruktúry básne. Študenti postrehli len výstavbu básne na základe kontrastu: minulosť – prítomnosť, vojna – mier. Absentovalo literárnoteoretické inštrumentárium a ukázalo sa ako nevyhnutné, aby učiteľ pracoval s využitím dialogickej metódy za pomoci otázok podľa jednotlivých úrovní poznávacích procesov.

EDUKAČNÝ MODEL 2

Téma: Interpretácia básne podľa úrovni rozvoja kognitívnych funkcií.

Teoretické východiská:

Pri príprave sme vychádzali zo súčasných pedagogických dokumentov, v ktorých sa zdôrazňuje popri pamäťových vedomostiach aj rozvoj komunikačných zručností, orientácia v texte s cieľom vyhľadávať informácie, spracovávať a využívať ich. Zdôrazňuje sa tiež logické uvažovanie, schopnosť riešiť jednoduché i náročné úlohy, vhodnými argumentmi obhajovať výsledky práce, zaujať hodnotiaci postoj a kriticky myslieť.

Organizácia práce s textom bola zameraná na všetky úrovne myslenia s cieľom, aby nielen vedeli, ale aj mysleli. Podobu rozvoja kognitívnych funkcií sme trochu modifikovali na podmienky práce s básňou. K jednotlivým stupňom sa priradili schopnosti, ktoré si študenti mali rozvíjať alebo osvojiť ako zručnosť:

1. vnímanie – schopnosť vnímať báseň zmyslovými orgánmi;
2. pamäť – schopnosť vybaviť si potrebné vedomosti o básni;
3. nižšie kognitívne procesy – schopnosť interpretovať text riešením jednoduchých úloh;
4. vyššie kognitívne procesy – schopnosť zovšeobecňovať poznatky získané riešením náročnejších úloh;
5. hodnotiace myslenie – schopnosť vyjadriť hodnotiaci postoj;
6. tvorivé myslenie – schopnosť produkovať tvorivé názory.

Vychádzame z toho, že školská literárna komunikácia je inštitucionálnou podobou interpretácie básne, pričom často dochádza z pozície učiteľa k „interpretofóbii“, čo vytvára psychologickú

bariéru rozvíjaniu dialógu. Vyučovanie literatúry však nemá byť statické, preto sme vybrali interpretačnú metódu stimulujúcu komunikačný model výchovy slovesným umením.

Školská prax nie vždy venuje pozornosť práci s básňou, potom na realizáciu pedagogického experimentu sa ako najvhodnejšia ukázala metóda osobitného typu dialógu s porozumením. Predstavuje najprirodzenejšiu komunikáciu prostredníctvom *Slova*, do ktorého ako do múzea človek vkladá svoje srdce, rozum a vôľu. *Človek* a *Slovo* vytvárajú jednotu, pričom slovo dialogické už samo so sebou vedie rozhovor o svete a človeku. V uplatnení dialógu učiteľ musí prekonať strach z interpretácie uplatnením slobodného dialógu, ktorý umožní otvárať spektrum potenciálnych otázok a problémov: „Objavovanie nového, snaha pochopiť nepochopiteľné, dokonca i názorová vzbura a nesúhlas vedú každého človeka k hlbšiemu uvažovaniu a precit'ovaniu vnímaného. Smerujú k jeho vyjadreniu. Vo vyjadrení, vypovedaní, vyslovení nachádza svoju vlastnú podstatu, porozumenie sebe samému...”¹⁶³

Dialóg predpokladá partnerstvo účastníkov komunikácie. Navzájom sa nielen počúvať, ale reagovať s porozumením. Kľúčovú úlohu v takejto komunikácii, kde sú rozdielne sociálne úlohy partnerov (učiteľa a študentov), bude zohrávať nastavenie rovnováhy medzi partnerstvom a pedagogickou autoritou. Podľa našich zistení prijímanie názorov zo strany študentov pri práci s literárnym textom znamená pre mnohých učiteľov problém.

Dialóg ako komunikačná metóda v interpersonálnej interakcii učiteľa a študentov pri uplatnení učiteľovho humanistického aspektu s etickou silou ľudského ducha má tendenciu prehodnocovať stav poznania literárneho textu a predstavuje aj regulačný vstup do otvorenej problematiky hodnotovej komunikácie. Takto vedená interpretácia textu otvára priestor na prehľbovanie kritického myslenia a zlepšenia argumentačných schopností. Uvádza mladého človeka do modelových situácií, v ktorých si uvedomuje komplikovanosť človeka ako bytia vo svete. K rôznym odhaleným problémom majú študenti zaujať vlastné stanovisko s kritickým myslením, ktoré „... učí žiakov samostatnému, nezávislému usudzovaniu, učí ich komunikovať v konfliktoch, učí ich

163 Žilková, 2001, s. 26.

zodpovednosti za svoje myšlienky, argumentácii“. ¹⁶⁴ Interpretácia básne podporuje jej význam pre porozumenie reálneho života s cieľom jeho zvládnutia. V tomto súhlasíme s názorom Edity Prihodovej, že „percepcia umenia, a to aj v prostredí gymnaziálnej literárnej výchovy má potenciál rozvíjať v človeku (študentovi) citlivosť na vlastný emocionálny svet, vnímavosť pre aktuálne prežitý okamžik, toleranciu pre rôznorodé a postupné nachádzanie zmyslu, schopnosť uvedomiť si a prijať ľudskú situovanosť vo svete s jej problematickosťou“. ¹⁶⁵

Na naplnenie uvedených zámerov sme sa rozhodli dodržiavať niekoľko dôležitých zásad pri interpretácii, ako ich uvádza Ján Kozoň: „1. vytvorenie dostatočne širokého priestoru pre názorovú pluralitu, 2. interpretácia textu s využitím aktivít na rozvoj komunikačných zručností, 3. sústredenie sa na tvorivý proces, na reálne životné problémy s mnohými riešeniami, 4. podstata interpretácie by mala vychádzať z otvorenej, vzájomnej komunikácie a sústredení s dôrazom na skupinovú diskusiu a hľadajúce aktivity“. ¹⁶⁶

Pri vedení dialógu je nevyhnutná komunikačná kompetencia zo strany učiteľa. Na diskusiu je potrebné pripraviť súbor otázok, pričom klásť hlavne divergentné a aktivizujúce. Vedieť zareagovať na akékoľvek problémy, ktoré v diskusii vzniknú, a snažiť sa odpovedať na všetky otázky študentov. Pri takomto dialógu je potrebné si pozorne všimáť odpovede študentov, v ktorých sa môže prejaviť nielen problém s porozumením pri danom probléme, ale zo psychologického hľadiska aj úzkosť alebo priveľká záťaž. Takto vedený dialóg vytvára predpoklady aj na analýzu básnického textu, v rámci ktorej budú študenti podnecovaní na kladenie otázok podľa úrovni poznávacích procesov. Moderné vyučovanie totiž predpokladá čoraz väčší podiel otázok študenta smerom k učiteľovi i spolužiakom. Takto sa prejavia ako mysliace bytosti schopné klásť otázky do diskusie o kvalitách či nekvalitách textu. Zároveň sa učiteľ dozvedá o ich názoroch a hodnotovej orientácii. Výstižne tento problém formulujú J. Mareš a J. Křivohlavý: „Chybí-li v hodině žákovské dotazy, není ochuzen pouze žák, ale i učitel. Ztrácí

¹⁶⁴ Zelina, 2013, s. 5.

¹⁶⁵ 2010, s. 389.

¹⁶⁶ 2007, s. 214.

možnosť hlbšieho poznání zájmov, postojů, zvláštností myšlení žáků. Ba co horšieho, ztrácí možnosť sa priučiť od svých žáků“.¹⁶⁷

Cieľ:

Interpretovať básň *Stena* na základe interaktívnej diskusie na úrovni osvedčených poznávacích postupov.

Postup:

Pre prácu s básňou v didaktickej komunikácii sme sa snažili o autentickú vyučovaciu hodinu, čiže študenti nevedeli o jej príprave. Až v úvode sa dozvedeli, že budú mať zmenu. Dostali text básne *Stena*, pričom pracovali vo dvojiciach. Na konečnej podobe otázok pracovali spoločne. Výsledok po prezentácii v spolupráci s učiteľom vyzeral podľa úrovni kognitívnych procesov nasledovne:

1. – Aká je atmosféra v texte a čo ju spôsobuje? – Akú náladu text vyvoláva?

Ktoré zvuky a farby možno registrovať? – Ktorý podnet v ukážke pôsobí citlivo? – Ktoré podnety v texte vyvolávajú nepríjemné pocity? – Aké farby možno prisúdiť prvej a druhej časti básne? – Aké pocity vyvoláva spojenie „bledá stena“?

2. – Kto je lyrickým subjektom v prvej a druhej časti? Čo možno povedať o slovách, ktoré si autor vybral (miesto v slovnej zásobe, slovné druhy)?

3. – Charakteristiky básne: a) tradičná – avantgardná, b) osobná – spoločenská tematika, c) idylické – problematické videnie. – Ktoré okruhy problémov možno formulovať na základe textu? – Čo znamená slovné spojenie *hovieme si skrátka*? – Aké pocity človek prežíva v existenciálnej situácii? – Ako sa dá vysvetliť správanie lyrického hrdinu vo verši *nedal si zaviazať oči*? – V čom je rozdiel v správaní sa lyrického subjektu v prvej a v druhej časti básne?

4. – Vysvetlenie obrazného pomenovania *kmital červený graf jeho srdca*? – Prečo chcel lyrický hrdina vidieť slnko do poslednej chvíle? – Prečo básnik použil v prvej strofe 3. osobu singuláru a v 2. strofe prvú osobu plurálu? – V čom spočíva problém trestu smrti?

5. – Je potrebné obnoviť trest smrti? – Možno považovať správanie lyrického hrdinu v prvej časti za hrdinské? – V čom sa prejavuje hrdinstvo človeka vo vojne a v mieri? – Čo predstavuje konzumný spôsob života? – V čom súčasný človek „láme rekordy“?

167 1995, s. 95.

6. – Voľné prerozprávanie básne. – Nahradit' v každom verši kľúčové slovo synonymným. Dá sa tematika básne previesť do iných umeleckých zobrazení (próza, esej, filmový scenár...)?

Rozbor a hodnotenie:

Prístup k recepcii básne umožnil preniknúť do významovej štruktúry v intenciách esteticko-antropologickej koncepcie ako predpokladu na dosiahnutie porozumenia v kontexte komunikačne zameranej výučby. Počas diskusie si študenti vzájomne vymieňali názory na nastolené problémy. Aj bez interpretačných opôr odhaľovali významy textu, pričom prichádzali k novým problémom. Takto vedená interpretácia je síce náročná pre učiteľa, ale študentovi otvára priestor na vlastnú prezentáciu svojich pocitov, ale i názorov, postojov, hodnotiacich záverov a tvorivých myšlienok. Neformálne sa tak v komunikačnej praxi plnil jeden zo základných cieľov – kultúrne komunikovať.

Pri odkrývaní nejasných miest básne a hľadaní zmyslu básnických obrazov sa zvolenie dialógu potvrdilo ako produktívne. To umožnilo prekonať komunikačnú bariéru medzi čitateľom-študentom a čitateľom-učiteľom. Zároveň sa potvrdilo, že v interpretačnom procese neexistuje jediná správna odpoveď. Spoločná interpretácia otvárala pre každého recipienta hľadanie vlastnej cesty na porozumenie. Ukázalo sa, že diskusia zaujala študentov a vyvolala spontánnu účasť na vyjadrenie osobných názorov. V takto vedenom dialógu je nevyhnutné, aby si učiteľ uvedomil, že nemôže byť „... dogmatik a své vývody a názory (byť podeprené odbornou a čtenářskou zkušeností) vydávat za jediné správné a možné, abychom tak studentům nebránili v možnosti uplatnit vlastní názor, a tím jim i nevzali (možnou) chuť k práci.“¹⁶⁸

Takýto prístup študentov vedie k hodnoteniu práce s básňou, akého sme boli spoločne svedkami, keď v reakciách študentov odznievali odpovede, z ktorých na ilustráciu vyberáme: a) „Ešte som sa doteraz nikdy nestretla s takouto formou výučby.“ b) Poéziu som doteraz prakticky vôbec nečítal. Myslím, že častejšie siahnem po básňach. Zistil som, že do textu na malej ploche básnik veľa ukryje.“ c) Páčilo sa mi, že sa od nás nechcelo len vymenovávať básnické prostriedky, ale všetko sme hovorili „normálnou“ rečou.“

168 1996/97, s. 173.

d) „Konečne ma báseň zaujala. Ani som netušil, že sa dá básni porozumieť.“ e) „Hodina bola zaujímavá, páčilo sa mi diskutovanie.“

Záver

Predložený program má za cieľ zmeniť zaužívanú schému interpretácie básne s uvedením si, že zážitok z čítania, dialóg s práve interpretovaným textom sa žiada povýšiť nad všetko ostatné. A približovať sa k vedeniu dialógu s porozumením s cieľom vychovať a vzdelávať pri interpretácii básní vnímavého a komunikačne zdatného čitateľa. Veď rozvoj vnímania, myslenia, prežívania a hodnotenia sa získava už počas stredoškolského literárneho vzdelávania a výchovy čitateľskou a interpretačnou skúsenosťou v kontexte komunikačne zameranej výučby.

Literatúra

ČERVENĚÁK, Andrej. 2008. *Reflexie esteticko-antropologické*. Nitra : Filozofická fakulta UKF v Nitre – Spolok slovenských spisovateľov – Klub Fiodora Michajloviča Dostojevského, 2008, s. 41 – 61. ISBN 978-80-8061-309-9.

HINCOVÁ, Katarína. 2006. Niekoľko pohľadov na čitateľskú gramotnosť slovenských žiakov a jej vplyv na stanovenie primeraných kompetencií v predmete slovenský jazyk a literatúra. In: *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole*. Sborník prací z mezinárodní konference. Ed. Miloš Mlčoch – Lenka Melková. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, s. 45. ISBN 80-244-1282-9.

KOVÁČ, Mikuláš. 1985. *Zem pod nohami*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1985, s. 11.

KOZOŇ, Ján. 2007. Tvorivé metódy interpretácie literárneho textu. In: *Jazyk a literatúra v škole – zážitok a poznanie*. Zborník z medzinárodnej konferencie Jazyk a literatúra v škole – zážitok a poznanie 18. – 19. 10. 2007 v Prešove. Ved. red. Marta Germušková. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 2007, s. 214. ISBN 978-80-8068-788-5.

KOŽMÍN, Zdeněk. 1986. *Interpretace básní*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 163.

LOMENČÍK, Július. 2009. Interpretácia básnického textu v stredoškolskom literárnom vzdelávaní. In: *Odborová didaktika v príprave a v ďalšom vzdelávaní učiteľa materinského jazyka a literatúry*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. PaedDr. Milana Ligoša, CSc. V Ružomberku 8. – 9. 9. 2009. Ed. Edita Prihodová. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity, 2010, s. 288 – 301. ISBN 978-808084-562-9.

MAREŠ, Jiří – KŘIVOHLAVÝ, Jaro. 1995. *Komunikace ve škole*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, s. 95. ISBN 80-210-107-0-3.

PRÍHODOVÁ, Edita. 2010. Stratégie percepcie umeleckého textu v gymnáziách. In: *Odborová didaktika v príprave a v ďalšom vzdelávaní učiteľa materinského jazyka a literatúry*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. PaedDr. Milana Ligoša, CSc. V Ružomberku 8. – 9. 9. 2009. Ed. Edita Prihodová. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity, 2010, s. 389.

STANZEL, Vladimír. 1996/97. K interpretaci básní Ivana Wernische. In: *Český jazyk a literatura*, 47, 1996/97, č. 7 – 8, s. 173.

ZELINA, Miron. 2013. Od vzdelania k múdrosti. In: *Učiteľské noviny*, LX, 2013, č. 9, s. 5.

ŽILKOVÁ, Marta a kol. 2001. *Praktická estetika*. Nitra : Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2001, s. 26. ISBN 978-808050-500-4.

Doc. PaedDr. Július LOMENČÍK, PhD.

Filozofická fakulta UMB P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

julius.lomencik@umb.sk

TYTUŁY MURALI JAKO PRZEKAZY JĘZYKOWE W PUBLICZNEJ PRZESTRZENI POLSKICH MIAST

Małgorzata Magda-Czekaj

TITLES OF MURALS AS LINGUISTIC MESSAGES IN THE PUBLIC SPACE OF POLISH CITIES

Abstract: The titles of muralistic works presented here belong to the ideational subcategory of chrematonyms. Due to their semantic interpretation, they were divided into 4 categories:

A. Titles transferred from another artistic work (e.g. *Melancholy* 68)

B. Titles referring to literature (*Madame Chicken*)

C. Memorial (commemorative) titles

C.1. Titles commemorating the people portrayed in the mural (*Charlie Chaplin*)

C.2. Titles commemorating people indirectly (*And How to Live Without a Head ?*)

D. Advertising titles (*The Second Life of the Factory*).

This division of pinakonyms showed thematic diversity. Some titles evoke or allude to the names and surnames of people well-known in society, some titles deal with socio-political or historical issues or refer to the visual arts, literature, film, music or advertising. Most of the titles have a memorial function, some are artistic in nature and also ‘mark urban space’.

Keywords: mural, categories of pinakonyms, functions of mural titles

I. Wstęp

Malarstwo wielkoformatowe (monumentalne) zwane też murem, w miejskiej przestrzeni publicznej stanowi obecnie jeden

z bardziej popularnych, łatwo dostępnych i rozpoznawalnych społecznie rodzajów sztuki.

Mural (< łac. *muralis* ‘znajdujący się na murze’) często zaliczany są do działań artystycznych, określanych jako *street art*, czyli „sztuka ulicy”. Jednak niektórzy badacze umiejscawiają ten rodzaj malarstwa w obszarze sztuk wizualnych¹⁶⁹, ponieważ malowidło muralistyczne pozbawione jest najważniejszych cech *street artu*, czyli spontaniczności i autonomiczności¹⁷⁰ (Duchowski, Drozda, 2016, s. 6 – 7). Murale jako sztuka oficjalna realizowane są ze środków publicznych, a także w obrębie festiwali, które dokonują ich alokacji¹⁷¹.

Istotą muralu jest przekaz wizualny, który niesie określone przesłanie, co w konsekwencji prowadzi do dialogu społecznego. Integralną częścią dzieła muralistycznego jest jego tytuł (nazwa), który je oznacza, a tym samym różnicuje tego typu dzieła między sobą, w czym widoczna jest funkcja identyfikacyjna. Tytuł muralu przynosi także pewną informację, która może wpłynąć na odbiór dzieła lub posłużyć jako wskazówka interpretacyjna (por. Magda-Czekaj, s. 2006, 286). Nazwa muralu jest zatem ważna dla percepcji potencjalnego odbiorcy i coś znaczy. Można jej przypisać funkcję semantyczną i pragmatyczną (zob. Skowronek, Rutkowski, 2004, s. 41). Tytuł muralu jest więc przekaznikiem językowym pewnych wartości społecznych i kulturalnych, których odczytania podjął się autor niniejszego tekstu.

II. Początki malarstwa muralowego

Za początki malarstwa muralowego przyjmuje się działalność meksykańskich malarzy z początku XX w. Najbardziej znanym muralistą tego okresu był Diego Rivera (1886-1957), który

169 Zob. pracę pt. „Obrazy wychodzą na ulice. Spory w polskiej kulturze wizualnej” (Zaremba, 2018).

170 *Street art* jest niezależnym ruchem artystycznym, który formował się w latach siedemdziesiątych XX w. A związany jest z ruchami emancypacyjnymi, sygnalizującymi swoją obecność w przestrzeni publicznej. W swojej ekspresyjnej działalności *street art* wykorzystuje szybkie techniki, takie jak: wlepka, szablon, graffiti, plakat, instalacja i inne. Najbardziej znanym współczesnym twórcą *street artu* jest brytyjski artysta o pseudonimie Banksy (ur.1974). Jego prace można spotkać w wielu miejscach na świecie.

171 Więcej na ten temat pisze w swoim artykule P. M. Statucki (2019, s. 116 – 119).

poprzez swoje malarskie dzieła o charakterze politycznym dążył do przebudowy społeczeństwa według określonych wzorców. Do wybitnych meksykańskich twórców murali należeli także José Clemente Orozco i David Alfaro Siqueirosa. Ich wielkoformatowe dzieła stały się także ważnym narzędziem do walki politycznej oraz głównym środkiem komunikacji (medium) pomiędzy ludźmi.

W Polsce, ze względu na restrykcje systemu politycznego, murale krytykujące porządek społeczny w przestrzeni publicznej, nie istniały aż do lat dziewięćdziesiątych XX w. Pierwsze murale powstały głównie w obszarach staromiejskich w latach 50. i 60., i stanowiły jeden z elementów odbudowy kraju po zniszczeniach wojennych. W latach 60. XX w. szczególnie dobrze rozwinął się „przemysł reklam ściennych”, a najwięcej murali powstało w kolejnych dwóch dekadach. Współczesne murale spełniają kilka funkcji – od społeczno-politycznej (poprzez upamiętnianie ważnych wydarzeń), szybki i tani sposób na rewitalizację zaniedbanych miejsc, aż do estetyzacji. Ta ostatnia z nich pojawia się najczęściej. W związku z tym murale stały się spektakularnymi dziełami bardziej lub mniej znanych artystów, realizowanymi w polskich miastach (Duchowski, Drozda, 2016, s. 108, 114)

III. Kategorie tytułów murali i ich semantyczne objaśnienie

Tytuły murali spełniają dwie ważne funkcje. Funkcję identyfikacyjną (o której wspomniałam na wstępie), czyli wskazując na konkretne dzieło. Niektóre murale pozbawione są tytułów, co może być oznaką braku potrzeby identyfikacji lub lekceważenia nazwy, bo zastępuje ją obraz. Odbiorca-widz wówczas sam musi sobie ją dopowiedzieć. Natomiast nadanie nazwy dziełu w wyniku aktu kreacyjnego suponuje już pewne funkcje. Tytuł obrazu może wprowadzać odbiorcę do przeżycia estetycznego danego dzieła, przekazując pewne treści (np. tytuł *Opowieść Śródecka z Trębaczem na Dachy i Kotem w Tle*). Mówimy wtedy o integralności tytułu z obrazem. Nie zawsze jednak tytuł i obraz są ze sobą koherentne, czyli spójne. Staje się to wtedy, kiedy np. tytuł pełni funkcję artystyczną i powstaje z potrzeby twórcy – jest przez niego sformułowany w języku artystycznym, np. metaforyczny tytuł: *Tato nie płacz. Zosia* lub symboliczny: *Wieża Babel* (por. Magda-Czekaj, 2018, s. 260). Odbiór dzieła z takim tytułem wymaga w pierwszej

kolejności interpretacji semantycznej obrazu, natomiast tytuł staje się jego częścią (dopełnia dzieło) w drugiej kolejności. Tytuł malowidła może też współgrać z obrazem i być jednoznacznym. Odbiorca bowiem nie zobaczy na obrazie nic ponad to, co artysta na nim przedstawił i o czym informuje tytuł. Dotyczy to zwłaszcza tych tytułów murali, które pod względem formy brzmią identyczne jak nazwa osobowa (np. nazwisko) sportretowanej osoby na obrazie (np. *Rubinstein*).

Murale ze względu na treść (przekaz) można podzielić na 4 ogólne kategorie (zob. Duchowski, Drozda, 2016, s. 12):

- a r t y s t y c z n e (*Melancholia 68* w Krakowie), które mogą mieć różne przesłania i są tworzone przez artystów bez presji komercyjnych; dotyczą one różnorodnej tematyki,

- u p a m i ę t n i a j ą c e (*Charlie Chaplin* w Łodzi),

- h i s t o r y c z n o - p a t r i o t y c z n e (*Jan Paweł II i Lech Wałęsa* w Gdańsku),

- s p o ł e c z n o - p o l i t y c z n e (*Tato Nie płacz. Zosia* w Katowicach),

- k o m e r c y j n e, reklamujące usługi lub jakiś produkt, np. czekoladę (*Terravita* w Poznaniu).

Kategorie tytułów murali ze względu na podział semantyczny kształtują się jednak inaczej.

A. Tytuły przeniesione z innego utworu artystycznego

Pewne tytuły murali korespondują z innymi tytułami dzieł plastycznych znanych artystów, które powstały we wcześniejszych okresach sztuki (także z tytułami dzieł muzycznych czy filmowych). Można tu powiedzieć, że takie nazwy murali są wtórne, gdyż zostały przeniesione z tytułu obcego dzieła na tytuł muralu. Podobna jest także tematyka i kompozycja tych malowideł. Z okazji jubileuszu 20-lecia Domu Norymberskiego w Krakowie i Domu Krakowskiego w Norymberdze (Niemcy) powstał mural zatytułowany *Melancholia 68* (2016, Kraków, ul. Skałeczna 5, aut. M. Rejs)¹⁷². Malowidło to ma charakter pastiszu, nawiązującego

172 W nawiasie podaję rok powstania muralu, jego lokalizację (miasto, ulicę) oraz nazwisko lub pseudonim artysty.

do grafiki Albrechta Dürera (niemieckiego artysty urodzonego w Norymberdze) pt. *Melancholia*. Tytuły obu dzieł są podobne. Ów mural jest tu z pewnością wyrazem czci, złożonym niemieckiemu artyście. Mural przedstawia siedzącą postać z telefonem komórkowym na tle pejzażu, natomiast miedzioryt Dürera ukazuje zamyślnego anioła – geniusza, który siedzi wśród porozrzucanych rzeczy. Ważnym elementem obu dzieł jest magiczny kwadrat. W kwadracie z grafiki Dürera, po zsumowaniu w odpowiedni sposób liczb, otrzymamy wynik 34. Na muralu jest to kwadrat o magicznej liczbie 68 (dołączonej do tytułu), która pochodzi od kosmicznej formacji gwiazdnej M68 (Messiera)¹⁷³. Formacja ta jest analogiczna do kulistej formy z grafiki Dürera.

Podobny pastiszowy charakter ma mural pt. *Serce Adama* (2016, Łódź, ul. Pomorska 251, aut. P. Chrzanowski), który powstał na ścianie budynku na terenie Centrum Kliniczno-Dydaktycznego Uniwersytetu Medycznego w Łodzi. Swoim tytułem i obrazem nawiązuje do tytułu i fresku Michała Anioła *Stworzenie Adama*. Biblijny motyw na fresku został zastąpiony przez muralistę łańcuchem DNA, który przewija się między boską a ludzką ręką. Zetknięcie mistycyzmu (Bóg tworzy człowieka) ze światem nauki (człowiek odkrywa DNA) ma charakter symboliczny. Postać człowieka została tu ujęta anatomicznie, szczególnie wyraziście ukazane zostało serce – symbol życia. Słowo *serce* w tytule muralu zastąpiło określenie *stworzenie* z tytułu fresku i można je odczytać jako wynik stworzenia człowieka.

Wtórą nazwą muralu jest także tytuł malowidła *Vabank*, (Łódź, ul. G. Piramowicza 6). Dzieło to powstało na ścianie kamienicy o tej samej nazwie, którą wybrano na miejsce akcji filmu, reżyserowanego przez Juliusza Machulskiego – *Vabank* (z 1981 r.). Na muralu został sportretowany główny bohater filmu – Henryk Kwinto podczas gry na trąbce.

Forever Young (*Wiecznie Młody*) to zarówno tytuł piosenki zespołu Alphaville z lat 80. jak i tytuł łódzkiego muralu pt. *Forever Young* (2020, ul. Piotrkowska 217, aut. T.O.P.E). Artysta

173 M 68 lub Messier 68 to kulista gromada gwiazd w gwiazdozbiórze Hydry. Została odkryta przez Charlesa Messiera w 1780 r., a znajduje się w odległości 30,6 tys. lat świetlnych od Ziemi. (<https://astronet.pl/wszechswiat/sladam-messiera/m68/> [Online.] (2024. 07.31).

muralu upamiętnił na swoim obrazie samochód marki Fiat 126 p. w stylistyce z lat 80. Mural powstał z inicjatywy miłośnika tego samochodu i upamiętnienia 20. rocznicy wyprodukowania ostatniego egzemplarza samochodu tej marki w fabryce, w Tychach. Zarówno tytuł piosenki *Forever young* jak i tytuł muralu, na którym dominuje samochód („Maluch”) pomimo swojego wieku przywołują odległe w czasie, pozytywne wspomnienia.

B. Tytuły odwołujące się do literatury

Muraliści w swoich dziełach i ich tytułach odsyłają także odbiorcę do postaci lub sytuacji z baśni, poezji, mitologii lub Biblii. Poprzez różnorodne środki wyrazu plastycznego artyści starają się nadać nowy sens malowidłu i czynią z niego nowy przedmiot refleksji. Jako przykład takiego zabiegu posłuży tu mural pt. **Opiekun Dworowy** (2015, Tarnów, ul. Sanguszków 32, aut. M. Rejs), który przedstawia baśniową istotę – Dworowego, opiekującą się zwierzętami w gospodarstwie domowym i jego obejściem. Postać Dworowego została przedstawiona na obrazie z gniazdem młodych bocianów na głowie i dorosłym bocianem na ramieniu. Z uwagi na bliskość szkoły i przedszkola mural ma za zadanie przypominać dzieciom i młodzieży o opiece nad zwierzętami. Nazwa tego malowidła wyraziście sugeruje tę ideę. Tytuł muralu pt. **Madame Chicken** (2013, Łódź, al. Politechniki 16, aut. Etam Crew) – odsyła do dowcipnej obcobrzmiącej francusko-angielskiej nazwy (w tłum. *Pani Kurczak*), która określa bohaterkę wiersza Juliana Tuwima *W aeroplanie* (starsza kobieta usiłuje schwycić uciekającą kurę, a gdy ptak wskakuje do samolotu stojącego na pobliskim lotnisku, kobieta niechcący go uruchamia). Mural przedstawia portret seniorki z kurczakiem na ręce, który jest także pastiszem (zabawną imitacją) obrazu pt. *Dama z gronostajem* Leonarda da Vinci. Dzieło powstało z okazji obchodów roku poświęconego twórczości poety. Jeden z artystów greckiego pochodzenia, autor muralu pt. **Bomber** (2018, Łódź, ul. Marynarska 54, aut. INO) wykorzystał mitologiczny motyw i namalował tytana Atlasa, który zamiast dźwigać Ziemię, dźwiga bombę. Mural ma charakter wielointerpretacyjny. Można go odczytać jako znak współczesnych konfliktów zbrojnych lub jako krytykę siły ludzkiej w postaci broni. Dzięki temu walorowi tytuł *Bomber* (dźwigający bombę) jawi się tu jako metaforyczna aluzja

pokazanych na obrazie treści. Nazwa muralu *Wieża Babel* (2015, Łódź, ul. Matejki 21/23, aut. Messy Desk) nawiązuje do biblijnej wieży Babel – symbolu miejsca, gdzie spotykają się ludzie mówiący różnymi językami. Malowidło odwołuje się więc do charakteru miejsca w którym powstało, czyli do akademika zamieszkiwanego przez zagranicznych studentów, mówiących różnymi językami (tworzącymi współczesną formę wieży Babel). Mural ma podkreślać multikulturowość tego miejsca.

C. Tytuły memorialne (pamiątkowe)

C.1. Tytuły upamiętniające osoby sportretowane na muralu

Tytułami murali są także nazwy osobowe. Informują one, że w centrum zainteresowania artysty jest człowiek i jego zasługi.

Niektóre murale zawierają w swych tytułach określenia rzeczywistych znanych osób, które są sportretowane na malowidłach. Np. mural pt. *Chopin na Blokowisku* (2010, Gdańsk-Zaspa, ul. Dywizjonu 303 15F, aut. P. Szwabe i J. Cecarelli) przedstawia Chopina i Georges Sand siedzących pod drzewem przy fortepianie. Inspiracją tego muralu był dla twórców nieukończony (z XIX w.) obraz pt. *Chopin i George Sand* – E. Delacroix. Malowidło muralistyczne powstało w ramach obchodów Roku Chopinowskiego, a sam tytuł sugeruje obecność muzyki Chopina na blokowisku (osiedlu wielkich bloków mieszkalnych). Inna postać uwieczniona na muralu, będąca zarazem jego tytułem to: *Rubinstein* (2014, Łódź, ul. Sienkiewicza 18, aut. E. Kobra) – polski pianista, pochodzenia żydowskiego – Artur Rubinstein, urodzony i wychowany w Łodzi. Pianista został namalowany w zabawnej pozie, otoczony żywymi, kolorowymi formami. Mural powstał w hołdzie artyście i usytuowany jest w pobliżu gmachu Filharmonii Łódzkiej, która nosi jego imię. Mural pt. *Charlie Chaplin* (2017, Łódź, ul. Piotrkowska 120, aut. M. Picado) ukazuje postać Charliego Chaplina – ikonę kinematografii. Mural powstał w miejscu gdzie zostało uruchomione pierwsze stałe kino na ziemiach polskich.

Ostatni, przykładowy tytuł w tej kategorii nazw murali przyjął nazwę *Jan Paweł II i Lech Wałęsa* (1999, Gdańsk-Zaspa, ul. Dywizjonu 303 33a, aut. R. Roskowiński). Dzieło przedstawia podobizny dwóch ważnych dla Polski postaci historii współczesnej:

papieża Jana Pawła II (w trakcie III pielgrzymki do kraju w 1987 r.) – postać symbolizującą nadzieję i duchową siłę oraz Lecha Wałęsę – przywódcę „Solidarności“, który zmienił historię Polski i Europy pod koniec XX w.

C.2. Tytuły upamiętniające osoby niebezpośrednio

Tytuł muralu może także zawierać nazwę osobową tylko w części tytułu. Świadczy o tym specyficzny w swym charakterze mural o tematyce społeczno-politycznej¹⁷⁴ oraz jego nazwa, rozbudowana do kilku członów: *Tato Nie Placz. Zosia* (2015, Katowice-Załęże, ul. J. Kupca 14, aut. Ł. Surowiec). Dzieło to jest kopią infantylnego rysunku sześciolatniej Zosi, córki górnika, z zagrożonej likwidacją kopalni węgla kamiennego „Sośnica-Makoszowy”. Przedstawia górników pod wieżą wyciągową szybu, którym z oczu kapią łzy. Najważniejszym elementem muralu jest jego koncepcja, czyli przeniesienie obserwacji i uczuć dziewczynki, uwikłanej w wielką ekonomiczno-polityczną rozgrywkę, do wielkiego formatu. Mural powstał w ramach festiwalu pt. „Miasto w kryzysie“, a jego metaforyczny rysunek wraz z tytułem stał się komunikatem, na temat którego dyskutowano w całym kraju, zwłaszcza o dramatycznej perspektywie społeczności lokalnej, od pokoleń związanej z przemysłem węglowym.

W swojej muralistycznej pracy pt. *Remanufacture* (Regeneracja) (2017, Łódź, ul. Bojowników Getta Warszawskiego 3, aut. Opieemme) artysta porusza się na pograniczu tekstu i obrazu. Dzieło widoczne jest na ścianie socrealistycznego budynku szkoły, który został ozdobiony (poddany regeneracji) strzemienicą (krój liter), zaprojektowaną przez artystę Władysława Strzemińskiego, pochodzącego z Łodzi. W ten sposób muralista składa hołd Strzemińskiemu. Inny tytuł muralu, mający postać pytania, nie wymienia wśród swoich członów określenia postaci, jednak poświęcony jest także zasłużonej osobie – pisarzowi. W tym przypadku mamy do czynienia z elementami gry językowej. Szablonowa nazwa osobowa zostaje tu zastąpiona fantazyjnie

174 Mural powstał na wskutek mobilizacji społecznej – strajków, demonstracji i publicznej debaty, dotyczącej przyszłości kopalń śląskich oraz odnawialnych źródeł energii.

dobranym zestawem słów, nawiązujących do tej osoby. Chodzi tu o malowidło pt.: ***I Jak Tu Żyć Bez Głowy ?*** (2017, Łódź, ul. Targowa 39, wg. projektu A. Pągowskiego) – przedstawia ono portret zmarłego Janusza Głowackiego – polskiego pisarza, autora m. in. powieści „Z Głowy”. Tytuł dzieła jest nie tylko pytaniem zadawanym przez bliskich, ale także pytaniem stawianym odbiorcy, na które może sobie odpowiedzieć sam. Interesującym ze względu na tytuł jak i obraz jest także ekologiczny¹⁷⁵ mural zatytułowany ***Szarość Może Być Zielona*** (2022, Poznań, al. Niepodległości 26, proj. Ł. Gruszczyński). Dzieło to jest formą podziękowania przedsiębiorcy Janowi Kulczykowi za wieloletnie wsparcie wydarzeń społecznych i kulturalnych w Poznaniu. Tytuł muralu ma charakter metafory, a jego ogromna powierzchnia (ok. 585 m²) pokryta szarą farbą o właściwościach oczyszczających powietrze przyczynia się do utrzymania czystego powietrza – przezroczystego koloru powietrza. Barwa zielona utożsamiana jest z naturą i przyrodą.

D. Tytuły reklamowe

Mural reklamowy to specyficzna forma reklamy, która ma na celu promowanie w możliwie najciekawszy sposób danej marki, produktu lub usługi. Odbiór takiej reklamy odbywa się według kodu mieszanego – wzrokowo-werbalnego. Istotnym elementem reklamy jest jej aspekt estetyczny i kulturotwórczy. Według Gillo Dorflesa reklama, obok architektury, „jest jedyną domeną mniej lub więcej artystyczną, z którą szerokie masy znajdują się w bezpośrednim kontakcie” (Dorfles, 1973, s. 242).

Po II wojnie światowej polskie miasta przekształcano w nowoczesne, socjalistyczne metropolie. Powstające wówczas licznie murale reklamowe miały służyć reklamie towarów i usług, które w rzeczywistości jej nie potrzebowały, ponieważ wybór konsumencki był ograniczony do jednej marki w każdej branży. Do dziś zachowały się fragmenty niektórych murali z tamtych czasów, których tytuły były zarazem nazwami firm, np. kosmetyczna

¹⁷⁵ Murale ekologiczne oczyszczają powietrze ze smogu dzięki zastosowaniu specjalistycznych powłok malarskich o właściwościach fotokatalitycznych. Więcej na ten temat zob. <https://ecopoznan.pl/arttykul/2022-03-02/w-poznaniu-powstal-ekologiczny-mural-dedykowany-janowi-kulczykowi/> [Online.] (2024.08.5.).

firma **Miraculum** (ok. 1968, Kraków (Zabłocie), ul. Worcella 10, proj. J. Suchowiak) < łac. *miraculum* ‘cud’. Symbolem czasów PRL był również mural pt. **Reklama Pewex** (1987, Łódź, ul. Sienkiewicza 21, aut. J. Bystry i P. Porzycki)¹⁷⁶. Skrót drugiego członu nazwy oznacza Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrznego, które było odpowiedzialne za dystrybucję towarów pochodzących zza granicy. O powtórnej aktywności pewnej łódzkiej fabryki informuje tytuł muralu pt. **Drugie Życie Fabryki** (2016, Łódź, ul. Pomorska 79, aut. Andrzej Poprostu i Wyczes), który nawiązuje do włókienniczych tradycji miasta. Na obrazie widoczny jest design tkanin produkowanych w łódzkich zakładach oraz wykrojniki używane do projektowania odzieży. Dzieło zostało dopasowane do otaczającej go miejskiej przestrzeni, w której znajdują się liczne fabryki. Jeden z autorów murali wykorzystuje stary, namalowany jeszcze w okresie PRL element muralu – napis *pożar* (pierwotnie na ścianie kamienicy znajdował się mural ostrzegający przed pożarem). Stworzył on nowe dzieło pt. **Czas Pożar! Nas** (2012, Łódź, ul. Wólczajska 109, aut. Lump) w komiksowym stylu. Metaforyczny tytuł nawiązuje do znajdującego się w pobliżu budynku straży pożarnej i ostrzega przed nieszczęśliwym wypadkiem.

Interesującym i nieco kontrowersyjnym murałem ze względu na formę jest malowidło (wykonane w technice 3D) pt. **Opowieść Śródecka z Trębaczem na Dachy i Kotem w Tle** (2015, Poznań-Śródka, ul. Śródka 3, aut. proj. R. Barek). Dzieło to łączy dwie formy wypowiedzi muralisty – artystyczne nawiązanie do lokalnej historii i tradycji, przez co wzmacnia identyfikację społeczności z miejscem zamieszkania oraz część reklamową, zlokalizowaną w jego lewej części. Tytuł muralu występuje tu jako wypowiedź rozbudowana, która stanowi swoiste streszczenie tego, co jest widoczne na obrazie. Umieszczony zaś w lewej stronie obrazu enigmatyczny, jednowyrazowy tytuł firmy czekolady **Terravita** (< wł. *terra vita*, w kontekście reklamowanego produktu ‘ziemia to życie = czekolada’) dobrze ją reklamuje. Ze względu na artystyczny charakter, mural stanowi nie tylko doskonałą promocję miasta, ale także poznańskiej fabryki czekolady.

176 Zob. także inne reklamy, malowane przed 1989 r., w książce pt. „Łódzkie murale. Niedoceniona grafika użytkowa PRL-u” (Stępień, 2010).

IV. Podsumowanie

Przedstawione tu tytuły dzieł muralistycznych należą do ideacyjnej podkategorii chrematonimów i określane są jako pinakonimy. Ze względu na ich semantyczną interpretację zostały podzielone na 4 kategorie:

A. Tytuły przeniesione z innego utworu artystycznego (*Melancholia 68, Serce Adama, Vabank, Forever Young*),

B. Tytuły odwołujące się do literatury (*Opiekun Dworowy, Madame Chicken, Bomber, Wieża Babel*),

C. Tytuły memorialne (pamiątkowe),

C.1. Tytuły upamiętniające osoby sportretowane na muralu (*Chopin na Blokowisku, Rubinstein, Charlie Chaplin, Jan Paweł II i Lech Wałęsa*),

C.2. Tytuły upamiętniające osoby niebezpośrednio (*Tato Nie Płacz, Zosia, Remanufacture, I Jak Tu Żyć Bez Głowy ?, Szarość Może Być Zielona*),

D. Tytuły reklamowe (*Miraculum, Reklama Pewex, Drugie Życie Fabryki, Czas Pożarł Nas, Opowieść Śródecka z Trębaczem na Dachy i Kotem w Tle, Terravita*).

Przebadanie wybranych pinakonimów, ukazało ich różnorodność tematyczną. Większość tytułów pełni tu funkcję memorialną. Przywołują one imiona i nazwiska osób znanych w społeczeństwie albo do nich nawiązują. Niektóre tytuły poruszają problemy społeczne, polityczne, historyczne lub odwołują się do różnych dyscyplin artystycznych, w tym do sztuk plastycznych, literatury, filmu, muzyki oraz reklamy. Specyficzną rolę pełnią ideonimy o charakterze artystycznym, np. tytuły symboliczne (*Wieża Babel*). Ich słowne symbole niosą konkretne idee i stają się ciekawym medium między nadawcą-artystą a odbiorcą-widzem. Są także wyrazem emocji artysty, jego tożsamości i kulturowej identyfikacji¹⁷⁷. Ideonimy metaforyczne (*Bomber*) są dla odbiorcy pewnego rodzaju zagadką – aluzją pokazanych na obrazie treści i ich interpretacja może być wieloznaczna.

Monumentalne obrazy i ich tytuły usytuowane w przestrzeni miejskiej zachęcają nie tylko do kontaktu ze sztuką, ale przekazują

¹⁷⁷ Murale tworzą w Polsce także zagraniczni artyści, np. z Brazylii, Chin, Grecji, Kostaryki, Włoch.

pewne wartości społeczne i kulturowe, promują miasto i produkty oraz „znakują przestrzeń miejską”. Dzięki temu mogą stanowić punkty orientacyjne w mieście. Dotyczy to murali i ich tytułów o charakterze *site specific* (‘wkomponowany w otoczenie’), które słownie i kompozycyjnie wpisują się w otaczającą rzeczywistość.

Organizacyjne ograniczenia sprawiły, że w niniejszych rozważaniach omówione zostały tylko niektóre kategorie tytułów murali, ale mogą one stać się punktem wyjścia do dalszych badań przynoszących ciekawe efekty interpretacyjne.

Literatura

DORFLES, Gillo. 1973. Reklama, retoryka i semantyka, przełożyły z włoskiego T. Jekiel, I. Wojnar. W: Człowiek zwielokrotniony. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973, s. 309. 233 – 255. OCLC: (OCoLC)749358241.

DUCHOWSKI Mirosław, DROZDA Jacek i inni. 2016. Mury. Diagnoza dynamiki środowiska twórców malarstwa monumentalnego – raport badawczy. Projekt realizowany przez Instytut Badań Przestrzeni Publicznej, 2016, s. 158. [Online.] <https://www.nck.pl/badania/raporty/-mury-diagnoza-dynamiki-srodowiska-tworcow-malarstwa-monumentalnego> (2024-07-24).

MAGDA-CZEKAJ, Małgorzata. 2006. Tytuły polskich dzieł malarskich (1856-1927). W: K. Rymut, K. Skowronek, B. Czopek-Kopciuch, M. Malec (red.): *Munuscula Linguistica in honorem Alexandrae Cieślikowa oblata*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 2006, s. 569. s. 275 – 287. ISBN 978-83-87623-82-2.

MAGDA-CZEKAJ, Małgorzata. 2018. „Śmierć podsłuchuje kochanków” – o niektórych funkcjach tytułu dzieła malarskiego. W: G. Różańska (red.): *W świecie Erosa i Tanatosa. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, 2018, s. 327. 253 – 264. ISBN 978-83-65705-70-9.

SKOWRONEK, Katarzyna, RUTKOWSKI, Mariusz. 2004. Media i nazwy. Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 2004. 172 s. ISBN 83-89425-04-1.

STATUCKI, Piotr Mikołaj. 2019. Jak badać murale z perspektywy socjologicznej ? Przykład Łodzi. Człowiek i Społeczeństwo, T. XLVIII. 2019, s. 163. 107 – 122.

STĘPIEŃ, Bartosz. 2010. Łódzkie murale. Niedoceniona grafika użytkowa PRL-u. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, 2010, 64 s. ISBN 978-83-7729-038-5.

ZAREMBA, Łukasz. 2018. Obrazy wychodzą na ulice. Spory w polskiej kulturze wizualnej. Warszawa: Wydawnictwo Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Instytut Kultury Polskiej, Wydział Polonistyki UW, 2018. 287 s. ISBN 978-83-62418-96-1.

Prof. IJP PAN, dr hab. Małgorzata MAGDA-CZEKAJ

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

al. Mickiewicza 31

31-120 KRAKÓW, Polska

malgorzata.magda@ijp.pan.pl

PRAVOPISNÉ PROBLÉMY Z POHĽADU POUŽÍVATEĽOV JAZYKA

Katarína Muziková

ORTHOGRAPHIC PROBLEMS FROM THE LANGUAGE USERS' PERSPECTIVE

Abstract: The paper focuses on the analysis of the opinions of common language users on the use of punctuation (e. g. which phenomena language users perceive as a problem, what are their attitudes towards orthographic manuals, what strategies they apply when solving orthographic problems). The material draws from on-line language counselling platforms and Internet discussions. It shows how exploring users' views can be useful in the development of user-oriented language manuals.

Keywords: Slovak orthography, punctuation, language user, language attitudes

Používatelia jazyka sú nevyhnutnou súčasťou vedeckého sveta lingvistiky, ich laické pohľady na jazyk a jeho fungovanie majú dôležité miesto v rôznych lingvistických výskumoch (p. Múcsková¹⁷⁸) vrátane výskumu pravopisu. Cieľom projektu *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe* je vytvorenie praktickej pravopisnej príručky, ktorá bude reflektovať aktuálne jazykové problémy používateľov jazyka. Pravopisné otázky (najmä tie týkajúce sa interpunkcie) patria medzi najčastejšie problémy, s ktorými sa obracajú používatelia na jazykovú poradňu JÚLEŠ SAV (porov. Hrubaničová¹⁷⁹). Sú tiež často predmetom

178 MÚCSKOVÁ, Gabriela. 2023. „My“ a „oni“ v lingvistickom konštruovaní obrazu jazyka (alebo reflexia laikov v slovenskej lingvistiky). In: *Jazykovedný časopis*, 74, 2023, č. 2, s. 661 – 690. ISSN 1338-4287 (verzia online).

179 HRUBANIČOVÁ, Ingrid. 2020. Typy otázok a odpovedí v listovej a internetovej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 2005 –

diskusii v rôznych skupinách na sociálnych sieťach, ktoré fungujú ako neoficiálne jazykové poradne, resp. v ktorých sa združujú ľudia pracujúci s jazykom (korektori, redaktori, prekladatelia, tlmočníci, učitelia) či ľudia so záujmom o (slovenský) jazyk. Používanie interpunkcie vnímajú ako problém aj korektori, ako konštatoval jeden z nich: „Interpunkcia a predovšetkým čiarky sú podľa mňa úplne najvypuklejší problém pri korektúrach či všeobecne tvorbe slovenských textov – ešte pred (ne)písaním veľkých písmen.“¹⁸⁰ Príspevok sa zameria na pravopisné problémy spojené s používaním interpunkcie a na ich reflexiu zo strany bežných používateľov jazyka. Termín bežný používateľ jazyka používame v zmysle neodborník v oblasti lingvistiky, laik. Je preňho charakteristická rôzna miera ovládania lingvistických poznatkov a schopnosti reflexívne uvažovať o jazyku (podrobnejšie p. Múcsková¹⁸¹). Niekedy sa bežný používateľ vníma na základe svojej jazykovej kompetencie tiež ako jazykový odborník (p. Dolník¹⁸²).

Cieľom príspevku je identifikovať, ktoré pravopisné javy (so zameraním na interpunkciu) robia problém bežným používateľom jazyka, aké stratégie používateľa uplatňujú pri riešení pravopisných problémov a aké sú ich postoje k jazykovým príručiam. V závere sa pokúsime načrtnúť, ako možno výsledky analýzy využiť pri tvorbe používateľsky zameraných jazykových príručiek.

Skúmaným materiálom sú otázky a odpovede týkajúce sa interpunkcie z internetových jazykových poradní (*Jazyková poradňa JÚLEŠ SAV* na portáli sme.sk; *Jazyková poradňa ASAP* na sociálnej sieti Facebook) a zo skupín na sociálnej sieti Facebook (*Prekladatelia/tlmočníci/korektori*; *Spoločenstvo slovenčinárov*,

2017 a z nich vyplývajúce možné inovácie v poradenskej činnosti. In: S. Duchková (ed.): *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*. Bratislava : Veda, 2020, s. 25. ISBN 978-80-224-1801-0.

180 *Jazyková poradňa ASAP*. 2017. <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

181 MÚCSKOVÁ, Gabriela. 2023. „My“ a „oni“ v lingvistickom konštruovaní obrazu jazyka (alebo reflexia laikov v slovenskej lingvistike). In: *Jazykovedný časopis*, 74, 2023, č. 2, s. 661 – 690. ISSN 1338-4287 (verzia online).

182 DOLNÍK, Juraj. 2019. Stratifikácia používateľov jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 70, 2019, č. 3, s. 515 – 528. ISSN 1338-4287 (verzia online).

priateľov školy a vyučovania slovenčiny)¹⁸³, v ktorých sa riešia aj rôzne jazykové problémy.

Analýza materiálu ukázala, že používatelia jazyka pociťujú neistotu najmä pri používaní čiarok (pred spojkami *ako*, *alebo*, *a*; pred zámennými spojkovými výrazmi *kto*, *čo*, *ako*, *prečo*, keď stoja za hlavnou vetou izolovane bez vedľajšej vety; pred zloženými spojkami; pri vyčleňovaní vedľajších viet vsunutých do hlavnej alebo nadradenej vety; pri prístavku a časticiach; pri tesnom a voľnom prívlastku), pri používaní úvodzoviek (vyznačovať alebo nevyznačovať úvodzovkami názvy, skratky, prezývky; ako vyznačovať citát vnútri iného citátu; objavujú sa otázky týkajúcej sa formálnej stránky úvodzoviek – slovenský vs. anglický typ úvodzoviek), pri používaní spojovníka a pomlčky (kedy sa zložené adjektíva píše so spojovníkom a kedy bez neho; ako zapisovať číselno-slovné výrazy typu *3-izbový*; ktoré interpunkčné znamienko použiť na vyznačenie časového, miestneho a iného rozpätia). Ako problém sa javí aj kombinácia rôznych interpunkčných znamienok, ide o to, aké poradie znamienok zvoliť (napr. pri citovaní sa píše bodka alebo čiarka pred koncovými úvodzovkami alebo za nimi). Uvedené pravopisné javy sa v otázkach a diskusiách k nim tematizovali opakovane. Za periférny pravopisný problém možno považovať (ne)používanie interpunkčných znamienok v nadpisoch. Zachytili sme aj pravopisné problémy, ktoré súvisia s rozšírením elektronickej formy komunikácie a ktoré zatiaľ v príručkách nie sú spracované (umiestňovanie interpunkčných znamienok na konci vety pred alebo za emotikonmi, pred alebo za internetovými odkazmi). Používanie niektorých interpunkčných znamienok (napr. zátvorky, lomka, otáznik, výkričník) pravdepodobne nespôsobuje používateľom výraznejšie ťažkosti, táto problematika sa v skúmanom materiáli objavuje zriedkavo.

Samotné formulácie otázok naznačujú, aké stratégie používateľa uplatňujú pri vyrovnávaní sa s neistotou a pri riešení pravopisných problémov. Je v nich prítomná nielen snaha overovať si jazykovú

183 Za pomoc pri zbieraní materiálu ďakujem študentkám slovenského jazyka a literatúry na FiF UK v Bratislave R. Beňušovej a L. Horobovej. Príklady citované v príspevku nie sú jazykovo upravené.

správnosť, ale v mnohých aj snaha osvojiť si pravidlá a porozumieť ich fungovaniu. Porov.

*Napriek rokom praxe ma vždy vedia pomýliť čiarky... Vie niekto adekvátne odôvodniť prítomnosť/nepřítomnosť čiarky v nasledujúcich vetách? (...) Viem, že korektor to po mne učeše, lenže mám pocit, že aj korektori to opravujú rôzne.*¹⁸⁴

*Je v poslednej vete čiarka pred aby? Prosím aj o zdôvodnenie. (...) „Chceš veľmi korenistý?“ „Ani nie. Tak aby si všetci mohli dať.“*¹⁸⁵
*Napísali by ste to v úvodzovkách alebo bez a prečo?*¹⁸⁶

Rovnaký jav zaznamenala pri analýze materiálu z listovej a internetovej jazykovej poradne JÚLŠ SAV aj I. Hrubaničová, podľa ktorej „súčasný používateľ chce vedieť, chce jazykovým javom rozumieť a správať sa v jazyku samostatne, čo sa často ukazuje aj pri komentovaní položených otázok“¹⁸⁷. V súčasnosti možno pozorovať zmeny v jazykovom správaní používateľov, dochádza k ich autonomizácii (podrobnejšie p. Kmiťová¹⁸⁸). Svedčia o tom aj výzvy na diskusiu o rôznych jazykových problémoch, napr. o nesprávnom používaní interpunkcie, ktoré sa objavujú na sociálnych sieťach. Napr.

Dnes mám na všeobecnú diskusiu tému, ktorú vnímam ako oddychovú. Je to niečo, na čo som maximálne zvyknutý zo svojej korektorskej praxe, ale napriek tomu ma tento jav udivuje mierou svojej rozšírenosti v jazykovej praxi na Slovensku. Ide o NESPRÁVNE ÚVODZOVKY. (...) Zaujímalo by ma, kde vidíte

184 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2019. <https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnicikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

185 *Spoločenstvo slovenčinárov, priateľov školy a vyučovania slovenčiny*. 2022. <https://www.facebook.com/groups/174787959240340>. [Online.] (2024-12-12).

186 *Jazyková poradňa ASAP*. 2021. <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

187 HRUBANIČOVÁ, Ingrid. 2020. Typy otázok a odpovedí v listovej a internetovej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 2005 – 2017 a z nich vyplývajúce možné inovácie v poradenskej činnosti. In: S. Duchková (ed.): *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*. Bratislava: Veda, 2020, s. 28. ISBN 978-80-224-1801-0.

188 KMIŤOVÁ, Jaroslava. 2017. Adaptácia používateľov jazyka na úlohu jazykových poradcov. In: J. Wachtarczyková (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a SAP – Slovak Academic Press, 2017, s. 79 – 89. ISBN 978-80-89607-58-7.

*príčiny tejto elementárnej nevedomosti/nevšímavosti/technickej neobratnosti/ignorancie... (???)*¹⁸⁹ *Napadla mi téma na diskusiu: Aký je váš postoj k pripájaniu gramatických morférov k číslu cez spojovník (7-my, 70-ty a pod.)? Priznávam, že v súkromnej komunikácii, napr. na čete, to občas používam aj ja, ale maximálne mi vadí, keď sa tento „nešvár“ dostáva do verejného priestoru médií, dokonca aj do prác študentov. (...) Myslíte si, že má cenu verejne s tým bojovať a šíriť osvetu, alebo zaujať postoj „mŕtveho chrobáka“ a len to „pasívne“ opravovať, dokým pracovníci JULŠ-u neusúdia, že sa to už bude takto používať normálne?*¹⁹⁰

Používatelia jazyka chcú poznať postoje iných používateľov, uvažujú o príčinách neadekvátneho používania interpunkčných znamienok v praxi (v oficiálnych i neoficiálnych komunikačných situáciách, v rôznych komunikačných sférach), konfrontujú svoje názory a postoje s inými používateľmi. Niektorí sa zamýšľajú aj nad úlohou jazykového citu a znalostí pravidiel pri odôvodňovaní riešení: *(...) nepasuje mi, nesedí mi... To je aká gramatická argumentácia? Postavená čisto na pocite a intuícii?! (...) správny tip zdôvodnený iba pocitovo môže narobiť viac škody než úžitku, lebo odvádza od posudzovania založeného na vedomostiach.*¹⁹¹

Pri odôvodňovaní riešení používatelia často odkazujú na odborné zdroje, najmä na PSP a na jazykovú poradňu na sme.sk. Niekedy sa vyjadrujú aj k forme a obsahu jazykových príručiek, uvádzajú svoje postoje k nim a ich používaniu. Komentáre k jazykovým príručkám sa objavujú najmä v takých situáciách, keď príručky používateľom jazyka neslúžia ako dostatočná opora pri riešení pravopisných problémov a pri vyrovnávaní sa s jazykovou neistotou. Tematizuje sa napríklad neúplnosť výkladu či absencia informácií, a teda implicitne potreba príručky, ktorá by komplexnejšie vykladala problematiku interpunkcie: *Vedeli by ste mi prosím odporučiť nejakú kvalitnú a hlavne detailnú publikáciu*

189 *Jazyková poradňa ASAP*. 2022.

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

190 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2014.

<https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmočnickikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

191 *Jazyková poradňa ASAP*. 2022.

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

ohľadom písania čiarok? Návod, výnimky, pravidlá, čokoľvek... (...) PSP už mám preštudované, ale bohužiaľ to nepokrýva ani zďaleka všetky prípady. Na češtinu existuje skvelá kniha, ktorá sa venuje čisto písaniu čiarok, tak som dúfala, že niekto bude vedieť o niečom podobnom aj v prípade slovenčiny.¹⁹² Podľa používateľov jazyka sa ako problém ďalej javí nesúlad informácií uvádzaných v jazykových príručkách: *Hlavné je to nejednoznačná oblasť, pri ktorej si aj jazykovedci (a jednotlivé jazykové príručky) navzájom odporujú.*¹⁹³; *Prosím vás, ako mám v texte označiť nevlastnú priamu reč? Pozerala som sa do viacerých publikácií, ale v každej je to interpretované inak. Existuje nejaké jednotné pravidlo?*¹⁹⁴ Aplikácia pravidiel používania interpunkcie v praxi je niekedy sťažovaná aj tým, že niektorí používatelia nerozumejú výkladu v príručke, príp. nie sú schopní postupovať analogicky a aplikovať pravidlá na konkrétne jazykové javy, t. j. ako problém sa ukazuje jasnosť a zrozumiteľnosť výkladu, porov. *Prosím o radu, či má byť vo vete nižšie čiarka pred alebo. (Pravidlá som si pozerala, ale nepochopila som ich jednoznačne.)*¹⁹⁵; *Dobrý deň, vedeli by ste mi, prosím, nejako jednoducho vysvetliť túto definíciu? „Čiarka sa pred zámenými spojovacími výrazmi (kto, čo, ktorý, aký, ako, kde, prečo a pod.) nepíše vtedy, keď stoja za hlavnou vetou izolovane bez vedľajšej vety“. Čo presne znamená, že stoja „za hlavnou vetou izolovane bez vedľajšej vety“? A ako by vyzeral opak? Napríklad veta: Niekedy sa to jednoducho príhodi a my ani nevieme prečo. Tam by ste čiarku dali, či nie?*¹⁹⁶ Môže to byť spôsobené nejasnou formuláciou pravidiel, použitou terminológiou, príkladmi, ktoré nemusia byť výstižné. Zaznamenali sme aj hodnotenie poukazujúce na to, že

192 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2018.

<https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

193 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2018.

<https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

194 *Spoločenstvo slovenčinárov, priateľov školy a vyučovania slovenčiny*. 2021.

<https://www.facebook.com/groups/174787959240340>. [Online.] (2024-12-12).

195 *Jazyková poradňa ASAP*. 2023.

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

196 *Jazyková poradňa ASAP*. 2023.

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

výklad interpunkcie v PSP nie je ústretový z hľadiska používateľov: *Na teoretický výklad interpunkcie z PSP by som tu veľmi ohľad nebral: je to v mnohých ohľadoch predpotopný dokument, sám zle a ťažkopádne napísaný.*¹⁹⁷ Zriedkavejšie sa objavuje pozitívne hodnotenie PSP: *Mne sa zdá, že práve pri písaní čiarok sa dám o Pravidlá oprieť. Nemenia sa, stačí si to pozrieť a postupovať analogicky. Aspoň tu sú pravidlá jasné a zrozumiteľné.*¹⁹⁸

Diskusie používateľov jazyka zamerané na riešenie jazykových problémov umožňujú lingvistom rekonštruovať laický pohľad na jazyk, odhaliť komunikačné potreby používateľov, stratégie, ktoré využívajú pri riešení objektívnych alebo subjektivizovaných jazykových problémov, ich postoje k jazyku, jeho fungovaniu a vývinu, k používaniu jazykových príručiek a i. Získané informácie možno využiť aj pri tvorbe používateľsky zameraných jazykových príručiek. Podľa Mžourkovej „dialog jazykovědců a tzv. běžných uživatelů jazyka je totiž při tvorbě kvalitních zdrojů informací o jazyce nezbytný“¹⁹⁹. Z analýzy laického nazerania na pravopisné problémy vyplynulo niekoľko zistení, ktoré možno využiť pri koncipovaní praktickej pravopisnej príručky. Je potrebné jednak doplniť a spresniť teoretický výklad o používaní niektorých interpunkčných znamienok (napr. čiarok, úvodzoviek, kombinácia viacerých interpunkčných znamienok), jednak uviesť viac výstižných príkladov z rôznych druhoch textov pri ilustrácii fungovania pravidiel. Výklad treba prispôbiť perцепčním schopnostiam bežných používateľov jazyka (zatiaľ ostáva otvorenou otázka ponechania či prípadnej redukcie syntaktickej terminológie), pri formulovaní pravidiel by sa mala okrem deskriptívnej posilniť aj vysvetľovacia zložka, dôraz by sa mal klásť na jasnosť a zrozumiteľnosť pravidiel. Ďalej sa ukazuje potreba reflektovať vzťah pravopisných, typografických

197 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2017.

<https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnicikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

198 *Prekladatelia/tlmočníci/korektori*. 2019.

<https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnicikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

199 MŽOURKOVÁ, Hana. 2022. *Já jsem se totiž dívala do té vaší příručky, ale nevím, co doporučujete*. Užívání jazykových příruček. In: O. Dufek a kol.: *Jazyková poradna, dobrý den. O češtině a jejích uživatelích*. Praha : NLN, 2022, s. 121. ISBN 978-80-7422-844-5.

a bibliografických noriem, keďže tieto normy nie vždy korešpondujú. Cieľom autorského tímu je, aby sa praktická pravopisná príručka stala pre bežných používateľov jazyka adekvátnou oporou pri riešení rôznych pravopisných problémov.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

Literatúra

DOLNÍK, Juraj. 2019. Stratifikácia používateľov jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 70, 2019, č. 3, s. 515 – 528. ISSN 1338-4287 (verzia online).

HRUBANIČOVÁ, Ingrid. 2020. Typy otázok a odpovedí v listovej a internetovej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 2005 – 2017 a z nich vyplývajúce možné inovácie v poradenskej činnosti. In: S. Duchková (ed.): *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*. Bratislava : Veda, 2020, s. 9 – 35. ISBN 978-80-224-1801-0.

Jazyková poradňa ASAP. <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna>. [Online.] (2024-12-12).

KMIŤOVÁ, Jaroslava. 2017. Adaptácia používateľov jazyka na úlohu jazykových poradcov. In: J. Wachtarczyková (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava). Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Slovak Academic Press, 2017, s. 79 – 89. ISBN 978-80-89607-58-7.

MÚCSKOVÁ, Gabriela. 2023. „My“ a „oni“ v lingvistickom konštruovaní obrazu jazyka (alebo reflexia laikov v slovenskej lingvistike). In: *Jazykovedný časopis*, 74, 2023, č. 2, s. 661 – 690. ISSN 1338-4287 (verzia online).

MŽOURKOVÁ, Hana. 2022. *Já jsem se totiž dívala do té vaší příručky, ale nevím, co doporučujete*. Užívaní jazykových príručiek. In: O. Dufek a kol.: *Jazyková poradna, dobrý den. O češtině a jejích uživatelích*. Praha : NLN, 2022, s. 103 – 121. ISBN 978-80-7422-844-5.

Prekladatelia/tlmočníci/korektori. <https://www.facebook.com/groups/prekladateliatlmocnicikorektori>. [Online.] (2024-12-12).

Spoločenstvo slovenčinárov, priateľov školy a vyučovania slovenčiny. <https://www.facebook.com/groups/174787959240340>.
[Online.] (2024-12-12).

Mgr. Katarína MUZIKOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie
Gondova ulica 2
811 02 BRATISLAVA
Slovenská republika
katarina.muzikova@uniba.sk

CENTRÁLNE A PERIFÉRNE MODELÝ. CENTRUM A PERIFÉRIA V RÁMCI MODELOVANIA TOPONÝM, KOZMONÝM A IDEONÝM

Pavol Odaloš

CENTRAL AND PERIPHERAL MODELS. CENTRE AND PERIPHERY IN TOPONYM, COSMONYM AND IDEONYM MODELLING

Abstract: This paper covers an analysis of toponym, cosmonym, and ideonym models based on the centre and periphery criteria. The research results show that two-component models are central. These include models such as the $A1 = (U) + PÚ$ model denoting the railway station on the basis of location, the $A1 = (K) + HCH$ model honouring a mythological reference, and the $A1 = (Id) + ČD$ (49) and $A1 = (Id) + ZD$ (41) models denoting the railway station on the basis of an artwork's story. Two-component models are active in simple and complex onymic structure creation. Three-component, one-component, and other multicomponent models are peripheral. These are less frequent and less active in onymic structure creation.

Keywords: central models, peripheral models, toponym, cosmonym, ideonym

1. Vymedzenie zámeru textu

Zámerom textu je predstaviť centrálné a periférne modely v rámci modelovania 2059 oným: 1401 toponým, 258 kozmoným a 400 chrématoným.

1.1. Vysvetlenie centra a periférie

Centrum a perifériu chápeme ako dištinkciu vzťahujúcu sa k triedeniu jazykových jednotiek a modelov podľa ich

frekventovanosti, ne/produktívnosti, ne/príznačkovosti, a/typickosti a ne/pravidelnosti²⁰⁰. Centrálné modely budeme chápať ako modely najfrekventovanejšie a produktívne pri tvorbe základných a zovšeobecnených štruktúr (onymických modelov, onymických typov, onymických kategórií), resp. periférne modely ako modely menej frekventované a menej produktívne v porovnaní s centrálnymi modelmi, no spolu vytvárajúce kontinuum modelov toponým, kozmoným a chrématoným.

1.2. Vysvetlenie modelového prístupu

Budeme modelovať onymá na základe metodiky, ktorú sme použili pri modelovaní chrématoným²⁰¹. Cieľom modelového prístupu je zobrazenie propria ako prvku a typu v rámci určitého onomastického systému na základe dohodnutých symbolov. V. Blanár²⁰² a P. Odaloš zostavujú model na základe antroponomastických a chrématonomastických príznakov. R. Šrámek²⁰³ pracuje v rámci ojkonomastiky a J. Pleskalová²⁰⁴ v anojkonomastike so všeobecnými obsahovo-sémantickými kategóriami.

Vymedzenie terminológie modelovania. Na označenie používame termín model A1. Je to model mapujúci obsahovú/významovú stránku toponyma, kozmonyma a ideonyma. Model A1 profilujeme ako model mapujúci sémantické príznaky druhových toponymických objektov na Zemi, kozmonymických objektov vo vesmíre a ideonymických príznakov umeleckých diel. Toponymické, kozmonymické a ideonymické príznaky sa budú premietat' do funkčných členov s onymickou hodnotou. Funkčný člen s onymickou hodnotou je čiastková jednotka onymické modelu, ktorá vyjadruje sémantický príznak signalizujúci typ onymického vzťahu alebo ďalšie sémantické príznaky.

V modeli A1 budeme funkčné členy označovať:

-funkčný člen, ktorý vyjadrujú sémantický príznak signalizujúci typ onymického vzťahu: T – toponymum, Hy – hydronymum,

200 Čermák, F., 2017.

201 Odaloš, P., 2015.

202 Blanár, V., 1996.

203 Šrámek, R., 1999.

204 Pleskalová, J., 1992.

U – urbanonymum, K – kozmonymum, L – literáronymum, Pi – pinakonymum, M – muzikonymum, Id – ideonymum.

-funkčné členy, ktoré vyjadrujú ďalšie sémantické príznaky: PÚ – príslušnosť k územiu, PČ – príslušnosť/prináležitosť k času, NCH – numerická charakteristika, HCH – honorifikačná charakteristika, VL – vlastnosť, PN – príslušnosť k národu, FA – fauna (živočíšstvo/zvieractvo), FL – flóra (rastlinstvo), ČD – činiteľ deja, ZD – zásah deja.

1.3. Vysvetlenie ostatnej terminológie

Onymický model vo vlastnom mene je základná onymická štruktúra, ktorá obsahuje konkrétne onymické príznaky zaznamenané vo funkčných členoch, napr. v hydronyme *Jasenová* má model podobu $A1 = (Hy) + PÚ$.

Sémantické pole onyma je kombinácia sémantických príznakov vo vlastnom mene, ktoré je vyjadrením prostredníctvom funkčných členov, napr. v hydronyme *Jasenová* je sémantické pole $(Hy) + PÚ$. Sémantické pole onyma mu štrukturalistický súčtový charakter a je východiskovým pojmom slúžiacim prostredníctvom variácií na zovšeobecňovanie.

Typ onymického modelu je zovšeobecnená onymická štruktúra, ktorá vzniká na základe používania sémantického poľa príznakov vo viacerých modeloch. Typ onymického modelu obsahuje sémantické pole v rôznych kombináciách sémantických príznakov. Typ onymického modelu reprezentuje forma vyjadrenia najfrekvencovanejšieho onymického modelu s použitým sémantickým poľom.

Kategória onymického modelu je zovšeobecnená onymická štruktúra, ktorá vzniká existenciou a používaním typov modelov v troch druhoch oným. Kategóriu onymického modelu reprezentuje frekvencovanejší typ onymického modelu.

2. Modelovanie toponým (1401)

Toponymum chápeme ako vlastné meno neživého prírodného objektu a javu a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý je človekom pevne fixovaný²⁰⁵.

205 Svoboda, J. a kol., 1973.

2.1. Modelovanie hydroným (206)

Hydronymum je vlastné meno vody. Modelačný výskum sme realizovali na hydronymách z práce J. Krška *Hydronymia Turca*²⁰⁶, kde sa nachádza 704 hesiel, spracovali sme 206 hydroným z hesiel A – J²⁰⁷.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli boli centrálné dvojčlenné modely (193 modelov, ďalej budeme uvádzať len číslo) a periférne boli jednočlenné (2) a trojčlenné modely (11).

Centrálné v rámci dvojčlenných modelov boli modely s funkčným členom príslušnosť k územiu $A1 = (Hy) + PÚ$ (89) (budeme vždy uvádzať jeden dokumentačný príklad, napr. *Andrejová*) a $A1 = PÚ + Hy$ (43) (*Antolský potok*). Celý typ má frekvenciu 132 modelov. Frekventovaný je aj model $A1 = VL + Hy$ (22) (*Belický potok*) a model $A1 = (Hy) + VL$ (20) (*Blatná*). Celý typ má frekvenciu 42 modelov. Periférne v rámci dvojčlenných modelov boli málo frekventované modely $A1 = HCH + Hy$ (9) (*Adamov potok*), $A1 = (Hy) + HCH$ (2) (*Halmašová*); $A1 = FL + Hy$ (3) (*Beerbrunn*), $A1 = (Hy) + FL$ (3) (*Bukovina*); $A1 = (Hy) + FA$ (1) (*Hlavátka*) a $A1 = FA + Hy$ (1) (*Hlístna studňa*).

Periférne boli jednočlenné modely $A1 = Hy$ (2) (*Studničky*) a trojčlenné modely $A1 = (Hy) + PÚ + PÚ$ (7) (*Dolná Hlboká*), $A1 = PÚ + PÚ + Hy$ (1) (*Dolný lúčny jarok*) a pod.

2.2. Modelovanie urbanoným (269)

Urbanonymum je vlastné meno vnútromestského objektu vytvoreného človekom, pevne fixovaného v priestore a neurčeného na bývanie. Východiskom sú naše výskumy urbanoným troch miest, ktoré sa nachádzajú na rieke Váh²⁰⁸. V texte pracujeme len s výsledkami z Trenčína.

V Trenčíne je 269 názvov ulíc a námestí.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli boli centrálné dvojčlenné modely (262) a periférne trojčlenné modely (7).

Centrálné dvojčlenné modely sú frekventované modely s funkčným členom príslušnosť k územiu $A1 = PÚ + U$ (66)

206 Krško, J., 2003.

207 Odaloš, P., 2024a.

208 Odaloš, P., 2024b, k tomu aj Odaloš, 2024c, Gondeková, 2024, Rožai, 2024.

(*Liptovská ul.*) a $A1 = (U) + P\acute{U}$ (46) (*K výstavisku*), celý typ 112 modelov, a modely s funkčným členom honorifikačná charakteristika $A1 = U + HCH$ (47) (*Ul. Karola Šmidkeho*) a $A1 = HCH + U$ (42) (*Bazovského ul.*), celý typ 89 modelov. Medzi stredne frekventované modely patria modely s funkčným členom vlastnosť $A1 = VL + U$ (36) (*Tichá ul.*) a $A1 = U + VL$ (1) (*Ul. kragujevackých hrdinov*), resp. modely s funkčným členom flóra $A1 = FL + U$ (23) (*Dubová ul.*). Ojedinelý je model $A1 = P\acute{C} + U$ (1) (*Jarná ul.*).

Periférne trojčlenné modely sú málo frekventované modely $A1 = (U) + VL + P\acute{U}$ (6) (*Dolný Šianec*) a $A1 = (U) + VL + VL$ (1) (*K dolnej stanici*).

2.3. Modelovanie vlastných mien železničných zastávok (926)

Vlastné mená železničných zastávok zaradujeme medzi urbanonymá, pretože miesto, kde sa stanica/zastávka nachádza, patrí do katastrálneho územia urbanonymizovaného priestoru (miest alebo dedín). Modelovali sme 926 železničných staníc a zastávok²⁰⁹. Východiskom modelovania bol oficiálny zoznam železničných staníc a zastávok Železníc Slovenskej republiky.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli boli centrálné dvojčlenné modely (810). Použité boli aj trojčlenné modely (111). Perifériu tvorili štvorčlenné modely (5).

Centrálné medzi dvojčlennými modelmi boli frekventované modely s funkčným členom príslušnosť k územiu: $A1 = (U) + P\acute{U}$ (760) (*Abovce*) a $A1 = P\acute{U} + U$ (50) (*Banská Belá-zastávka*). Všetky dvojčlenné modely pokrývajú uvedené modely s príslušnosťou k územiu a ich typ modelov s 810 modelmi. Medzi trojčlennými modelmi je frekventovaný typ modelov s modelmi s $P\acute{U}$: $A1 = (U) + P\acute{U} + P\acute{U}$ (93) (*Banská Bystrica-mesto, Bratislava-Lamač*) a $A1 = P\acute{U} + P\acute{U} + U$ (2) (*Čáb-Sila-zastávka*). Vyskytoval sa aj trojčlenný model $A1 = P\acute{U} + VL + U$ (16) (*Bratislava-hlavná stanica*).

Periférne sú štvorčlenné modely (5), napr. $A1 = (U) + P\acute{U} + P\acute{U} + P\acute{U}$ (2) (*Bratislava-Petržalka-centrum*), $A1 = P\acute{U} + P\acute{U} + VL + U$ (2) (*Bratislava-Petržalka-nákladná stanica*), $A1 = P\acute{U} + VL + VL + U$ (1) (*Bratislava-ústredná nákladná stanica*).

209 Odaloš, P. (v tlači), pozri aj Odaloš, P. – Vinczeová, B., 2025.

2.4. Sumarizácia modelovania toponým (1401)

Z hľadiska počtu funkčných členov bolo kontinuum toponymických modelov vytvárané centrálnymi dvojčlennými modelmi (1260 – 89,93%) a periférnymi trojčlennými (129 – 9,21%), jednočlennými (7 – 0,50%) a štvorčlennými modelmi (5 – 0,36%).

Kontinuum centrálnych dvojčlenných modelov vytvárala dominantná veľmi frekventovaná kategória modelov A1 = (T) + PÚ (1054), ktorá bola tvorená tromi typmi modelov a šiestimi modelmi [A1 = (Hy) + PÚ (89), A1 = PÚ + Hy (43); A1 = PÚ + U (66), A1 = (U) + PÚ (46); A1 = (U) + PÚ (760), A1 = PÚ + U (50)], **stredne frekventované dva typy modelov A1 = HCH + T (100)** [A1 = U + HCH (47), A1 = HCH + U (42); A1 = HCH + Hy (9), A1 = (Hy) + HCH (2)] **a A1 = VL + T (79)** [A1 = VL + U (36), A1 = U + VL (1); A1 = VL + Hy (22), A1 = (Hy) + VL (20)], **málo frekventovaný typ A1 = FL + T (29)** (A1 = FL + U (23), A1 = FL + Hy (3), A1 = (Hy) + FL (3)) **a ojedinele použité modely A1 = (Hy) + FA (1), A1 = FA + Hy (1) a A1 = PČ + U (1).**

3. Modelovanie kozmoným

Kozmonymum je vlastné meno mimozemského objektu. Modelovali sme štandardizované kozmonymá v slnečnej sústave²¹⁰, ktoré sa nachádzajú v publikácii Slovenské vžitú názvy mimozemských objektov a zdanlivých obrazcov na oblohe.²¹¹

3.1. Modely kozmoným slnečnej sústavy (258)

3.1.1. Planéty, trpasličie planéty a mesiace planét slnečnej sústavy (84)

Planéta slnečnej sústavy, podľa definície z 24. 8. 2006 na zasadnutí Medzinárodnej astronomickej únie v Prahe, je vesmírne teleso, ktoré 1. sa nachádza na obežnej dráhe okolo Slnka, 2. má dostatočnú hmotnosť, aby bolo možné predpokladať, že dosiahlo hydrostatickú rovnováhu a 3. vyčistilo svojou gravitáciou

210 Odaloš, P. (v tlači).

211 Slovenské vžitú názvy mimozemských objektov a zdanlivých obrazcov na oblohe, 2005.

okolie svojej obežnej dráhy od iných telies²¹². Mesiac je tuhé teleso obiehajúce okolo planéty ako družica.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli sú centrálné dvojčlenné modely (83), periférny bol jeden trojčlenný model (1). Centrálné v rámci dvojčlenných modelov sú modely s funkčným členom honorifikačná charakteristika, napr. $A1 = (K) + HCH$ (76) (*Merkúr, Ceres, Bianka*). Periférnu časť kontinua dvojčlenných modelov tvorili modely s funkčným členom fauna $A1 = (K) + FA$ (6) (*Hydra*) a s funkčným členom vlastnosť $A1 = (K) + VL$ (1) (*Zem*). Periférny trojčlenný model bol $A1 = (K) + HCH + HCH$ (1) (*Pluto*).

3.1.2. Planétky (8)

Planétka je malé teleso, ktoré obieha okolo Slnka alebo okolo inej hviezdy. Za planétky sa považujú obvykle telesá väčšie než 100 m. Menšie telesá sa nazývajú meteoridy.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli sú centrálné dvojčlenné modely, periférny bol jeden trojčlenný model. Centrálné v rámci dvojčlenných modelov sú modely s funkčným členom honorifikačná charakteristika, napr. $A1 = (K) + HCH$ (36) (*Achilles*), a s funkčným členom príslušnosť k územiu, napr. $A1 = (K) + PÚ$ (13) (*Gaspra*). Periférne sú modely s malou frekvenciou $A1 = (K) + PN$ (1) (*Cruithe*) a $A1 = (K) + FA$ (1) (*Brontosaurus*). Periférny trojčlenný model bol $A1 = (K) + HCH1 + HCH2$ (*Pawona*) (1).

Sonda Galileo preletela 29. 10. 1991 vo vzdialenosti 1600 km od planétky Gaspra a odfotografovala túto planétu. Na základe snímok planétky bolo pomenovaných 30 kráterov menami kúpeľov po celom svete, napr. model $A1 = (K) + PÚ$ (30) (*Mariánske Lázně*).

3.1.3. Mesačné útvary (77)

Mesačná útvary sú mesačné moria, mesačné jazerá a pod., ide však o čadičové útvary bez prítomnosti vody.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli sú centrálné dvojčlenné modely, modely s iným počtom funkčných členov sa nevyskytujú.

212 *Planéta*. Dostupné na <https://sk.wikipedia.org/wiki/Planéta> [cit. 5. 7. 2025].

Centrálne a frekventované v rámci dvojčlenných modelov sú modely s funkčnými členmi vlastnosť a honorifikačná charakteristika, napr. modely $A1 = K + VL$ (27) (*More dažďov*) a $A1 = VL + K$ (2) (*Nové more*), celý typ modelu obsahuje 29 modelov, resp. modely $A1 = (K) + HCH$ (14) (*Kopernik*) a $A1 = HCH + K$ (14) (*Humboldtovo more*), celý typ modelu obsahuje 28 modelov. Stredne frekventované sú modely s funkčným členom príslušnosť k územiu $A1 = (K) + PÚ$ (9) (*Alpy*), $A1 = PÚ + K$ (6) (*Altajský zlom*), $A1 = K + PÚ$ (1) (*More ostrovov*), celý typ modelu tvorí 16 modelov. Periférne sú dvojčlenné modely $A1 = PČ + K$ (3) (*Jarné jazero*) a $A1 = K + FA$ (1) (*More hada*).

3.1.4. Kométy a meteorické roje (15)

Kométy je nebeské teleso s plynným chvostom. Meteorický roj je zvýšený výskyt meteorov pohybujúcich sa priestorom po rovnobežných dráhach.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli sú centrálne dvojčlenné modely (13), periférne sú trojčlenné modely (1). Medzi dvojčlennými modelmi je centrálny a frekventovanejší model s funkčným členom príslušnosť k územiu $A1 = (K) + PÚ$ (10) (*Perzeidy*). Málo frekventované sú modely $A1 = VL + K$ (2) (*Jasná kométa*) a $A1 = PČ + K$ (1) (*Denná kométa*). Trojčlenný periférny je model $A1 = VL + PČ + K$ (*Veľká marcová kométa*) (2).

3.2. Sumarizácia modelovania kozmoným (258)

Z hľadiska počtu funkčných členov bolo kontinuum kozmonymických modelov vytvárané centrálnymi dvojčlennými modelmi (254 – 98,45%) a periférnymi trojčlennými modelmi (4 – 1,55%).

Kontinuum centrálnych dvojčlenných modelov (254) vytváral frekventovaný typ modelov $A1 = (K) + HCH$ (140), ktorý bol tvorený dvomi modelmi $A1 = (K) + HCH$ (126), $A1 = HCH + K$ (14), **stredne frekventované dva typy modelov** $A1 = (K) + PÚ$ (69) [$A1 = (K) + PÚ$ (62), $A1 = PÚ + K$ (6); $A1 = K + PÚ$ (1)] **a** $A1 = K + VL$ (32) [$A1 = K + VL$ (27), $A1 = VL + K$ (4); $A1 = (K) + VL$ (1)] **a málo frekventované modely** $A1 = (K) + FA$ (8), $A1 = PČ + K$ (4) **a** $A1 = (K) + PN$ (1).

4. Modelovanie a sumarizácia ideoným

Východiskom nášho modelovania je 400 ideoným²¹³. Ideonýmá sú vlastné mená umeleckých diel, t.j. názvy výtvarných, hudobných a literárnych diel.

Z hľadiska počtu funkčných členov v modeli je kontinuum ideonymických modelov utvárané centrálnymi dvojčlennými (199) a trojčlennými modelmi (172) a periférnymi jednočlennými (15), štvorčlennými (9), päťčlennými (4) a šesťčlennými (1) modelmi.

Kontinuum centrálnych dvojčlenných modelov je utvárané frekventovanými modelmi s funkčnými členmi činiteľ deja (49) $A1 = (Pi) + \check{C}D$ (18) (*Oráč*, M. Benka), $A1 = (L) + \check{C}D$ (18) (*Marína*, A. Sládkovič), $A1 = (M) + \check{C}D$ (13) (*Charlie*, M. Žbirka), zásah deja (41) $A1 = (M) + ZD$ (30) (*Tenisky*, Elán), $A1 = (Pi) + ZD$ (6) (*Slniečnice*, M. Medvecká) a $A1 = (L) + ZD$ (5) (*Topole*, I. Krasko) a príslušnosť k územiu (39) $A1 = (Pi) + PÚ$ (13) (*Pri zrúcaninách*, V. Hložník), $A1 = PÚ + L$ (4) (*Podpolianske rozprávky*, J. C. Hronský), $A1 = (L) + PÚ$ (9) (*Na jarmok*, M. Kukučín), $A1 = (M) + PÚ$ (12) (*Saigon*, F. K. Veselý), $A1 = M + PÚ$ (1) (*Pieseň z rúk*, P. Stašák), stredne frekventovanými modelmi s funkčnými členmi vlastnosť (29) $A1 = (M) + VL$ (15) (*Výmyslená*, Elán), $A1 = VL + M$ (3) (*Svadobná pieseň*, D. Grúň), $A1 = M + VL$ (1) (*Pieseň tichá*, D. Grúň), $A1 = (Pi) + VL$ (7) (*Umierajúca*, L. Mednyánszky), $A1 = (L) + VL$ (2) (*Neprebudený*, M. Kukučín), $A1 = VL + L$ (1) (*Krvavé sonety*, P. O. Hviezdoslav) a príslušnosť k času (20) $A1 = (Pi) + P\check{C}$ (10) (*Jar*, J. Jakoby), $A1 = (M) + P\check{C}$ (4) (*Dávno*, D. Grúň), $A1 = M + P\check{C}$ (2) (*Pieseň o zime*, K. Duchoň), $A1 = (L) + P\check{C}$ (4) (*Nedeľa*, L. Novomeský) a málo frekventovanými modelmi s funkčnými členmi numerická charakteristika (6) $A1 = (Pi) + NCH$ (2) (*Dvaja*, J. Jakoby), $A1 = (M) + NCH$ (3) (*Prvá*, M. Žbirka) a príslušnosť k národu $A1 = (Pi) + PN$ (1) (*Slovenská*, M. Žbirka).

Kontinuum centrálnych trojčlenných modelov je utvárané frekventovanými modelmi s činiteľom deja a príslušnosťou k územiu (90), najmä v rámci kategórie modelov $A1 = (Id) + \check{C}D + PÚ$ (26) so šiestimi modelmi a tromi typmi modelov: typ $A1 = (Pi) + \check{C}D + PÚ$ (9) s modelmi $A1 = (Pi) + \check{C}D + PÚ$ (8) (*Žena na Hornáde*, J. Jakoby) a $A1 = (Pi) + PÚ + \check{C}D$ (1) (*Košické slečny*, J. Jakoby);

213 Odaloš, P., 2023.

typ **A1 = (M) + ČD + PÚ (9)** s modelmi **A1 = (M) + ČD + PÚ (7)** (*Cigáni idú do neba*, Elán) a **A1 = (M) + PÚ + ČD (2)** (*Z tričiek zúri Che Guevara*, Elán), typ **A1 = (L) + PÚ + ČD** s modelmi **A1 = (L) + PÚ + ČD (5)** (*Likavský väzeň*, S. Chalupka) a **A1 = (L) + ČD + PÚ (3)** (*Jašek Kutliak spod Bučinky*, J. C. Hronský), stredne frekventovanými modelmi so zásahom deja (55) najmä v rámci typu modelov **A1 = (Id) + VL + ZD (26)** s typom modelu **A1 = (M) + VL + ZD (22)** s modelmi **A1 = (M) + VL + ZD (13)** (*Biely kvet*, M. Žbirka) a **A1 = (M) + ZD + VL (9)** (*Hodina ticha*, Elán) a modelom **A1 = (Pi) + VL + ZD (4)** (*Ranený kôň*, J. Jakoby), málo frekventovanými modelmi s príslušnosťou k času, príslušnosťou k územiu a príslušnosťou k národu typom modelu **A1 = (Pi) + PČ + PÚ** s modelmi **A1 = (Pi) + PČ + PÚ (7)** (*Vianočná krajina*, L. Fulla) a **A1 = (Pi) + PÚ + PČ (3)** (*Krajina pred búrkou*, L. Mednyánszky), modelmi **A1 = (L) + PČ + PU (1)** (*Dva dni v Chujave*, J. Záborský) a **A1 = (M) + PÚ + PČ (1)** (*Bratislavské ráno*, D. Grúň) a modelmi **A1 = (Pi) + PN + PÚ (1)** (*Mexická krajina*, V. Hložník) a **A1 = (L) + PN + PČ (1)** (*Rumunská jar*, A. Plávka).

Periférne sú jednočlenné modely, napr. **A1 = L (7)** (*Verše*, J. Jesenský), **štvorčlenné modely**, napr. **A1 = (Pi) + ČD + PÚ + ZD (2)** (*Tom vyňal z vrecka notes*, V. Hložník), **päťčlenné modely**, napr. **A1 = (M) + ZD + VL + ČD + PÚ (1)** (*Písala mi moja milá z Ružomberka*, F. K. Veselý) a **šesťčlenné modely**, napr. **A1 = (Pi) + ČD1a + PČ1a + ČD1a + PČ1a + ČD1a (1)** (*A ísť, stále ísť, stále ísť*, V. Hložník).

5. Záverečná sumarizácia k modelovaniu toponým, kozmoným a ideoným

V kontinuu predstavených modelov toponým, kozmoným a ideoným sú centrálné dvojčlenné modely (1713 z 2059, t. j. 83,20%), ktoré s dvomi funkčnými členmi najlepšie vyhovujú pri pomenúvaní onymie, napr. urbanonymický model **A1 = (U) + PÚ (760, t. j. 16,80%)** pomenúva železničné stanice v zhode s názvom územia, kozmonymický model **A1 = (K) + HCH (140)** honorifikuje mytológiu a ideonymické modely **A1 = (Id) + ČD (49)** a **A1 = (Id) + ZD (41)** pomenúvajú príbeh v umeleckom diele. Dvojčlenné modely sú produktívne pri tvorbe základných aj zovšeobecnených onymických štruktúr. Kontinuum periférnych trojčlenných,

jednočlenných a ostatných viacčlenných modelov sa uplatňuje na menšej ploche modelov (346 z 2059) a uvedené modely sú menej produktívne pri tvorbe onymických štruktúr, výnimkou je kategória modelov A1 = (Id) + ČD + PÚ (26), pomenúvajúca umelecký príbeh realizujúci sa v priestore. Predstavená dominancia dvojčlenných modelov je v súlade s tendenciou k ekonomickému vyjadrovaniu v spoločenskej komunikácii.

Vedecká štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 1/0378/23 Modely a modelovanie toponým a kozmoným.

Literatúra

BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena: Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0791-7.

ČERMÁK, František. 2017. Centrum a periferie. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (ed.). In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 188. ISBN 978-80-7422-480-5.

GONDEKOVÁ, V. Urbanonymá v meste Zvolen, ich modely a modelovanie. In: *Nová filologická revue*, 11, 2024, č. 1, s. 13 – 21. ISSN 1338-0583 <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1.13-22>.

KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia povodia Turca*. B. Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.

ODALOŠ, Pavol. 2015. Modelovanie a modely chrématoným. In: I. Valentová (ed.). *19. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava: Veda, 2015, s. 464 – 472. ISBN 978-80-224-1426-5.

ODALOŠ, Pavol. 2023. Česko-slovenská škola onomastického modelovania. In: *Slavica slovaca*, 58, 2023, č. 1, s. 38 – 55. ISSN 0037-6787.

ODALOŠ, Pavol. 2024a. Synchronne modely a modelovanie hydroným rieky Turiec. In: *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, 43, 2024, č. 1, s. 23 – 35. ISSN: 2534-918X.

ODALOŠ, Pavol. 2024b. Synchronne modely a modelovanie urbanoným miest Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany v povodí rieky Váh. In: *Nová filologická revue*, 16, 2024, č. 1, s. 1 – 12. ISSN 1338-0583. <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1.1-12>.

ODALOŠ, Pavol. 2024c. Modelovanie urbanoným stredoslovenských banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica). In: *Od świata do języka: różne przejawy zmienności języków słowiańskich*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2024, s. 109 – 123. ISBN 978-83-231-5414-3.

ODALOŠ, Pavol. Modelovanie a modely vlastných mien železničných staníc a zastávok. In: *Pamäť a dejiny v slovanských jazykoch a literatúrach*. Sofia (v tlači).

ODALOŠ, Pavol. Modelovanie a modely kozmoným. Vlastné mená kozmických objektov v slnečnej sústave. In: *Štýl a text v jazykovej interakcii*. Prešov (v tlači).

ODALOŠ, Pavol – VINCZEOVÁ, Barbora. 2025. Bus Stop Proper Name Models and Modelling Process. In: *Nová filologická revue*, 17, 2025, č. 1, s. 24 – 35. ISSN 1338-0583.

Planéta. Dostupné na <https://sk.wikipedia.org/wiki/Planéta> [cit. 5. 7. 2025].

PLESKALOVÁ, Jana. 1992. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H&H, 1992. 151 s. Bez ISBN.

ROŽAI, G.: Teória modelovania na príklady dvoch gemerských miest. In: *Nová filologická revue*, 11, č. 1, 2024, s. 23 – 34. ISSN 1338-0583. <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1>.

Slovenské vžitě názvy mimozemských objektov a zdanlivých obrazcov na oblohe. 2005. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 2005. 35 s. ISBN 80-85672-77-4.

SVOBODA, Jan a kol. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, č. 1, s. 1 – 280. ISSN 0232-0266.

ŠRÁMEK, Rudolf. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 191 s. ISBN 80-210-2027-X.

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc.

Filozofická fakulta UMB P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

pavol.odalos@umb.sk

CENTRUM A PERIFÉRIA VO VÝSKUMOCH V SLOVANSKÝCH ŠTYLISTIKÁCH PO ROKU 1970

Ol'ga Orgoňová

CENTER AND PERIPHERY IN SLAVONIC STYLISTICS' RESEARCH AFTER 1970

Abstract: In synchronous stylistic research in Slavonic countries over the last 50 years, the influence of two important methodologies can be observed: traditional scientist and newer anti-scientist one, correlated with the communication-pragmatic turn in the social sciences after 1970. Stylistics is profiled as an integral part of socially oriented disciplines. Verbal behaviour is determined by social and cultural factors. The digital age and the new media, including their multimodal expressive potential, have an important influence on communication. What can be considered the centre in this spectrum?

Keywords: Slavonic stylistics, centre and periphery, structuralism, communication-pragmatic turn in linguistics

1. Úvod

Kým prvá polovica minulého storočia sa viaže v lingvistike na skúmanie a opisovanie znakových systémov abstraktného jazyka modelovaných na pozadí štruktúrnych opozícií, v období po r. 1970 sa na pozadí konštatovania, že tieto opísané systémy nie sú samoúčelné, rozširuje pozornosť na komunikačné uplatnenie v rečovej praxi. Štylistici slovanských krajín sa rozhodli „urobiť inventúru“ v tom, ako sa s pragmatizujúcim metodologickým podhubím vysporiadali ich národné náuky o spôsoboch tvorby a interpretácie prejavu, alebo tiež o spôsoboch rečového správania. Vo výťahu podstatných zistení všetkých troch vetiev Slovanov – zo západu, juhu aj východu – sa pokúsím hľadať odpoveď na otázku:

„Kam kráčajú slovanské štylistiky?“, rovnako ako na otázku ukotvenú v názve tejto konferencie: „Kde sa sústreďuje centrum ich skúmaní?“.

2. Slovanské štylistiky v období 1970 – 2020

2.1. Západoslovanská štylistika

*Česká štylistika*²¹⁴ na jednej strane zachováva „vernost“ funkčnej štylistike ako tradícii opierajúcej sa o štrukturalizmus Pražskej lingvistickej školy. Najmä v 70. rokoch minulého storočia sa venuje pozornosť funkčným štýlom a štýlovým charakteristikám jazykových prostriedkov. Jedna z kľúčových osobností tohto obdobia K. Hausenblas pritom predsa rozširuje svoj výskumný záber aj na prepojenie teoretického skúmania štýlu s reflektovaním jeho fungovania v komunikácii (reč je potom o *vyjadrovanom štýle* a variabilite jeho podôb s využívaním „ponuky“ celého národného jazyka, nielen spisovného). Tiež poukazuje na integračnú podstatu štýlu spínajúcu výber a usporiadanie výrazových zložiek do dynamického celku.

V období po r. 1990 vznikajú v Čechách syntetické štylistické diela kolektívu autorov²¹⁵, inkorporujúce nové tendencie v komunikácii. V 21. storočí vyúsťuje výskum českých štylistikov do vydania akademickej monografie o štylistike hovorenej aj písanej češtiny²¹⁶. Napokon sa v českej štylistike sústredila pozornosť na komunikáciu na internete. V práci *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*²¹⁷ autori konštatujú tri dominantné znaky súčasných sledovaných diskurzov na internete a ich verbálnych prejavov: interakčnosť, multimodalita a hybridita.

*Poľskú štylistiku*²¹⁸ daného obdobia sprevádza výrazná osobnosť S. Gajdu (1945 – 2022). Jeho dlhoročné úvahy vyúsťujú do integračnej teórie štýlu. Podľa neho štýl je spojený s ľudskými

214 Hoffmannová, J. – Mareš, P., 2023.

215 Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E., 2008.

216 Hoffmannová, J. a kol., 2016.

217 Homoláč, J. a kol., 2022.

218 Makuchowska, M. – Malinowska, E. – Nocoń, J. – Witosz, B. – Wojtak, M., 2023.

činmi (vrátane činov lingvistických) a ich produktmi a tieto činnosti sú determinované sociokultúrnym kontextom (inter)akcií.

B. Witosz je predstaviteľkou diskurznej štylistiky. Pri nazeraní na štýly využíva inštrumentárium kultúrnej lingvistiky, ako je kategorizovanie sveta, systém nominácií, stanovovanie interpretačných rámcov a hodnotenia objektov. Od 90. rokov sa v štylistických skúmaníach viac inklinuje k individuálnemu štýlu, každodennosti, časovej podmienenosti a ohľad sa začína brať na multimodalitu. Teoretickú štylistiku v Poľsku 2. polovici 20. storočia charakterizuje metodologický pluralizmus inšpirovaný metodológiami príbuzných disciplín, najmä textológie a pragmatiky.

Zmeny vzorcov správania v politických aktivitách sa premietajú do štylistickej prezentácie spoločenskej a politickej reality bez pompéznej oficiality a často aj s využitím vtípnosti. Čoraz častejšie (najmä v 90. rokoch) je politika metaforicky prezentovaná ako divadlo, ako hra a zábava.

*Slovenská štylistika*²¹⁹. Tradičná teoretická predstava o jazyku je založená na inštrumentalizme, teda na tom, že jazyk je hotový nástroj, nezávislý od používateľov, situácie, kultúrno-historickej ukotvenosti či média. Na takomto základe sú postavené štylistiky modelujúce tvorbu textu J. Mistríka či J. Findru, ako aj štylistika modelujúca možnosti recepcie textu F. Mika.

Koncom 20. storočia sa v slovenskej lingvistike intenzívne hlási k slovu sociolingvistika a s ňou sa spájajú aj nové pohľady na podstatu štylistiky. V prácach J. Bosáka či D. Slančovej sa tak výraznejšie než predtým zameriava pozornosť na variabilitu textotvorby ukotvenú v diferencovaných sférach komunikácie.

Posun pragmatizovanej a sociologizovanej štylistiky po komunikačno-pragmatickom obrate spočíva v reflektovaní variabilnosti počínania aktérov verbálno-verbálnej interakcie s ich sociálnymi identitami v štýlotvornom procese. Na takúto variabilitu upozorňuje napríklad v onlinovej publicistike, osobitne weblogov „občianskych publicistov“ a tvorcov alternatívnych médií V. Patrás²²⁰.

219 Orgoňová, O. – Bohunická, A., 2023.

220 Patrás, V., 2009; 2019.

O. Orgoňová a A. Bohunická vydávajú v roku 2018 monografiu *Interakčná štylistika*. Neofunkciou ich štylistiky je sledovať a interpretačne vysvetľovať zmysel interakcií účastníkov sledovaných aktov komunikácie a tiež účinkov, ktorý oná interakcia plodí. V najnovšej 2-zväzkovej štylistickej monografii *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky 1, 2* (2022a, 2022b) kolektív autorov pod vedením D. Slančovej prináša integrujúci náčrt štylistiky vo všeobecnosti v transdisciplinárnom kontexte moderných humanitnovedných a sociálnovedných disciplín tak, ako to zodpovedá dobovej koexistencii vied a pluralite vedných skúmaní.

2.2. Východoslovanská štylistika

*Ruská štylistika*²²¹. Východoslovanská štylistika sa výdatne opiera o štylistické teórie v Rusku. 70. roky možno synekdochicky spojiť s funkčnou štylistikou N. M. Kožiny. Približne v 80. rokoch 20. storočia sa v Rusku rozvíja špecifická subdisciplína štylistiky, a to kreatívna štylistika. Predmetom kreatívnej štylistiky sú rečové prejavy, ktoré sa vyznačujú aspoň čiastočnou autorskou individualitou, predovšetkým ústne a písané texty štýlov s presvedčovacou funkciou. Ale kreativita sa sleduje aj v administratíve (napríklad pri sebaaprezentácii firiem) a, prirodzene, v umeleckej sfére. Predmetom analýzy sú tvorcom zámerne implementované kreatémy, čiže príznakové jazykové prostriedky či rečové inovácie.

Z tradičných funkčných štýlov sa osobitnému rozkvetu teší publicistický štýl. Ten sa rozvíja v dvoch centrách: v moskovskej škole (na čele s N. P. Klušinou) a v petrohradskej škole (s vedúcou osobnosťou L. R. Duskajevou). S rozvojom infotainmentu nadobúda aktuálnosť otázka vyčlenenia zábavného podštýlu publicistického štýlu. Po diskurznom obrate v ruskej lingvistike na prelome tisícročí sa petrohradská škola prikláňa k diskurznému nazeraniu na médiá (vrátane tých v online priestore) a profiluje sa médiolingvistika, reflektujúca mediálne texty v kontexte spoločnosti a v kultúrnom ukotvení. V posledných 10 rokoch sa ruskí výskumníci v oblasti

221 Baženova, E. A. – Ickovič, T. B. – Klušina, N. I. – Kupina, N. A. – Matveeva, T. B. – Moskvič, V. P. – Širinkina, M. A., 2023.

publicistiky venujú tiež multimedialnosti a v rámci rozširujúcej sa digitalizácie komunikácie vznikajú práce o internetovej štylistike.

E. A. Baženova preferuje interpretatívnu metodológiu práce s vedeckými textami s využitím interdisciplinárnych stimulov. Touto cestou odкрýva aj idioštýly autorov vedeckých textov, ktoré nekorelujú s vybranými špecifickými jazykovými prostriedkami do textov, ale s ich štýlom myslenia. Pozornosť sa sústreďuje na problémy súčasnej vedeckej komunikácie, ktoré sú spojené s komercializáciou vedy.

Vo všeobecnosti integrácia lingvistických a mimolingvistických (diskurznych) faktorov v štylistických skúmaníach vedie k integrácii metodologických princípov príbuzných vied do štylistiky. Súčasne sa odкрývajú nové variácie pôvodných „čistých“ sfér komunikácie.

Bieloruská štylistika nadväzuje na spoločné lingvistické dedičstvo s ruskou štylistikou do 80. rokov. Na prelome 20. – 21. st. sa v bieloruskej lingvistike sformovali rôzne odvetia štylistiky: synchrónna, diachrónna, porovnávacia, typologická, funkčná, jazykovedná, štruktúrna, praktická, expresívna, analytická, štylistika kódovania a dekódovania, štylistika reči atď. Tradičná štylistika sa nahradila procesuálnou, dynamickou. Sleduje sa modifikácia tradičných žánrov, ktoré sa vnímajú cez prizmu pojmu *komunikačná udalosť*²²².

2.3. Južnoslovanská štylistika

V súvisi s *chorvátskou štylistikou* D. Stolac²²³ konštatuje, že kým obdobie do konca 20. storočia je obdobím budovania funkčnej štylistiky jazyka (zakladateľskou osobnosťou v Chorvátsku bol Krunoslav Pranjič), v 21. storočí sa čoraz viac sústreďuje pozornosť na nové aspekty skúmaní textov. Okrem dovtedajšej jazykovej kompetencie sa začína venovať pozornosť aj komunikačnej kompetencii, komentujú sa interdiskurzne a intradiskurzne fúzie a čoraz viac sa dostáva do popredia téma verejného diskurzu.

Chorvátska štylistika po roku 2010 sa sústreďuje na nové médiá a „rýchle“ písané a hovorené žánre ako chat, sms a konštatuje sa, že sa v nich relativizuje jazyková norma. Výzvou pre interpretov

222 Ivčenkova, V. I., 2023.

223 Stolac, D., 2023.

sú tradičné žánre, dokonca aj beletristické, v ktorých sa udomácnili prvky nízkosti „všedných“ textov. V interdiskurznej spleti kontextov sa konštatuje kolonizácia nízkosti do textov (v chorvátskom kontexte tzv. „ghetoizácia“). Tiež sa objavujú práce s kognitívnolinguvistickým zameraním, najmä práce o metafore.

V najnovších zameraniach chorvátski štylistici sa orientujú na hovorenú aj písanú komunikáciu internetovej generácie. Konštatuje sa pritom anomália, a síce že väčšina súčasných vedcov patrí k digitálnym imigrantom, pričom opisovať, vysvetľovať a interpretovať by mala komunikáciu digitálnych domorodcov. Ukazuje sa tak potreba nových metodík práce s textami, resp. s multimodálnymi komunikátmi.

Srbská štylistika za posledné polstoročie bola výrazne ovplyvnená štrukturalistickými ideami. Popredným predstaviteľom tohto smerovania je B. Tošovič, autor *funkčnej štylistiky*²²⁴. Ten pokračuje v poslednom desaťročí aj v opisovaní štylistiky nových médií, a síce *internetovej štylistiky* (a jej žánrov ako portály, stránky, fóra, blogy, chaty, elektronická pošta). V súvisi s *Bosnou a Hercegovinou* sa konštatuje, že kritická štylistika, ktorá sa vyznačuje postmoderným myslením, je spolu s kritickou diskurznom analýzou súčasťou sociálnej semiotiky, ktorá študuje rôzne typy diskurzu. J. Vuković sa zamýšľa nad komplexnou „integrálnou“ štylistikou, ktorá okrem iného spája vedu o jazyku a literatúre.

V *Bulharsku* nejde o intenzívne napredovanie štylistických výskumov, skôr sa hľadá interdisciplinárne prepojenie so sociolingvistikou, semiotikou a lingvistickými kultúrnymi štúdiami. Analýzy sú zamerané na skúmanie hovorovosti, ale aj manipulácie (najmä v súvisi s mediálnym textom). V mediálnej reči sa využíva hravý jazyk. Tiež sa sleduje jazyková hra v reklame. Nástup internetu a nových počítačových technológií odštartoval záujem o jazyk v tomto špecifickom prostredí.

Vo všeobecnosti (aj s ohľadom na *slovinskú štylistiku* či *macedónsku štylistiku*) južní Slovania v mladých samostatných republikách kreujú výskumné pracoviská. Ich ambíciou je koordinovane so zahraničím prispievať k poznaniu v rámci súčasných trendov v štylistike.

224 Tošovič, B., 1988.

2.4. Sumár

V naznačenom obraze slovanských štylistík za cca 50 rokov je pozoruhodný stav heterogenity či polyfónie štylistík. Tie sa napokon stretajú v integrovanom celku. Tak sa štrukturalistická štylistika snúbi s pragmatizovanou štylistikou. Nerušene sa prelína štylistika tvorby, recepcie, aj interakcie. Kontinuálne či s malými prerušeniami sa dostáva na program dňa individuálna štylistika popri silne zachováwanej tradícii funkčnej štylistiky s modelovými vzorcami nadindividuálnej tvorby či recepcie. K tomu sa navrstvuje diskurzná štylistika, štylistika inšpirujúca sa etnometodologickou konverzačnou analýzou, sociálne či pragmaticky motivovaná štylistika. Táto integračná cesta odkazuje okrem iných na myšlienku G. Bachelarda o koherentnom pluralizme, t. j. o jednej vedúcej myšlienke, hoci rozštiepenej, a o hľadaní analógií a konvergencií rôznymi cestami²²⁵.

Pozornosti sa teší pluralita štýlov – od funkčného štýlu ako dedičstva Pražskej školy, cez výrazový štýl (K. Hausenblasa v Čechách), kultúrny štýl (J. Dolníka na Slovensku), mestské štýly (Belehradu a iných miest), štýly onlinovej komunikácie (B. Tošoviča či V. Patrša), médiaštýly formálnej aj neformálnej komunikácie (najmä v ruskej štylistike) až po hybridizované a spravidla „ghetoizované“ skupinové štýly a idioštýly v rôznych variáciách komunikačne ukotvených diskurzov (v priereze prác slovanských štylistík). V 21. storočí dominuje príklon k pragmatizácii s chápaním štýlu ako verbálnej stránky činnosti fixovanej v kontexte.

3. Záver: centrum a periféria v slovanských štylistikách?

Ako možno v tejto liberálnej pluralite predmetov, obsahov a prístupov uchopiť centrum? Spomedzi zistení slovanských štylistikov sa ukazuje ako centrálny predmet súčasných skúmaní „človekom determinovaná štruktúra textu“ v kontexte každodennej reality digitálnej éry. Typická je pre ňu hybridnosť, multimodálnosť či interkonektivita v obsahu aj forme. Tým všetkým sa prelína rétorickosť štýlov komunikácie so všetkými tradičnými náležitosťami a funkciami (poučnosť, presvedčivosť, ale aj zábavnosť, podnetnosť a s tým spätá inklinácia ku kreatívnosti výrazu prevažujúca nad

225 Bachelard, G., 1981.

paušálnosťou v textoch s dôrazom na sebaaprezentáciu). Škála otvárajúca sa od centra k periférii varíruje v rámci vyššie naznačenej prirodzenej plurality preferencií výskumníkov v národných stylistikách.

Literatúra

- BACHELARD, Gaston. 1981. *Nový duch vedy*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1981. 168 s. Bez ISBN.
- BAŽENOVA, E. A. – ICKOVIČ, T. B. – KLUŠINA, N. I. – KUPINA, N. A. – MATVEEVA, T. B. – MOSKVIČ, V. P. – ŠIRINKINA, M. A. 2023. *Rossijskaja stilistika*. In: S. Gajda (ed.): *Stilistika slavyjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 22 – 102. ISBN 978-5-9765-5398-9.
- ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 382 s. ISBN 978-80-7106-961-4.
- DOLNÍK, Juraj. 2010. *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram 2010. 222 s. ISBN 978-80-8101-377-5.
- HOFFMANNOVÁ, Jana a kol. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016. 510 s. ISBN 978-80-200-2566-1.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MAREŠ, Petr. 2023. *Česká stylistika 1970 – 2020*. In: S. Gajda (ed.): *Stilistika slavyjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 141 – 181. ISBN 978-5-9765-5398-9.
- HOMOLÁČ, Jiří a kol. 2022. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha : Academia, 2022. 374 s. ISBN 978-80-200-3319-2.
- IVČENKOV, V. I. 2023. *Belarusskaja stilistika: genezis, onotologičeskije osobennosti o sovremennoje sostojanije*. In: S. Gajda (ed.): *Stilistika slavyjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 103 – 122. ISBN 978-5-9765-5398-9.
- MAKUCHOWSKA, Marzena – MALINOWSKA, Eva – NOCOŃ, Jolanta – WITOSZ, Bożena – WOJTAK, Maria. 2023. *Stylistyka polska 1970 – 2020*. In: S. Gajda (ed.): *Stilistika slavyjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 183 – 214. ISBN 978-5-9765-5398-9.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2018. *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018. 208 s. ISBN 978-80-223-4566-8.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2023. Slovenská štylistika v rokoch 1970 – 2020. In: S. Gajda (ed.): *Stylistika slavjanskich stran na rubeže XX–XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 216 – 242. ISBN 978-5-9765-5398-9.

PATRÁŠ, Vladimír. 2009. *Sociolingvistickej aspekty elektronicky podmienenej komunikácie / Sociolinguistic aspects of electronically determined communication*. Studia Oeconomica. Vědecké monografie / Scientific monographs. Karviná: Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2009. s. 149 – 155.

PATRÁŠ, Vladimír. 2019. Hovorovosť a štylistika online alternatívnej tlače. In: *Jazykovedný časopis*, 70, 2019, č. 3, s 591 – 606. ISSN 1337–6853 (tlačené vydanie).

SLANČOVÁ, Daniela a kol. 2022a. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 2022. 480 s. ISBN: 978-80-55-3004-8.

SLANČOVÁ, Daniela a kol. 2022b. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky 2*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 2022. 448 s. ISBN: 978-80-555-3009-3.

STOLAC, Diana. 2023. Jedan pogled na hrvatsku jezičnu stilistiku od 1970. do 2020. godine. In: S. Gajda (ed.): *Stylistika slavjanskich stran na rubeže XX–XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 332 – 348. ISBN 978-5-9765-5398-9.

TOŠOVIĆ, Branko. 1988. *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo : Svjetlost, 1988. 312 s. Bez ISBN.

TOŠOVIĆ, Branko. 2015. *Internet stilistika*. Moskva: Flinta, 2015. 238 s. ISBN 978-5-9765-2229-9.

TOŠOVIĆ, Branko – ANGELOVSKI, Darin – GURKOVA, Alexandra – ILIJEVA, Maria – JOVOVIĆ, Nataša – KOVILOSKI, Slavčo – KRČIĆ, Nenad – MILAŠIN, Goran – STEPANOV, Strachinja – STOLAC, Diana – TANTUROVSKA, Lidija. 2023. Južnoslovenska stilistika 1970 – 2020. In: S. Gajda (ed.): *Stylistika slavjanskich stran na rubeže XX–XXI vekov*. Moskva : Flinta, 2023. s. 265 – 459. ISBN 978-5-9765-5398-9.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika.

Prof. PhDr. Oľga ORGOŇOVÁ, CSc.

**Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave P. O.
Box 440**

Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie

Gondova 2

811 02 BRATISLAVA 1

Slovenská republika

olga.orgonova@uniba.sk

VLIV ANGLIČTINY NA ČEŠTINU V KOMUNIKAČNÍ OBLASTI INFORMAČNÍCH TECHNOLOGIÍ A POČÍTAČOVÝCH HER A JEHO ODRAZ NA 2. STUPNI ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Růžena Písková

THE INFLUENCE OF ENGLISH ON CZECH IN THE COMMUNICATION FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY AND COMPUTER GAMES AND ITS EFFECTS AT THE LOWER SECONDARY SCHOOL STAGE

Abstract: The information technology (IT) communication field has long been heavily influenced by English. In the last twenty years, there has been a significant differentiation and evolution in the characteristics of active speakers in this area. The changes concern both the age and educational grouping (the age of speakers is significantly decreasing, yet simultaneously increasing, as is their expertise) and the disciplinary differentiation of the IT field (we no longer talk about 'working with computers', IT is rather becoming an integrated tool in most branches of human activity and the lexicon is adapting to this trend). Last but not least, the changes concern communication in the school environment. We raise the question of how schools are responding to these trends and whether they are making them the content of language and communication education.

Keywords: information technologies, computer games, lexicum, anglicisms, lower secondary school

Úvod

Školství v České republice prochází obdobím výrazných změn, jejichž hlavním cílem je reagovat na současné společenské výzvy. Při probíhající revizi Rámcových vzdělávacích programů je kladen důraz na kompetenčně pojaté vzdělávání, rozvoj komunikačních dovedností a flexibilitu žáků i učitelů. Tyto dva obecné postuláty jsme aplikovali na komunikační oblast informačních technologií (dále jen IT) a počítačových her (dále jen PC hry) a sledovali jsme, jakým způsobem je tato komunikační oblast pojímána na 2. stupni základní školy.

Pro současnou společnost je typický dynamický technologický rozvoj a působení globalizačních tendencí, které mění přístup k informacím i komunikační potřeby mluvčích. Zvyšují se tak nároky na jazykové dovednosti a schopnost pracovat s rozmanitými texty. Informační technologie se postupně integrují do každodenního života i komunikační praxe stále širšího okruhu uživatelů, sociolektismy a profesní mluva programátorů, tvůrců elektronického obsahu i hráčů počítačových her se dostává mimo úzce vymezené zájmové a profesní skupiny a proniká do lexika široké veřejnosti.²²⁶

Zajímalo nás, zda vůbec, případně jak školy na tento vývoj reagují. Pozornost jsme věnovali také vlivu neformálního vzdělávání a mimoškolních aktivit na rozvoj komunikačních a prezentačních dovedností žáků. Položili jsme si otázku, zda by komunikační oblast IT a PC her mohla posloužit k funkčnímu propojení mezi formálním a neformálním vzděláváním.

Komunikace o IT a PC hrách ve školském prostředí

V prostředí 2. stupně základní školy (dále jen ZŠ) se setkávají žáci, tedy mluvčí ve věku 11–15 let, s učiteli, tedy s dospělými mluvčími. Generační rozdíl je tedy jedním z mimojazykových faktorů, které mohou komplikovat jejich úspěšnou komunikaci.²²⁷ K dalším faktorům patří odlišné zájmy a různé komunikační cíle. V důsledku platí, že co je pro jednoho mluvčího **centrem**, je pro druhého **periferií** jazykové komunikace.

226 Balowski, 2023.

227 Jilková, 2007.

Pro naše účely vymezujeme ve vztahu ke zkoumané komunikační oblasti IT a PC her v prostředí 2. stupně ZŠ dvě široce pojaté skupiny mluvčích, které nazýváme **nehráči** a **hráči**. Referujeme o nich v tomto pořadí, protože to odpovídá „pořadí důležitosti“, v němž jsou obě skupiny ve školském prostředí vnímány (viz níže).

Nehráči jsou učitelé i žáci, u nichž stojí informační technologie a počítačové hry na okraji zájmu a na periferii jejich jazykové komunikace. Od mluvčích z této skupiny můžeme doložit např. následující autentická vyjádření, charakterizující jejich postoj ke zkoumané komunikační oblasti: „*Mně počítače nic neříkají!*“; „*Já ty vaše hry nehraju.*“; „*Hraní, to by vám šlo, ale teď se musíme učit.*“; „*To jsou ty vaše sociální sítě a internety.*“ Při kontaktu s mluvčími ze skupiny hráčů tito lidé vyjadřují nezájem, nenaslouchají, někdy dokonce dehonestují hráče, nechťejí o IT a PC hrách příliš mluvit, často nerozumí pojmům užívaným hráči, vyjadřují obavy ze vzniku různých typů závislostí na elektronických zařízeních či činnostech s nimi souvisejících apod.

Hráči jsou žáci i učitelé, kteří aktivně užívají IT, hrají a často také vytvářejí PC hry, které pro ně tvoří centrální téma komunikace. U dospělých hráčů (učitelů) pozorujeme, že svůj zájem o počítačové hry přiznávají s rostoucím věkem často neochotně nebo „s omluvným úsměvem“, jako kdyby tato oblast byla určena pouze dětem a dospívajícím. Hráči se často ostýchají, když mají vysvětlit podstatu své činnosti nebo zájmu nehračům. Zažívají pocity outsiderství a vyloučení ze školské společnosti, zůstávají nepochopeni. Jejich kvality nejsou ve škole využívány a rozvíjeny a oni postupně ztrácejí zájem o komunikaci s učiteli a žáky-nehráči. Od mluvčích z této skupiny můžeme doložit např. následující autentická vyjádření: „*Stejně to nikoho nezajímá!*“; „*Učitelé Minecraft nechápou.*“; „*Učitelé nejsou hraví!*“; „*Spolužáci mi říkají, ať držím hubu, že jsem divná, když furt hraju Minecraft.*“

Paradox školního prostředí ovšem spočívá v tom, že v kolektivech školních tříd tvoří většinu členů **hráči**. Ve třídách, s nimiž jsme pracovali při výzkumných šetřeních, bylo vždy zhruba 75–80 % žáků, kteří počítačové hry hráli, zajímali se o ně, diskutovali o nich, nebo je dokonce vyvíjeli. Přesto tito žáci považují sami sebe ve školním prostředí ve vztahu k vyučovacímu

procesu a k učitelům za outsidersy a učitelé jejich zájmy ve výuce často přehlížejí a nevyužívají. Škola má ovšem rozvíjet potenciál všech žáků²²⁸ a tato její povinnost je zakotvena i ve strategických kurikulárních dokumentech, jako je *Strategie vzdělávání 2030+* a revidovaný *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*.

Vliv angličtiny na češtinu v komunikaci žáků a učitelů na 2. stupni ZŠ

V letech 2022–2024 jsme realizovali dvě výzkumná šetření zaměřená na komunikační oblast IT a PC her u žáků mladšího (1. stupeň ZŠ) i staršího (2. stupeň ZŠ a nižší stupeň víceletých gymnázií) školního věku. V tomto textu se dále zaměřujeme pouze na výsledky vztahující se k žákům staršího školního věku.

Metodologie výzkumu zahrnovala kombinaci výzkumných metod a postupů popsaných níže:

Předvýzkum dotazníkovou metodou, z něhož vyplynulo šest PC her nejvíce rozšířených v cílové skupině, a to *Minecraft*, *Fortnite*, *Roblox*, *Grand Theft Auto*, *Among Us* a *Brawl Stars*, na něž jsme se dále zaměřili.

Excerpce jazykového materiálu cizích lexikálních jednotek (anglicismů) z česky psaných elektronických zdrojů (diskuzní fóra výše uvedených her, chatovací místnosti v online verzích her, fanouškovské skupiny a weby na sociálních sítích apod.): Celkem bylo excerpováno 916 lexikálních jednotek, které byly dále analyzovány z hlediska utvářenosti, existence českých ekvivalentů a z hlediska překryvu ve výskytu v lexiku různých her.

Zjistili jsme, že z celkového počtu 916 cizích lexikálních jednotek jich 714 mělo český ekvivalent, pouze 202 český ekvivalent nemělo. 439 lexikálních jednotek bylo vázáno na výskyt v textech s tematikou jediné hry, ale současně 397 jiných lexikálních jednotek se vyskytovalo v textech o čtyřech různých hrách. 46 lexikálních jednotek jsme doložili v textech vázaných na dvě hry a 34 jednotek bylo vázáno na tři hry. Dle našeho názoru se tím prokázal jistý překryv v lexiku hráčů konkrétních her, který by bylo možné potenciálně využít ve výuce.²²⁹

228 Pacovská a kol., 2021.

229 Pánková; Písková, 2023.

Polostrukturované rozhovory se žáky 7. ročníku při společné reflexi výukové jednotky, v níž bylo lexikum z komunikační oblasti IT a PC her didakticky transformováno do podoby učiva: Žáci měli za úkol nejprve samostatně přečíst souvislý text na téma PC her obsahující sociolektismy (anglicismy) z jednotlivých her, které se měli pokusit vysvětlit. Následně pracovali metodou sněhové koule a nejprve ve dvojicích, posléze ve čtveřicích precizovali texty tak, aby byly srozumitelné pro hráče. Následně výsledky prezentovali spolužákům a v závěrečné reflexi hovořili o tom, co pro ně bylo nejobtížnější, zajímavé, co je překvapilo apod. Z reflexe vyplynula mimo jiné tato zjištění:

- 1) Někteří žáci vnímali některé **anglicismy** jako česká slova, a proto k nim nehledali vhodný český ekvivalent (např. *level, cool, ok, oh, super*). Uvědomovali si přitom, že na příjemce textu ze starší generace to může působit jako komunikační clona, pro ně se však jedná o **stylotvorný prostředek**.
- 2) V některých případech měli žáci v češtině nedostatečnou slovní zásobu na to, aby dokázali anglicismy vysvětlit. Tento nedostatek opisovali buď metajazykově – „*nevím, jak se to řekne*“, *vím, co to je, ale neumím to říct*“, nebo tvořili kalky nebo defektní slovní tvary (např. *nalootit – nazásobovat*).
- 3) Ve fázi samostatné práce byli znevýhodněni žáci–hráči (6 z celkového počtu 24 žáků). Nedokázali vysvětlit nebo odvodit význam anglicismů, protože neznali herní kontext. Avšak ve skupinové fázi pak právě tito žáci projevovali největší zájem o význam neznámých slov.
- 4) Celkově žáci hodnotili vyučovací jednotku kladně. Především hráči pak oceňovali to, že si mohou při hodině češtiny povídat o hrách. Z reflexe také vyplynulo, že cizí výrazy v češtině mohou velmi výrazně ovlivňovat srozumitelnost sdělení. Považujeme za důležité, že si to sami žáci uvědomili. Výsledkem mohlo být formování jejich postojů vůči „druhé skupině“ (hráči versus nehráči), mohlo dojít k výměně rolí a změně skupinové dynamiky – hráči se mohli dostat do role experta, nikoli outsidera. V důsledku tak mohlo dojít k rozvoji jejich well-beingu.

Terénní výzkum realizovaný v roce 2024 u žáků 2. stupně v **mimoškolní činnosti** na letních příměstských táborech pro hráče a programátory *Minecraftu*: Při tomto průzkumu jsme sledovali

průběh tzv. „závěrečných show pro rodiče“, kterými byl každý běh tábora zakončen. Účastníci se při této příležitosti dostávali do komunikační situace, ve které měli vysvětlit, čím se celý týden na táboře zabývali, lidem, mezi nimiž převládali nehráči a lidé o generaci až dvě starší než oni sami (jejich rodiče a prarodiče).

V tomto terénním výzkumu jsme kombinovali metody přímého pozorování a záznamu mluveného projevu účastníků, dále jsme analyzovali jejich prezentace a herní videa, která vytvořili a opatřili mluveným komentářem a titulky v češtině a angličtině. Kombinací těchto metod jsme od 26 účastníků ve věku 11–14 let získali 163 minut záznamů mluvených projevů, 8 herních videí z projektů s mluvenými komentáři a 8 powerpointových prezentací s titulky. Následná analýza jazykového materiálu přinesla tato zjištění:

Celkový mluvený projev účastníků tohoto šetření byl v úvodní fázi každého vystoupení charakterizován trémou při osobním kontaktu s publikem, která byla maskována pro tuto věkovou kategorii typickými projevy, a to sebevědomým až drzým chováním, ve verbálním projevu realizovaným častým užíváním nespisovného jazyka, anglicismů, posměšků, dvojsmyslných narážek, vulgarismů atd. V průběhu jednotlivých vystoupení však tyto projevy rychle ustupovaly a mluvčí se začali anglicismům vyhýbat. Užívali častěji české varianty sociolektismů z herního prostředí *Minecraftu*, nebo alespoň při uvedení anglicismu ihned nabízeli vysvětlení (např. „*Tady máme item godzillí sýpka, teda vlastně položku godzillí sýpka.*; „*Spawnuli jsme se v lobby, jako že jsme se přemístili do místnosti, kde počkáme na začátek minihry.*“). Často však neměli dostatečnou slovní zásobu v češtině k vysvětlení pojmů laikům, v tom případě se snažili si navzájem vypomáhat. Tím se zvyšovala jejich míra kooperace. Jejich mluvený projev byl rovněž zatížen častým výskytem hesitačních zvuků, parazitních slov, zakoktavání, opakování slov a nemotivovaných odchylek od větné stavby. V češtině tvořili jednoduché větné konstrukce s velmi častým opakováním sloves *být* a *mít* (v některých projevech se prakticky žádná jiná slovesa nevyskytla). Celkově se mluvený projev účastníků vyznačoval velmi nízkou kvalitou.

Tento stav ostře kontrastoval s druhou fází programu „závěrečné show“, v níž účastníci představovali publiku svá vytvořená herní videa. Titíž účastníci, kteří dosud mluvili česky, na nich komentovali

průběh hry anglicky. Vysvětlovali pravidla a herní principy, upozorňovali na své vlastní úspěchy při programování miniher a lákali diváky ke hře ve stylu reklamních spotů.

Zaznamenali jsme užívání rozsáhlé slovní zásoby v angličtině, slovesa *být* a *mít* byla nahrazena dějovými slovesy (např. *let's move, swap, tap, upload, secure, build, destroy, blow up, transfer* atd.). Mluvený projev byl stylizován sice v jednoduchých větách, ale pouze se sporadickým výskytem gramatických chyb. Tento projev byl částečně připravený, ale z rozhovorů s účastníky vyplynulo, že nebyl čtený, protože hrát hru a současně číst připravený text je technicky neproveditelné. Účastníci tedy mluvili z paměti. Jejich lexikální zásoba výrazně překračovala úroveň očekávanou na 2. stupni ZŠ, projev byl přirozený, plynulý, bylo zřejmé, že jsou zvyklí mluvit o *Minecraftu* spíše anglicky než česky. Sami také potvrzovali, že s popisy herních situací a s průběhem hry se seznamují většinou prostřednictvím herních videí v angličtině, a proto pak o těchto tématech v angličtině také přemýšlejí.

Kvalitativní změna úrovně verbálního projevu postavila hráče okamžitě do pozice expertů. Zájem publika o jejich projev, potažmo o výsledky jejich práce se enormně zvýšil. Došlo prakticky ke stejné situaci jako ve škole – z outsiderů se stali odborníci na probírané téma. Jen v tomto případě byl směr jejich působení opačný – od češtiny k angličtině.

Závěr

Komunikační oblast IT a PC her je předmětem dlouhodobého a systematického lingvistického zájmu. Závěry vyplývající z nejnovějšího vědeckého poznání lze tedy jistě didakticky transformovat do podoby učiva. Z našich realizovaných výzkumných šetření vyplynulo, že tato komunikační oblast představuje na 2. stupni ZŠ centrum v jazykové komunikaci většiny žáků a periferii v jazykové komunikaci většiny učitelů. Důsledkem je stav, v němž se většina (pro naše účely pojmenovaná jako hráči) cítí být v roli outsiderů, jejich zájmy, potažmo jazyková komunikace o těchto zájmech, stojí na okraji vyučovacího procesu. Důsledkem je prohlubování komunikačních bariér a pocitů frustrace. Přitom však v kurikulárních dokumentech je jasně deklarována nutnost činit informační technologie vzdělávacím obsahem prakticky všech

vzdělávacích oborů. Revidovaný *Rámcový vzdělávací program* klade důraz na rozvoj znalostí, dovedností, postojů a hodnot, ale také klíčových kompetencí (i komunikačních a digitálních) a well-beingu žáků i učitelů s cílem dosáhnout jejich celoživotního učení. Učitelé českého jazyka, ale i všech ostatních předmětů tak mají zákonnou povinnost využívat poznatky vědeckých oborů k rozvoji nejen vzdělanosti, ale také postojů, hodnot a well-beingu žáků.

Domníváme se, že při využití komunikační oblasti IT a její vhodné didaktické transformace do podoby učiva lze usilovat o snížení komunikačních bariér mezi žáky a učiteli, dětmi a dospělými i mezi vrstevníky s rozdílnými zájmy. Zmenšování těchto bariér může přispět k rozvoji vzdělanosti i well-beingu žáků i učitelů. Komunikační oblast IT a PC her se jeví jako vhodná platforma pro společné vzdělávání a sociálně i kulturně komunikační aktivity ve škole i mimo školu.

Literatura a zdroje

BALOWSKI, Mieczysław. 2023. Profesní mluva programátorů. In: M. Čechová, M. Spěváčková (eds.): *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2023. s. 60–74. ISBN 978-80-261-1193-1.

GAVORA, Peter. 2005. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido, 2005. 172 s. ISBN 80-7315-104-9.

GAVORA, Peter. 2006. Čítanie, písanie a gramotnosť – ich premeny v súčasnom svete. In: *Slovo o slove*, 23, 2006. s. 23–30. ISBN 80-8068-491-X.

HOMOLÁČ, Jiří; MAREŠ, Petr; HOFFMANNOVÁ, Jana; JÍLKOVÁ, Lucie; KOPECKÝ, Jakub. 2022. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia, 2022. 376 s. ISBN 978-80-200-3319-2.

JÍLKOVÁ, Lucie. 2007. Dotazníkový dialog mezi nejstarší a nejmladší generací. In: J. Hoffmannová, O. Müllerová (eds.): *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia, 2007. 456 s. ISBN 978-80-200-1549-5.

JOHNS, Tim, DAVIES, Florence. 1983. Text as a Vehicle for Information: The Classroom Use of Written Texts in Teaching Reading of Foreign Language. In: *Reading in a Foreign Language*, Vol 1, No 1, 1983, s. 1–19.

KOL. AUT. 2018. *Návrh revizí rámcových vzdělávacích programů v oblasti informatiky a informačních a komunikačních technologií*. Národní ústav pro vzdělávání, Praha, 2018, s. 7–8.

PACOVSKÁ, Jasňa, NEBESKÁ, Iva, RÖHRICH, Alex, VAŇKOVÁ, Irena. 2021. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce: pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka*. Praha: Akropolis, 2021, 272 s. ISBN 978-80-7470-400-0.

PÁNKOVÁ, Hana, PÍSKOVÁ, Růžena. 2023. Cizojazyčné prvky v českých textech z komunikační oblasti počítačových a mobilních her. In: *Didaktické impulsy 6*. Ostrava: Ostravská univerzita. [Online.] (2024-12-10). Dostupné z: <https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/didai6/piskova-ruzena-pankova-hana.pdf>.

PÍSKOVÁ, Růžena. 2007. *Utváření lexikálních jednotek v komunikační oblasti informačních technologií*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. [Online.] (2024-12-10). Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/pvem6/>.

SLAVÍK, Jan, JANÍK, Tomáš, NAJVAR, Petr, KNECHT, Petr. 2017. *Transdisciplinární didaktika: o učitelském sdílení znalostí a zvyšování kvality výuky napříč obory*. Syntézy výzkumu vzdělávání. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2017, 455 s. ISBN 978-80-210-8568-8.

SVOBODOVÁ, Jana, HÖFLEROVÁ, Eva, KULDANOVÁ, Pavlína, SEKEROVÁ, Kamila, SVOBODOVÁ, Diana. 2021. *Čeština v edukaci: lingvistika a didaktika*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2021, 212 s. ISBN 978-80-7599-258-1.

Mgr. Růžena PÍSKOVÁ, Ph.D.

Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni

Katedra českého jazyka a literatury

Veselavínova 42

301 00 PLZEŇ

Česká republika

piskovar@kcj.zcu.cz

CITOSLOVCIA V TEÓRII A AKTUÁLNEJ JAZYKOVEJ PRAXI

Zuzana Popovičová Sedláčková

INTERJECTIONS IN THEORY AND CURRENT LANGUAGE PRACTICE

Abstract: The main topic of the study is the interjection *wow* and the interjection sentence *Ty človeče!* (literal translation approximately *You man!*). We notice occurrence and dynamics of these interjections in written communications on the Internet and in the texts databases of the Slovak National Corpus. In the paper we highlight the communicative and pragmatic aspect of interjections and we notice their use in language practice.

Keywords: interjections, interjection *wow*, interjection sentence *Ty človeče!*

Úvod

Interjekciám patrí v rámci systému slovných druhov osobitné miesto, čo podotýkajú viaceré odborné práce i vysokoškolské učebnice.²³⁰ Ich „špecifickosť“ sa oproti ostatným slovným druhom konštatuje na morfologickej, syntaktickej, lexikálnej aj fonetickej rovine a zároveň aj so zreteľom na mieru výskytu citosloviec v komunikácii. Hoci by sa mohlo zdať, že interjekcie stoja v rámci klasifikácie slovných druhov na periférii, ich výskyt v komunikácii vôbec nie je periférny. Interjekcie vyjadrujúce najrozmanitejšie citové reakcie človeka, prejavy jeho vôle či zhmotňujúce zvuky mimojazykovej skutočnosti, nepochybne patria k jadrú slovnjej zásoby,

230 Výberovo napr.: *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.; NAVRÁTIL, L.: *Neohybné slovné druhy a citoslovčia*. Nitra: Enigma, 2001.; ZÁVODNÝ, A.: *Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I*. Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis a Veda, 2016.; ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

ale v dôsledku svojej premenlivosti, expresívnosti a subjektívnosti sú v prirodzenom kontraste s inými slovami. Práve komunikačná funkcia je jednou zo základných funkcií tohto slovného druhu, a preto sa primárne vyskytujú v hovorenej reči. Citoslovčia vznikajú buď ako hotové útvary (napr. onomatopoeje napodobňujúce zvuky zvierat, strojov, ľudskej činnosti: *bum*, *ťap-ťap*), alebo slovnodruhovou konverziou (*stop*, *dokelu*) či v dôsledku ustrnutia pôvodne rozčlenenej syntaktickej konštrukcie do jedného celku (*ježišmária*, *prisámbohu*). Iné citoslovčia sa do slovenského jazyka dostali pod vplyvom medzijazykových kontaktov (napr. z angličtiny *oops* → *ups*, *hups*; *wow*; z češtiny citoslovcová veta *Ty brd'o!*).

Vzhľadom na rozsahové možnosti príspevku sme oblasť nášho záujmu zúžili na písané texty a v rámci nich na fungovanie citoslovca *wow* (a jeho variantov *wau*, *vau*, *waw*), ktoré je reprezentatívny príklad citoslovca prebratého z iného jazyka, a na citoslovcovú vetu *Ty človeče!*, ktorá je výsledkom prehodnocovania slovnodruhového zaradenia a straty pôvodnej syntaktickej členitosti konštrukcie. V nadväznosti na vybrané citoslovčia by sme chceli poukázať na to, ako sa funkčná výlučnosť citosloviac oproti ostatným slovným druhom sprítomňuje v aktuálnej jazykovej praxi.

Na úvod je azda potrebné vysvetliť, prečo sme si vybrali písané texty, keď si uvedomujeme, že primárnym miestom výskytu citosloviac sú hovorené komunikáty najmä súkromného charakteru. Táto motivácia nebola náhodná. Prirodzene, citoslovčia sa v písaných textoch stabilne vyskytujú v beletrii pri priamej reči alebo v publicistických textoch ako doklad autenticity rozhovorov, teda v situáciách, keď sa pôvodne hovorený text prepíše do písomnej podoby. Možnosti využitia citosloviac sú však omnoho variabilnejšie a v súčasnosti miera ich využitia narastá aj v písaných textoch. Dôvody môžeme hľadať v tendenciách členov spoločnosti prikloniť sa k neformálnosti, vrátane neformálnosti vyjadrovania, v dôsledku čoho mnohé prvky ústneho dorozumievania prenikajú za hranice súkromnej domény a udomácňujú sa aj vo sfére verejnej. Hoci stále platí, že hlavným „domovom“ citosloviac sú hovorené komunikáty, je evidentné, že sa etablujú ako jedna z foriem neformálnosti, spontánnosti, uvoľnenosti v textoch rôznych štýlov, a to vrátane ich písaných realizácií. To spoľahlivo dokladajú priebežné sondy jednak na poli spravodajstva a „tradičných“ publicistických žánrov (napr.

komentárov, interview, správ), jednak tiež – alebo najmä – v prípade elektronickej a internetovej komunikácie supľujúcej spontánnu hovorenú reč. Navyše mnohí mladí ľudia – sociológmi a psychológmi označovaní ako generácia Z (t. j. ľudia narodení po r. 2000) – vo všeobecnosti uprednostňujú písanie textových správ pred osobným rozhovorom či telefonovaním.²³¹ V prípadoch absencie komunikácie tvárou v tvár potrebujú ľudia svoje emocionálne nastavenie signalizovať inými spôsobmi, čo im o. i. pomôžu dosiahnuť aj citoslovci. Je evidentné, že vstupom elektronickej determinovanej komunikácie do verejnej i súkromnej sféry sa menia aj možnosti interpretácie citosloviec. Materiálovou základňou našej sondáže boli preto jednak korpusové zdroje a jednak vlastné excerpcie. V zábere textov dominovali publicistické (najmä internetové) texty, ďalej reklamné texty a diskusné príspevky na sociálnych sieťach.

Citoslovce *wow*, *wau*, *waw*, *vau*

Pôvodom anglické citoslovce *wow* sa používa v situáciách, keď chce hovoriaci vyjadriť prekvapenie, údiv, ohromenie. O fungovaní citoslovca *wow* v češtine priniesla inšpiratívne závery M. Slezáková.²³² Vzhľadom na kultúrnu blízkosť krajín a podobnosť jazykov sú jej závery v mnohom kompatibilné so situáciou v slovenčine. Napriek tomu vidíme v aktuálnej jazykovej situácii na Slovensku v niektorých momentoch isté posuny.

Zatiaľ čo M. Slezáková v práci z roku 2006 ešte priebeh grafickej adaptácie citoslovca *wow* v češtine len predpokladala, v slovenských textoch v súčasnosti fungujú vedľa seba 4 verzie grafického stvárnenia citoslovca, a to v podobe *wow* – *wau* – *vau* – *waw*.²³³ Na základe priebežných prieskumov v korpuse a vlastných

231 Porov. reportáž a príspevok televízie TA3 *Telefonáty prinášajú zlé správy, zhodla sa mladá generácia. Psychológovia upozorňujú na nebezpečný trend* z dňa 28. 8. 2024. Dostupné na: <https://www.ta3.com/clanok/955193/telefonaty-prinasaju-zle-spravy-zhodla-sa-mlada-generacia-psychologovia-upozornuju-na-nebezpecny-trend> [cit. 23. 11. 2024].

232 SLEZÁKOVÁ, M.: Wow! To 'sem teda nečekala! Oops! To 'sem nechcela! O cizích slovech, ale nejen o nich. In: *Naše řeč*, 89, 2006, č. 2, s. 57 – 72.

233 Korpus prim-10.0-public-all približné počty udáva takto:

- *wow* – takmer 1160 dokladov, po manuálnom vyradení situácií, keď *WOW* predstavovalo názov rádia, paušál od mobilného operátora, skrátenejší názov knihy *The Worlds of Wonder* alebo počítačovej hry *World of Warcraft*;

excerptov vyplýva, že prevláda anglická podoba *wow*. Pomerne vysoký podiel výskytu však už získava aj podoba *wau* ako istá zmiešaná podoba pôvodného anglického pravopisu s dvojitém *w* a výslovnosti [wau]. *Vau* a *waw* majú zhruba podobnú frekvenciu výskytu, ale výrazne nižšiu než skôr spomenuté varianty.

Citoslovčia sú slová so špecifickými pragmatickými rysmi a aj lexikálny význam väčšiny interjekcií nemusí byť vždy jednoznačný. Ako vidno aj z ďalej uvedených príkladov, citoslovčia sú syntakticky autonómne, teda môžu stáť samostatne ako veta, alebo môžu byť do vety zapojené bez toho, aby narušili jej štruktúru. Význam mnohých interjekcií je však všeobecný a konkrétny význam sa spresňuje až v kontexte. V tomto duchu aj citoslovce *wow* (*wau*, *vau*, *waw*) v komunikácii osciluje medzi pozitívnym a negatívnym pólom. Hoci *wow* primárne nájdeme v situáciách vzťahujúcich sa na pozitívne prekvapenie, obdiv až fascináciu niečím alebo niekým (čo môžeme vidieť na ilustračných príkladoch P1 – P4), je zaujímavé sledovať, že citoslovce môžeme postrehnúť aj v takých prípadoch, keď autor textu inklinoval k negatívnemu pólu, a to zväčša pri vyjadrení kritiky či ironie namierenej voči javom okolo seba (porov. druhý súbor ilustračných príkladov P5 – P7).²³⁴

(P1) *Wau, vyzerala skvelo.* (život.sk)

(P2) *Wau, tak takýto darček som ešte nedostala, naozaj originálne.* (videopreradost.sk)

(P3) *WOW, takto funguje umelá inteligencia v novej sérii Samsung Galaxy S24!* (youtube.com/@TECHBOXsk1)

(P4) *Vau. To sú ale výhľady.* 🤯 *Tam by sme sa veru išli radi pozrieť.* (dobrenoviny.sk)

(P5) *Wow, SME-čko, blahoželám! Konečne zmienka o tomto kanadskom trapase! Síce s drobnúčkým 11-dňovým oneskorením, ale nedá sa predsa denníku reagovať v reálnom čase na všetko...* (diskusia.sme.sk)

-
- *wau* – takmer 603 dokladov po manuálnom vyradení prípadov, keď *WAU* predstavovalo televíznu stanicu alebo priezvisko futbalistu (Nyrón Wau);
 - *waw* – 292 dokladov,
 - *vau* – 272 dokladov.

234 Zápis citosloviec v ilustračných príkladoch uvádzame tak, ako sme ich zachytili v zdrojových materiáloch.

(P6) *WOW, tak tento argument 6-ročného chlapca sa musel v tvojej hlave strašne dlho tvoriť.* (Facebook)

(P7) *Netreba veriť každej sprostosti ktorá u nás vyjde v novinách... Tlak na bobra sa postupne zvyšuje aj publikovaním takýchto nezmyslov a hrubých dezinterpretácií. Tak bobor že spôsobil vyschnutie potoka, wau... 😊.* (Facebook)

Ďalším momentom, na ktorý by sme radi v súvislosti s *wow* upozornili, sú prípady slovnodruhového prechodu, keď nastáva evidentný sémantický posun citoslovca a zmena jeho syntaktických a morfológických vlastností. Interjekcie ako synsémantický slovný druh motivujú vznik autosémantických slov minimálne.²³⁵ Ako však naznačuje súčasná jazyková prax, citoslovce *wow* je v tomto smere relatívne produktívne a začína v textoch (najmä tých, ktoré sa dotýkajú tzv. lifestylových tém) plniť úlohu nesklonného hodnotiaceho prídavného mena s približným významom *fantastický, prekvapivý, obdivuhodný*. Kolokabilita *wow* (a variantov) vo funkcii adjektíva je však v tomto prípade nateraz obmedzenejšia. Aktuálne sme postrehli iba kolokácie so substantívami *efekt*, v menšej miere *faktor*, a po jednom prípade spojenia so substantívami *informácia*, *cena* a *days* (v poslednom uvedenom išlo o názov podujatia). Domnievame sa, že existujúcu kolokabilitu *wow* v slovenských textoch ovplyvňujú predovšetkým vzory anglickej proveniencie, v ktorých je spojenie *wow factor* už plnohodnotne etablované.²³⁶

(P8) *Nohavice za mimoriadne výhodnú WOW cenu.* (bonprix.sk)

(P9) *Nevieme ponúknuť „wow efekt“ a sľúbiť, že sa hneď postaráme o každého, kto k nám príde.* (tyzden.sk)

(P10) *Osobne mi však chýbal ten „wow faktor“ a úplne intuitívne ovládanie, na ktoré som zvyknutá.* (hnonline.sk)

(P11) *Kamenný obklad urobí vo vašom interiéri „waw“ efekt.* (reality.sk)

235 OLOŠTIAK, M.: *Slovotvorba, slovnodruhovú prechody, preberanie a skracovanie lexém*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. s. 62.

236 Porov. napr. definíciu z online slovníka: **wow factor** (*noun*, informal): a quality or feature of something that takes people feel great excitement or admiration: *The wow factor of this house is the amazing kitchen*. Dostupné na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/wow-factor> [cit. 23. 11. 2024].

(P12) *Pozrite sa, ako to vyzeralo na jesenných WAU DAYS!*
(Instagram, Aupark shopping center)

Na margo zápisu príkladov ešte doplníme, že ak slovo *wow* (a jeho varianty) predstavovali v nami sledovaných textoch citoslovce, boli zvyčajne uvádzané bez úvodzoviek, ktoré by signalizovali istú nápadnosť či cudzosť výrazu. Pokiaľ však už išlo o prítomnosť spojení *wow* so substantívami *efekt*, *faktor*, pomerne často ich autori slovenských textov ohraňovali úvodzovkami (a to buď celé spojenie, alebo aspoň *wow* a jeho varianty) .

Citoslovce *wow* vo funkcii adjektíva nie je jediným zaujímavým aspektom, ktorý priniesla naša sondáž. Ukázalo sa, že *wow* môže byť potenciálnym ekvivalentom aj ďalších slovných druhov. Pravda, v slovenčine nejde o raritný jav. Aj výskumy detskej reči preukázali, že citoslovčia sú na začiatku vývinu detskej reči značne produktívne a v prvých mesiacoch života dieťaťa spoľahlivo supľujú ostatné slovné druhy.²³⁷ Môžu napríklad zastupovať substantíva pri označení predmetov alebo zvierat. Je bežné, že dieťa (či jeho rodičia a blízki) pomenujú okoloidúce auto citoslovcom *brm*, mačku *mňau*, vietor *fú*. Citoslovčia *fuj* (alebo detské *ba*) či *mňam* neraz nahrádzajú adjektíva s významami dobré, chutné (*mňam*) alebo zlé, škaredé, prípadne špinavé (*fuj*, *ba*). Odvolávajú sa na získané príklady (ilustračne P13 – P19) sa však ukazuje, že v podobnom duchu – a za hranicami detskej reči – funguje aj citoslovce *wow*, ktoré v takýchto situáciách podporuje neformálnosťou vyjadrovania.

(P13) *Po nástupe do škôlky sa nekonalo žiadne wau.* (sdetmi.com)

(P14) *Celý deň sme hľadali miesto na svadbu a nikde nebolo žiadne wau.* (podcast Svadbujeme)

(P15) *Zatiaľ sa to (počas súťaže) stalo dvakrát, že sme urobili veľké wau!* (korzar.sme.sk)

(P16) *Paňková hodnotí Paríž na jedno veľké WAU.* (sportovy.cas.sk)

237 VUŽŇÁKOVÁ, J.: Morfológia, vývin detskej reči a materská škola, 2009. In: E. Liptáková, K. Vužňáková, R. Rusňák (eds.): *Slovo o slove* (15). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, 2009. s. 55 – 69. a tiež KESSELOVÁ, J.: *Morfológia v komunikácii dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová, 2003. 149 s.

(P17) *Chceme sa veľmi poďakovať, (ubytovanie bolo) jedno veľké wau.* (booking.com)

(P18) *Človek si povie WAU!!! Konečne žiaden happy end.* (martinus.sk)

(P19) *Viac wau do života.* (billboardy nákupného centra Aupark)

Citoslovcová veta *Ty človeče!*

Interjekcie majú v slovenčine potenciál vyjadriť celú škálu rôznych emócií –prekvapenie, údiv, rovnako ako aj radosť, odpor či mnohé ďalšie. V príspevku nás osobitne zaujíma expresívny výraz *Ty človeče!*, ktorý – možno až prekvapivo suverénne – vnímame ako citoslovcový výraz, resp. citoslovcovú vetu vyjadrujúcu údiv. Čiastkové dôvody, ktoré nás k tomuto záveru nasmerovali, uvedieme ďalej.

Po prvé, substantíva sú častým motivantom citosloviec, čo dokladajú početné príklady citosloviec s charakterom zahrešenia (*dokelu, doparoma*), výzvy (*marš, pozor*), žiaľu (*bože*). Tvar vokatívu *človeče* vysvetľuje *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G*²³⁸ ako hovorové expresívne slovo uplatniteľné pri zvolaní, upozornení, oslovení, výzve, pričom na adresáta sa obraciame dôverne, karhavo, vyčítavo a pod.: *Hej, človeče!; Rozmýšľaj, človeče!; Človeče, ty si niekde stratil nákup!*. Čo však v prípadoch, keď sa význam oslovenia či výzvy smerom k adresátovi zotiera a do popredia sa dostáva v prvom rade emócia údivu? V takomto prípade už dochádza k analogickým situáciám ako v prípade citosloviec *Bože! Páni!* vzniknutých z vokatívu substantív *Boh* a *pán* (*Bože, ako je dnes horúco. – Páni, ten koncert ale stál za to!*). Po druhé, výraz *Ty človeče!* je možné vnímať ako syntakticky nerozložený celok. V slovenčine (a to aj pod vplyvom kontaktov s češtinou) registrujeme hneď niekoľko expresívnych zmeravených konštrukcií s citoslovcovým významom: *Ty brďo!; Ty kokso!; Ty vole!; Ty bláho!*.²³⁹ Po tretie, pri citoslovcových výrazoch často dochádza aj k hláskovej redukcií východiskového

238 *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s.

239 ŠTĚPÁN, J.: *Ty brďo!* In: *Naše řeč*, 91, 2008, č. 2, s. 108 – 109.

slova.²⁴⁰ Je evidentné, že *človeče* redukciu nevykazuje, zato však koexistuje v rovnakom význame ako český výraz *čéče*, ktoré vzniklo pravdepodobne z vokatívu *človeče*. (*Ty*) *čéče* síce nemá v slovenčine preukázateľne vysokú frekvenciu (odvolávajú sa na dostupné korpusy, sociálne siete a vyhľadávanie prostredníctvom Google), ale používatelia slovenčiny s ním môžu prísť do kontaktu vďaka americkému rodinnému seriálu *Krok za krokom* (*Step by step*) z 90. rokov minulého storočia. Túto situačnú komédiu slovenské televízne stanice stále zaraďujú do svojich programových štruktúr a ponúkajú ju s českým dabingom. Ako vidíme na príkladoch P20 – P22, ak je výraz *ty človeče!* (rovnako ako *ty čéče*) prejavom čisto emocionálneho postoja, začína v komunikácii plniť funkciu citoslovcového výrazu vyjadrujúceho spontánny údiv. To, či ide o efemérny jav prítomný výhradne v súkromnej komunikácii niekoľkých používateľov, alebo sa výraz *ty človeče* v komunikácii etabluje a používatelia slovenského jazyka ho začnú vnímať v konkrétnych situáciách ako citoslovce, teda podobne ako *Ty brďo!*; *Ty kokso!* a *Ty vole!*, ukáže až čas.

(P20) *Ty človeče, táto baba má mať 33??? Ved' vyzerá minimálne na 50!* (Facebook)

(P21) *To jaký pekný darček, ty človeče!* (správa WhatsApp)

(P22) *Ty človeče, on sa s tebou rozišiel esemeskou?* (Facebook)

Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0082/23 – Pragmatické a gramatické aspekty slova, vety a textu – prejavy aflexie v súčasnom slovenskom jazyku od retrospektívy k perspektíve.

Literatúra

KESSELOVÁ, Jana. 2003. *Morfológia v komunikácii dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová, 2003. 149 s. ISBN 8096784552.

240 Porov. ŠTĚPÁN, J: *Ty brďo!* In: *Naše řeč*, 91, 2008, č. 2, s. 108 – 109. a VONDŘÁČEK, M.: *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu*. In: *Naše řeč*, 81, 1998, č. 1, s. 29 – 37.

- Morfológia slovenského jazyka*. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966. 896 s.
- NAVRÁTIL, Ladislav. 2001. *Neohybné slovné druhy a citoslovčia*. Nitra: Enigma, 2001. 103 s. ISBN 8085471833.
- OLOŠTIAK, Martin. 2017. *Slovotvorba, slovnodruhovú prechody, preberanie a skracovanie lexém*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. 120 s. ISBN 978-80-555-1807-7.
- ORAVEC, Ján – Bajžíková, Eugénia – Furdík, Juraj. 1984. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 227 s.
- SLEŽÁKOVÁ, Markéta. 2006. Wow! To ,sem teda nečakala! Oops! To ,sem nechcela! O cizích slovoch, ale nejen o nich. In: *Naše řeč*, 89, 2006, č. 2, s. 57 – 72.
- Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-all*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupné na: <https://korpus.sk>. [cit. 29. 11. 2024].
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. 2006. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s.
- ŠTĚPÁN, Josef. 2008. Ty brďo! In: *Naše řeč*, 91, 2008, č. 2, s. 108 – 109.
- Telefonáty prinášajú zlé správy, zhodla sa mladá generácia. Psychológovia upozorňujú na nebezpečný trend*. Reportáž TA3 z dňa 28. 8. 2024. Dostupné na: <https://www.ta3.com/clanok/955193/telefonaty-prinasaju-zle-spravy-zhodla-sa-mlada-generacia-psychologovia-upozornuju-na-nebezpecny-trend> [cit. 23. 11. 2024].
- VONDRÁČEK, Miloslav. 1998. Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. In: *Naše řeč*, 81, 1998, č. 1, s. 29 – 37.
- VOŽŇÁKOVÁ, Jana. 2009. Morfológia, vývin detskej reči a materská škola, 2009. In: Ľ. Liptáková, K. Vožňáková, R. Rusnák (eds.): *Slovo o slove* (15). Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, 2009. s. 55 – 69. ISBN 978-80-8068-972-8.
- ZÁVODNÝ, Andrej. 2016. *Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka 1*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis a Veda, 2016. 208 s. ISBN 978-80-568-0002-7.

WOW FACTOR (slovníkové heslo) In: Cambridge dictionary [online]. Dostupné na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/wow-factor> [cit. 23. 11. 2024].

Mgr. Zuzana POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie
Gondova ulica 2
811 02 BRATISLAVA 2
Slovenská republika
zuzana.popovicova.sedlackova@uniba.sk

VZDELÁVACÍ ŠTANDARD ZO SLOVENSKEHO JAZYKA A LITERATÚRY V KOMPARÁCII SO ZRETELOM NA KOMUNIKAČNÝ ASPEKT

Gabriela Rapošová

EDUCATIONAL STANDARD OF SLOVAK LANGUAGE AND LITERATURE IN COMPARISON WITH REGARD TO THE COMMUNICATIVE ASPECT

Abstract: The topic of this thesis is important in the context of Slovakia's historical transformation as a member of the European Union. The qualitative change in our society also extends to the field of regional education. The reform of Slovak regional education was brought about primarily by the Education Act, which came into effect in 2008. One of the changes was the highly regarded two-level model of education system and curriculum. According to our findings teachers find it difficult to include the Slovak Language and Literature standard in their teaching plans. The main goal of this contribution is therefore to present and compare two selected European educational standards namely, the standard for Slovak Language and Literature for lower secondary education in comparison with foundational documents for Czech Language and Literature.

Keywords: Key competences. Curriculum. Educational standard. Competence

Úvod

Téma predkladaného príspevku je dôležitá v rámci historickej prestavby Slovenska ako člena Európskej únie. Kvalitatívna zmena našej spoločnosti sa vzťahuje aj na oblasť regionálneho školstva.

Reformu regionálneho slovenského školstva priniesol najmä školský zákon, ktorý vstúpil do platnosti v roku 2008. Jednou zo zmien sa stal aj oceňovaný dvojúrovňový model riadenia školstva a kurikula. Základným dokumentom centrálneho modelu (kurikula) v Slovenskej republike je Štátny vzdelávací program (ďalej aj ŠVP), ktorý sa stáva rámcom aj východiskom pre vzdelávacie štandardy. Druhú úroveň tvorí Školský vzdelávací program (ďalej aj ŠkVP), na základe ktorého sa koncipuje a realizuje proces výchovy a vzdelávania v školách.

Podľa našich informácií a zistení autorov v odbornej literatúre učitelia majú v praxi problém zakomponovať vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry do svojich tematických výchovno-vzdelávacích plánov. Najmä z odbornej tlače máme signály, že učitelia majú so spracovaním školských vzdelávacích programov v praxi problémy a ťažkosti. Dá sa povedať, že toto je jeden z motívov výberu práce.

Kontext vzdelávacej politiky na Slovensku

V období, keď sa Slovenská republika pripravovala na vstup do Európskej únie, bolo potrebné zmeniť systém vzdelávania tak, aby sme sa priblížili požiadavkám európskeho vzdelávacieho priestoru. Vychádzajúc z požiadaviek európskeho vzdelávacieho priestoru bolo potrebné stavať na 3 cieľových štruktúrach, a to štyroch pilieroch vzdelávania, kompetenciách pre 21. storočie a v neposlednom rade to boli kľúčové nadpredmetové a osobnostné kompetencie, známe pod akronymom KEMSAK. Na báze týchto cieľových úrovní sa potom odvíjajú v národných vzdelávacích programoch základné vzdelávacie oblasti a kurikulá jednotlivých vzdelávacích odborov a učebných predmetov²⁴¹.

Jednotlivé zmeny do systému vzdelávania priniesli najmä významné reformné koncepcie. Projekt Milénium našiel čiastočne uplatnenie aj v školskom zákone 245/2008 Z. z. Týmto krokom sa začala nová (ďalšia) školská reforma. Platnou legislatívou sme sa zaradili do prúdu moderného európskeho vzdelávania, a tak

241 LIGOŠ, M. *Tri piliere kvalitatívnej transformácie výučby materinského jazyka I. (Rámcové východiská)*, s. 59.

sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje pomocou vzdelávacích programov na dvoch úrovniach, štátnej a školskej.

Štátny vzdelávací program je dokumentom z centra. V nadväznosti na ŠVP je vytvorený školský vzdelávací program. Programy smerujú k nadobudnutiu kľúčového termínu v súčasnej škole, a tým je kompetencia. Na základe kompetencií sa potom určujú ciele vyučovacieho procesu a vytvára sa kurikulum. Súčasťou ŠVP sú aj iné pedagogické dokumenty. Jedným z týchto dokumentov sú vzdelávacie štandardy. Vzdelávací štandard obsahuje zoznam požiadaviek, ktoré by žiaci mali splniť v určitých časových intervaloch. Požiadavky sú rozpracované podľa ročníkov a stupňa vzdelávania. Majú podobu kompetencií, s významom vedomostí, zručností, postojov a hodnôt. Štandardy sa stávajú podkladom mnohostranne chápanej výučby, kde by mal učiteľ obsah učiva modifikovať a podnecovať žiakov ich k aktívnej činnosti. V predmete slovenský jazyk pracujeme s obsahovým a výkonovým štandardom. ŠVP kategorizuje vzdelávacie predmety do vzdelávacích oblastí. Slovenský jazyk a literatúra patrí do vzdelávacej oblasti Jazyk a komunikácia. Cieľom predmetu je viesť žiakov k jazykovému a kultúrnemu povedomiu. Obsahom predmetu sú dve základné zložky, a to jazyk a literatúra, ktoré sa vzájomne dopĺňajú a prelínajú²⁴². Jazyková zložka pracuje s jazykom ako prostriedkom myslenia a dorozumievania., a preto dochádza k rozvíjaniu komunikačných kompetencií. Komunikačná výchova sa začala uplatňovať až v 90. rokoch 20. storočia ako súčasť komunikačného prístupu vo vyučovaní. Prijatím školskej reformy je od roku 2008 kľúčovým pojmom pri kurikulumnej transformácii predmetu slovenský jazyk a literatúra²⁴³. Týmto sa posilnil komunikatívno-zážitkový model vyučovania. Cieľom komunikačnej výchovy je pripraviť žiakov na každodenné dorozumievanie v rôznych komunikačných situáciách s využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov. Základom takto orientovanej výchovy sú zručnosti čítanie, písanie, hovorenie, počúvanie. Rozvoj jednotlivých kompetencií je v rukách učiteľov, ktorí sa sami rozhodnú, či zručnosti budú rozvíjať oddelene alebo

242 *Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry*, s. 2.

243 LIGOŠ, M. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania II.*, s. 9.

dôjde k ich kombinácii. Komunikačné kompetencie vymedzujú obsah a výkon učiva do uzavretých celkov.

Kontext vzdelávacej politiky v Českej republike

Systém vzdelávania prešiel v Českej republike (ďalej ČR) zmenami. Školský zákon č. 561/ 2004 Sb. vymedzuje systém vzdelávania na úrovni vzdelávacích programov. Štátnu úroveň tvorí Národný program rozvoja vzdelávania v ČR a rámcové vzdelávacie programy (ďalej RVP). Najnižšiu úroveň systému vzdelávania tvoria školské vzdelávacie programy, ktoré sú v súlade s RVP. RVP je kurikulárny dokument na úrovni štátu, ktorý vymedzuje všeobecné požiadavky pre jednotlivé etapy vzdelávania a stáva sa záväzným dokumentom pri tvorbe školských vzdelávacích programov²⁴⁴. Vnútna organizácia RVP pre základné vzdelávanie je rozdelená do štyroch oblastí: A, B, C, D²⁴⁵. Úvodná časť A vymedzuje RVP pre ZV v systéme kurikulárnych dokumentov. Sekcia B vymedzuje a charakterizuje pojem základného vzdelávania. Osobitne venuje pozornosť hodnoteniu, organizácii, školskej dochádzke a spôsobu ukončenia základného vzdelávania. Časť C je obsahovo najrozsiahlejšia. Predstavuje kľúčové kompetencie, vzdelávacie oblasti, prierezové témy a rámcový učebný plán. Cieľom základného vzdelávania je rozvoj kľúčových kompetencií žiakov a poskytnutie všeobecnovzdelávacieho základu. Obsah vzdelávania pre základné vzdelávanie je rozdelený do 9 vzdelávacích oblastí²⁴⁶, pričom každá vzdelávacia oblasť je doplnená o jeden vzdelávací obor, prípadne niekoľko príbuzných vzdelávacích oborov:²⁴⁷ Vzdelávací obor vymedzuje vzdelávací obsah, ktorý tvoria očakávané výstupy a učivo. Pre prvý stupeň je obsah vzdelávania rozdelený na 1. obdobie (1. až 3. ročník) a 2. obdobie (4. až 5. ročník). Očakávané výstupy majú dynamický charakter, sú zamerané prakticky, využiteľné v bežnom živote. Na konci 5. a 9. ročníka stanovujú predpoklad využívať osvojené učivo v praktickom živote. Učivo tvorí obsah vzdelávania, je to prostriedok, ktorým možno dosiahnuť očakávané výstupy. „Učivo vymezené v RVP ZV je doporučeno školám k distribuci

244 Biela kniha, s. 7 – 38.

245 Pozri *Rámcový vzdelávací program pro základní vzdělávání*, 2016, s. 6.

246 Pozri *Rámcový vzdelávací program pro základní vzdělávání*, s. 14.

247 *Rámcový vzdelávací program pro základní vzdělávání*, s. 14.

a k ďalšiemu rozpracováni do jednotlivých ročníků nebo delších časových úseků. Na úrovni ŠVP se učivo stává závazným“²⁴⁸. Obsah očekávaných výstupů bližšie charakterizujú štandardy, ktoré sú v RVP ZV priložené ako príloha. RVP ZV vymedzuje aj prierezové témy, ktoré sú povinnou súčasťou základného vzdelávania. Ich realizácia a rozsah je vymedzený školským vzdelávacím programom. Prierezové témy sú prepojené s obsahom vzdelávania jednotlivých vyučovacích predmetov a taktiež s aktivitou žiakov v škole alebo mimo nej²⁴⁹. Poslednou časťou pedagogického dokumentu je časť D, ktorá sa venuje výchove a vzdelávaniu žiakov so špeciálnymi potrebami a žiakov s nadaním. Rámcový vzdelávací program sa stáva podkladom na tvorbu školského vzdelávacieho programu, pričom časť D rozoberá zásady spracovania, vyhodnocovania a úpravy školského vzdelávacieho programu.

Vzdelávací štandard pre oblasť český jazyk a literatúra

Vzdelávacia oblasť Jazyk a jazyková komunikácia je vymedzená tromi vzdelávacími obormi, t. j. Český jazyk a literatúra, cudzí jazyk a ďalší cudzí jazyk. Výučba jazyka má za cieľ rozvoj komunikačných kompetencií. Znalosti jazyka sú využiteľné vo všetkých vzdelávacích oblastiach. Český jazyk a literatúra sa vo väčšine prípadov využíva ako materinský jazyk v ústnej ale i písomnej forme, čo umožňuje žiakom pochopiť spoločensko – kultúrny kontext vývoja spoločnosti. Uskutočňovanie vzdelávacieho oboru kladie dôraz na medziľudskú komunikáciu, kde žiaci nadobúdajú schopnosť interpretovať svoje pocity tak, že vedia pochopiť svoju rolu v danej komunikačnej situácii. Oblasť Český jazyk a literatúra má komplexný charakter a pozostáva z častí: *Komunikační a slohová výchova*, *Jazyková výchova* a *Literární výchova*. Jednotlivé časti sa vo výučbe vzájomne prelínajú. Komunikačná a slohová výchova učí žiakov jazykovým informáciám, práci s textom a písomnému prejavu. Žiaci nadobúdajú spôsobilosť analyzovať a kriticky posudzovať text. Cieľom jazykovej výchovy je žiakom odovzdať tie poznatky, ktoré sú potrebné na osvojenie si spisovnej formy českého jazyka. Súčasťou je aj logické myslenie, ktoré žiaci uplatňujú pri jasnom,

248 Rámcový vzdelávací programu pro základní vzdělávání, s. 14 – 15.

249 Rámcový vzdelávací programu pro základní vzdělávání, s. 125.

zrozumiteľnom a prehľadnom vyjadrovaní. Možno konštatovať, že český jazyk sa stáva nielen zdrojom získavania informácií, ale aj predmetom poznávania. Poslednou časťou je literárna výchova, ktorá vedie žiakov ku pozitívnym návykom čítania literatúry, kde žiak nadobúda schopnosť interpretácie umeleckých textov. Osobitný druh rozvoja komunikácie predstavuje aj Dramatická výchova, ktorá tvorí súčasť RVP ZV, ale iba vo forme doplnkového vzdelávacieho oboru²⁵⁰. Vzdelávací obsah jednotlivých vzdelávacích oblastí a k nim prislúchajúcim vzdelávacím oborom vymedzujú očakávané výstupy bližšie špecifikované v štandardoch, ktoré sú súčasťou RVP ZV vo forme prílohy.

Vzdelávací štandard slovenského jazyka a literatúry a českého jazyka a literatúry v komparácii

Východiskom tvorby vzdelávacích štandardov v kontexte slovenskej vzdelávacej politiky je ŠVP ako centrálny dokument modelu kurikula. ŠVP rozdeľuje obsah vzdelávania do 8 vzdelávacích oblastí. Slovenský jazyk a literatúru zaradíme do oblasti jazyk a komunikácia. Obsah základného vzdelávania v ČR rozdeľuje RVP ZV do deviatich oblastí, ktoré tvorí jeden alebo viacero príbuzných vzdelávacích oborov. Český jazyk a literatúra patrí do vzdelávacej oblasti jazyk a jazyková komunikácia. Na tomto mieste môžeme vidieť rozdiel nielen v počte vzdelávacích oblastí, ale i terminológii. V kontexte slovenskej vzdelávacej politiky vidíme, že štandardy sú vytvorené pre všetky predmety vzdelávacích oblastí. Vzdelávacie štandardy zo slovenského jazyka a literatúry sú koncipované pre primárne a nižšie sekundárne vzdelávanie ako samostatné pedagogické dokumenty. Spomínaná skutočnosť negatívne ovplyvňuje aj prechod žiakov z primárneho na sekundárne vzdelávanie. Rozsah VŠ SJL pre prvý stupeň je 37 strán, pričom rozsah štandardu SJL pre druhý stupeň základných škôl je až 84 strán. V Českej republike je vzdelávací štandard pre český jazyk a literatúru koncipovaný ako jeden dokument, vrátane výstupov vzdelávania prvého aj druhého stupňa. Zaujímavým dôvetkom je i fakt, že vzdelávacie štandardy v ČR nadobúdajú charakter povinných pedagogických dokumentov pre vzdelávanie

250 *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, s. 16.

obory jazyk a jazyková komunikácia a matematika a jej aplikácia. Na úrovni ostatných vzdelávacích oborov sú štandardy len odporúčaným materiálom v školskej praxi. V porovnaní so VŠ SJL môžeme konštatovať, že VŠ ČJL je stručnejší, o čom svedčí aj rozsah 53 strán. Ako pozorovatelia VŠ slovenského jazyka a literatúry vnímame problém najmä v zložitosti dokumentu, ktorý obsahuje veľké množstvo akademických termínov a pojmov²⁵¹. Jazyková a literárna zložka majú obdobnú, tabuľkovú formu, kde dominantným prvkom je aplikačný kontext a kľúčové kompetencie. Súčasťou sú aj predmetové kompetencie, stanovenie optimálneho, minimálneho výkonu a príslušné jazykovedné a literárne pojmy. VŠ ČJL obsahuje tieto prvky: vzdelávací obor, ročník, tematický okruh, očakávané výstupy RVP ZV, indikátory a ilustratívne úlohy. Český VŠ považujeme za jednoduchší a zrozumiteľnejší. Na tomto mieste možno odkázať na príspevok M. Ligoša²⁵² v časopise *Jazyk a literatúra*, ktorý vidí nasledovné riešenie: „vo VŠ by potom tiež postačilo, ak by pozostávali z položiek, ako sú predmetové kompetencie a spôsobilosti, od ktorých sa odvíja obsahový a výkonový štandard. Učiteľom i autorom učebníc by pomohlo, keby ciele a výkon boli ilustrované v exemplifikačných úlohách (ako to bolo v prvých verziách VŠ v SR z r. 1999 – 2001).“ Ďalším problémom, na ktorý chceme upozorniť je neprehľadnosť VŠ SJL. Ako uvádzame v prvých statiach príspevku, obsah vzdelávania pre 21. storočie je založený na získavaní kľúčových kompetencií. Kľúčové kompetencie v slovenskom systéme vzdelávania sú osobitne vytvorené pre primárne a nižšie sekundárne vzdelávanie v podobe kurikulárnych dokumentov ISCED 1 a ISCED 2. Česká republika vymedzuje spoločné kľúčové kompetencie pre prvý aj druhý stupeň základného vzdelávania v RVP ZV. Podľa komunikačných jazykových kompetencií sa obsah predmetu SJL delí na čítanie s porozumením, písanie, počúvanie a hovorenie. Obsah vzdelávacieho predmetu slovenský jazyk a literatúra je rozdelený do dvoch zložiek, a to jazykovú a literárnu. Vyučovací proces v predmete slovenský jazyk sa zameriava na komunikačný

251 Pozri kapitolu 1.4.1 v ROŠTEKOVÁ, G. 2023. *Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry v aplikácii*.

252 LIGOŠ, M. *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v kontexte nových výziev a perspektív*, s. 22.

princíp. V porovnaní so SR je v ČR obsah predmetu český jazyk a literatúra rozdelený na 3 prehľadné oblasti: Komunikačná a slohová výchova, jazyková výchova a literárna výchova. Ako problém vnímame aj spracovanie a štruktúru obsahového štandardu SJL. Všimli sme si, že český VŠ je organicky prepojený s RVP ZV. Štandardy bližšie špecifikujú a konkretizujú očakávané výstupy v RVP ZV²⁵³. Pozitívne vnímame aj ilustratívne úlohy, ktoré učitelia majú možnosť využiť v praxi.

Záver

V predkladanom príspevku sme sa usilovali ponúknuť kritický pohľad na stav vzdelávacieho štandardu slovenského jazyka a literatúry v komparácii so štandardom českého jazyka a literatúry. Vzhľadom na fakt, že štandardy slovenského jazyka a literatúry sú neprehľadné, zložité a málo inštruktívne dokumenty, ako východisko sa ukazuje dokumenty zásadne a nanovo prepracovať, a to v súlade s požiadavkami európskej vzdelávacej politiky. Rámcovým východiskom sa pre nás (najmä čo sa štruktúry týka) môže stať kurikulum v ČR, kde si všimame, že štandardy sú prehľadnejšie, jednoduchšie a zároveň organicky prepojené s centrálnymi dokumentami.

Literatúra

LIGOŠ, Milan. 2009. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania II*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009. 148 s. ISBN 978-80-8084-883-5.

LIGOŠ, Milan. 2016. Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v kontexte nových výziev a perspektív. In: *Jazyk a literatúra*, 3, 2016, č. 3 – 4, s. 2 – 34. jal-3-4-2016-dopl.pdf. [Online.]

LIGOŠ, Milan. 2019. *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019. 240 s. ISBN 978-80-224-1770-9.

253 Vzdelávací štandard slovenského jazyka a literatúry sme porovnávali s RVP ZV pre český jazyk a literatúru, ktorý bol prijatý v roku 2016. V súčasnosti sme však svedkami, že aj základné pedagogické (východiskové) dokumenty v Českej republike prechádzajú zmenami, a preto dochádza k významným reformným koncepciám.

LIGOŠ, Milan. 2020. Tri piliere kvalitatívnej transformácie výučby materinského jazyka I. (Rámcové východiská). In *Studia scientifica facultatis pedagogicae*, 19, 2020, č. 3., s. 58 –73. https://www.researchgate.net/publication/361586838_UNIVERSITAS_CATHOLICA_RU_MBEROK_Z_O. [Online.]

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice-Bíla kniha.. 2001. <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/bila-kniha-narodni-program-rozvoje-vzdelani-v-cr>. [Online.]

Rámcový vzdělávací programu pro základní vzdělávání. 2016. <https://www.msmt.cz/file/37052/>. [Online.]

Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry pre 2. stupeň základnej školy. 2014. <https://www.minedu.sk/data/att/7515.pdf>. [Online].

Mgr. Gabriela RAPOŠOVÁ

Filozofická fakulta UMB

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

grostekova@student.umb.sk

EXPRESÍVNA LEXIKA KONZERVATÍVNEJ A LIBERÁLNEJ TLAČE: PODOBNÉ SLOVÁ, PODOBNÉ TÉMY, PODOBNÉ VZORCE

Terézia Rončáková

THE EXPRESSIVE VOCABULARY OF THE CONSERVATIVE AND LIBERAL PRESS: SIMILAR WORDS, SIMILAR THEMES, SIMILAR FORMULAS

Abstract: The polarisation of contemporary society is clearly reflected in the media „bubbles“ of the various ideological groups. In their communication, there is, among other things, a characteristic lexis. This paper examines the expressive lexicon of the distinctly conservative and liberal print and online media and finds very similar narrative patterns at both poles. It categorises them, reflects on them and offers a reflection on the motivations behind such communication.

Keywords: polarisation, conservatism, liberalism, vocabulary, expressivity, media

Úvod

Polarizácia spoločnosti patrí v súčasnosti medzi intenzívne skúmané témy spoločenských vied. Sociológia, politológia a antropológia skúmajú charakter, intenzitu, príčiny a dôsledky hlbokého rozdelenia medzi spoločenskými skupinami; sociálna psychológia si všima morálne súvislosti politických presvedčení a zisťuje, či a nakoľko politicko-spoločenské presvedčenia ľudí súvisia s ich vrozenými nastaveniami, a mediálna veda nás učí, že veľkú časť týchto problémov spôsobuje novodobá komunikácia prostredníctvom ideologicky silne profilovaných médií a zároveň

sociálnych médií, ktorá ľudí uzatvára do „bublín“ a zosilňuje klanové myslenie.

Špecifické aspekty slovenského konzervatívno-liberálneho sporu som v predchádzajúcich výskumoch spracúvala napr. z hľadiska vzťahu médií a cirkvi, resp. náboženstva, z hľadiska argumentácie používanej na oboch stranách, z hľadiska vzájomného vnímania sa konzervatívcov a liberálov aj z hľadiska lexiky a jazykovej expresivity na oboch stranách²⁵⁴. V tomto príspevku upriamim pozornosť na niektoré čiastkové výsledky týkajúce sa jazykovej stránky kultúrno-liberálneho sporu, konkrétne na zistenia o prekvapivo spoločných naratívnych líniách prítomných na oboch názorových a hodnotových póloch.

Vzhľadom na konferenčný charakter príspevku a určený rozsahový limit eliminujem state o stave problematiky a použitej metodológii na odkaz na svoje predchádzajúce štúdie²⁵⁵, kde sa im venujem podrobne a s potrebným bibliografickým aparátom.

Zistenia

Prezentované čiastkové zistenia vychádzajú z môjho rozsiahleho výskumu konzervatívno-liberálnej komunikácie v slovenských médiách, kde som sledovala, o. i., mieru a formu expresívneho vyjadrovania sa. Do výskumnej vzorky som zaradila názorové novinárske prejavy, teda komentáre a iné publicistické žánre obsahujúce výrazný subjektívny postoj k spoločensko-politickým javom (glosy, stĺpčky, fejtóny) publikované v piatich celoslovenských médiách. Tri z nich sú konzervatívne: Konzervatívny denník *Postoj*, *Denník Štandard* a *Christianitas*. Všetky vychádzajú online a nemajú tlačенú verziu. Vzorku liberálnych médií tvorili *Denník N* a *SME*. Oba denníky vychádzajú online aj v tlačenej podobe, ja som pracovala s ich internetovou

254 Odkazy na konkrétne publikácie uvádzam v zozname literatúry.

255 RONČÁKOVÁ, Terézia. 2022b. Pink vs. Brown - How Conservative Journalists Perceive Liberals and vice versa. In: *KOME*, 10, 2022b, č. 2, s. 93 – 116. ISSN 2063-7330; RONČÁKOVÁ, Terézia – KAŠČÁKOVÁ, Silvia. 2023. Ako sa navzájom častujú konzervatívci a liberáli. Expresívne výrazy v mediálnych textoch. In: *Kultura – Media – Teologia*, 2023, č. 56, s. 87 – 112.

verziou (tab. č. 1). Časový interval zberu výskumného materiálu zahŕňal 13 mesiacov: od júla 2020 do júla 2021.²⁵⁶

Tab. č. 1: Počet textov vo vzorke

médiá		celkový počet textov		počet textov s expresívami		podiel textov s expresívami	
konzervatívne	Postoj	58	236	14	87	24%	37 %
	Štandard	61		16		26%	
	Christianitas	117		57		49%	
liberálne	Denník N	143	307	47	141	33%	46 %
	SME	164		94		57%	
spolu		543		228		42%	

Zisťovala som, aké expresíva používajú konzervatívci na adresu liberálov a naopak. Zaznamenávala som kvantitu výskytu expresívnych textov v liberálnych a konzervatívnych médiách, adresátov expresív (koho/čo pomenúvali) a použité konkrétne výrazové prostriedky expresivity. Sledovala som pritom opakujúce sa vzorce, a to nielen v konzervatívnom a liberálnom slovníku zvlášť, ale aj v celej vzorke spolu. Práve tieto podobnosti sú predmetom môjho príspevku, v ktorom sa nebudem venovať ostatným skúmaným premenným.

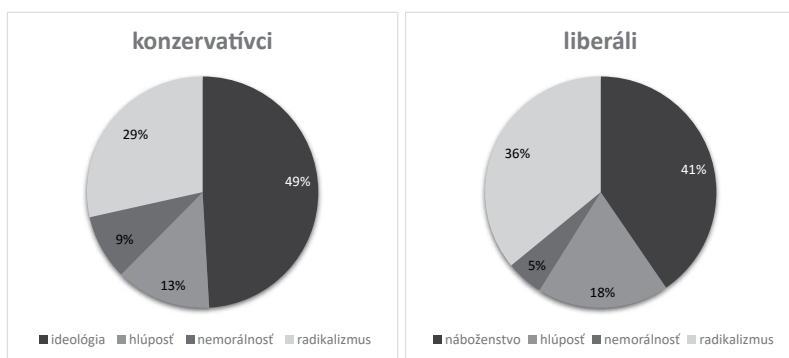
V oboch ideologických skupinách existuje množina frekventovaných, obľúbených pomenovaní; možno teda hovoriť o akomsi liberálnom pojmosloví určenom na označovanie konzervatívnych javov, skupín a osôb a vice versa. Špecifické slovníky sú pritom len „špičkou ľadovca“, pretože „slová sú definované v závislosti od konceptuálnych systémov, takže ak chcú liberáli pochopiť, ako konzervatívci používajú svoje slová, musia pochopiť konzervatívny konceptuálny systém“ (Lakoff, 2002, s. 29). Téma môjho výskumu však nie je sociologická a politická, ale jazyková, preto som sa zamerala práve na tieto terminologické „balíky“ a ako prospešné som navrhla ich rozdelenie do štyroch referenčných rámcov:

²⁵⁶ Denník Štandard bol založený 1. novembra 2021, ten som preto skúmala až od tohto dátumu.

- ideológia/náboženstvo,
- radikalizmus,
- hlúposť,
- nemorálnosť.

V grafe (graf č. 1) som zobrazila výskyt expresív podľa jednotlivých rámcov vo vzorke. Nepočítala som jednotlivé expresívne výrazy (slová), ale texty s expresívami (v jednom texte sa mohli vyskytovať expresíva viacerých druhov, potom sa daný text vyskytuje vo viacerých kategóriách).

Graf č. 1: Referenčné rámce expresívnych výrazov

Až polovicu expresív v konzervatívnych komentároch predstavovali tie viazané na ideológiu (*marxistický, bolševický, utopický, revolučný, jakobínsky, dúhový, ružový...*). Do kategórie radikalizmu som zaradila výrazy odkazujúce na nezmieriteľnosť postojadruhejstrany, jej nekompromisnosť, bojovnosť, bezohľadnosť (*fanatický, beštiálny, šialený, diktátorský, šikana, tyrania, teror a pod.*). Na hlúposť odkazovali výrazy typu *popletený, priemerný, nekonzistentný, s vypláchnutou dutinou lebečnou, postrádajúci rozum...* V kategórii nemorálnosti išlo najmä o *vraždenie a zabíjanie, úchylnosť, zvrátenosť, perverznosť, odpornosť* konania.

V liberálnej vzorke jednoznačne dominovali expresíva obsahovo viazané na náboženstvo (*bigotný, fundamentalistický, klerikálny, križiaci, sväťuškári, inkvizícia, kresťanisti...*). Do kategórie radikalizmu som zahrnula odkazy na *fašizmus, nacizmus, nacionalizmus* a rôzne *-fóbie*, odkazy na *agresivitu, vulgárnosť*, ako

aj typické prívlastky s predponami *ultra-*, *extrémne-*, *radikálno-* atď'. Pod strešný výraz hlúposť som zhromaždila pomenovania a prívlastky, ako *primitívny*, *nedovzdelaný*, *neschopný*, *tragikomický*, *zadubený*, *infantilný*, *nepríčetný*, *smiešny*, *päťkár* a pod. Najmenej zastúpená kategória nemorálnosti zahŕňala obvinenia z *pokrytectva*, *klamstva*, *krádeže*, *podvodov* atď'.

Je zrejmé, že obe ideologické skupiny narábajú s podobným repertoárom expresívnych výrazových prostriedkov, medzi ktorými sa črtajú paralelné naratívne línie. Zámerne používam výraz odvodený od termínu naratív, pretože ten v sebe zahŕňa okrem samotnej témy aj jej interpretáciu a prerozprávanie. Naratív vzniká, keď sa zo samotného diania konkrétne fakty zámerne vyberajú, následne zoradujú do novej súslednosti rozprávaním a odovzdávajú ďalej prostredníctvom prezentácie rozprávania²⁵⁷. Naratív teda môžeme zjednodušene definovať ako reprezentáciu udalostí²⁵⁸.

Naratívne línie, ktoré možno pozorovať v konzervatívno-liberálnej komunikácii, sa viac-menej kryjú s vyššie pomenovanými referenčnými rámcami, avšak oblasť ideológie možno rozložiť na podskupiny (tab. č. 2).

Tab. č. 2: Naratívne línie v konzervatívno-liberálnej komunikácii

Naratívna línia	Konzervatívny slovník	Liberálny slovník
RADIKALIZMUS	<i>fanatický, radikálny, ultraliberálny, beštiálny, šialený, totalita, diktatúra, propaganda, cenzúra, suprematisti, nenávisť</i>	<i>fanatický, radikálny, ultraradikálny, ultrakonzervatívny, populistický, autoritársky, cenzúra, suprematisti, nenávisť</i>

257 SCHMID, Wolf. 2004. *Narativní transformace: dění – příběh – vyprávění – prezentace vyprávění*. Brno, Praha : Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2004, s. 19 – 21; GENETTE, Gérard. 1980. *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1980, s. 25 – 27.

258 ABBOTT, H. Porter. 2008 [2002]. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, s. 19.

Naratívna línia	Konzervatívny slovník	Liberálny slovník
MARXIZMUS/ FAŠIZMUS	<i>neomarxistický, bolševický, utopický, komsomolci, súdruhovia, úderka</i>	<i>fašistický, klérofašistický, nacistický, neonacistický, rasistický, nacionalistický, ľudácky, krajne pravicový</i>
REVOLÚCIA	<i>tyrania, teror, revolúcia, jakobíni</i>	<i>reakcionársky</i>
PROGRESIVIZMUS	<i>dúhový, ružový, woke, homoideológia, transide- ológia, homodiktát</i>	<i>homofóbny, transfóbny, sexistický</i>
NÁBOŽENSTVO	<i>antiklerikáli</i>	<i>fundamentalistický, katolícko-fundamentalis- tický, bigotný, klerikálny, stredoveký, demagogický, dogmatický, ultrakres- ťanský, kléro-fašistický, inkvizícia, križiaci</i>
MORÁLKA	<i>zvrátený, perverzný, úchylný, šialený, škaredý, odporný, ohavný, vražda, zabíjanie</i>	<i>pokrytec, klamár, zlodej, podvodník</i>
HLÚPOŠŤ	<i>popletený, priemerný, nekonzistentný</i>	<i>primitívny, nedovzdelaný, neschopný, zadubený, infantilný, nepričetný, smiešny, tragikomický</i>

Príznačné je, že všetky línie fungujú v oboch slovníkoch paralelne. Nachádzame v nich dokonca aj totožné výrazy – v tabuľke sú podčiarknuté.

Oba tábory si navzájom vyčítajú fanatizmus, nenávisť, nadradenosť, neschopnosť dialógu a opevňovanie sa na krajnom názorovom póle – čiže považujú „tých druhých“ za radikálov. Typické je odkazovanie na (neo)marxizmus v konzervatívnom slovníku a na fašizmus v tom liberálnom. V konzervatívnej terminológii je silná aj revolučná tematika, ktorá s marxistickou do značnej miery súvisí, akurát popri bolševickej revolúcii sa tu objavujú odkazy na Veľkú francúzsku revolúciu. Za istý pendant v liberálnom slovníku možno považovať výraz *reakčný*. Pre konzervatívcov je typické aj ironické (a iné expresívne) referovanie na progresívno-ideologické

témy, na čo liberálni oponenti reagujú obvineniami z rôznorodej -fóbie. Expresívne narážky na náboženstvo sú vlastné výlučne liberálnemu slovníku a konzervatívci na tento postoj reagujú obvinením z antiklerikalizmu. V kategórii morálky sa liberáli držia najmä pokrytectva a menej expresívnych označení za klamárov, zlodejov a podvodníkov, kým konzervatívni komentátori narábajú s údernejšími slovami a závažnejšími obvineniami. Naopak je to v kategórii hlúposti, kde sú konzervatívci skôr umiernení, kým liberáli komunikujú emotívnejšie a útočnejšie.

Diskusia a záver

Ukazuje sa, že v expresívnej vrstve polarizovanej komunikácie je citeľná najmä samotná polarizácia – čiže vymedzovanie sa voči „tomu druhému“ pólu vnímanému ako radikálny, uzavretý, nezmieriteľný, neschopný dialógu, porozumenia, ústretovosti. Takto – ako príliš radikalistických – vnímajú konzervatívci liberálov aj liberáli konzervatívcov. Podľa niektorých teoretikov má takýto verejný súboj svetonázorov vytvárať akúsi rovnováhu v pluralite²⁵⁹ a priebežný boj o hegemoniu so striedavými úspechmi má pôsobiť v spoločnosti ozdravujúco²⁶⁰. Je však otázne, či takéto výrazné rozdelenie nielen v názoroch, ale aj v ich komunikovaní, v jazyku, ešte prospieva pluralite a demokracii.

Potvrdilo sa, že jedným z kľúčových bodov rozdelenia je vo sfére kultúrnej vojny náboženstvo²⁶¹. V liberálnej komunikácii o konzervatívcoch predstavovali expresíva motivované nábožensky až 41 %. Konzervatívci im kontrovali ešte väčším objemom expresív (49 %) zarámcovaných progresívnou ideológiou, neomarxizmom a revolúciou. Tento spor som identifikovala ako spor ideológií (z liberálneho pohľadu), resp. spor náboženstva a ideológie

259 HALL, Stuart. 1985. Signification, representation, ideology: Althusser and the post-structuralist debates. In: *Critical Studies in Mass Communication*, 2, 1985, č. 2, s. 91 – 114.

260 SEKERÁK, Marián. 2015. Why Praying “Hail, Mary” Does Not Denote to Invade Iraq and to Accept Capitalism? In: *Romanian Political Science Review*, XV, 2015, č. 1, s. 61 – 90.

261 FARRUH, Gul. 2023. Divided Devotion: A Historical Exploration of Bismarck's Kulturkampf and its Impact on German Society. In: *Journal of Social Sciences Review*, 3, 2023, č. 3, s. 21 – 28.

(z konzervatívneho pohľadu). Jednu z príčin obojstranného pobúrenia možno hľadať v obave z nátlakových tendencií druhej strany, čo konštatoval už J. Hunter, podľa ktorého tkvie podstata súčasného normatívneho konfliktu v protiklade sakrálneho a profánneho²⁶². Obe tieto tendencie sú hegemonné, odmietajú pluralizmus, takže kultúrna vojna je vlastne sporom o prijateľnú pluralitu. Súčasnnej spoločnosti chýba „vitálny stred“ dominantnej kultúry, ktorá v doterajších dejinách vždy tvorila rámec, kde sa pluralizmus mohol realizovať. Preto sme dnes podľa Huntera svedkami tzv. „dvojvrstvého pluralizmu“, čo znamená, že ľudia sú tolerantní a dokážu v pokoji nažívať so spoluobčanmi s opačnými presvedčeniami – kým sa ten druhý nepokúsi rozširovať hranice svojej legitimacy a spoločenského vplyvu.

Ak skúmame expresivitu v jazyku, nevyhneme sa uvažovaniu o emóciách skrytých za jednotlivými výrazmi a postojmi. Výsledky predloženého výskumu, zdá sa, nepodporujú tézu, že by za expresívnymi obsahmi konzervatívnych médií stáli predovšetkým sebaľútosť a pocit krivdy²⁶³. Tieto emócie neodzrkadľovali ani liberálne texty kritizujúce konzervatívnych oponentov. Jedným z podnetov do ďalšieho výskumu by preto mohlo byť práve hľadanie emócií za výrazmi vo vyhranených liberálnych a konzervatívnych textoch, pričom na základe výstupov prezentovanej analýzy by sme mohli predpokladať napr. emócie hnevu, strachu, znechutenia, pohrdania...

Za zaujímavý výsledok považujem aj zistenia týkajúce sa morálky. Je zreteľné, že Fonteho rozdelenie morálnych práv na gramsciovské a tocquevillovské²⁶⁴ nachádza svoj odraz aj v slovenských liberálnych a konzervatívnych mediálnych

262 HUNTER, James Davison. 2009. The Cultural War and the Sacred/Secular Divide: The Problem of Pluralism and Weak Hegemony. In: *Social Research*, 76, 2009, č. 4, s. 1 307 – 1 308.

263 Porov. NADLER, Anthony. 2020. The Great Anti-Left Show. In: *Los Angeles Review of Books*, 2. októbra 2020. <https://lareviewofbooks.org/article/the-great-anti-left-show/>; NADLER, Anthony. 2022. Political Identity and the Therapeutic Work of U.S. Conservative Media. In: *International Journal of Communication*, 16, 2022, s. 2621 – 2 633.

264 FONTE, John. 2000. Why There is a Cultural War. Gramsci and Tocqueville in America. In: *Hoover Institution*, 1. decembra 2000. <https://www.hoover.org/research/why-there-culture-war>.

prejavoch. Zároveň bolo príznačné, že kým konzervatívci kládli väčší dôraz na morálne hodnotenie než liberáli, opačné poradie som zaznamenala v kategórii hlúposti, kde boli liberálne výčitky voči konzervatívcom početnejšie aj nesúce silnejší expresívny náboj.

Možno teda uzavrieť, že výskum expresivity potvrdzuje vzájomné hĺbkové neporozumenie siahajúce až k morálnym konceptuálnym systémom²⁶⁵ a prejavujúce sa – okrem iného – aj v nerovnováhe nociónálneho a expresívneho na jednej a druhej strane. Čo znamená, že kým napr. spojenie *kultúrna vojna* je na konzervatívnej strane bežné a prijímané ako všeobecne platné a zrozumiteľné, liberálna strana ho používa v úvodzovkách s podtextovým odkazom na neodôvodnený či nepochopiteľný konzervatívny žargón. Podobne sa zasa napr. výrazy *homosexuálne manželstvo* alebo *reprodukčné zdravie* v liberálnom prostredí používajú ako bežné a bezpríznakové, ale v konzervatívnej komunikácii nesú ironický nádych. G. Lakoff identifikoval ako spoločný menovateľ zásadne odlišných konzervatívnych a liberálnych morálnych koncepcií rodinu, čo možno vnímať ako inšpiráciu, či už na súhlas, alebo polemiku, jeho téza o nevyhnutnej potrebe porozumieť konceptuálnemu systému „tých druhých“, alebo ho aspoň spoznať, sa však javí ako kľúčový podnet k tomu, aby sa mohla polarizovaná komunikácia presunúť z radikalistických pozícií na pluralitné.

Výskum a konferenčný príspevok boli podporené z grantu VEGA 1/0510/24 „Kultúrna vojna v médiách a v jazyku“ a z projektu COST Action „Redressing Radical Polarisation: Strengthening European Civil Spheres facing Illiberal Digital Media (DEPOLARISING_EU)-CA22165“.

Literatúra

ABBOTT, H. Porter. 2008 [2002]. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008 [2002]. 252 s. ISBN 97881108913928.

265 LAKOFF, George. 2002. *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago, London : The University of Chicago Press, 2002.

- FARRUH, Gul. 2023. Divided Devotion: A Historical Exploration of Bismarck's Kulturkampf and its Impact on German Society. In: *Journal of Social Sciences Review*, 3, 2023, č. 3, s. 21 – 28. <https://doi.org/10.54183/jssr.v3i3.387>. [Online.] (2024-08-09.)
- FONTE, John. 2000. Why There is a Cultural War. Gramsci and Tocqueville in America. In: *Hoover Institution*, 1. decembra 2000. <https://www.hoover.org/research/why-there-culture-war>. [Online.] (2024-09-21.)
- GENETTE, Gérard. 1980. *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1980. 285 s. ISBN 978-0-8014-9259-4.
- GRAMSCI, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. Prel. a ed. Quintin Hoare a Geoffrey Nowell Smith. New York : International Publishers, 1971, 577 s. ISBN 0-7178-0397-X.
- HALL, Stuart. 1985. Signification, representation, ideology: Althusser and the post-structuralist debates. In: *Critical Studies in Mass Communication*, 2, 1985, č. 2, s. 91 – 114.
- HUNTER, James Davison. 2009. The Cultural War and the Sacred/Secular Divide: The Problem of Pluralism and Weak Hegemony. In: *Social Research*, 76, 2009, č. 4, s. 1307 – 1322.
- JANUŠKEVIČIŪTĖ, Justina. 2022. Threats to the Process of Receiving Political News from Echo Chambers and Filter Bubbles on Social Media. In: *Information & Media*, 2022, č. 94, s. 39 – 52. DOI 10.15388/Im.2022.94.64.
- LAKOFF, George. 2002. *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago, London : The University of Chicago Press, 2002. 471 s. ISBN 978-0226467719.
- NADLER, Anthony. 2020. The Great Anti-Left Show. In: *Los Angeles Review of Books*, 2. oktobra 2020. <https://lareviewofbooks.org/article/the-great-anti-left-show/>. [Online.] (2024-09-21.)
- NADLER, Anthony. 2022. Political Identity and the Therapeutic Work of U.S. Conservative Media. In: *International Journal of Communication*, 16, 2022, s. 2621 – 2 633. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/18366/3778>. [Online.] (2024-09-21.)

RONČÁKOVÁ, Terézia – KAŠČÁKOVÁ, Silvia. 2023. Ako sa navzájom častujú konzervatívci a liberáli. Expresívne výrazy v mediálnych textoch. In: *Kultura – Media – Teologia*, 2023, č. 56, s. 87 – 112, ISSN 2081-8971. DOI 10.21697/kmt.2023.56.06. <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/kmt/article/view/13723> . [Online.] (2024-08-09.)

RONČÁKOVÁ, Terézia. 2015. Reconciling Conservatives and Liberals: Mission impossible? In: *Revista Română de Journalism Comunicare*, X, 2015, č. 4, s. 28 – 40. ISSN 1842-256X.

RONČÁKOVÁ, Terézia. 2022b. Pink vs. Brown - How Conservative Journalists Perceive Liberals and vice versa. In: *KOME*, 10, 2022b, č. 2, s. 93 – 116. ISSN 2063-7330. DOI 10.17646/KOME.75672.93. http://komejournal.com/files/KOME_Ron%C4%8D%C3%A1kov%C3%A1122.2.pdf. [Online.] (2024-08-09.)

RONČÁKOVÁ, Terézia. 2022c. Obraz cirkvi, kresťanstva a veriacych v mainstreamových liberálnych médiách na Slovensku. In: M. Cybulski – J. Jęczeń – M. Mocarz-Kleidiens – M. Wiśniewski (eds). *Język – Media – Religia. Konteksty Europy Środkowo-Wschodniej*, Tarnów : Biblos, 2022c, s. 191 – 216. ISBN 978-83-7793-930-7.

SEKERÁK, Marián. 2015. Why Praying “Hail, Mary” Does Not Denote to Invade Iraq and to Accept Capitalism? In: *Romanian Political Science Review*, XV, 2015, č. 1, s. 61 – 90.

SCHMID, Wolf. 2004. *Narativní transformace: dění – příběh – vyprávění – prezentace vyprávění*. Brno, Praha : Ústav pro českou literaturu akademie věd ČR, 2004. 68 s. ISBN 8085778416.

Prof. Mgr. Terézia RONČÁKOVÁ, PhD.

Katedra žurnalistiky

Filozofická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hrabovská cesta 1B

034 01 RUŽOMBEROK

Slovenská republika

terezia.roncakova@ku.sk

VLASTNÉ MENÁ CHRÁMOV SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA VO SVETLE MODELOVEJ ANALÝZY

Gabriel Rožai

PROPER NAMES OF CHURCHES IN NORTHEASTERN SLOVAKIA IN THE LIGHT OF MODEL ANALYSIS

Abstract: The paper deals with a model analysis of proper names of churches in northeastern Slovakia. The aim of the paper is to present onymic models of proper names of sacral objects and, based on the use of quantitative-qualitative methods that allow arranging onymic models on the center-periphery axis, to approach their structural and motivational characteristics with regard to belonging to individual churches and preferred motives and factors.

Keywords: onomastics, ecclesionym, modeling theory, onymic model

Úvod

Cieľom nášho výskumu je predstaviť modelovú analýzu vlastných mien (ďalej aj „VM“) sakrálnych objektov – chrámov severovýchodného Slovenska. Na základe využitia kvantitatívno-kvalitatívnych metód, ktoré umožňujú usporiadať onymické modely na osi centrum – periféria, sa pokúsime priblížiť ich štruktúrne a motivačné osobitosti, zohľadňujúc pri analýze príslušnosť k jednotlivým cirkvám i výber patrocínií. Modelovej analýze výskumného súboru predchádzajú poznámky venované teoretickým, metodicko-metodologickým i terminologickým aspektom problematiky.

1. Metodika výskumu

Vlastné meno chrámu v texte označujeme termínom eklézionymum. Opierame sa o vymedzenie tohto termínu v Slovníku ruskej onomastickej terminológie²⁶⁶, definujúcim termín *ekklezionim* ako vlastné meno miesta uskutočnenia obradu, miesta uctievania akéhokoľvek náboženstva vrátane chrámu, kaplnky, kríža, samostatne stojaceho oltára, posvätného kameňa, prameňa či stromu. Ide teda o vlastné meno sakrálneho objektu.

Výskumný materiál sme excerpovali z webovej aplikácie *www.kostolyslovenska.sk*. Jej autormi sú Zdenko Dzurjanin a Pavol Demeš. Táto aplikácia umožňuje „pohodlné vyhľadávanie kostolov s ich krátkymi charakteristikami, pričom vyhľadať kostol je možné aj podľa patrocínia, denominácie, príslušnosti k cirkevnej jednotke a okresu a ich vzájomných kombinácií“²⁶⁷. Výskumnú pozornosť sme zamerali na severovýchodnú časť Prešovského kraja, teda na okresy Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov, Svidník a Bardejov. Celkovo sme vyexcerpovali 494 VM chrámov prináležiacich k 5 cirkvám: rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej, pravoslávnej a reformovanej kresťanskej cirkvi. Analýze sme podrobili 477 eklézioným: 229 VM gréckokatolíckych chrámov, 147 VM rímskokatolíckych chrámov, 100 VM pravoslávnych chrámov a 1 VM evanjelického chrámu.

2. Ortografické aspekty problematiky

Na týchto riadkoch priblížime vybrané problémy týkajúce sa vymedzenia tohto typu vlastných mien a ich ortografického zápisu. V excerpovanom elektronickom zdroji majú zápisy názvov chrámov stabilnú štruktúru; začínajú sa zhodným prívlastkom vyjadrujúcim príslušnosť chrámu ku konkrétnej cirkvi, rozvíjajúcim nadradený člen – druhové určenie (kostol, chrám, katedrála a pod.), za ktorým vo väčšine prípadov nasleduje nezhodný prívlastok vyjadrujúci honorifikačnú charakteristiku prostredníctvom patrocínia, napr. *Gréckokatolícky chrám Zosnutia Presvätej Bohorodičky*. Podľa informácií zverejnených na webe *JazykovaPoradna.sk* sa názvy kostolov „pokladajú za vlastné mená a píšú sa s veľkým začiatočným

266 Podol'skaja, N. V., 1978, s. 164.

267 Dzurjanin, Z. – Demeš, P., 2024.

písmenom v slove kostol, ak sú pomenované podľa svätca, ktorému sú zasvätené (Kostol Sedembolestnej Panny Márie (...)), alebo podľa názvu liturgického sviatku odvodeného od danej biblickej udalosti alebo vychádzajúceho z teologického učenia (Kostol zjavenia Pána (...))²⁶⁸. V inom príspevku autori dopĺňajú: „*Prívlastok rímskokatolícky, evanjelický v spojení so slovom kostol alebo s názvom kostola je iba bližšie označenie kostola podľa príslušnosti k danej cirkvi. Podobne sa používa označenie príslušnosti k reholi (františkánsky kostol, kostol uršulínok). Takéto označenia fungujú ako spresnenie názvu daného kostola, ale nepovažujú sa za vlastné meno, a preto sa píše s malým začiatočným písmenom, a to aj vtedy, keď sa pri nich uvedie názov príslušnej obce: uzavrú manželstvo v evanjelickom kostole v Záhorciach.*“²⁶⁹

Ďalší ortografický aspekt súvisí s chápaním a grafickým zápisom termínu patrocínium, ktoré nestotožňujeme priamo s eklézionymom, ale považujeme ho za jeho (prirodzenú) súčasť, keďže niektoré eklézionymá môžu obsahovať aj viacero patrocínií. Podľa SSSJ2²⁷⁰ ide v prípade patrocínia o „zasvätenie kostola al. kaplnky konkrétnemu patrónovi, svätcovi, svätici, od ktorých sa odvodzuje ich názov; samotné pomenovanie“, napr. „*kostol s patrocíniom sv. Michala; kaplnka niesla p. Panny Márie.*“ J. Pavlovič²⁷¹ vymedzuje patrocínium ako „meno patróna chrámu, kostola alebo kaplnky, ktoré označuje Božie osoby (*Trojica, Kristus Kráľ*)“, atribúty (*Božia Múdrost*), biblicko-teologické pojmy (*eucharistia, kríž*), udalosti z Ježišovho života (*Zjavenie Pána, Premenenie Pána*) alebo mená anjelov, svätíc a svätcov,...“. Takéto chápanie patrocínia nachádzame aj v *Katalógu patrocínií na Slovensku*²⁷², pričom jednotlivé patrocíniá sa v danom zdroji začínajú veľkým začiatočným písmenom (s výnimkou prívlastku *svätý*; napr. *Narodenie Pána, Nanebovzatie Panny Márie, Najsvätejšie Telo a Krv Pána*), čo môže súvisieť nielen so špecifikami zápisu veľkých začiatočných písmen v náboženských textoch, ale aj s tendenciou chápať tento typ pomenovaní ako vlastné meno. Rovnako sú patrocíniá zapisované

268 Jazyková poradňa, 15. 3. 2012.

269 Jazyková poradňa, 31. 3. 2012.

270 SSSJ2, 2021.

271 Pavlovič, J., 2015, s. 54.

272 Judák, V. – Poláčik, Š., 2009.

aj v názvoch chrámov zverejnených na webe *kostolyslovenska.sk*, hoci na webe *JazykovaPoradna.sk* a v dokumente *Písanie veľkých písmen v náboženskej terminológii*²⁷³ sa v patrocíniách obsahujúcich deverbátiva typu *zjavenie, narodenie, povýšenie* a i. uvádza malé začiatkové písmeno (napr. *Kostol narodenia Panny Márie* s patrocíniom *Narodenie Panny Márie*). Zdôvodnenie takéhoto zápisu sme v daných zdrojoch nenašli. Vzhľadom na to, že v našom výskume pracujeme s patrocíniami predstavenými v *Katalógu patrocínií na Slovensku*²⁷⁴ a v dostupnej lingvistickej literatúre sme nenašli podrobne vysvetlené pravidlá písania veľkých začiatkových písmen pri zápise patrocínií²⁷⁵, veľké začiatkové písmeno ponechávame aj pri zápise patrocínií obsahujúcich spomenuté deverbátiva (napr. *Narodenie Panny Márie*). Otázka písania veľkých písmen v patrocíniách si však rozhodne vyžaduje podrobnejšiu lingvistickú analýzu.

Zohľadňujúc prezentované informácie, názvy chrámov z excerpovaného zdroja (*kostolyslovenska.sk*) sme podrobili nasledujúcim úpravám:

- a) prívlastok vyjadrujúci príslušnosť k cirkvi sme pri analýze vynechali a s veľkým písmenom sme zapísali druhové označenie (*kostol, chrám*): *Gréckokatolícky chrám sv. Lukáša* → *Chrám sv. Lukáša*;
- b) vzhľadom na neprítomnosť patrocínia v názve sakrálneho objektu sme časť excerpovaných názvov nezaradili do analýzy. Ide o väčšinu názvov kostolov evanjelickej a reformovanej kresťanskej cirkvi, ktoré v tejto podobe nie sú vlastnými menami, napr. *Evanjelický kostol, Kostol reformovanej kresťanskej cirkvi*.

3. Terminologické vymedzenie druhových označení a vybraných náboženských termínov

Lexikálno-sémantická analýza VM chrámov zároveň viedla k potrebe objasniť sémantiku a využitie druhových označení. V skúmanom súbore sa objavili iba dve druhové označenia: *chrám* a *kostol*, v slovenčine chápané ako synonymá, t. j. „budova

273 Sitárová, E. – Ondica, S. – Masár, I. – Považaj, M., 2006.

274 Judák, V. – Poláčik, Š., 2009.

275 Zápis patrocínií nie je špecifikovaný ani v Pravidlách slovenského pravopisu (2000).

na (kresťanské) bohoslužby²⁷⁶. Pri pomenúvaní sakrálnych objektov v excerpovanom zdroji sa termín *chrám* používal v prípade pravoslávnych a gréckokatolíckych objektov, termín *kostol* slúžil na pomenovanie objektov rímskokatolíckej, evanjelickej a reformovanej cirkvi.

V súvislosti s východným obradom vznikla potreba spresniť aj vybrané náboženské termíny: a) *veľkomučeník* – svätý, považovaný za mučeníka, ktorý znášal obzvlášť kruté a dlhotrvajúce utrpenie a smrť pre Krista; existuje aj tradícia nazývať týmto označením mučeníkov šľachtického pôvodu²⁷⁷, b) *hieromučeník* – „(v gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi) svätec, ktorý bol biskupom al. príslušníkom iného stupňa duchovenstva a zomrel mučeníckou smrťou“²⁷⁸.

V prípade VM chrámov pravoslávnej cirkvi sme zaznamenali odlišné (cirkevnoslovanské) podoby patrocínií: *Voznesenje Hospodne – Nanebovstúpenie Pána*, *Uspenije Presvätej Bohorodičky – Zosnutie Presvätej Bohorodičky*, *Záštita Presvätej Bohorodičky – Ochrana Presvätej Bohorodičky*, *Položenije rízy Presvätej Bohorodičky – Uloženie rúcha Presvätej Bohorodičky*.

4. Teoretické aspekty modelovania oným s ohľadom na skúmaný súbor

Teória modelovania predstavuje jeden z prístupov umožňujúcich klasifikáciu, opis a interpretáciu onymického materiálu. Charakteristické je pre ňu akcentovanie dvojakeho statusu kategórie nomen proprium, zdôrazňujúceho onymický obsah proprií. Jej vznik sa spája s menom V. Blanára a jeho prácou *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky* z roku 1945²⁷⁹. V česko-slovenskej onomastike je detailnejšie rozpracúvaná od sedemdesiatych rokov 20. storočia. Využíva sa pri analýze rôznych onymických kategórií: v kategórii antroponým sa o vytvorenie modelovej analýzy pričínili predovšetkým V. Blanár²⁸⁰,

276 KSSJ, 2003.

277 Azbuka very, 2025.

278 SSSJ1, 2011.

279 In: Blanár, V., 2008, s. 39.

280 Blanár, V. – Matejčík, J., 1978, 1983.

v ojkonymii rozpracoval teóriu modelovania R. Šrámek²⁸¹, v anojkonymii J. Pleskalová²⁸², v chrématonymii P. Odaloš²⁸³. Pri modelovaní eklézioným sa opierame o koncepciu P. Odaloša²⁸⁴, ktorý pracuje s *modelom A1*, približujúcim obsahovú či významovú stránku onyma. *Onymický model* v tejto koncepcii prezentuje reálnu onymickú štruktúru propria, obsahujúcu konkrétne onymické príznaky prezentované funkčnými členmi. V *modeli A1* sa využívajú dva základné typy funkčných členov:

- a) funkčný člen vyjadrujúci sémantický príznak signalizujúci typ onymického vzťahu. V našom prípade ide o eklézionymum (v modeloch označené iniciálou **E**), v onymickom modeli jazykovo vyjadrené druhovým určením *chrám* alebo *kostol*.
- b) funkčné členy vyjadrujúce ďalšie sémantické príznaky. V doterajších modelových analýzach rôznych druhov proprií sme využívali napr. tieto funkčné členy: **HCH** – honorifikačná charakteristika, **PÚ** – príslušnosť k územiu, **PR** – príslušnosť k reholi, **VL** – vlastnosť, **PČ** – príslušnosť/prináležitosť k času, **NCH** – numerická charakteristika, **PN** – príslušnosť k národu, **FA** – fauna (živočíšstvo/zvieratstvo), **FL** – flóra (rastlinstvo) a pod.

Vychádzajúc z predstavených údajov, onymický model eklézionyma *Chrám sv. Michala archanjela* má podobu **A1 = E + HCH**, kde funkčný člen **E** zastupuje druhové určenie *chrám* a funkčný člen **HCH** je vyjadrený patrocíniom sv. *Michala archanjela*. Metodika navrhnutá P. Odalošom²⁸⁵ pracuje aj s ďalšími termínmi, a to s termínom *sémantické pole onyma*, ktoré je kombináciou sémantických príznakov v propriu, vyjadrenou funkčnými členmi (rovnaké eklézionymum má sémantické pole **E + HCH**), a s termínom *typ onymického modelu*, ktorý sa utvára uplatnením sémantického poľa príznakov vo viacerých modeloch a obsahuje sémantické pole v rôznych kombináciách sémantických príznakov; reprezentuje ho podoba najčastejšieho onymického

281 Šrámek, R., 1972, 1976 a i.

282 Pleskalová, J., 1992.

283 Odaloš, P., 2015, 2023 a i.

284 Odaloš, P., 2015, 2023, 2024a, 2024b, 2024c; Odaloš, P. – Vinczeová, B., 2025; pozri aj Gondeková, V., 2024, Rožai, G., 2024.

285 Odaloš, 2023.

modelu s daným sémantickým poľom. Napríklad *typ onymického modelu* $A1 = E + HCH$ zahŕňa modely so sémantickými poľami $E + HCH$ a $HCH + E$ (v skúmanom materiáli sa však nevyskytuje).

Ako sme už spomenuli, pri klasifikácii patrocínií vychádzame zo zdroja *Katalóg patrocínií na Slovensku*²⁸⁶. V analyzovanom súbore nachádzame rôzne typy patrocínií. Modelové vyjadrenie podvojných (jednoduchých) a viacerých samostatných patrocínií v jednom vlastnom mene sakrálneho objektu má v našich onymických modeloch nasledovnú podobu:

- a) *podvojné patrocíniá* (sv. Cyril a Metod, čiastočne sv. Peter a Pavol a i.), hodnotené aj ako *jednoduché patrocíniá*²⁸⁷, zapisujeme ako dva funkčné členy umiestnené v zátvorkách, napr. **(HCH1 + HCH2)**; ide o dve osoby, dvoch svätcov, čo vyjadruje opakovaný zápis funkčného člena **HCH**, členy týchto patrocínií však – až na ojedinelé prípady – nevystupujú samostatne. Ich podvojnoscť naznačuje v grafickom znázornení použitie zátvoriek.
- b) *viaceré samostatné patrocíniá* v jednom eklézionyme zapisujeme ako samostatné funkčné členy, pričom na rozdiel od podvojných patrocínií ich neumiestňujeme do zátvoriek; napr. *Chrám prepodobného Serafima Sarovského* (= **HCH1**) a *ap. rovných Cyrila a Metoda* bude mať model $A1 = E + HCH1 + (HCH2 + HCH3)$.

5. Analýza výskumného súboru

V rámci analýzy predstavujeme výsledky najprv s ohľadom na príslušnosť sakrálnych objektov k jednotlivým cirkvám a až následne ich zovšeobecňujeme. Zároveň prihliadame na frekvenciu a postavenie onymických modelov z pozície centra a periférie, kde centrum predstavujú najfrekventovanejšie či najproduktívnejšie modely a perifériu modely s nízkou frekvenciou. Pri eklézionymách zaradených k jednotlivým modelom si všimame aj výber a frekvenciu tzv. hlavných patrocínií.

286 Judák, V. – Poláčik, Š., 2009.

287 Judák, V. – Poláčik, Š., 2009, s. 28.

5.1. Modelovanie eklézioným gréckokatolíckej cirkvi

V tejto kategórii eklézioným vystupuje z pozície centra a periférie ako centrálny model $A1 = E + HCH$, ktorý sme zaznamenali až 204-krát. V rámci hlavných patrocínii reprezentujúcich funkčný člen HCH , ktoré zastrešujú jednotlivé podriadené patrocíniá vyjadrené v eklézionyme, dominujú patrocíniá blahoslavených a svätých (92) a Preblahoslavenej Panny Márie (91). Nižšiu frekvenciu majú patrocíniá Božích osôb (20) a Apoštolov (1). V súbore sa ani raz neobjavilo patrocínium sv. Jozefa. Početnosť najfrekventovanejších eklézioným a priradenie ich patrocínii k hlavným patrocíniám prezentuje tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1 Početnosť eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínii

eklézionymum (výskyt viac ako 2)	hlavné patrocínium	početnosť
Chrám sv. Michala archanjela	blahoslavených a svätých	42
Chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	39
Chrám Narodenia Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	28
Chrám Zosnutia Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	22
Chrám sv. Demetera veľkomočeníka	blahoslavených a svätých	10
Chrám sv. Mikuláša	blahoslavených a svätých	10
Chrám Nanebovstúpenia Pána	Božích osôb	8
Chrám sv. Bazila Veľkého	blahoslavených a svätých	8
Chrám sv. Paraskevvy veľkomočenice	blahoslavených a svätých	6
Chrám Zoslania Svätého Ducha	Božích osôb	4
Chrám sv. Lukáša	blahoslavených a svätých	4
Chrám blahoslaveného hieromučeníka Vasiľa Hopku	blahoslavených a svätých	3

Periférne modely prezentuje:

- a) onymický model $A1 = E + (HCH1 + HCH2)$, ktorý sa vyskytol 23-krát. Z hľadiska početnosti hlavných patrocínií sa tu uplatnili patrocíniá blahoslavených a svätých (13) a Apoštolov (10).

Tabuľka č. 2 Početnosť eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum	hlavné patrocínium	početnosť
Chrám sv. Kozmu a Damiána veľkomočeníkov	blahoslavených a svätých	12
Chrám sv. Petra a Pavla	Apoštolov	10
Chrám sv. Cyrila a Metoda	blahoslavených a svätých	1

- b) onymický model $A1 = E + HCH1 + HCH2$, zaznamenaný 2-krát. Uplatnili sa tu hlavné patrocíniá blahoslavených a svätých (3; každé samostatné patrocínium počítame osobitne) a Božích osôb (1).

Tabuľka č. 3 Početnosť eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum	hlavné patrocínium	početnosť
Chrám blažených hieromučeníkov Pavla Petra Gojdiča a Vasiľa Hopku	blahoslavených a svätých	1
Chrám sv. Paraskevy veľkomočenice a Božej múdrosti	blahoslavených a svätých a Božích osôb	1

5.2. Modelovanie eklézioným rímskokatolíckej cirkvi

Aj v tejto kategórii má centrálné postavenie dvojčlenný onymický model $A1 = E + HCH$, ktorý sme zachytili 131-krát. Funkčný člen **HCH** je prezentovaný piatimi hlavnými patrocíniami, v rámci ktorých dominujú patrocíniá blahoslavených a svätých (51), Preblahoslavenej Panny Márie (41) a Božích osôb (34). Periférne postavenie majú patrocíniá sv. Jozefa (3) a Apoštolov (2).

Tabuľka č. 4 Početnosť najfrekventovanejších eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum (výskyt viac ako 2)	hlavné patrocínium	početnosť
Kostol Najsvätejšieho Srdca Ježišovho	Božích osôb	8
Kostol Nanebovzatia Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	8
Kostol Povýšenia sv. Kríža	Božích osôb	8
Kostol Ružencovej Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	8
Kostol Mena Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	7
Kostol sv. Michala archanjela	blahoslavených a svätých	7
Kostol Narodenia Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	5
Kostol Nanebovstúpenia Pána	Božích osôb	5
Kostol sv. Martina biskupa z Tours	blahoslavených a svätých	5
Kostol sv. Anny	blahoslavených a svätých	4
Kostol Sedembolestnej Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	4
Kostol Božieho milosrdenstva	Božích osôb	3
Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa	blahoslavených a svätých	3
Kostol Obetovania Panny Márie	Preblahoslavenej Panny Márie	3
Kostol Najsvätejšej Trojice	Božích osôb	3
Kostol sv. Mikuláša	blahoslavených a svätých	3
Kostol sv. Štefana kráľa	blahoslavených a svätých	3

Z hľadiska centra a periférie má okrajový charakter onymický model $A1 = E + (HCH1 + HCH2)$, zaznamenaný 16-krát. Čo sa týka výberu patrocínií vo funkčnom člene **HCH**, dominujú tu hlavné patrocíniá blahoslavených a svätých (9) a okrajovo sa uplatnili patrocíniá Apoštolov (4) a Božích osôb (3).

Tabuľka č. 5 Početnosť eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum	hlavné patrocínium	početnosť
Kostol sv. Cyrila a Metoda	blahoslavených a svätých	6
Kostol Najsvätejšieho Kristovho Tela a Krvi	Božích osôb	3
Kostol sv. Petra a Pavla	Apoštolov	3
Kostol sv. Joachima a Anny	blahoslavených a svätých	2
Kostol sv. Kozmu a Damiána	blahoslavených a svätých	1
Kostol sv. Šimona a Júdu	Apoštolov	1

5.3. Modelovanie eklézioným pravoslávnej cirkvi

Kategóriu eklézioným v pravoslávnom cirkevnom prostredí reprezentuje predovšetkým onymický model $A1 = E + HCH$, ktorý sme zaznamenali 85-krát. Funkčný člen HCH tu reprezentujú tri hlavné patrocíniá: Preblahoslavenej Panny Márie (38), blahoslavených a svätých (33) a Božích osôb (14).

Tabuľka č. 6 Početnosť najfrekvencovanejších eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum (výskyt viac ako 2)	hlavné patrocínium	početnosť
Chrám Narodenia Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	16
Chrám Záštiny Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	12
Chrám sv. archanjela Michala	blahoslavených a svätých	11
Chrám Uspenia Presvätej Bohorodičky	Preblahoslavenej Panny Márie	9
Chrám Voznesenija Hospodinovho	Božích osôb	7
Chrám sv. proroka Eliáša	blahoslavených a svätých	3
Chrám Zostúpenia Svätého Ducha	Božích osôb	3

Z hľadiska početnosti nasledujú dva onymické modely s periférnym postavením. Vyššia početnosť charakterizuje model

A1 = E + (HCH1 + HCH2) (14). Funkčný člen **HCH** prezentujú hlavné patrocíniá Apoštolov (9) a blahoslavených a svätých (5).

Tabuľka č. 7 Početnosť eklézioným v rámci modelu s vyjadrením hlavných patrocínií

eklézionymum	hlavné patrocínium	početnosť
Chrám sv. ap. Petra a Pavla	Apoštolov	9
Chrám sv. nezištných Kozmu a Damiána	blahoslavených a svätých	3
Chrám sv. ap. rovných Cyrila a Metoda	blahoslavených a svätých	2

Iba raz sa uplatnil jedinečný štvorčlenný model **A1 = E + HCH1 + (HCH2 + HCH3)**, ktorý je modelovým znázornením eklézionyma *Chrám prepodobného Serafima Sarovského a ap. rovných Cyrila a Metoda*. Funkčný člen **HCH** tu zastupujú hlavné patrocíniá blahoslavených a svätých.

5.4. Modelovanie eklézioným evanjelickej cirkvi

V prípade eklézioným zastupujúcich evanjelickú cirkev a. v. sme modelovej analýze podrobili iba jedno proprium s trojčlenným onymickým modelom **A1 = E + (HCH1 + HCH2)**. Ide o eklézionymum *Kostol sv. Cyrila a Metoda* v Bardejove, v ktorom funkčný člen **HCH** prezentuje patrocínium blahoslavených a svätých.

Zhrnutie a záver

Modelová analýza eklézioným severovýchodného Slovenska poukázala na prítomnosť štyroch onymických modelov A1 s nevariantným sémantickým poľom a nevytvárajúcich typy onymických modelov. Centrálne postavenie v celom súbore má dvojčlenný onymický model **A1 = E + HCH**, ktorý sme zaznamenali 420-krát, napr. *Chrám sv. Michala archanjela*. Tento model dominoval medzi eklézionymami rímsko- i gréckokatolíckej cirkvi a pravoslávnej cirkvi. Periférnu pozíciu mali tri modely; dva trojčlenné a jeden štvorčlenný. Trojčlenný onymický model **A1 = E + (HCH1 + HCH2)** sa celkovo uplatnil 54-krát, napr.

Chrám sv. Petra a Pavla. Ide o druhý najčastejší onymický model VM chrámov katolíckej a pravoslávnej cirkvi a zároveň o jediný model, ktorý sme zachytili v rámci evanjelickej cirkvi, využívajúcej patrocíniá v názvoch chrámov len ojedinele. Iba v rámci eklézioným gréckokatolíckej cirkvi sme dvakrát zaznamenali aj trojčlenný onymický model $A1 = E + HCH1 + HCH2$, napr. *Chrám blažených hieromučenikov Pavla Petra Gojdiča a Vasiľa Hopku*. Na jeden prípad sa obmedzil štvorčlenný model $A1 = E + HCH1 + (HCH2 + HCH3)$ prezentujúci VM pravoslávneho *Chrámu prepodobného Serafima Sarovského a ap. rovných Cyrila a Metoda*.

Vo všetkých modelovaných eklézionýmách sa v rámci funkčných členov vyjadrujúcich ďalšie sémantické príznaky uplatnil jediný člen – honorifikačná charakteristika (**HCH**), tvorený výhradne patrocíniami. V porovnaní s inými kategóriami oným, ktoré sa doteraz analyzovali v rámci zvolenej koncepcie modelovania, charakterizuje modely skúmaných eklézioným výrazná sémantická homogénnosť, hoci sémantiku samotných patrocínií možno ďalej klasifikovať a konkretizovať. V celom súbore dominujú hlavné patrocíniá blahoslavených a svätých (209) a Preblahoslavenej Panny Márie (170). Periférny charakter majú hlavné patrocíniá Božích osôb (72), ale najmä Apoštolov (26) a sv. Jozefa (3). Posledné zo spomenutých patrocínií sa objavilo iba v eklézionýmách rímskokatolíckej cirkvi. Patrocíniá Preblahoslavenej Panny Márie sa vyskytli len v dvojčlenných modeloch, najčastejšie v rámci eklézioným pravoslávnej cirkvi, zatiaľ čo patrocíniá blahoslavených a svätých boli frekventované nielen v dvojčlenných, ale aj vo viacčlenných onymických modeloch, v tejto kategórii modelov spolu s patrocíniami Apoštolov.

Príspevok je výstupom z grantu VEGA č. 1/0378/21 Synchronne modely a modelovanie toponým a kozmoným.

Literatúra

Azbuka very. 2025. <https://azbyka.ru/velikomucheniki> [Online.] (2025-01-02).

BLANÁR, Vincent. 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava : SJS pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2008. 77 s.

- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján. 1978. *Živé mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 416 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján. 1983. *Živé mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov*. Martin : Osveta, 1983. 647 s.
- DZURIANIN, Zdenko – DEMEŠ, Pavol. 2024. *Kostoly Slovenska*. www.kostolyslovenska.sk [Online.] (2024-11-08).
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2024. Urbanonymá v meste Zvolen, ich modely a modelovanie. In: *Nová filologická revue*, 11, 2024, č. 1, s. 13-21. ISSN 1338-0583 <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1.13-22>.
- Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. 15. 3. 2012. <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/2910/> [Online.] (2024-11-02).
- Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. 31. 3. 2012. <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/2910/> [Online.] (2024-11-02).
- JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan. 2009. *Katalóg patrocínii na Slovensku*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave, 2009. 476 s. ISBN 978-80-969787-3-1.
- KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
- ODALOŠ, Pavol. 2015. Modelovanie a modely chrématoným. In: I. Valentová (ed.): *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Zborník referátov*. Bratislava : Veda, 2015, s. 464 – 472. ISBN 978-80-224-1426-5.
- ODALOŠ, Pavol. 2023. Česko-slovenská škola onomastického modelovania. Modelovanie chrématoným. In: *Slavica Slovaca*, 58, 2023, č. 1, s. 38 – 55. ISSN 0037-6787.
- ODALOŠ, Pavol. 2024a. Modelovanie urbanoným stredoslovenských bankských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica). In: M. Mordawska (ed.): *Od świata do języka. Różne przejawy zmienności języków słowiańskich*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2024, s. 109 – 123. ISBN 978-83-231-5414-3.

- ODALOŠ, Pavol. 2024b. Synchronne modely a modelovanie hydroným rieky Turiec. In: *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, 43, 2024, č. 1, s. 23 – 35. ISSN 2534-9236.
- ODALOŠ, Pavol. 2024c. Synchronne modely a modelovanie urbanoným miest Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany v povodí rieky Váh. In: *Nová filologická revue*, 16, 2024, č. 1, s. 1 – 12. ISSN 1338-0583. <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1.1-12>.
- ODALOŠ, Pavol – VINCZEOVÁ, Barbora. 2025. Bus Stop Proper Name Models and Modelling Process. In: *Nová filologická revue*, 17, 2025, č. 1., s. 24 – 35. ISSN 1338-0583.
- PAVLOVIČ, Jozef. 2015. *Náuka o slovnej zásobe*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2015. 106 s. ISBN 978-80-8082-928-5.
- PLESKALOVÁ, Jana. 1992. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany : H & H, 1992. 151 s.
- PODOĽSKAJA, Natalija Vladimirovna. 1978. *Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva : Nauka, 1978. 198 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 3. upr. a dopln. vyd. Bratislava : Veda, 2000. 590 s. ISBN 80-224-0655-4.
- ROŽAI, Gabriel. 2024. Teória modelovania na príklade dvoch gemerských miest. In: *Nová filologická revue*, 11, č. 1, 2024, s. 23 – 34. ISSN 1338-0583. <https://doi.org/10.24040/nfr.2024.16.1>.
- SITÁROVÁ, E. – ONDICA, S. – MASÁR, I. – POVAŽAJ, M. 2006. *Písanie veľkých písmen v náboženskej terminológii*. <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/pisanie-velkych-pismen-v-nabozenskej-terminologii>. [Online.] (2024-12-12.)
- SSSJ1 – *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- SSSJ2 – *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2021. 1128 s. ISBN 978-80-224-1901-7.
- ŠRÁMEK, Rudolf. 1972. Toponymické modely a toponymický systém. In: *Slovo a slovesnosť*, 33, 1972, s. 304 – 318.
- ŠRÁMEK, Rudolf. 1976. Slovtvorný model v českej toponymii. In: *Slovo a slovesnosť*, 37, 1976, s. 112 – 120.

Mgr. Gabriel ROŽAI, PhD.
Filozofická fakulta UMB P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
Slovenská republika
gabriel.rozai@umb.sk

MAĐARSKI JEZIK U RIJEČKOM JEZIČNOM KRAJOLIKU

Diana Stolac – Eszter Tamaskó

THE HUNGARIAN LANGUAGE IN THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF RIJEKA

Abstract: The linguistic landscape of Rijeka is characterized by the coexistence of monolingual, bilingual, and multilingual signs in English, Italian, Hungarian, and German (Stolac & Hlavač 2021). This paper focuses on the presence of the Hungarian language in Rijeka's linguistic landscape, which stems from both historical (socio-political) and contemporary reasons. The connection between the Croatian and Hungarian languages intensified in the 19th and early 20th centuries, when Rijeka was administratively linked to Hungary. As a result, part of the corpus can be attributed to historical reasons, showcasing inscriptions in Hungarian that preserve significant events and figures from oblivion. These inscriptions cover a wide range of fields, primarily economy, culture, and sports. The research approach is sociolinguistic.

Keywords: Croatian language, Hungarian language, linguistic landscape

Uvod

Jezični krajolik (*linguistic landscape*) mlada je sociolingvistička disciplina, nastala na prijelomu 20. u 21. stoljeće, ali i jezikoslovni pojam koji označava sve natpise u nekoj sredini. Raspon je vrlo širok – od cestovnih znakova i službenih natpisa na državnim i lokalnim institucijama do privatnih natpisa, reklama i jezičnih grafita. Jezični krajolik ima neupitnu simboličnu vrijednost (Ben-Rafael, Shohamy, Amara & Trumper-Hecht 2006). Cilj je istražiti uporabu jednoga ili više jezika na javnim natpisima – javni se natpisi bilježe, opisuju

i komentiraju u sociolingvističkom i kulturnom kontekstu. Time se opisuje jezični identitet prostora.

Ovaj rad nudi elemente za opis riječkoga jezičnog identiteta, a izdvajaju se natpisi na mađarskom jeziku, koji u riječkoj povijesti i pisanoj baštini ima zanimljivo mjesto.

Nazivoslovno i teorijsko određenje

U radu se rabi naziv *jezični krajolik*.²⁸⁸ Razmotrimo obje sastavnice naziva.

Osnovno je značenje pojma *krajolik* skup vidljivih obilježja nekoga područja. Takvo područje može biti u svom izvornom, dakle prirodnom stanju ili može biti oblikovano različitim ljudskim intervencijama.

Drugi dio naziva je pridjev *jezični*, koji označava bilošto što ima vezu s jezikom. Nisu sve semantičke sastavnice ovih riječi bile uzete u obzir u prvim istraživanjima. Tako su prvotno istraživanja bila usmjerena urbanome krajoliku, što se kontinuirano i danas (Spolsky & Cooper 1991; Backhaus 2007; Edelman 2010; Grbavac 2013; Gradečak-Erdeljić & Zlomislić 2014; Grbavac 2018; Odaloš 2021...), a izdvajali su se samo jezični natpisi koji su se mogli percipirati očima. Ipak, uskoro se šire područja istraživanja, tako da su sada uključena i ruralna područja (Shohamy & Gorter 2009; Šamo & Pliško 2018), posebice kada se želi vidjeti distribucija standardnojezičnih i dijalektnih natpisa u središtu i periferiji. Također se polako počinje pomicati proučavanje i analiziranje

288 Osim naziva *jezični krajolik* u hrvatskoj su sociolingvističkoj literaturi u uporabi i nazivi *jezični krajobraz*, *jezični okoliš*, *lingvistički krajolik/krajobraz*, ali se tijekom godina vidi prevaga uporabe naziva *jezični krajolik*. Na sučelju STRUNA, koje donosi hrvatsko strukovno nazivlje, nalazi se naziv *jezični krajolik* bez navedenih istoznačnica (www.struna.ihjj.hr//naziv/jezicni-krajolik/21442/#naziv). STRUNA ne bilježi naziv *jezični krajobraz* ni kao opisani naziv ni kao istoznačnicu. Pojam je u STRUNI smješten u područje etnologije i antropologije. Definicija je: "ukupnost jezičnih znakova vidljivih u javnome prostoru nekoga grada ili geografskoga područja". Definicija je proširena napomenom: "Naziv obuhvaća javne cestovne znakove, reklamne natpise, nazive ulica ili mjesta, natpise na zgradama i druge tragove pisanoga jezika na javnim mjestima. Neki autori ovaj naziv upotrebljavaju za ukupnost uporabe različitih jezika u određenoj zemlji ili na nekome geografskom području".

s natpisa u vanjskom prostoru prema unutrašnjem, zatvorenom prostoru.

Istraživanje jezičnoga krajolika može pomoći i u jednom u novije vrijeme značajnom sociolingvističkom području – jezičnoj politici prema rodnim temama (Spender 1980; Müller 1988; Pauwels 1991, 1988). Tako se u službenim natpisima npr. na odvjetničkim uredima može promatrati promjena od sheme „odvjetnik + ime i prezime osobe ženskoga spola“ prema natpisima sheme „odvjetnica + ime i prezime osobe ženskoga spola“ (Stolac & Hlavač 2025).

Što se dijela sintagme *jezični* tiče, u posljednje su vrijeme neke studije proučavale zvučne znakove dok se neke od najnovijih studija bave i interaktivnim i multimodalnim načinima komunikacije koji su prisutni na javnim mjestima.

Premda je sintagma *jezični krajolik* kao sociolingvistički pojam „stara“ tek nekoliko desetljeća, prošla je dug put od proučavanja natpisa u vanjskom, urbanom prostoru u svrhu propitivanja jezične politike i planiranja (Spolsky 2006; Svoboda 2008), statističke obradbe podataka o broju natpisa i njihovim odnosima (Shohamy, Ben-Rafael & Barni 2010), potom od uzimanja standardnoga jezika kao polazišta prema novim temama... Za našu su temu relevantni putovi prema manjinskim jezicima u prostoru većinskoga jezika (Hornsby & Vigers 2012; Szabó Gillinger, Svoboda, Šimičić & Vigers 2012), potom prema etnolingvistici (Landry & Bourhis 1997) te posebice je značajan put od propitivanja jezičnoga krajolika u sinkroniji do uključivanja dijakronijskih pogleda, a što nalazimo prvi put elaborirano u Stolac & Hlavač 2021²⁸⁹.

Središte i periferija

U istraživanjima jezičnoga krajolika središnja teme ovoga zbornika radova – središte i periferija – zauzima značajno mjesto.

Više je istraživanja provedeno s metodološki istaknutim očekivanjem različitih rezultata za prikupljenu građu u središtu i na periferiji urbanih sredina ili u urbanoj u odnosu na ruralnu sredinu, ili između središta županije i ostalih naselja u županiji... Kada govorimo o hrvatskom jeziku, tada se to u prvome redu

289 Izdvaja se poglavlje *Riječki jezični krajolik nekada* (str. 37-45), gdje se nudi obrazac za dijakronijski pristup jezičnom krajoliku.

odnosi na hrvatski standardni jezik kao dominantan u središtu grada (uz nažalost u posljednje vrijeme često alterniran s engleskim natpisima), s izuzetno malo dijalektalne građe, dok se u prigradu ili u okolnim ruralnim područjima vidljivo povećavaju natpisi na lokalnome dijalektu (Stolac 2025).

Također se odnos središte – periferija pokazuje kao značajan i u opisu natpisa vezanih uz manjine. Posebno valja izdvojiti uredničku knjigu *In Search of the Center and Periphery: Linguistic Attitudes, Minorities, and Landscapes in the Central Balkans* (Makartsev & Wahlström 2016), gdje se aktualizira razlika između jezičnih krajolika središta i periferije kroz prizmu manjina, a istraživanje je provedeno u središnjem balkanskom području.

Zasad nema ciljanih sveobuhvatnih istraživanja odnosa središte – periferija za pojavljivanje natpisa na povijesno prisutnim jezicima, tako da se nadamo da će ovo istraživanje mađarskoga jezika u riječkom jezičnom krajoliku moći tome pridonijeti.

Mađarski jezik u riječkom (kvarnerskom) jezičnom krajoliku

Tijekom 18. stoljeća, formiranjem Ugarskog primorja, započinje jača povijesna veza Rijeke s Ugarskom. Razdoblje od posljednja tri desetljeća 19. stoljeća, počevši od Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, često se naziva zlatnim dobom Rijeke. Pod mađarskom su upravom u tom razdoblju izgrađeni značajni dijelovi današnje riječke luke, industrijska infrastruktura doživjela je nagli procvat, a grad je željezničkom prugom povezan s ostatkom Europe. U tom razdoblju, uz dominantan talijanski, te za neke upravne sfere njemački, mađarski je bio jedan od ključnih jezika administracije. Tiskovine poput novina, reklama i gramatika, kao i obrazovne ustanove, često su bile dvojezične, na mađarskom i talijanskom jeziku, uz pučke škole na hrvatskom jeziku. U urbanom je prostoru bilo prisutno pet jezika, osim navedenih hrvatskoga, talijanskoga, mađarskoga i njemačkoga zamjetna je još uvijek i uporaba latinskoga, jezika znanosti i kulture prethodnoga razdoblja. Sve to odražava kulturnu i jezičnu raznolikost toga vremena.

Pretpostavlja se da je na prekretnici 19. i 20. stoljeća na vanjskim prostorima bilo mnoštvo natpisa na mađarskom jeziku. Međutim, sačuvanih fotografija s takvim primjerima vrlo je malo. Jedan od poznatijih natpisa je ime Državne mađarske kraljevske

pomorske akademije (*Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia*), dok se ističe i sačuvana fotografija gostionice s natpisima na talijanskom, njemačkom, hrvatskom i mađarskom jeziku, svjedočeći multikulturalnost riječke prošlosti.

Imena ulica i trgova u 19. i na početku 20. stoljeća naizgled su predstavljala samo pomoć u orijentaciji unutar urbanoga prostora. Ipak, kartografski prikaz tih naziva otkriva važne informacije o socijalnim i kulturnim aspektima grada. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće riječke ulice i trgovi nosili su većinom talijanska i mađarska imena. Neki od mađarskih primjera tih povijesnih naziva uključuju *Ürményijev trg*, *Rivu Szapáry*, *Corsiju Deák* i *Via Kossuth*, koji se mogu pronaći na povijesnim kartama, iako nema dostupnih vizualnih prikaza tih lokacija. Danas je mađarsko nasljeđe u imenima riječkih lokacija znatno skromnije, no ipak prisutno. Jedan od najvažnijih, *Porto Baroš* simbolizira multikulturalnost grada. Ime ove luke, koja će se pod istim imenom u narednim godinama pretvoriti u jednu od najluksuznijih marina na Jadranu, potječe od mađarskog političara Gábora Barossa. Baross, ministar prometa u mađarskoj vladi nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, prepoznao je stratešku važnost prometne povezanosti Rijeke i Mađarske. Zahvaljujući njegovoj inicijativi Rijeka je željezničkom prugom povezana s Budimpeštom, a luka koja je proizašla iz toga razdoblja ponijela je njegovo ime, i to upravo u tom talijansko-mađarskom obliku – *Porto Baroš*.

Još jedan primjer mađarskoga utjecaja u urbanom prostoru jest *Hauszmannov trg*, smješten pokraj Muzeja grada Rijeke i Pomorskoga i povijesnoga muzeja Hrvatskoga primorja, koji je nekada bio Guvernerova palača. Zgradu, dovršenu 1896. godine, projektirao je Alajos Hauszmann, mađarski arhitekt. Iako je trg malen i gotovo neprimjetan, ime se čak i ne pojavi na mrežnim kartama, njegovo postojanje svjedoči o povijesnom značaju mađarske prisutnosti u urbanom planiranju Rijeke.

Iz 19. stoljeća sačuvano je vrlo malo izvornih tragova mađarskoga jezika u jezičnom krajoliku Rijeke, a oni koji su ostali uglavnom se nalaze na Rivi, na području riječke luke. Riječka luka, izgrađena tijekom 19. i početkom 20. stoljeća, bila je dio međunarodnoga infrastrukturnog projekta u specifičnom povijesnom kontekstu Austro-Ugarske Monarhije, unoseći višejezičnost u grad

kao dio svakodnevice, posebice u poslovanju luke, njenih korisnika i zaposlenika. Njezina povijesna jezgra oblikovana je zajedničkim naporima mađarskih, francuskih i lokalnih projektanata, a višejezičnost je bila integralni dio svakodnevnoga poslovanja luke.²⁹⁰ Među rijetkim primjerima izdvaja se poklopac vodovoda s natpisom *Vízvezeték, Skull Mátyás Vasöntöde, Fiume* na Rivi. Posebno zanimljive povijesne artefakte čine velike bitve s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Na njima se nalaze natpisi poput *Skull Mátyás vasöntödéje, Fiume, 1893* („Ljevaonica željeza Mátyása Skulla, Rijeka, 1893.“) i *Schlick féle Vasöntede és Gépgyár Rt. Budapest* („Ljevaonica željeza i strojarska tvornica Schlick, Budimpešta“). Ovi natpisi svjedoče o doprinosu mađarskih industrijskih kapaciteta u razvoju luke, a originalni željezni stupovi i postrojenja koji nose te natpise, uključujući bitve iz Skull Mátyásove ljevaonice u Rijeci, preživjeli su više od stoljeća, prkoseći vremenu i svjedočeći o tehničkom i ekonomskom nasljeđu tog razdoblja.

Uz sačuvane elemente u luci, među originalnim tragovima mađarskog jezika ističu se i nadgrobne ploče, većinom na groblju na Kozali. Primjeri uključuju spomenik Antalu Hajnalu, projektantu riječke luke i Mololonga, kao i obitelji Dudás, čime se dodatno potvrđuje povijesna prisutnost mađarske zajednice u Rijeci.

Ostali tragovi mađarske prisutnosti u Rijeci su spomen-ploče, koje podsjećaju na različita razdoblja povezana s Mađarima, a postavljene su naknadno. Među njima se izdvaja nekoliko značajnih.

Na zidu zgrade bivšeg međunarodnog broskog poduzeća Transadria nalazi se lijevana spomen-ploča već spomenutog Gábora Barossa, „željeznog ministra,“ ključnog za izgradnju željezničke pruge Budimpešta–Rijeka. Reljef prikazuje Barossa s bradom u profilu, uz natpis: *Baross Gábor vasminiszter 1848 – 92.* („Željezni Ministar Gábor Baross 1848 – 1892.“) Ploča, koja nosi i znak ljevaonice Csepel, pobratimljenog grada Rijeke, 2009. godine dopunjena je dvojezičnom pločom postavljenom u čast njegovih zasluga za razvoj riječke luke i prometne infrastrukture.

Hrvatsko-mađarska dvojezična spomen-ploča Ferenc Pfaffa, projektanta željezničke postaje u Rijeci te glavnoga inženjera MÁV-a

290 <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=46-47&C=15>.

(Mađarskih državnih željeznica) i slavnoga arhitekta Monarhije nalazi se u zgradi kolodvora. Parna lokomotiva Diósgyőr broj 375, smještena ispred željezničkoga kolodvora, također podsjeća na doba ugarske uprave. Ova lokomotiva, nekada dio zbirke Mađarskoga prometnog muzeja, poslana je u Hrvatsku u zamjenu za kulturnu parnu lokomotivu 424 br. 001 koju su zadržali Hrvati. Na kotaču je vidljiv natpis *Diósgyőr*.

Impozantna zgrada Palače Jadran (Adria-palota), koju je projektirao Vilmos Freund, neizostavan je dio riječke Rive. Izgrađena 1897. godine za Mađarsko kraljevsko pomorsko društvo Adria (Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt.), služila je kao sjedište, uredski prostor, činovnički stanovi i blagajne Mađarskih državnih željeznica, a ondje su se tiskale i najdugovječnije mađarske novine u Rijeci, *Magyar Tengerpart*. Danas je sjedište Jadrolinije, a 2012. godine, povodom 130. obljetnice, postavljena je trojezična (mađarski-hrvatski-talijanski) spomen-ploča.

Mađarski pisac Mór Jókai (1825.–1904.) više je puta boravio u Rijeci, među ostalim zbog Mađarskoga kraljevskoga pomorskog društva Adria, čiji je bio član upravnoga odbora. Njegov najpoznatiji posjet Rijeci bio je 15. rujna 1881., kada ga je gradska delegacija, predvođena gradonačelnikom Giovanniem de Ciottom, dočekala u Grand hotelu Europa, gdje je boravio nekoliko dana. Na zgradi hotela danas se nalazi spomen-ploča na hrvatskom i mađarskom jeziku.

Na terasi jedne od najpoznatijih riječkih slastičarnica nalazi se dvojezični hrvatsko-mađarski natpis koji objašnjava da je u ovoj zgradi dr. Oszkár Charmant (1861.–1925.), kraljevski bilježnik, uređivao i izdavao prvi časopis mađarskog javnog bilježništva.

Spomen-ploča Miklósa Vásárhelyija, jednog od velikana mađarske demokratske oporbe i simbola smjene režima, postavljena je 2005. g. na zidu kuće u kojoj je rođen 1917. godine u Rijeci. Vásárhelyi je odigrao ključnu ulogu u pripremi događaja iz 1956. godine kao šef tiska vlade Imrea Nagya, a kasnije je bio optužen u procesu protiv Nagya. Nakon promjene režima bio je jedan od osnivača SZDSZ-a, saborski zastupnik, počasni predsjednik Zaklade Soros i suosnivač Srednjoeuropskoga sveučilišta.

Suvremene razloge postojanja mađarskoga jezika na riječkim javnim natpisima valja tumačiti živom, aktivnom mađarskom

nacionalnom manjinom (Hornsby & Vigers 2012; Gradečak-Erdeljić & Zlomislić 2014), koja je vidljiva u službenim nazivima društava i organizacija. Mađarska kulturna udruga Baross (Baross Magyar Kultúrkör), osnovana 2002. godine, djelovala je 15-ak godina, nakon čega se spojila s drugom mađarskom udrugom u Rijeci, a dvojezični natpis i dalje postoji na nekadašnjem sjedištu udruge blizu Jelačićevog trga. Dvojezični natpisi također se nalaze na mađarskoj kući (Vila Anna) na Pećinama koji uključuju sljedeće:

-Počasni konzul, konzulat Mađarske (Magyarország Konzulátusa, tiszteletbeli konzul)

-Demokratska zajednica Mađara Hrvatske Udruga Primorsko-goranske županije (Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége Tengermelléki-fennsíki Megyei Egyesülete)

-Vijeće mađarske nacionalne manjine grada Rijeke (Rijeka Város Magyar Kisebbségi Önkormányzata)

Elementi mađarskoga jezičnog krajolika prisutni su ne samo u Rijeci nego i u široj okolici grada. Kvarnerski zaljev, koji je od kraja 19. stoljeća jedna od omiljenih turističkih destinacija, svjedoči o ovom razvoju, a povijesne veze jasno se očituju u tragovima mađarskoga jezika na tom području. Opatija i njezina okolica postali su prvo omiljeno i široko dostupno priobalno odmaralište, a s razvojem Rijeke kao jedinoga morskog pristaništa Ugarske i otvaranjem željezničke pruge Budimpešta-Rijeka 1873. godine, putovanje do mora postalo je brže i udobnije. Ubrzo nakon toga Abbázia/Opatija je postala najpoznatije ljetovalište Monarhije, popularno među elitnim posjetiteljima, dok je zadržala svoj prepoznatljiv austrijski karakter. Liječnici iz Austro-Ugarske prepoznali su ljekovita svojstva zraka u Opatiji, što je mjesto učinilo važnim odredištem za liječenje respiratornih, ali i drugih bolesti. Dva istaknuta liječnika iz tog razdoblja imaju dvojezične spomen-ploče u Opatiji: dr. Lajos Markusovszky, koji je preminuo u Hotelu Belvedere, gdje se i nalazi spomen-ploča, te dr. Kálmán Szegő, jedan od osnivača opatijskog zdravstvenog turizma, čiji je sanatorij radio u istom hotelu, a na njegovo djelovanje podsjeća spomen-ploča na obalnom šetalištu Franje Josipa.

Na liječenje je također stigao i grof Gyula Andrássy, prvi premijer mađarske vlade nakon Austro-Ugarske nagodbe, proveo je posljednjih 54 dana života u Voloskom, gdje je preminuo 18.

veljače 1890. godine. Na preporuku liječnika, zbog pogoršanog zdravlja, došao je u Kvarner i boravio u Vili Minach, gdje je bio pod liječničkom skrbi, uključujući poznatoga kirurga profesora Billrotha. U znak zahvalnosti za njegov doprinos razvoju Opatije kao lječilišta, u dvorištu Vile Minach postavljena je latinska spomen-ploča, dok se na šetalištu u Voloskom nalazi petojezična ploča s tekstom koji uključuje i mađarski jezik.

Opatija je također bila omiljeno odredište mnogim književnicima, piscima i pjesnicima, koji su u njezinoj ljepoti i mirnom okruženju pronalazili inspiraciju za svoja djela. Među najpoznatijim Mađarima koji su boravili u Opatiji su Lőrinc Szabó i Ferenc Móra, a obojica imaju hrvatsko-mađarske dvojezične spomen-ploče na mjestima svoga boravka.

Drugi važan aspekt istraživanja suvremenih natpisa odnosi se na turističke natpise, gdje bi se mađarski jezik, s obzirom na povijesne poveznice i broj mađarskih turista, trebao pojaviti kao jedan od jezika na višejezičnim turističkim panoima (Šamo & Pliško 2018). Istraživanje suvremenih natpisa, osobito u turističkom kontekstu, otkriva zanimljive aspekte odnosa između jezika, povijesti i turizma. Jedan od ključnih zaključaka jest neodgovarajuća zastupljenost mađarskoga jezika na višejezičnim turističkim panoima u Rijeci, unatoč snažnim povijesnim poveznicama između regije i Mađarske te značajnom broju mađarskih turista. Naime, Rijeka je kroz povijest bila povezana s Mađarskom ne samo kao trgovačko i lučko središte već i kao destinacija koju su posjećivali brojni Mađari, osobito u razdoblju Austro-Ugarske. Stoga bi se, uz standardno prisutne jezike poput engleskoga, njemačkoga, francuskoga i talijanskoga, očekivala i prisutnost mađarskoga jezika. Međutim, analiza turističkih materijala otkriva da se mađarski jezik tek sporadično pojavljuje, i to u formi automatskoga prijevoda loše kvalitete. Takva praksa umanjuje kvalitetu komunikacije s mađarskim posjetiteljima, s druge strane i zanemaruje simbolički značaj jezika kao poveznice s kulturnim i povijesnim naslijeđem. Ovo se može interpretirati i kao propuštena prilika za jačanje veze između suvremenoga turizma i povijesnoga identiteta regije.

Za razliku od Rijeke, u Opatiji je situacija nešto povoljnija. Opatija, kao jedno od najvažnijih turističkih središta Kvarnera, povijesno je oblikovana i doprinosom mađarskih turista, liječnika

i kulturnih ličnosti. To se reflektira i u prisutnosti mađarskoga jezika na službenim mrežnim stranicama turističke zajednice. Ova razlika može se pripisati specifičnoj ulozi Opatije kao prestižnoga lječilišta i odmarališta tijekom Austro-Ugarske, kada je upravo mađarska elita značajno pridonijela njenu razvoju.

Ova situacija postavlja pitanje je li uvođenje mađarskoga jezika na turističke panoe i ostale materijale u Rijeci zanemareno zbog nedostatka svijesti o povijesnoj važnosti ili zbog dominantno orijentiranoga pristupa prema suvremenim trendovima turizma.

Zaključak

U radu se određuje jezični krajolik kao sociolingvistička disciplina i kao njezin stručni naziv, komentiraju se područja istraživanja, njihove promjene tijekom vremena, a naglasak je na odnosu prema jezicima iz povijesne baštine kao dijelu suvremenoga identiteta. Analiza je usmjerena na tragove mađarske kulture u Rijeci, a dijelom i Opatiji.

Urbana slika Rijeke nije cjelovita bez znakova povijesnih kontakata u prethodnim stoljećima, gdje je mađarski jezik jedan od izuzetno značajnih, posebice nakon potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine.

Mađarski su natpisi smješteni u središte grada, manje je onih iz 19. stoljeća, a više spomen-ploča iz suvremenoga doba. To se odnosi i na Rijeku i na obližnju Opatiju.

Ali, kada se fokus usmjeri turističkim panoima i ostalim tekstovima namijenjenima turistima, nažalost u Rijeci ne nalazimo mađarski među jezicima tih tekstova, premda je na nekim panoima i šest jezika, a mađarski turisti često i u značajnome broju dolaze u ovaj kraj. Nasuprot tome u Opatiji, povijesno-turistički vezanoj uz Mađarsku, na više mjesta nalazimo i natpise za turiste na mađarskom jeziku.

Zaključno možemo reći da je šira analiza sakupljene građe, svojevrsno čitanje grada, pokazala da je Rijeka tradicionalno višejezični i višekulturni urbani prostor, dio je europskoga kulturnog prostora u 21. stoljeću, a povijesna nam dimenzija pokazuje Rijeku kao dio europskoga kulturnog prostora ranijih stoljeća.

Iako je mađarski jezik bio važan i prisutan u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća, danas je njegova prisutnost na javnim

prostorima uglavnom ograničena na spomen-ploče koje čuvaju mađarsku baštinu. Mađarski jezik je slabo zastupljen na turističkim natpisima, ali je dostupan u *online* prostoru, na čemu još treba raditi, između ostalog i na kvaliteti prijevoda.

Sveukupno, povijesna i suvremena prisutnost mađarskoga jezika doprinosi višekulturnom i višejezičnom karakteru Rijeke.

Rad je dio istraživanja na znanstvenoj potpori Sveučilišta u Rijeci uniri-iskusni-human-23-131 Hrvatsko-mađarska pisana baština voditeljice izv. prof. dr. sc. Anastazije Vlastelić.

Literatura

- BACKHAUS, P. (2007). *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Bristol: Multilingual Matters.
- BEN-RAFAEL, E., SHOHAMY, E., AMARA, M., TRUMPER-HECHT, N. (2006). *Linguistic landscape as a symbolic construction of the public space. The case of Israel*. International Journal of Multilingualism, 3(1), 7-30.
- EDELMAN, L. (2010). *Linguistic Landscapes in the Netherlands – A Study of Multilingualism in Amsterdam and Friesland*. LOT: Utrecht.
- GRADEČAK-ERDELJIĆ, T., ZLOMISLIĆ, J. (2014). *Linguistic landscape in the city of Osijek*. HUM – časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, IX/11-12, 7-37.
- GRBAVAC, I. (2013). Linguistic landscape in Mostar. In: *Jezikoslovlje*, (14) 2-3, 501-515.
- GRBAVAC, I. (2018). *Uvod u istraživanja jezičnoga krajobraza*. Mostar: Filozofski fakultet.
- HORNSBY, M., VIGERS, D. (2012). *Minority Semiotic Landscapes: An Ideological Minefield?* U: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. D. Gorter, H. Marten & L. Van Mensel (ur.) Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 57-73.
- LANDRY, R., BOURHIS, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1): 23-49.

- MAKARTSEV, M., WAHLSTRÖM, M. (ur.) (2016). *In: Search of the Center and Periphery: Linguistic Attitudes, Minorities, and Landscapes in the Central Balkans*. Slavica Helsingiensia 49, Helsinki: University of Helsinki.
- MÜLLER, U. (1988). Empfehlungen für Gleichberechtigung von Frauen und Männern in der Sprache einer Kommunalverwaltung. *In: Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 16: 323.
- ODALOŠ, P. (2021). Jazyková krajina Banskej Bystrice (kontinuita textov a križovatka etník). *In: Slavia Meridionalis*, 2, 2021, s. 1 – 15.
- PAUWELS, A. (1991). *Non-Discriminatory Language*. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- PAUWELS, A. (1998). *Women Changing Language*. London: Longman.
- SHOHAMY, E., GORTER, D. (ur.) (2009). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge.
- SHOHAMY, E., BEN-RAFAEL, E., BARNI, M. (ur.) (2010). *Linguistic Landscape in the City*. Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters.
- SPENDER, D. (1980). *Man made language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- SPOLSKY, B., COOPER, R. (1991). *The Languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press.
- SPOLSKY, B. (2006). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STOLAC, D., HLAVAČ, J. (2021). *Riječki jezični krajolik*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- STOLAC, D., HLAVAČ, J. (2021). *Riječki jezični krajolik*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri%3A4104>.
- STOLAC, D., HLAVAČ, J. (2021). *Linguistic Landscape of Rijeka*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri%3A3616>.
- STOLAC, D., HLAVAČ, J. (2022). *Paesaggio linguistico fumano*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri%3A3661>.
- STOLAC, D., HLAVAČ, J. (2025): *Gender equality and the formalisation of occupational designations in Croatian with reference to word formation conventions. (u pripremi)*.

STOLAC, D. (2025). *Čakavski u primorskom jezičnom krajoliku (u pripremi)*.

SVOBODA, M. (2008). *State Ideology and Linguistic Landscape. A Comparative Analysis of (Post)communist Belarus, Czech Republic and Slovakia*. U: Shohamy, E. & Gorter, D. (ur.). *Linguistic Landscape : Expanding the Scenery*, Routledge, 173-188.

SZABÓ GILLINGER, E., SLOBODA, M., ŠIMIČIĆ, L. & VIGERS, D. (2012). *Discourse coalitions for and against minority languages on signs: linguistic landscape as a social issue*. U: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. D. Gorter, H. Marten & L. Van Mensel (Ur.) Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 263-281.

ŠAMO, R., PLIŠKO, L. (2018). *The Linguistic Landscape in the Brijuni National Park*. Hum, XIII, 20, 66-86.

<http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=46-47&C=15> (pristupljeno 1. rujna 2024).

www.struna.ihjj.hr//naziv/jezicni-krajolik/21442/#naziv (pristupljeno 1. rujna 2024).

Professor Emeritus Diana STOLAC, PhD.

Filozofski Fakultet u Rijeci

Sveučilište u Rijeci

Sveučilišna avenija 4

51000 RIJEKA

Republika Hrvatska

diana.stolac@ffri.uniri.hr

Eszter TAMASKÓ, lektor

Filozofski Fakultet u Rijeci

Sveučilište u Rijeci

Sveučilišna avenija 4

51000 RIJEKA

Republika Hrvatska

eszter.tamasko@ffr.uniri.hr

VOJENSKÁ LEXIKA V JAZYKU EXORCISTOV

Martina Šoltésová

MILITARY LEXICON IN THE LANGUAGE OF EXORCISTS

Abstract: Theoretically and methodologically, the contribution is based on the sociolinguistic concept of the communicative register and the theory of lexical motivation. It is focused on the analysis of that part of the lexicon of exorcist preachers, which draws from the military communication register. These are substantive, adjectival and verbal lexemes that are used in the given register or are associated with a military theme, or have military collocations in explanatory dictionaries. In the paper, we follow the cognitive metaphors constituted by the military lexicon and try to clarify the motivations for using the military lexicon in exorcist communications. The material base of the research is 50 spoken communications of 15 Slovak exorcists.

Keywords: communication register, exorcism, exorcist, military lexicon, cognitive metaphor

1. Úvod

Problematika nášho príspevku má teolingvistický charakter. Jej teologické východisko súvisí s pojmami *exorcizmus* a *exorcista*. *Malý teologický lexikon*²⁹¹ definuje pojem *exorcizmus* ako „v mene Boha (Ježiša) na zlého ducha zameraný rozkaz opustiť človeka alebo predmety, príp. zamedziť škodlivý vplyv“. Slovník súčasného slovenského jazyka²⁹² chápe *exorcizmus* podobne, teda ako „rituálne vyhánanie zlého ducha z človeka

291 Porov. Višňovský, 1977.

292 Porov. Buzássyová – Jarošová, 2006.

alebo z nejakého miesta“. Exorcista je podľa *Katechizmu Katolíckej cirkvi* (1998) kňaz, ktorý vykonáva (veľký) exorcizmus. V teologickej literatúre sa hovorí o tzv. službe oslobodenia, ktorá má dve formy. Prvou je liturgický exorcizmus, určený pre prípady diabolskej posadnutosti, pričom jeho vykonávanie Cirkev deleguje na biskupa alebo ním povereného kňaza – exorcistu. Druhú formu predstavujú modlitby príhovoru či modlitby za uzdravenie a oslobodenie, sú vyhradené skôr pre prípady diabolského útlaku a prenasledovania a môžu ich realizovať aj laici – členovia charizmatických hnutí.²⁹³

Lingvistickým teoreticko-metodologickým východiskom nášho výskumu je sociolingvistický koncept komunikačného registra²⁹⁴, kde sa prisudzuje náboženstvu ako osobitnej sociálnej inštitúcii komunikačný priestor nazvaný *náboženská komunikačná sféra*. Konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí preferované v tejto sfére sa identifikuje ako *náboženský komunikačný supraregister*. V rámci jeho ďalšej diferenciacie sa na báze existencie rozmanitých svetových náboženstiev a denominácií, ako aj sociálnych rolí, ktoré ľudia v ich kontexte nosia, vyčleňujú osobitné makrosociálne a mikrosociálne komunikačné registre a subregistre.²⁹⁵ V intenciách nášho aktuálneho výskumu sú relevantné *kresťanský makrosociálny komunikačný register* a *rímskokatolícky a gréckokatolícky subregister* diferencované podľa kľúčových sociálnych rolí (predbežne) na tri mikrosociálne komunikačné registre: *kňazský*, *rehoľnícky* a *laický*. Podľa špecifikácie služby kňaza možno kňazský mikroregister diferencovať na subregistre. Jedným z nich je *exorcistický subregister*.

Predmetom nášho výskumu v aktuálnej štúdii sú hovorené monologické rétoricko-kazateľské a dialogické interviewové komunikáty slovenských exorcistov. Keďže sa zameriavame na lexiku exorcistických komunikátov, okrem konceptu komunikačného registra využívame aj teóriu lexikálnej motivácie²⁹⁶.

293 Porov. Tardif, 1999, s. 71 a n.

294 Porov. Slančová, 1999; Slančová – Slančová, 2012 a i.

295 Porov. Slančová et al., 2022, s. 231 a n.

296 Porov. Ološtiak, 2010, 2011.

Našu výskumnú vzorku tvorí 50 transkribovaných²⁹⁷ hovorených komunikátov 15 slovenských kazateľov (Róbert Balek, Alexander Barkóci, Vladimír Beregi, Peter Brodek, Imrich Degro, Ľudovít Gabriš, Tomáš Haburaj, Leopold Jablonský, Milan Lach, Matúš Marcin, Jozef Mareta, Dušan Mesík, Ľuboslav Petričko, Anton Solčiansky, Mikuláš Tressa). Nie všetci boli alebo sú katolíckymi exorcistami (okrem toho jeden, A. Barkóci, je baptistickým kazateľom), do svojho výberu sme zaradili aj kazateľov, ktorí svoje komunikáty výraznejšie než iní kazatelia tematicky orientujú na pól *infernum*, resp. u ktorých táto hypertéma predstavuje štýlovú konštantu ich individuálneho štýlu. Už J. Mlacek (2012) písal, že v pozadí vymedzenia náboženskej komunikačnej sféry stojí afirmatívna orientácia na pól *sacrum*, ktorý sa kladie do protikladu k pólu *profanum* tieňujúcemu ostatné komunikačné sféry. *Sacrum* opisuje to, čo bolo prostredníctvom kontaktu s božstvom alebo inými nadprirodzenými silami posvätené, ale aj to, čo bolo preliate. *Sacrum* teda referuje na to, čo je vylúčené zo sféry každodennosti. Hodnotovo je polarizované, pričom pozitívny pól *sacrum* sa označuje *sanctum*, pre negatívny pól možno použiť pojem *infernum*.²⁹⁸

2. Vojenská lexika v jazyku exorcistov – výsledky výskumnej sondy

2.1. Charakteristika vojenskej lexiky v jazyku exorcistov

Prítomnosť vojenskej lexiky v komunikátoch exorcistov svedčí o registrovej interferencii, konkrétne o interferencii s jedným z profánnych komunikačných registrov (ďalej aj KR) – s vojenským registrom. Do vojenskej lexiky zahrňame lexémy, ktoré sa primárne používajú v rámci vojenského KR alebo sa s vojenskou témou asociujú, príp. majú vo výkladových slovníkoch vojenské kolokácie. Slovnodruhovo túto lexiku diferencujeme na substantívnu, adjektívnu, verbálnu a adverbiálnu, hoci adverbiálna lexika, ako ilustruje tabuľka 1, má v našej výskumnej vzorke nulové zastúpenie.

297 Pri transkripcii hovorených komunikátov sme použili pravopisné princípy bez interpunkcie, apelatíva aj propriá sme uvádzali malými písmenami, intonáciu šípkami, zvoláciu výpoveď výkričníkom, dôrazy veľkými písmenami.

298 Porov. Puzyrnikina, 1998; Cackowski, 1998.

Najpočetnejšia je substantívna vojenská lexika, i keď aj jej percentuálny podiel na sledovaných komunikátoch je veľmi nízky.

Tabuľka 1 Frekvencia vojenskej lexiky v jazyku exorcistov

Slovný druh	Celková frekvencia		Frekvencia vojenskej lexiky		Percentuálny podiel	
	L	N	L	N	L	N
substantíva	3 862	31 060	63	428	1,63%	1,38%
adjektíva	1 341	8 335	6	14	0,45%	0,17%
verbá	2 509	27 947	29	244	1,16%	0,87%
adverbiá	499	4 709	0	0	0%	0%

Štatistická sonda ukázala, že najfrekventovanejšími substantívnymi vojenskými lexémami v komunikátoch sledovaných exorcistov sú tieto lexémy: *boj* (89/23), *nepriateľ* (37/14), *útok* (26/12), *vojna* (26/11), *obeť* (22/11), *zbraň* (20/6), *vodca* (20/3), *taktika* (18/6), *víťazstvo* (14/8), *zápas* (12/7), *vojsko* (12/3), *šíp* (8/1), *výzbroj* (7/3), *nebezpečenstvo* (6/6), *bojovník*, *protivník* (6/4), *pevnosť* (6/2), *víťaz* (5/5), *armáda*, *vojak* (5/4), *légia* (5/3).

Z exponovaných substantív jedine substantívum *boj* sa dostalo medzi 100 najfrekventovanejších substantív exorcistických komunikátov, konkrétne sa nachádza na 54. mieste. I tento fakt poukazuje na nie až taký významný podiel vojenskej lexiky na konštituovaní jazyka exorcistov.

V slovníku substantívnej vojenskej lexiky využívanej exorcistami nájdeme pomenovania osôb singulárne (*agresor*, *bojovník*, *generál*, *gulometec*, *hrdina*, *nepriateľ*, *obranca*, *pešiak*, *poručík*, *protivník*, *súper*, *veliteľ*, *víťaz*, *vodca*, *vojak*, *zločinec*) i kolektívne (*armáda*, *légia*, *vojsko*), ďalej pomenovania vojenských dejov a činností (*bitka*, *boj*, *napádanie*, *obrana*, *pochod*, *prestrelka*, *súboj*, *ťazenie*, *útok*, *víťazstvo*, *vojna*, *výcvik*, *výstrel*, *vzbura*, *zajatie*, *zápas*, *zločin*), pomenovania zbraní (hyperonymum *zbraň* a hyponymá *bomba*, *granát*, *luk*, *meč*, *pištoľ*, *puška*, *raketa*, *samopal*, *šíp*), pomenovania rôznych predmetov súvisiacich s vojnou a bojom, kde dominujú hlavne časti vojenského odevu (*maskáče*, *prilba*, *štít*, *výzbroj*, *zástava*), pomenovania vlastností ľudí súvisiacich s vojnou a bojom (*agresivita*, *bojaschopnosť*,

násilnosť), pomenovania priestorov asociovaných s vojnou či bojom (*aréna*, *Osvienčim*) a napokon všeobecné pomenovania spôsobu vedenia vojny (*stratégia*, *taktika*). Všetky lexémy reprezentujúce vojenskú lexiku sú apelatíva, jedinými výnimkami sú toponymá *Osvienčim* a *Majdanek* s celkovou frekvenciou 4 v dvoch rôznych exorcistických komunikátoch. Niektoré lexémy, najmä *obrana*, *obranca*, *raketa*, *zápas*, *útok*, *víťaz* a *víťazstvo*, sa popri vojenskom registri asociujú aj so športovým registrom.

Adjektívne lexémy, ktorých význam implikuje aj sému vojny, sme zaznamenali skôr vzáčne, išlo iba o jednotky *atómový*, *bojový*, *gul'ometný*, *strategický*, *víťazný* a *vojenský*, pričom všetky okrem lexémy *víťazný* (8/2) mali celkovú frekvenciu v exorcistických komunikátoch 1.

Substantívne slovníku vojenskej lexiky u exorcistov sekundoval slovník verb, kde komunikačne najzaťaženejšími boli slovesá: *bojovať* (54/14), *zabiť* (38/13), *oslobodiť* (21/12), *útočiť* (14/7), *oslobodzovať* (11/8), *napadnúť* (10/10), *zvíťaziť* (10/7), *brániť* (10/5), *zaútočiť* (9/7), *brániť sa* (8/5), *zraniť* (8/2), *napádať* (7/7). Viaceré verbá predstavovali vidové dvojice: *napádať* – *napadnúť*, *odbachnúť* – *odbachovať*, *oslobodiť* – *oslobodzovať*, *premáhať* – *premôcť*, *útočiť* – *zaútočiť*, *víťaziť* – *zvíťaziť*, *vystreliť* – *vystreľovať*, *vyslobodiť* – *vyslobodzovať*. Osobitý ráz dodávali verbálnemu vojenskému slovníku exorcistov unikátne prevzaté (*atakovat'*), expresívne (*odbachnúť*), subštandardné (*odkráľovať*) či dokonca nárečové (*štrilac*) lexémy. Časť tejto lexiky sa prelínala s lexikou policajného (*odstreliť*, *zastreliť*, *strelit'*, *vystreliť*, *odbachnúť*, *odkráľovať*, *zraniť*) či športového registra (*víťaziť*, *zápasit'*, *zvíťaziť*). V rámci verbálnej vojenskej lexiky vznikajú slovotvorné hniezda (*strelit'* – *odstreliť* – *zastreliť* – *vystreliť*, *oslobodiť* – *oslobodiť sa* – *vyslobodiť*, *bojovať* – *vybojovať*) či synonymické paradigmy (*zabiť* – *odkráľovať*, *odstreliť* – *odbachnúť*). Princíp spätosti lexém na báze slovotvorných hniezd sa prejavuje aj v rámci vojenskej lexiky ako celku (*boj* – *súboj* – *bojaschopnosť* – *bojový* – *bojovať* – *vybojovať*, *víťaz* – *víťazstvo* – *víťazný* – *víťaziť*, *vojna* – *vojak* – *vojsko* – *vojenský*, *výstrel* – *prestrelka* – *strelit'* – *odstreliť*, *brániť* – *brániť sa* – *obrana* – *obranca*), pričom najbohatšie hniezdo vzniká pri východiskovej lexéme *boj*, ktorá je najfrekventovanejšou vojenskou lexémou vôbec.

2.2. Komunikačné využitie vojenskej lexiky v jazyku exorcistov

Motivácia komunikačného použitia vojenských lexém v komunikátoch sledovaných exorcistov bola dvojaká. Kazatelia po nich siahli, pretože vo svojom komunikáte tematizovali vojnu (napr. A. Barkóci pertraktoval biblický boj Gedeona), vtedy význam daných lexém bol doslovný. V druhom rade predstavovala vojenská lexika pre exorcistických kazateľov matériu, pomocou ktorej stvárnňovali určité duchovné fenomény. Ako sme už spomínali vyššie, komunikáty exorcistov sa koncentrujú na hypertému infernum. Na pozadí teológie možno povedať, že sféra infernum je v konfliktnom vzťahu jednak so sférou sanctum, jednak so sférou profanum – hoci sú aj kazateľské a náboženské texty a kontexty (aj biblické, napr. 1 Jn 5, 19), ktoré svet a diabla, teda profanum a infernum, stotožňujú, resp. poukazujú na hegemoniu sféry infernum voči profánnej sfére. Z toho plynie, že aj duchovný či náboženský život človeka má agonálny charakter, resp. možno povedať aj tak, že práve exorcisti sú tí kazatelia, ktorí akcentujú práve tento charakter či rozmer duchovného života človeka. Pri využívaní vojenskej lexiky s cieľom tematizácie duchovných fenoménov má táto lexika už posunutý, metaforický význam. Dominuje pritom kognitívna metafora DUCHOVNÝ ŽIVOT JE BOJ, ktorá má, ako sme už naznačili vyššie, intertextuálny biblický pôvod – pochádza z Pavlovho Listu Efezanom.

Metaforické spojenia využívajúce lexiku vojenského registra slúžia exorcistom predovšetkým na reflektovanie infernálnych prejavov (*diabolská taktika, taktika diabla, šípy diabla, útok diabla, diabol používa taktiku*), sakrálnych prejavov a obradov či praktík (*duchovný boj, vnútorný boj, duchovná vojna, boj proti zlému, boje/zápasy so zlým duchom, boj proti pokušeniam, odrážať útoky zlých duchov, zasadzovať ranu diablovej, vojsť/vstúpiť/ísť do duchovného boja, bojovať so zlom*) a napokon táto lexika konštituuje aj personické pomenovania sféry infernum (*vonkajší nepriateľ, vnútorný nepriateľ*).

V súvislosti s komunikačným využitím vojenských lexém sme sledovali kolokáty dvoch komunikačne najzaťaženejších lexém *boj* a *bojovať*. Dominujú objektové kolokáty, resp. valenčné atributívne kolokáty s prepozíciami *za*, *proti* a *s*. Ako ilustruje Valenčný slovník slovenských slovies (2014), kolokáty

s prepozíciou *za* sa vyskytujú v prípade lexie *bojovať* s významom „usilovať sa o niečo; dosiahnuť niečo“; kolokácie s prepozíciami *s* a *proti* sa viažu na lexie *bojovať* s významami „zúčastňovať sa na boji, veľkom ozbrojenom stretnutí nepriateľských strán“ a „usilovať sa potlačiť, vyhnúť sa“. Všetky tieto predložkové pády sú v našom materiáli využívané (*bojovať za božiu vôľu v našom živote – bojovať proti pokušeniu – ako bojovať s tými zloduchmi; sa treba spojiť v nejakom boji za zlo*²⁹⁹ – *boj proti Zlému – boj s neodpustením*), pričom výraznejšie sú zaťažené prepozície *proti* a *s*. Prepozícia *proti* zvýrazňuje antagonizmus (*budete proti mne bojovať – on bude proti nám bojovať – málo bojujeme ako kresťania proti tomu – potrebujeme bojovať proti strachu – preto aby bojoval proti kresťanom; boj proti pokušeniam – sú v boji proti Bohu – v boji proti pekelným mocnostiam – náš boj ňeje proti telu a krvi ale proti podnebeským duchom*), niekedy ju supluje prepozícia *s*, ktorá svojou sociatívnou povahou akoby mala tendenciu antagonizmus zmierňovať (*a bojuje s tým a zápasí – je to dobré že bojuješ s tým strachom – duch človeka začína bojovať so zlom ktoré je vnútri neho – bojovali so svojím hriechom; budeme prežívať tieto boje a zápasy so zlým duchom a s našou hriešnou prirodzenosťou s našimi žiadostivosťami*). Prevažujú kontexty, kde zo sémantického hľadiska v objektovej pozícii figuruje tzv. negatívny antagonista, vyjadrený abstraktným substantívom s negatívnou sémantikou alebo personickým infernálnym pomenovaním: *bojujete s pokušeniami – bojovali so svojím hriechom – duchovný človek začína bojovať so zlom ktoré je vnútri neho – duchovný človek sa snaží bojovať s tou podráždenosťou – je dobré že bojuješ s tým strachom – potrebujeme bojovať proti strachu – ako bojovať s tými zloduchmi; vy chcete v boji proti pokušeniam zvíťaziť*. Zriedkavejšie je objektová pozícia antagonistu obsadená ľudskou personickou entitou majúcou neutrálny alebo skôr pozitívny (implicitný) axiologický príznak.

Slovesnú lexému *bojovať* exorcisti používali v malej miere aj bezvalenčne: *ja tu bojujem bojujem – Hospodin bojoval – uverili tomu že boh bude bojovať – je dobré že ešte bojujú*. Častejšími

299 V tomto príklade je prepozícia *za* použitá nekorektne, namiesto prepozície *proti*.

kolokátmi slovesa *bojovať* i substantíva *boj* boli vyjadrenia inherentnej kvality – spôsobu (*spoločne bojujeme – bojujeme len sami – priamo bojovať – bojujete s pokúšeniami takým spôsobom lemravým – aby sme bojovali s tými pokúšeniami radikálne*) a intenzity (*dnes ľudia veľmi bojujú – bojovať zo všetkých síl*) i adherentnej priestorovej determinácie (*on bojoval na púšti – ten boj sa odohráva tu v srdiečku*). Ďalšími pomerne využívanými kolokátmi substantíva *boj* boli pohybové verbá (*musíme prísť do duchovného boja – vojsť do duchovného boja – ide do nerovného boja – ideme do duchovného boja – vstúpiť do duchovného boja – z toho duchovného boja nikdy von nevystúpíte*). Medzi adjektívnymi kolokátmi má primát adjektívum *duchovný*, pričom kolokáciu *duchovný boj* možno pokladať za jednu z kľúčových registrovo motivovaných lexém exorcistického subregistra. Ostatné adjektívne kolokáty majú povahu intenzifikátorov: *najlepší boj proti Zlému – ľahučký boj proti pokúšeniam – obrovský boj anjelov aj samého Boha – super boj proti pokúšeniam – veľikánske boje – žiadne veľké boje sa nekonajú – veľmi silný veľký boj satana*.

3. Záver

Naša výskumná sonda potvrdila štatistickú periférnosť vojenskej lexiky v komunikátoch slovenských exorcistov. Nielen pri konfrontácii jednotlivých substantívnych, adjektívnych, verbálnych a adverbialných vojenských lexém s celkovým substantívnym, adjektívnym, verbálnym a adverbialným slovníkom exorcistických komunikátov a tiež pri konfrontácii performatívne použitých slov v rámci jednotlivých slovných druhov a pri percentuálnom podiele vojenskej lexiky na celkovej lexike komunikátov exorcistov sa ukázali veľmi nízke až nulové hodnoty. Takisto aj pri skusmom porovnaní jednotlivých slovnodruhových reprezentantov vojenskej lexiky a napr. medicínskej a somatickej lexiky (257 substantívnych, 88 adjektívnych, 30 verbálnych a 5 adverbialných lexém + 1763 skutočne performatívne použitých substantív, 343 adjektív, 267 slovies a 18 prísloviek), ktorú máme dosiaľ výskumne spracovanú, resp. rozpracovanú, vidieť okrajovosť vojenskej lexiky v jazyku exorcistov. Napriek tomu sa však táto lexika v danom subregistri prejavuje ako pomerne markantná. Nazdávame sa, že na tom majú podiel jednak metafory, ktoré táto

lexika konštituuje³⁰⁰, pričom niektoré (napr. *duchovný boj*) sú už lexikalizované a dalo by sa o nich uvažovať až ako o kľúčových slovách či termínoch exorcistického subregistra; jednak daná lexika sa stáva markantnou i z toho dôvodu, že vojenské lexémy figurujú v rámcových častiach exorcistických komunikátov, konkrétne v ich názvoch na internete, resp. v prípade písaných komunikátov v názvoch knižných publikácií (porov. napr. názvy domácich, ako aj zahraničných, teda prekladových, hovorených (*Boj so zlom ako neoddeliteľná súčasť svätosti* (Ch. Ripperger), *Zlí duchovia útočia na naše myšlienky* (Ľ. Petričko), *Posledný zápas bude zápas o rodinu* (D. Mesík) aj písaných komunikátov (*Poraziť diabla skrze Ježiša* (A. Musolesi – G. Amorth), *Boj Panny Márie a diabla počas exorcizmov* (F. Bamonte), *40 dní duchovného boja* (P. Glas), *Plná Božia výzbroj* (L. O. Richards), *Vzbura anjelov* (F. Bamonte), *Duchovný boj a rozlišovanie duchov* (D. Burke), *Boj proti diablu v posolstvách Medžugoria* (D. Manetti), *Víťazstvo nad démonom* (J. M. Zavala), *Posadnutý diablom. 27 légii zlých duchov vo mne* (F. Vaiasuso – P. Rodari), *Sme vo víťaznom tíme* (J. Maretti), *Vojtách Kodet. Bůh své bitvy neprohrává* (J. Paulas))).

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra. 2006 (eds.). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]*. Bratislava : Veda, 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.
- CACKOWSKI, Zdzisław. 1998. *Sacrum/Profanum – Sacrum/Infernum*. In: S. Gajda – H. J. Sobeczko (eds.): *Człowiek – dzieło – sacrum*. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1998, s. 33 – 48. ISBN 978-83-868-8112-3.
- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika. 2014. *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2014. 534 s. ISBN 978-80-555-1148-1. Dostupné na: <https://www.ff.unipo.sk/sloval/Slovník/slovník.html>

300 Matériou pre vojenské metafory exorcistov sa stávajú hlavne lexémy s príznakom historicosti, archaickosti ako *légia*, *luk*, *meč*, *šíp*, *štít* (porov. napr. kontexty a spojenia: *väčšinou je to asmodeus a jeho légia ktorý je nastavený proti vzťahom* – *to sú také šípy diabla* – *diabol na nás z luku vystreľuje šípy* – *POVEDZ koľki ste koľki tam legie tak potom povedal že su tri a dve legie*).

Katechizmus Katolíckej cirkvi. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1998. 918 s. ISBN 978-80-716-2253-6.

MLACEK, Jozef. 2012. *Štylistické otázky náboženskej komunikácie*. Ružomberok : Verbum, 2012. 177 s. ISBN 978-80-808-4929-0.

OLOŠTIAK, Martin. 2010. Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: *Jazykovedný časopis*, 61, 2010, č. 1, s. 31 – 42. ISSN 0021-5597.

OLOŠTIAK, Martin. 2011. *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011. 339 s. ISBN 978-80-555-0334-9.

PUZYNINA, Jadwiga. Człowiek – Język – Sacrum. In: S. Gajda – H. J. Sobeczko (eds.): *Człowiek – dzieło – sacrum*. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1998, s. 19 – 32. ISBN 978-83-868-8112-3.

SLANČOVÁ, Daniela. *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999. 224 s. ISBN 978-80-887-2230-4.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia. 2012. Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In: *Stil*, 11, 2012, s. 177 – 187.

SLANČOVÁ, Daniela et al. 2022. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky II*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2022. 448 s. ISBN 978-80-555-3009-3.

TARDIF, Emiliano. 1999. Služba oslobodenia. In: E. Tardif et al.: ... *a dal im moc uzdravovať*. Bratislava : Lúč, 1999, s. 70 – 80. ISBN 8071142867.

VIŠŇOVSKÝ, Mikuláš 1977 (ed.). *Malý teologický lexikon*. Bratislava : SSV, 1977. 510 s.

Mgr. Martina ŠOLTÉSOVÁ, PhD.

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Ul. 17. novembra 1

080 01 PREŠOV

Slovenská republika

martina.bodnarova@unipo.sk

AKTUÁLNE OTÁZKY VÝSKUMU KOMUNIKÁCIE SLOVENSKÝCH UČITEĽOV V MAĎARSKU

Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová

CURRENT ISSUES IN RESEARCH ON THE COMMUNICATION OF SLOVAK TEACHERS IN HUNGARY

Abstrakt: The study presents selected results from a joint research project conducted by the Research Institute of Slovaks in Hungary and the Institute of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Sciences in Košice. The field research was carried out between January and April 2019, involving 139 teachers. The questionnaire comprised 71 items, organized into various thematic areas. The research employed multiple methods, including the analysis of documents, statistical data, studies, and research findings, as well as both quantitative and qualitative approaches based on structured and semi-structured questionnaires. In this study, we outline the research design, methods, and criteria for selecting the research sample. Additionally, we analyze selected research questions from the project.

Keywords: Hungary – Slovaks – minority education – teachers – research design – communication

V našom príspevku budú predstavené vybrané výsledky spoločného projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV v Košiciach. Najnovší interdisciplinárny projekt dvoch vedeckých pracovísk pod názvom: *Fungovanie národnostného školstva v Maďarsku a výučba slovenského jazyka – reflexia pedagógov na vyučovanie slovenského*

jazyka z aspektu súčasnosti a perspektív rozvoja sa zameriava na výskum školstva.

Koncepcia výskumu

Koncepcia výskumu pozostávala zo štyroch tematických okruhov:

a) postavenie národnostného školstva v sieti škôl v Maďarsku; jeho miesto v školskej sieti; charakteristika slovenského národnostného školstva (súčasnosť),

b) reflexie učiteľského povolania v oblastiach sociálneho a ekonomického postavenia slovenského učiteľa v Maďarsku po roku 1989 (charakteristika, sociálno-demografické zloženie),

c) reflexia obsahu vzdelávania a metód výučby, identifikácia problematických miest výchovy a vzdelávania po roku 1989 na národnostných školách so zreteľom na:

-jazykový aspekt, (materinský jazyk, sebareflexia bilingvizmu, jazyková identita rodiny),

-výchovný aspekt, (sociálne zloženie žiakov, vzájomné vzťahy žiak/študent vs. pedagóg /vs. rodič),

-vzdelávací aspekt (učebnice a učebné pomôcky, osnovy vyučovania, metódy vzdelávania, súťaže, jazyková skúška),

-sociálno-psychologický aspekt (postavenie žiaka/študenta, pocit menejcennosti, otázky prestíže),

-mimoškolský záujmový/kultúrny aspekt, (realizácia rôznych podujatí a krúžkov),

-spoločenský aspekt (uplatnenie, podmienky praxe),

-ekonomický aspekt (ekonomické podmienky štúdia),

d) perspektívy rozvoja slovenského národnostného školstva.

Výskumné metódy

Vo výskume sa aplikuje viac výskumných metód: teoretická analýza na základe rôznych dokumentov, štatistických údajov, štúdií, výskumných zistení, kvantitatívny prístup a kvalitatívny prístup. Terénny výskum sa realizoval v januári – apríli 2019 v kruhu 137 učiteľov. To je maximálny počet učiteľov, ktorí vyučujú slovenčinu. Je to teda, reprezentatívna 100 % výskumná vzorka. Pre tieto účely sme pedagógov podľa veku rozdelili do troch skupín (mladšej,

strednej a staršej). Počty a percentá v jednotlivých skupinách sú v tabuľke č. 1.

Vek	Katégória	Počet	Percentá
20 – 35 rokov	mladšia	18	12,9 %
36 – 50 rokov	stredná	55	39,6 %
51 – 70 rokov	staršia	66	47,5 %

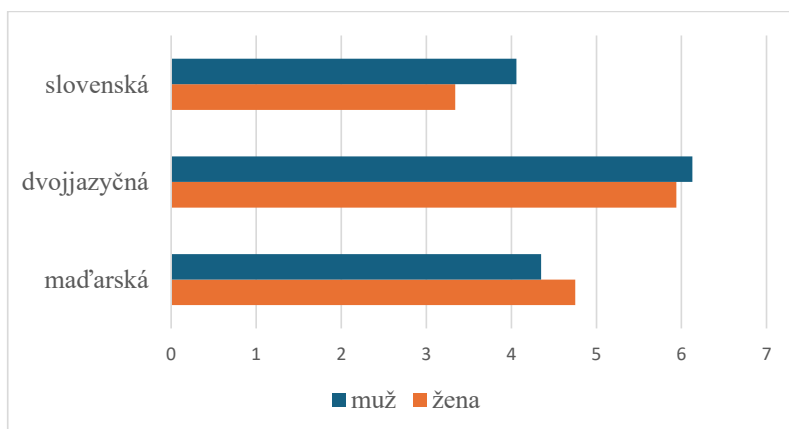
Dotazník obsahoval 71 položiek, rozdelených do rôznych oblastí. Kritériom výberu respondentov bolo zamestnanie: pedagógovia a vychovávatelia vyučujúci slovenský jazyk alebo v slovenskom jazyku (Ďurková – Tušková, 2019, s. 6 – 18). Vo všetkých prípadoch nášho príspevku nás zaujímali alebo priemerné hodnoty položiek ($M - \text{Mean}$), alebo percentuálne hodnotenie výsledkov výskumu (%). Počas analýzy a interpretácie štatistických údajov sme vychádzali z predošlých výskumov, ktoré sa vzťahovali na skúmanú problematiku (Tušková – Uhrinová, 2021).

Slovenské jazykové potreby pedagógov

Školy

Na otázku *Aká škola by mala byť, podľa Vašej mienky, vo Vašom meste / obci?* si učitelia mohli vybrať z troch odpovedí: *slovenská, dvojjazyčná a maďarská*. Respondenti mali zvoliť príslušnú možnosť na 7-bodovej posudzovacej škále, kde 1 = vôbec nesúhlasím a 7 = úplne súhlasím. Na otázku *slovenskú*, odpovedalo zo 137 respondentov (=100 %) 91,97 % (126 osôb). Priemerná hodnota na 7-bodovej posudzovacej škále je u mužov $M=4,06$ a u žien $M=3,34$ bodu. Na otázku *dvojjazyčnú* odpovedalo zo 137 respondentov (=100 %) 95,62 % (131 osôb). Priemerná hodnota na 7-bodovej posudzovacej škále je u mužov $M=6,13$ a u žien $M=5,94$ bodu. Na otázku *maďarskú* odpovedalo zo 137 respondentov (=100 %) 91,97 % (126 osôb), Priemerná hodnota na 7-bodovej posudzovacej škále je u mužov $M=4,35$ a u žien $M=4,75$ bodu.

Z odpovedí môžeme zistiť, že prevažná väčšina slovenských učiteľov signifikantne preferuje dvojjazyčné školy (graf č. 1).

Graf č. 1: Aká škola by mala byť vo Vašom meste / obci slovenská / dvojjazyčná / maďarská? (parameter rod)

Zdroj: VÚSM

Treba ale konštatovať, že pedagógovia nie sú jednotní v otázke vzťahujúcej sa na typy škôl, ich mienka sa v značnej miere líši. Pre tých, ktorí nepoznajú situáciu slovenského národnostného školstva v Maďarsku, je určite prekvapujúce, prečo nepovažujú pedagógovia za potrebné zakladať slovenské školy, ale bilingválne. Respondenti nemali zdôvodniť svoje odpovede, ale na základe našich doterajších výskumných postrehov a skúseností (napr. Tušková – Uhrinová 2018; Uhrinová 2004) sa pokúsime zhrnúť ich možné argumenty. Do základných škôl – okrem zanedbateľných výnimiek – prichádzajú žiaci bez znalosti slovenského jazyka. Na gymnáziách je už z hľadiska ovládania slovenčiny situácia lepšia, niektorí dokonca komunikujú po slovensky na veľmi dobrej úrovni, ale jazykové znalosti väčšiny tiež nie sú dostatočné na jednojazyčné vyučovanie. Zdôrazňujeme, že v prípade vyučovania slovenského jazyka v národnostných školách v Maďarsku nie je pre národnostných žiakov slovenčina cudzí, ale druhý jazyk, lebo sa s ňou stretávajú aj mimo školy (občas v rodine, viac v užšom prostredí a v širšom okolí). Odborný jazyk je pre nich však cudzí jazyk a metódy vyučovania sú a majú byť metódami vyučovania cudzích jazykov.

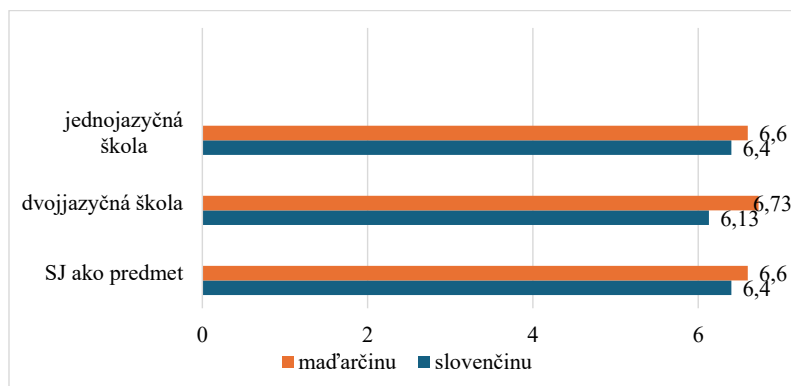
Ďalšou nevyhnutnou podmienkou jednojazyčného vyučovania sú učebnice. Tiež nie sú k dispozícii preklady všetkých maďarských

učebníc, ktoré sa v dôsledku častých zmien učebných osnov v poslednej dobe viackrát menili a preklady meškajú. Najdôležitejším predpokladom jednojazyčnej slovenskej školy sú učitelia, ktorí dobre ovládajú nielen každodenný, ale aj odborný jazyk a je ich tiež málo, resp. k mnohým učebným predmetom ich ani niet.

Naposledy, ale nie na poslednom mieste, sú očakávania rodičov a žiakov, ktorí chcú dostať v škole také všeobecné vzdelanie, aby neskôr obstáli na trhu práce a predtým aj na maďarských stredných a vysokých školách, lebo nie každý chce pokračovať vo svojom štúdiu v slovenčine.

Používanie slovenského jazyka

V prípade otázky *Ako často používate tieto jazyky (slovenský, resp. maďarský jazyk)?* sa potvrdila naša hypotéza, že každý respondent bez ohľadu na svoj vek, národnosť, materinský jazyk, na lokalitu, odkiaľ pochádza, a na typ školy, v ktorej vyučuje, častejšie používa maďarský jazyk. Spomínané súvislosti neboli štatisticky významné, ale pre lepšiu názornosť uvádzame výsledky v spojení s typom školy a frekvenciou používania jazykov (graf č. 2).

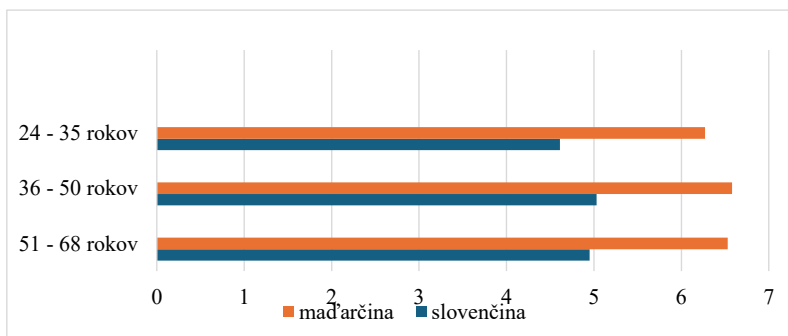

Graf č. 2: **Ako často používate tieto jazyky? (parameter školy)**

Zdroj: VÚSM

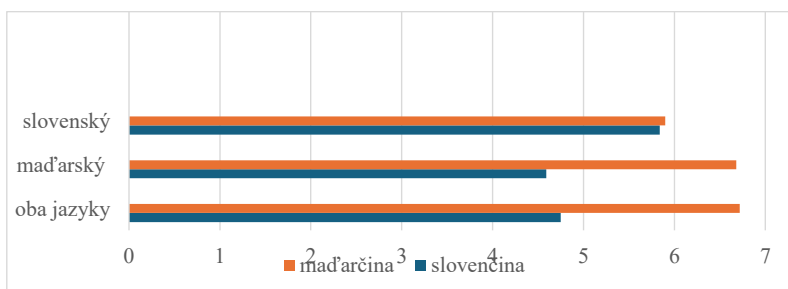
Nasledujúca otázka, ktorá sa tiež týkala hodnotenia miery ovládania jazyka/jazykov respondentmi, znela takto: *V ktorom*

jazyku čítate viac? Aj v prípade tejto otázky sme predpokladali dominanciu maďarského jazyka, boli sme však zvedavé na určité súvislosti (graf č. 3).

Graf č. 3: V ktorom jazyku čítate viac? (vekový parameter)

Zdroj: VÚSM

Graf č. 4: V ktorom jazyku čítate viac? (parameter materinský jazyk)

Zdroj: VÚSM

Na základe prezentovaných analýz v grafoch č. 2 a 4 môžeme potvrdiť, že pedagógovia našich škôl viac čítajú v maďarskom jazyku ako v slovenskom. Prekvapilo nás, že nie je výrazný rozdiel ani medzi generáciami, čiže vek neovplyvňuje výber jazyka, pokiaľ ide o čítanie (graf č. 3).

Diferencie medzi skupinami sú minimálne a štatisticky nevýznamné. Analýza však potvrdila, že v prípade materinského jazyka predsa existuje určitý rozdiel. Pre tých respondentov, ktorí sa

identifikovali so slovenským materinským jazykom, je výber jazyka pri čítaní takmer vyvážený (graf č. 4).

Slovenská komunikácia v škole a mimo školy

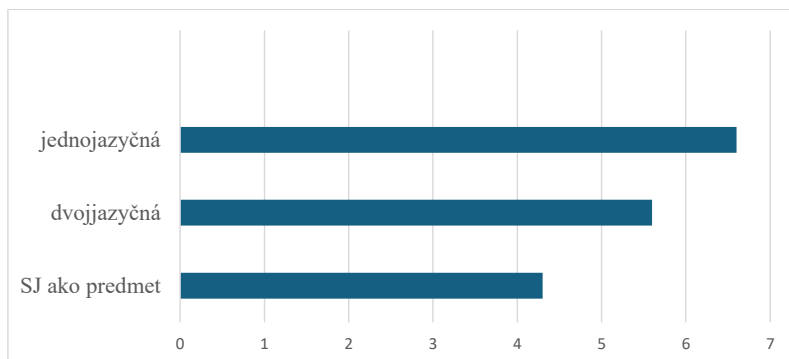
Nasledujúca otázka *Ako často hovoríte po slovensky so žiakmi/študentmi?* sa zameriava na používanie slovenčiny pedagógom v škole *počas prestávok* a *mimo školy*. Respondenti mali zvoliť tiež príslušnú možnosť na 7-bodovej posudzovacej škále, kde 1 = nikdy a 7 = veľmi často. Na prvú otázku zo 137 respondentov (= 100 %) odpovedalo 99,27 % (136 osôb), 11,68 % mužov (16 osôb) a 87,59 % žien (120), neodpovedalo 0,73 % (1 žena). Priemerná hodnota na 7-bodovej posudzovacej škále je u mužov $M=5,31$ a u žien $M=5,07$. Veľmi často sa rozpráva so svojimi žiakmi 25 % mužov (zo 16 osôb = 100 %, 4 osoby) a 20,8 % žien (zo 120 osôb = 100 %, 25 osôb). U mužov nikto neoznačil odpoveď *nikdy*, 5,8 % žien (zo 120 osôb = 100 %, 7 osôb) odpovedalo, že *nikdy* nehovorí po slovensky so žiakmi v škole počas prestávok.

Na druhú otázku odpovedalo zo 137 respondentov (= 100 %) 97,08 % (133 osôb), 10,95 % (15 mužov) a 86,13 % (118 žien), neodpovedalo 2,92 % (4 osoby, 1 muž a 3 ženy). Priemerná hodnota na 7-bodovej posudzovacej škále je u mužov $M=4,66$ a u žien $M=4,13$. Veľmi často sa rozpráva so svojimi žiakmi 20 % mužov (zo 15 osôb = 100 %, 3 osoby) a 8,5 % žien (zo 118 osôb = 100 %, 10 osôb). U mužov nikto neoznačil odpoveď *nikdy*, 11,9 % žien (zo 118 osôb = 100 %, 14 osôb) odpovedalo, že *nikdy* nehovorí so žiakmi po slovensky mimo školy.

Z odpovedí môžeme zistiť, že slovenskí učitelia komunikujú so svojimi žiakmi po slovensky aj mimo vyučovacej hodiny a školy, hoci mimo školy menej. Výskumné dáta ale poukazujú aj na to, že sú ešte rezervy na tomto poli. Je zaujímavé, že muži častejšie používajú slovenčinu v týchto komunikačných situáciách ako ženy.

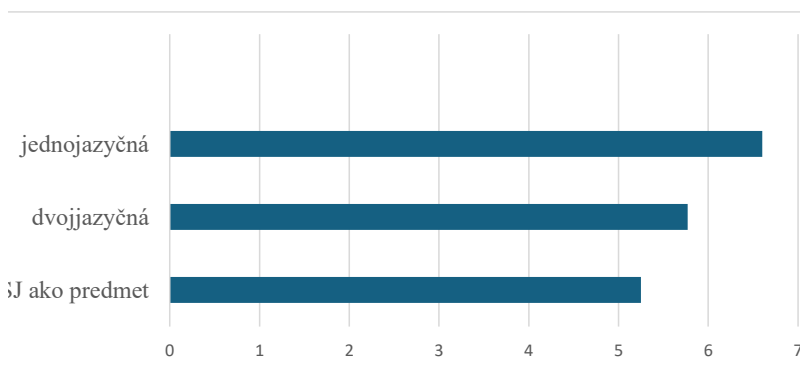
Zo štatistických údajov môžeme zistiť, že je signifikantný rozdiel v používaní slovenského jazyka *počas prestávok* medzi typmi škôl, v jednojazyčných a dvojazyčných školách, resp. v školách, kde sa vyučuje slovenčina ako predmet (graf č. 5). Priemerná hodnota slovenskej komunikácie *počas prestávok* je na 7-bodovej posudzovacej škále v jednojazyčných školách $M=6,60$, v dvojazyčných školách $M=5,60$ a v školách, kde sa

vyučuje slovenčina ako predmet, $M=4,30$. Je zaujímavé, že hodnota používania národnostného jazyka *mimo školy* je vyššia: priemerná hodnota v jednojazyčných školách je $M=6,60$, v dvojjazyčných školách $M=5,77$ a v školách, kde sa vyučuje slovenčina ako predmet, $M=5,25$ (graf č. 6).

Graf č. 5: Ako často hovoríte po slovensky so žiakmi / študentmi počas prestávok? (parameter typ školy)

Zdroj: VÚSM

Graf č. 6: Ako často hovoríte po slovensky so žiakmi / študentmi mimo školy? (parameter typ školy)

Zdroj: VÚSM

Je zaujímavé a potešiteľné, že vek pedagógov – oproti našim predošlým očakávaniam – nie je signifikantný, nezohráva dôležitú

úlohu v ich slovenskej komunikácii. U členov mladšej (1 = 24 – 35 rokov), strednej (2 = 36 – 50 rokov) a staršej generácie (3 = 51 – 68 rokov) sme dostali skoro rovnaké priemerné hodnoty (1: M=5,11; 2: M=5,07; 3: M=5,18).

Doterajšie sociolingvistické výskumy už potvrdili, že komunikácia v slovenských školách v Maďarsku prebieha popri dominantnom postavení maďarčiny aj v slovenskom jazyku (Homišinová, 2003; Tóth, 2005, 2008; Tušková, 2016; Uhrinová, 2004, 2005, 2008). Pedagógovia medzi sebou zvyčajne používajú obidva jazyky. S hosťujúcimi učiteľmi a kolegami pochádzajúcimi zo Slovenska sa rozhovory zväčša dejú v slovenskom jazyku. Žiaci medzi sebou a s učiteľmi hovoria po maďarsky, ale s tými pedagógmi, ktorí to očakávajú, po slovensky (Uhrinová, 2004). A. J. Tóth (S. J. Tóth) na základe terénneho výskumu v Békešskej župe zhrnul svoje závery takto: *„Na hodinách slovenčiny jednoznačne prevláda slovenčina, okrem vysvetlení gramatiky alebo niektorých výrazov [...] Medzi žiakmi okrem slovenských pozdravov málokedy počuť spontánnu slovenčinu. Súkromné rozhovory, šepkanie na hodinách sa uskutočňujú prevažne v maďarčine. Počas prestávok sa rozprávajú po maďarsky, keď príde učiteľ na chodbu, pozdravia ho po slovensky a pokračujú v takom jazyku, v akom sa s daným učiteľom zvykli rozprávať“* (Tóth, 2005, s. 197). Z výsledkov spoločného školského výskumu SvÚ CSPV SAV a VÚSM (viac o projekte Ďurkovská – Tušková, 2019, 2020; Tušková – Ďurkovská, 2019) môžeme vidieť, že slovenskí učitelia síce komunikujú so svojimi žiakmi po slovensky aj v neformálnych komunikačných situáciách, *počas prestávky a mimo školy*, ale podľa ich vlastných odpovedí na 7-bodovej posudzovacej škále je tu ešte veľa nevyužitých možností.

Záver

Vychádzajúc z výsledkov spoločného výskumu, predstavujeme nové poznatky o problematike súčasného slovenského národnostného školstva v Maďarsku. V oblasti slovenského vzdelávania v Maďarsku došlo v posledných rokoch k významným zmenám, ktoré priniesli ambivalentné trendy a situácie. Po zmene režimu na jednej strane drasticky klesol počet škôl vyučujúcich slovenčinu, a tým aj počet žiakov učiacich sa po slovensky, na druhej

strane vďaka novým školským dokumentom a vzdelávacej politike vstúpili do platnosti významné obsahové a organizačné zmeny³⁰¹. Nemôžeme však poprieť, že kritická situácia v maďarskom školstve, nadmerná centralizácia, časté zmeny a predovšetkým nedostatok učiteľov sa prejavuje – a o to výraznejšie – aj v prípade škôl národnostných menšín.

Taktiež sme získali mnoho informácií o používaní a ovládaní slovenského jazyka zo strany pedagógov, ako aj o ich jazykových postojoch, subjektívnej mienke o jazykoch a jazykových potrebách. Z odpovedí na otázku sústredujúcu sa na jazykové potreby slovenských učiteľov – ktorá bola analyzovaná v našom príspevku – vysvitá, že prevažná väčšina slovenských učiteľov signifikantne preferuje dvojjazyčné, t. j. slovensko-maďarské školy. V prípade otázky *Ako často používate tieto jazyky (slovenský, resp. maďarský jazyk)?* sa potvrdila naša hypotéza, že každý respondent bez ohľadu na svoj vek, národnosť, materinský jazyk, na lokalitu, odkiaľ pochádza, a na typ školy, v ktorej vyučuje, častejšie používa maďarský jazyk. Pedagógovia našich škôl čítajú viac po maďarsky než po slovensky. Diferencie medzi skupinami sú minimálne a štatisticky nevýznamné. Naše výskumné výsledky však potvrdili, že pre tých respondentov, ktorí sa identifikovali so slovenským materinským jazykom, je výber jazyka pri čítaní takmer vyvážený. Z odpovedí týkajúcich sa jazykovej komunikácie pedagógov vidieť, že slovenskí učitelia síce komunikujú so svojimi žiakmi po slovensky aj v neformálnych komunikačných situáciách, cez prestávky a mimo školy, ale podľa ich vlastných odpovedí sú na tomto poli ešte rezervy, nevyužité možnosti.

Cieľom projektu je prispieť k rozvoju sociolingvistického bádania v kruhu Slovákov v Maďarsku, avšak okrem vedeckého spracovania dotazníka aj to, aby jeho výsledky poskytli informácie,

301 Celoštátna slovenská samospráva s cieľom zlepšiť situáciu slovenských škôl a zvýšiť počet žiakov využila právne možnosti uvedené v národnostnom zákone a od roku 2004 postupne preberala školy do svojej zriaďovateľskej pôsobnosti. Tento zákon umožňuje národnostným menšinám vytvoriť kultúrnu autonómiu a spravovať vlastné školy a inštitúcie. Pod správu Celoštátnej slovenskej samosprávy patria školy v Békešskej Čabe (Békéscsaba), Budapešti (Budapest), Novom meste pod Šiatrom (Sátoraljaújhely), Sarvaši (Szarvas) a v Slovenskom Komlóši (Tótkomlós).

praktickú pomoc školám, samosprávam a rôznym inštitúciám pri určovaní úloh v záujme podpory pedagógov, ochrany našich škôl, resp. slovenského jazyka v Maďarsku.

Literatúra

ĎURKOVSKÁ, Mária – TUŠKOVÁ, Tünde. 2019, 2020. Téma slovenského národnostného školstva v Maďarsku v projektoch Slovenskej akadémie vied a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In: M. Ďurková – T. Tušková (eds.): *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*. Košice – Békešská Čaba : SvÚ CSPV SAV, VÚSM, 2019 (e-kniha) 2020 (tlačená verzia), s. 6 – 18. ISBN 978-615-5330-24-7. Dostupné aj na internete: http://vusm.slovaci.hu/images/fileadmin/kutato/ebooks/978-615-5330-24-7_pdf [Online.] (2024-11-20).

HOMIŠINOVÁ, Mária. 2003. *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. Békešská Čaba : VÚSM, 2003. 301 s. ISBN 963-206-993-5.

TÓTH, Alexander Ján. 2005. O slovenskom jazyku v školách v Békešskej župe. In: A. Uhrinová – M. Žiláková (eds.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba : VÚSM, 2005, s. 182 – 202. ISBN 963-86573-3-2.

TÓTH, Alexander Ján. 2008. Používanie slovenského jazyka v školách. In: A. Uhrinová – M. Žiláková (eds.): *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Békešská Čaba : VÚSM, 2008, s. 224 – 264. ISBN 978-963-87342-4-2.

TUŠKOVÁ, Tünde. 2016. *Slovenský jazyk v univerzitnom prostredí*. Békešská Čaba : VÚSM, 2016. 175 s. ISBN 978-615-5615-52-8.

TUŠKOVÁ, Tünde – ĎURKOVSKÁ, Mária. 2019. Vybrané aspekty vyučovania slovenského jazyka v Maďarsku. In: P. Hlásnik – K. Chovancová – E. Pečeňová – B. Unc – S. Zolňanová (eds.): *Slovenské národnostné školstvo a zachovanie národnostného povedomia v krajinách strednej, južnej a východnej Európy*. Zborník prác z rovnocennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici 6. – 7. sept. 2019. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019, s. 104 – 112. ISBN 978-973-107-150-3.

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta. 2018. „Škola by sa len vedy zachránila...“. Príbeh slovenskej národnostnej školy v Tardoši. In: T. Tušková – M. Žiláková (eds.): *Slovenské inšpirácie z Tardoša*. 35. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Studia Interdisciplinaria. Békešská Čaba : VÚSM, 2018, s. 161 – 186. ISBN 978-615-5330-15-5, ISSN2631-1283.

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta. 2021. Etnouvedomovacie procesy a etnické prejavy slovenských pedagógov v Maďarsku. In: T. Tušková, J. Demmel (eds.): *Škola a učítelia* (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku). Békešská Čaba: VÚSM, 2021, s. 177–234. ISBN 978-615-5330-26-1.

UHRINOVÁ, Alžbeta. 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : VÚSM, 2004. 215 s. ISBN 963-214-959-9.

UHRINOVÁ, Alžbeta. 2005. Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. In: A. Uhrinová – M. Žiláková (eds.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba : VÚSM, 2005, s. 72 – 143. ISBN 963-86573-3-2.

UHRINOVÁ, Alžbeta. 2008. Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. In: A. Uhrinová – M. Žiláková (eds.): *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon*. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I. Békešská Čaba : VÚSM, 2008, s. 92 – 224. ISBN 978-963-87342-4-2.

doc. Dr. Tünde TUŠKOVÁ, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Szabó Dezső 40 – 42

5600 BÉKEŠSKÁ ČABA

Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty

Segedínskej univerzity, Maďarsko

tuskatunde@yahoo.co.uk

doc. Dr. Alžbeta UHRINOVÁ, PhD., mim. prof.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Szabó Dezső 40 – 42

5600 BÉKEŠSKÁ ČABA

Maďarsko

uhrinova.alzbeta@gmail.com

CENTRUM A PERIFERIE, NORMA A ÚZUS: O ČEM Z JAZYKA ČESKÉHO (NE)VYPOVÍDÁ SLOVNÍK A INTERNETOVÁ JAZYKOVÁ PŘÍRUČKA

Miloslav Vondráček

CENTRE AND PERIPHERY, NORM AND CONFUSION: WHAT THE DICTIONARY AND INTERNET LANGUAGE MANUAL (DOES NOT) TELLS ABOUT THE CZECH LANGUAGE

Abstract: The paper shows the difference between traditional Czech prescriptive manuals or dictionaries and the communication reality. It demonstrates this on nouns with non-standard paradigms or with limited derivational potential. The author draws on the experience of the Czech Language Institute and presents the mechanisms of the creation of the Academic Dictionary of Contemporary Czech and the Internet Language Handbook. These procedures are intended to alleviate the discrepancy. For both of these electronic tools, the Czech National Corpus is the main source of information about the language. This strengthens their descriptive character. This does not imply any concessions in the pursuit of linguistic culture. The paper thus shows the way to understanding contemporary Czech through its linguistic description and its documentation in real communication.

Keywords: language manuals; defective paradigm; limited inflection; corpora of Czech; descriptive approach to language

1. Úvod

Pojmy **centrum** a **periferie** bytostně souvisejí s jazykovědným myšlením Pražské školy, resp. Pražského lingvistického kroužku.³⁰² Metodologicky těží z ontologických přínosů srovnávání (zejména je-li jeho výsledkem kontrast), obecněji z předpokladu struktury zkoumaných jevů, přednostně struktury vertikálně-horizontální, posléze i vícerozměrné, tedy z vazeb mezi položkami systému. Postulát centra a periferie jazykového systému logicky vychází ze strukturalismu, současně ovšem z **funkčního přístupu** k jazyku. Lingvistický strukturalismus je fenomén zasluhující výjimečnou pozornost – a přesto pro lapidárnost jako východisko často volím spíše Wittgensteinovy strukturalistické výroky filozofické, obvykle v kombinaci s logicko-matematickými, jak krystalizovaly v díle Gottloba Frega.

Z těže komplexní metodologické báze vycházejí i pojmy **úzus**, **norma**, **kodifikace**, resp. i hypotetické útvary a vrstvy jazyka. Struktura systémových prostředků jazyka je nezbytnou podmínkou, má-li platit holistický předpoklad konkurence prostředků autoregulačního systému podsystémů: (Jen) v konkrétním jazyce, útvaru, vrstvě jazyka může fungovat základní strukturalistický princip – hodnota každé jednotky je dána hodnotou jednotek okolních.³⁰³ Tento princip obvykle vyjadřujeme jeho efektem: kontext monosémizuje.

Autoregulační systém dále upřednostňuje vazbu formy a funkce: v takovém systému nemůže jedna a táž kontextově zapojená forma vykazovat více než jednu funkci; a naopak, jedna a táž funkce nemůže být (bez diferencí) vyjadřována vícero formami.

O to jde: Jaké jsou výrazové prostředky jazyka, jaké funkce (gramatickosémantické, lexikálnėsémantické a pragmatické hodnoty) jim připisujeme, jak se vyrovnáváme s ideály jazykové kultury – a jak se to vše vztahuje ke zmíněným metodologickým

302 *Problémy centra a periferie jazykového systému*. Druhý svazek obnovené řady *Travaux*, zde podle: Vachek 1999, 80.

303 Volně podle: Wittgenstein 1993a, s. 33, 37 („3.3 Pouze věta má smysl; jen v souvislosti věty má jméno význam.“ „3.318 Větu chápou – stejně jako Frege a Russell – jako funkci výrazů, které jsou v ní obsaženy.“), s odkazem na: Frege 2011, *Logická zkoumání: Základy aritmetiky. Logicko-matematické zkoumání o pojmu čísla*, Úvod, s. 145.

východiskům (z jiného úhlu pohledu: do jaké míry uplatňujeme deskriptivní či preskriptivní přístup a jak důvtipná se deskripce jeví).

Stěžejní pojmy **centrum** a **periferie** přitom slouží jen jako obecné orientátory. Podstatnější je vědomí principu pohybu mezi centrem a periferií. Na druhém z dvojice pojmů se snad lze shodnout snáz (s oporou v rozsáhlých korpusových datech).

2. Centrum jazykového systému

Hledání ilustračních centrálních jednotek je podobno hledání Svatého grálu. Už skutečnost, že centrum jazykového systému jako jeho neochvějný základ (pokud si je tak chceme představovat) se v lexikální rovině nekryje s jádrem slovní zásoby, ukazuje specifickou roli tohoto pojmu. Jádro je vymezeno primárně frekvenčně, proto se do něj dostává množství prostředků polyfunkčních, sémanticky slabých, se zástupnou pojmenovací funkcí. Pro materii jádra je příznačné, že vzhledem ke starobylosti je nepravidelná, až výjimečná.

U jevů centrálních předpokládáme naopak jejich povahu etalonu (z toho plyne hledání vzorů – hledání nadmíru obtížné, nemá-li ustit v četné výjimky a řadu podvzorů). Centrální jednotky by také měly být ztělesněním statistik, jak plynou z velkých dat. Prototypickým substantivem by tedy mohlo být maskulinum inanimatum s dominantním nominativem / akuzativem (genitivem) singuláru, bez vokativu, s plurálem zhruba třetinové frekvence, primárně v roli subjektu / objektu. Které to je?

Z přírodnin *strom*? Ne jistě: substance primárně se vyskytující množství, proto s převahou plurálu, navíc v genitivu (v *korunách stromů*). *Kámen*? Ne jistě: historický *n*-kmen, odtud bohatě variantní koncovky, v jednom z významů substantivum látkové, potenciálně tedy omezené na singulár. Z názvů míst *hrad*? Splynutím *o-* a *-u* kmenů variantní koncovky lokálu singuláru, k tomu dnes výhradně nepůvodní koncovka genitivu singuláru u jiných názvů míst druhořadá (*do hradu, do rybníka / do rybníku*), proto podvzor *les*... Nebo z feminin název nepárové části těla *hlava* (polysémní v rozsahu přecházejícím v homonymii)? U něj krom zmíněné polyfunkčnosti překvapí až trojnásobná frekvence (ne čistě centrálního) instrumentálu singuláru ve srovnání s (centrálním)

nominativem singuláru (*kroutit / kývat hlavou, vrtat / honit se hlavou, nad / pod / za hlavou*).

Snaha demonstrovat jazykové centrum prostřednictvím ideálních jednotek se ukáže jako marná, snad i zbytečná (tím nijak nezpochybňuji potřebu didaktickou). Představa centra slouží jako teoretický konstrukt ideální povahy, zahrnuje jevy pravidelné, produktivní, určující, frekvenčně vytížené, nosné.

3. Periferie jazykového systému, pohyb mezi centrem a periferií

Proti centru jazykového systému jeho periferie představuje pomezí existence – buď na odchodu ze systému, nebo na vstupu do něj (nebo setrvávání na okraji jako potencialita). Také proto, že objektivně nejsme schopni říct, kdy se jazyková entita dostává za pomyslný horizont události (řečeno astronomickou terminologií), nebo kdy vystupuje z insistence a zjevuje se na prahu existence, zůstává tu opět přínosná obecná představa okraje systému.

V dalších kapitolách se pokusím postihnout příklady pohybu mezi centrem a periferií, jak je (ne)reflektují některé z českých jazykových příruček.

4. Pluralia tantum (*dveře a dvířka*)

České kodifikační příručky³⁰⁴ uvádějí lexémy *dveře* i *dvířka* výhradně jako jména pomnožná, vždy ve vzájemném spojení (hnízdovaná), SSJČ a ASSČ navíc derivovanou formu označuje za zdrobnělou.

SSJČ (kráceno):

dveře, dvěře, -í ž. pomn. (2. dveří, 3. dveřím, 6. dveřích, 7. dveřmi) otvor do uzavřeného prostoru opatřený pohyblivým plošným zavíracím zařízením: jednokřídlové, dvoukřídlové d.; otáčecí, zasunovací, dřevěné, skleněné d.; d. budovy; d. od půdy, na půdu; d. od skříně; d. do sklepa, na balkón;

→ zdrob. **dvířka**, -řek, řidč. **dvírka**, -rek s. pomn. (3. -ům, -ám, 6. -ách, 7. -y, -ami): d. u kamen, do komína

304 Slovník spisovného jazyka českého (dále jen SSJČ), Akademický slovník současné češtiny (dále jen ASSČ), Internetová jazyková příručka (dále jen IJP).

ASSČ (kráceno):

dveře (2. mn. dveří, 3. mn. dveřím, 6. mn. dveřích, 7. mn. dveřmi), pomnožné, zřídka **dvěře**, pohyblivé zařízení sloužící k otevírání nebo uzavírání přístupu do nějakého prostoru (budovy, místnosti, skříně, vozidla ap.): bezpečnostní dveře, dveře od bytu / kanceláře / pokoje, odemknout / zamknout dveře, klepat / bušit na dveře, vejít do dveří;

→ **dvířka** (2. mn. -řek), pomnožné, zdobně, plechová / prosklená dvířka, dvířka od skřínky, otevřít / zavřít dvířka, přibouchnout dvířka, dívat se pootevřenými dvířky

Ponechme stranou, že deminutivní forma nenese deminutivní význam,³⁰⁵ tedy že výrazem *dvířka* běžně neoznačujeme milý nebo menší typ dveří, vyjma snad pohádkových světů. Derivat se sémanticky osamostatnil, se základovou formou není kontextově volně zaměnitelný (**dveře sporáku*, **dveře do komínu*, **dveře kuchyňské linky*). Jedná se tedy o svébytný, systémově emancipovaný lexém. Překvapivě to dokládají i jeho gramatické rysy, jak ukážu dále.

Internetová jazyková příručka uvádí u obou lexémů pouze plurálové paradigma s předpokládanými variantními koncovkami dativu (*dvířkám*, *dvířkům*) a instrumentálu (*dvířkami*, *dvířky*) plurálu:³⁰⁶

305 K tomu viz pojem pseudodeminutiva, např. Bílková 2014, Bílková 2018a, 2018b.

306 V obecných informacích k IJP se konstatuje, že „[p]ořadí variant nepřináší žádnou informaci o stylové platnosti nebo kontextovém užití. [...] Byly ponechány i tvary, které se užívají zřídka, eventuálně jsou jen hypotetické. (O Internetové jazykové příručce. Slovníková část. https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about.) [Online.] (2024-12-14) Obě je k diskusi. V tištěných pravopisných pravidlech patřila první pozice vždy preferované variantě. Také kodifikace nedoložených forem je zpochybnitelná. Frekvenční údaje v další tabulce ukazují, že 1) plurálové variantní tvary uváděné na prvním místě mají postavení významně periferní proti centrální pozici variant na místě druhém, 2) singulárové tvary pluralia *dvířka* se objevují, byť periferně, zmíněny však nejsou. (Místo toho jsou bez upozornění pravidelně generovány formy plurálu singularií, jež je nepříznačové v daném významu netvoří.)

U základní formy *dveře* nenacházím singulárové formy (např. pro označení křídla vícedílných dveří - **levá dveř*): pojmenovací potřeba se zde řeší přechodem k jinému substantivu (*levá/pravá veřej*) nebo k jinému pojmenovacímu modelu (*křídlo dveří*).

Naopak pro pseudodeminutivní derivát smysluplné singulárové formy dokládám, a to nikoli jako projev jazykové hry, ani jako profesionalismus omezený na neoficiální komunikaci, nýbrž v prostředí veřejné vážné oficiální, ba i reprezentativní komunikace, a to zejména u výrobců a prodejců nábytku, sporáků a praček. Nutno říci, že u montovaného sektorového nábytku tento lexém umožňuje efektivně odlišit dvířka jedno- a dvoukřídla:

- (1) **Dvířko** se skleněnou výplní je použito pouze u určitého typu skřínky.
- (2) Zákazník si může zadat jakýkoliv rozměr, moření dle vzorku zákazníka (šuplík, **dvířko**, podlaha).
- (3) **Dvířko** přechází skřínku, což zajišťuje pohodlné otevírání i bez použití nějaké úchytky.
- (4) Výhoda - **dvířko** je možné upevnit s otevíráním vlevo/vpravo! Cena je za 1 kus **dvířka** a kování.
- (5) Zjistila jsem že, na jednom **dvířku** se začala z boku odlepovat folie.
- (6) Může se zdát, že v každé skřini je šuplík. Ve skutečnosti je šuplík pouze v levém **dvířku** skříně.
- (7) Díky unikátnímu řešení není mezi obkladem na **dvířku** a obkladem na rámu větší spára než jinde na stěně.
- (8) Čelní plochy lze za několik let nahradit jednobarevným **dvířkem**, takže nábytek roste s Vašimi ratolestmi.
- (9) Moderní panty umožňují mírně pohybovat **dvířkem** v několika osách.
- (10) Při objednání výplně společně s **dvířkem** se výplň ke **dvířku** přikládá samostatně bez vlepování.
- (11) Dřevěné noční stolky vyrábíme ve dvou typech, a to se zásuvkou a **dvířkem**, nebo s nikou a **dvířkem**.

Tab. 1 – Četnost tvarů lexému *dvířko* ve vybraných korpusech češtiny

	Gramatická hodnota	SYNv12 (6,24 G)	Araneum Bohemicum Maximum (3,2 G)
<i>dvířko</i>	Nsg ³⁰⁷ , Asg	0	41
<i>dvířka</i>	Gsg, Npl, Apl	18.209	12.191
<i>dvířku</i>	Dsg	(4) 0*	(10) 4*
<i>dvířkem</i>	Isg	0	7
<i>dvířek</i>	Gpl	6.434	5.058
<i>dvířkám</i> / <i>dvířkům</i>	Dpl	138 / 357	97 / 212
<i>dvířkách</i>	Lpl	1.323	836
<i>dvířkami</i> / <i>dvířky</i> / <i>dvířkama</i>	Ipl	20 / 5.041 / 26	71 / 2.912 / 73

* Nezapočtené výskyty spočívají v propriu: ... *se snaží zastavit plzeňského Miroslava Dvířku* (Nsg. *Miroslav Dvířka*).

Lexém *dveře* nepochybně patří k jádru slovní zásoby. Jako substantivum s defektivním paradigmatickým vřetěnkem však není centrálním jevem jazykového systému. U jeho derivátu *dvířka* jako bychom sledovali tendenci tento handicap vyrovnat posunem k centru – pod tlakem většinového typu a se zjevným využitím komunikačního potenciálu singulárove formy.

Lze přičíst dosavadní perifernosti jevu, nebo jeho evidované nepřijatelnosti pro určitý okruh uživatelů jazyka, že jej ani v poznámce nezaznamenává elektronická příručka (IJP) ani slovník (ASSČ). Přitom podle pravidel Jazykové poradny (pod jejíž správou IJP patří) jsou singulárove formy výrazu *dvířka* uzuální (doloženosti v dokumentech vážných neemocionálních veřejných formálních oficiálních komunikačních situacích). Vzhledem k uvedeným podmínkám lze předpokládat, že uživatelé tyto formy považují za správné – pak jsou tedy i noremní. Sám se jim dlouhodobě věnuji v příslušných pasážích gramatiky, jsou proto i (deskriptivně / nepreskriptivně) kodifikované.

Sám bych považoval za přijatelné a vhodné ve slovníku zařadit v hesle *dvířka* bez dalších výkladů a singulárový doklad jako

307 Nsg, Gsg, Dsg, Asg, Vsg, Lsg, Isg, podobně Npl, Gpl... – nominativ / genitiv / dativ / akuzativ / vokativ / lokál / instrumentál singuláru / plurálu.

poslední v řadě, v IJP u téhož hesla v poznámce konstatovat řídký výskyt tvarů čísla jednotného.

5. Singularia tantum (*šlechta, honorace*)

Pro srovnání krátce k jinému, zdánlivě protilehlému typu periferních substantiv (a k jejich periférii): U singularií je situace v IJP odlišná tím, že u všech singularií je automaticky generováno plné paradigma (bez ověření skutečnosti, zda potencialita plurálu nezůstává nevyužita). Např. u jmen látkových je takový postup vcelku pochopitelný.

Plné paradigma je v IJP uvedeno i u lexémů *šlechta* a *honorace*. Jsou tím plurálové tvary kodifikovány? České výkladové slovníky existenci plurálu nijak (ani ilustračním dokladem či poznámkou) nenaznačují.

Podle korpusu ABM se plurálové formy lexému *šlechta* jeví jako výjimečné, zcela periferní. Ojedinelé výskyty mají platnost druhově rozlišující, užití není stylově neutrální, zejm. v poezii. Pro nedostatek dokladů v korpusu další vyhledávám v síti internet.

(1) *Nemám chuť ani čas se dále rozepisovat o globalizacích, novodobých **šlechtách** a poddaných a i o zneužívání slova „demokracie“.*

(2) *Dříve byl volný čas dostupný privilegovaným **šlechtám** a bohatším vrstvám.*

(3) *Rodina Mastajova-Ferretti patří k starým **šlechtám** lombardským.*

(4) *Když vidím výši / mého konta / někdy i bulim / a připisuju nuly / a pak se řehtám / magnátům, **šlechtám** /*

(5) *Praví panoš: „Nejspíš pod **šlechtami** / K očekávání mám zase klamy; / Předzvídám zde nějaké zas leče; / Tiž však s sevřených mně padá prs.“*

V případě lexému *honorace* je situace nepatrně jiná. Dokladů plurálových forem s druhovou platností je více, ne však mnoho.

(6) *Příznačná je absence **měšťanských honorací** a svobodných povolání.*

(7) *Nacionalismus byl populární silou, jež si mohla získat loajalitu lidí v konkurenci s loajalitou k tradičním feudálním **honoracím**.*

(8) *Dáme jim plnou podporu, aby nám to potom v důchodu vrátily třeba tím, že budou důležitými ctihodnými vysokoškolsky vzdělanými honoracemi a my se s nimi budeme moci chlubit.*

Pro vyšší, byť stále periferní zastoupení tvarů množného čísla u (periferního) substantiva *honore* a pro jeho etymologickou opodstatněnost jsem zařadil plurálový ilustrační doklad na závěr příslušného hesla ASSČ. Jakkoli IJP tyto tvary avizuje (a pro redakci slovníku je arbitrem), během redakčního řízení byl doklad nahrazen jiným – singulárovým, řečeno v duchu příspěvku: centrálnějším.

6. Závěr

Termíny a pojmy *centrum* a *periferie* jsou pro mne nedocenitelné prostředky uvažování o jazyce, pro jehož elementy je dynamika definičním znakem. Jde o konstrukty ideální povahy, je proto nanejvýš přirozené, že prostředky přirozeného jazyka málokdy bezvýhradně naplňují znaky jen jednoho pólu.

Tento příspěvek vznikl za částečné podpory z institucionálních prostředků Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty v Opavě.

Literatura

ABM: Araneum Bohemicum Maximum. https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=aranbohe_cs_ar13__a_a. [Online.] (2024-12-14).

ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovniky-a-zdroje/akademicky-slovník-soucasne-cestiny/>. [Online.] (2024-12-14).

BÍLKOVÁ, Jana. 2014. Interpretace deminuce v češtině. In: Orgoňová, O.; Muziková, K.; Popovičová Sedláčková Z. (eds.). *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. s. 270–276.

BÍLKOVÁ, Jana. 2018a. Pseudodeminutiva. In: F. Štícha (ed.). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie. Část 1: Druhy slov, Tvoření slov*. Praha: Academia, 541–545.

BÍLKOVÁ, Jana. 2018b. Formy a funkce deminutivních neuter. In: F. Štícha (ed.). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie. Část 1: Druhy slov, Tvoření slov*. Praha: Academia, 573–578.

ČNK: *Český národní korpus*. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. <http://korpus.cz/>. [Online.] (2024-12-14).

FREGE, G. 2011. *Logická zkoumání: Základy aritmetiky*. Praha: Oikoymenh, s. 145 – Úvod. ISBN 978-80-7298-319-3.

IJP: *Internetová jazyková příručka*. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>. [Online.] (2024-12-14).

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovniky-a-zdroje/slovník-spisovneho-jazyka-ceskeho-1960-1971/>. [Online.] (2024-12-14).

SYNv12: https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn_v12. [Online.] (2024-12-14).

VACHEK, J. 1999. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H&H. ISBN 80-86022-12-9.

VACHEK, J. 1964. *Lingvističeskij slovar Pražskoj školy*. Moskva: Progress, s. 134.

WITTGENSTEIN, L. 1993. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Svoboda-Libertas. ISBN 80-85241-30-7.

doc. PhDr. Miloslav VONDRÁČEK, Ph.D.

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Masarykova třída 343/37

746 01 OPAVA

Česká republika

miloslav.vondracek@fpf.slu.cz

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Oddělení gramatiky, oddělení současné lexikologie a lexikografie

Letenská 123/4

118 00 PRAHA 1

Česká republika

vondracek@ujc.cas.cz

ZÁVEREČNÉ KONFERENČNÉ SLOVO

**Vážené dámy, vážení páni,
účastníci 12. medzinárodnej vedeckej konferencie
o komunikácii.**

Prežili sme tri konferenčné dni naplnené predstavovaním vlastných najnovších vedeckých výskumov, zaujímavými diskusiami, ktoré rozvíjali problematiku vedeckých referátov, a najmä ľudsky blízkymi stretnutiami tu na akademickej pôde Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a organizátorskej katedry slovenského jazyka a komunikácie a samozrejme aj počas slávnostnej večere v reštaurácii Červený rak na Nám. Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici.

Na konferencii vystúpili účastníci zo Slovenska, z Česka, Poľska, Ukrajiny, Maďarska, Nemecka a Chorvátska. Program konferencie sa naplnil. 12. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii v Banskej Bystrici v roku 2024 sa preto pomaly končí. Organizátori konferencie Vám čoskoro zašlú pokyny na formálnu úpravu Vašich textov, prosíme ich dodržať. Dostanete aj formulár súvisiaci s elektronickým súhlasom autorov textov s ich uverejnením v elektronickom zborníku. Váš text aj súhlas prosíme zaslať na adresu organizátorov konferencie do 15. 12. 2024.

Rád by som sa poďakoval svojim spolupracovníckam a spolupracovníkom z katedry, fakulty a univerzity, ktorí mi pomohli pri organizácii konferencie.

Vážené dámy, vážení páni,

ukončujem 12. medzinárodnú vedeckú konferenciu o komunikácii s názvom Centrum a periféria v jazykovej komunikácii. Budeme sa tešiť na Vaše príspevky do 15. 12. 2024.

Želám Vám šťastnú cestu do Vašich bydlísk a na Vaše univerzity. Prajem Vám úspešný akademický rok 2024/2025, zanietených študentov a veľa síl v pedagogickej a vo vedeckej práci.

**Dovidenia v Banskej Bystrici na 13. medzinárodnej
vedeckej konferencii o komunikácii v roku 2027.**

B. Bystrica 5. 9. 2024

**Pavol Odaloš
vedúci organizačného tímu 12. KoK**

Názov**CENTRUM A PERIFÉRIA V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIÍ**

Zborník materiálov z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie
o komunikácii konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. 9. 2024

Editori

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent

Recenzenti

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Prof. PhDr. Juraj Rusnák, CSc.

Apretácia príspevkov: Pavol Odaloš, Gabriel Rožai

Fotografia: Małgorzata Magda-Czekaj

Grafická realizácia obálky: Pavol Odaloš, Ján Humaj

Rozsah: 330 s.

Vydanie: prvé

Rok: 2025

Formát: A5

Vydavateľ: Belianum, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

ISBN 978-80-557-2261-0 (print)

ISBN 978-80-557-2262-7 (online)

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722627>

V konferenčnej edícii boli vydané tieto publikácie:

ODALOŠ, Pavol – PATRÁŠ, Vladimír (eds.). 1991. *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1., 2. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 1996. *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. 1., 2. diel. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB – Pedagogická fakulta UMB.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 1999. *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. 1., 2. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB – Fakulta humanitných vied UMB.

KLINCKOVÁ, Jana (ed.). 2001. *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 2004. *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB – Pedagogická fakulta UMB.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 2007. *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB – Fakulta humanitných vied UMB.

KLINCKOVÁ, Jana (ed.). 2010. *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 2014. *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 2018. *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela.

KLINCKOVÁ, Jana (ed.). 2019. *Komunikácia v odborných súvislostiach*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 2023. *Symetria a asymetria v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela.

Práve vychádza 12. časť konferenčnej edície:

ODALOŠ, Pavol – ROŽAI, Gabriel (eds.). 2025. *Centrum a periféria v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela.

ISBN 978-80-557-2262-7

